

Самойленко Г.В., Самойленко О.Г.

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: сторінки історії

Ніжин - 2005

УДК 378(09)477
ББК 74.483(4Укр.)
С17

Рекомендовано Вченою радою Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя
Протокол № 3 від 25.02.05 р.

Рецензенти:

заслужений працівник освіти України,
кандидат філологічних наук, доцент **П.М.Никоненко**;
доктор педагогічних наук, професор **О.Я.Ростовський**.

У книзі використані фотографії

І.Я. Довгоброда, І.Й. Лапіна, Т.Д. Пінчук та з архіву.

Самойленко Г.В., Самойленко О.Г.

С17 Ніжинська вища школа: сторінки історії. – Ніжин: Видавництво НДУ
ім. М.Гоголя; ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2005. – 420 с.
ISBN 966-340-092-7

У книзі розкрита двохсотлітня історія одного з найстаріших вузів України, показано, як формувалась творча доля письменників М.Гоголя, Є.Гребінки, Н.Кукольника, Л.Глібова та багатьох інших діячів культури, як виникали та розвивались наукові філологічна та історична школи, з якими пов'язані імена визначних вчених академіків М.О.Лавровського, П.В.Нікітіна, М.П.Сперанського, членів-кореспондентів АН професорів А.С.Будиловича, Р.Ф.Брандта, Г.А.Льїнського, В.І.Резанова, М.Н.Петровського та інших, як і чим жила Ніжинська вища школа у ХІХ та ХХ століттях, як зростає її науковий і освітній авторитет в Україні та світі.

УДК 378(09)477
ББК 74.483(4Укр.)

ISBN 966-340-092-7

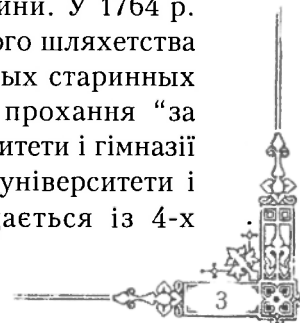
© Самойленко Г.В., Самойленко О.Г., 2005

Вперше питання про відкриття університету на Лівобережній Україні обговорювалося в кабінеті останнього гетьмана України графа К.Г.Розумовського. Він доручив своєму секретарю Теплову розробити проєкт університету, який був і представлений у 1760 р. на затвердження. Проєкт розпочинався словами: “В склонности народа малороссийского к чтению и наукам ни малого сомнения нет, потому что в Малой России с давнего времени заведенные школы, ... не только по сие время не ослабевают, но еще по временам число учеников больше оказывается, желающие понять свыше того, что в школах малороссийских преподается, добровольно, полага надежду на щедрость подателей, выходят в польские школы, немецкие университеты, а иногда и до Рима прохаживали”. У проєкті підкреслювалося, що у Малоросії багато шкіл і, порівняно з Московським університетом, не буде нестачі в абітурієнтах. “По состоянию малороссийских школ, – сказано у Проєкті, – Батуринский университет в числе студентов никакого недостатка иметь не может и пред с.-петербургским и московским университетами великой в том авантаж предвидится” [1].

У зв'язку з тим, що, на думку автора цього документу у Київській, Чернігівській та Переяславській школах “составляют знание в высших науках весьма малое...” (тут автор проєкту схибив відносно Києво-Могилянської академії), пропонувалося ввести в університеті викладання таких предметів: “Гуманиора вся, т.е. чистота Латинского языка, Древности, Философия новая, Юриспруденция, История, География, также высокие науки, физика, теоретическая и экспериментальная, все части математики, Геодезия, Астрономия, Анатомия, Химия, Ботаника”. І тут зазначалося, що новий університет ні в якому разі не сприятиме закриттю вищезазначених шкіл. Навпаки, ці школи повинні залишитися у попередньому стані, “принеся оному же университету вспоможение непосредственное”. Таким чином, новий університет у Батурині за своїм природничо-географічним і енциклопедичним спрямуванням відповідав просвітницькому духові ХVІІІ ст. і був у повній протилежності до богословсько-схоластичного напрямку Київської академії та Чернігівської і Переяславської семінарій [2].

На жаль, у зв'язку зі смертю імператриці Єлизавети Петрівни цей проєкт залишився не здійсненим. Але думка про відкриття університету не покидала представників української козацької старшини. У 1764 р. Катерині ІІ було ними подано “Прошение малороссийского шляхетства и старшин, вместе с гетьманом – о восстановлении разных старинных прав Малороссии”, у якому було також висловлено прохання “за прикладом іноземних держав, у яких знаходяться університети і гімназії і з такими ж привілеями, завести і у Малій Росії два університети і декілька гімназій, перший університет, який складається із 4-х

факультетів, може бути у Києві, на тому ж місці, де і нині Києво-Братський училищний монастир, із якого монахів повинні вивести, і на тому місці збудувати будинки для викладачів і учнів..., а другий у Батурині, який складається із трьох факультетів, крім богословського, а гімназії у тих містах, які ми на той час підберемо” [3]. Думка про відкриття університетів звучала і у деяких наказах шляхетства в законодавчу комісію 1767 р., зокрема Київського, Переяславського, Чернігівського та ін. [4].

Листи останнього правителя Гетьманської Малоросії графа П. Рум'янцева-Задунайського Катерині II були також підтвердженням бажання мати в Україні університети.

Катерина II передала вирішення цього питання у духовну комісію, але уже в своєму листі від 22 вересня 1763 р., коли вперше познайомилася з загальним проектом перебудови Малоросії, який запропонував граф Рум'янцев, вона писала: “В підприємстві вашій для обучения тамошного юношества желаю вам доброго успеха” [5].

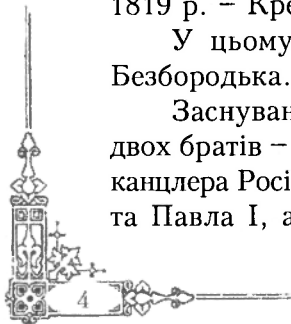
У кінці XVIII ст. в оточенні імператриці Катерини II, зокрема, з боку графа Потьомкіна, виникла ідея про організацію університету в Чернігові. На той час у Російській імперії був лише один – Московський (1755). Чернігівський університет повинні були розмістити у будівлях Троїцько-Іллінського монастиря. Проте цій ідеї теж не судилося збутися. “Намір відкрити в Чернігові університет... по особливій дії промыслу Божого не відбулося. Головний винуватець цих замірів славетний князь Тавриди Потьомкін раптово помер у дорозі на шляху до міста Ясси. З його смертю померла й ідея про відкриття університету, якою він тішився” [6].

Отже, у період існування Гетьманщини, особливо в середині XVIII ст., наполегливо і всебічно обговорювалося питання про відкриття вищих навчальних закладів в Україні, розв'язання якого підштовхувалося самим життям. Але царський уряд Катерини II не поспішав з його вирішенням, тим більше, що незадовго зникла і гетьманська держава.

З приходом до влади царя Олександра I та впровадження його політики в галузі освіти почали відкриватися в Росії університети: Дерптський (1802), Казанський (1804), Харківський (1805), Вища Волинська гімназія у Кременці для дітей польської шляхти (1805 р. і з 1819 р. – Кременецький ліцей, закритий у 1831 р.).

У цьому ряду стоїть і Ніжинська гімназія вищих наук князя Безбородька.

Заснування Ніжинської Гімназії вищих наук пов'язане з іменами двох братів – князя Олександра Андрійовича Безбородька (1747–1799), канцлера Росії, відомого державного діяча та дипломата епохи Катерини II та Павла I, а також його брата графа Іллі Андрійовича Безбородька

(1756–1815). Кожний з них багато зробив не тільки для Російської держави, а й для своєї Вітчизни, якою була для них Україна [7]. Їх українське походження відчувалось і в мові, й у звичаях, і в уподобаннях. Вони пам'ятали, хто вони і звідки родом.

Олександр Андрійович отримав гарну освіту в Київській академії, яку з відзнакою закінчив дев'ятнадцятилітнім юнаком. Виконуючи різні державні, дипломатичні, військові та інші доручення, керувався девізом: “*Labore et Zelo*” – “працею і наполегливістю”. Сюди варто було б додати: “самовідданістю і мужністю”, бо саме ці риси він неодноразово проявляв, обіймаючи різні посади. Під одним із його портретів стояв підпис, який відповідав його характеристиці:

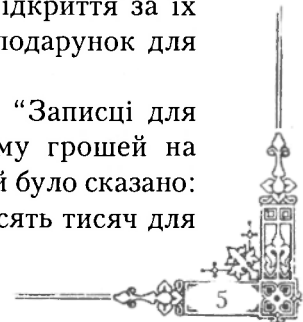

Олександр Андрійович
Безбородько
Худ. Лампі

Се образъ, въ коемъ зримъ
блистательны черты
Высокаго ума, душевной доброты.
Вельможа и министръ, и титлом и дѣлами,
Достигъ величія великими трудами.
Сын, другъ Отечества всегда неколебимъ,
Почтѣнь для общихъ пользъ, и славенъ и любимъ,
Князь Безбородко симъ блистать въ потомствѣ будетъ:
Отечество его во вѣки не забудеть.

Брат князя граф Ілля Андрійович проявив себе хоробрим офіцером на військовій службі під керівництвом О.Суворова та М.Кутузова, за що був відзначений декількома орденами та золотою з алмазами та написом “за хоробрість” шпагою [2]. Будівництво та відкриття за їх кошти в Ніжині Гімназії вищих наук – це справжній подарунок для своєї Вітчизни і своїх земляків. А починалося це так.

Незадовго до смерті вельможа О.А.Безбородько в “Записці для мого духовного заповіту” (1799) виділив значну суму грошей на будівництво притулків для пристарілих та інвалідів. У ній було сказано: “Із прибутків моїх відвертати у перші п'ять років по десять тисяч для

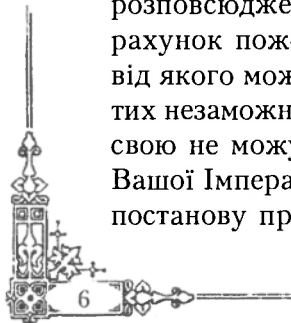
Ілля Андрійович Безбородько
Худ. Лампі

того, що тут потрібно різні борги платити, а потім по 20 тисяч протягом восьми років, вносячи їх до ломбарду, а із суми цієї і скласти прибутки на утримання богоділень для пристарілих та калік, де бажано буде уряду зробити розпорядження”.

Задум брата почав втілювати в життя І.А.Безбородько.

На початку 10-х років XIX ст. реформаторська внутрішня політика Олександра I була спрямована на розвиток освіти. Ураховуючи це, Ілля Андрійович вирішив використати ці кошти на відкриття навчального закладу. Його підтримав і племінник В.П.Кочубей, досить впливова особа при дворі, указуючи на те, що “Малоросія університетів не має”. Для зразка була взята “Гімназія вищих наук, тобто училище, яке дорівнює університету”, пана Демидова у Ярославі.

Для заснування вищого навчального закладу було рекомендовано місто Ніжин. Саме тут знаходились землі графа І.А.Безбородька, його садиба з парком і садом. “Це місце, – писав В.П.Кочубей, – таке красиве, що в тутешньому холодному кліматі буде здаватися раєм небесним. Я, сказати правду, і сам був зачарований ним, коли їздив у чужі країни, і тепер здивований, що у Малій Росії такий садок англійський є” [8]. Це підтвердив і граф І.А.Безбородько у своїй доповідній записці від 19 липня 1805 р., з якою він звернувся до царя, щоб отримати дозвіл на будівництво “училища вищих наук” у Ніжині в пам’ять його брата О.А.Безбородька. У ній він зазначав, що “найзручніше і з поглядами Вашої Імператорської Величності відносно розповсюдженню освіти відповідати може влаштувати в Малоросії за рахунок пожертвувань училище вищих наук, якого тут ще не існує і від якого можна чекати великої користі як для всіх, так і особливо для тих незаможних дворян і іншого стану молодих людей, які через бідність свою не можуть мати достатніх засобів до підготовки себе на службу Вашої Імператорської Величності” [9]. 25 липня 1805 р. сенат прийняв постанову про будівництво Гімназії вищих наук князя Безбородька в

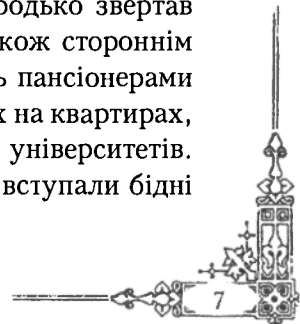

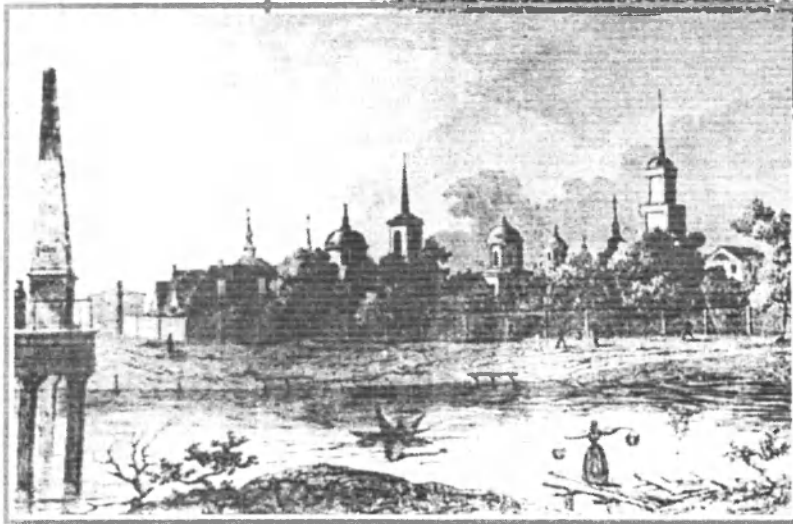
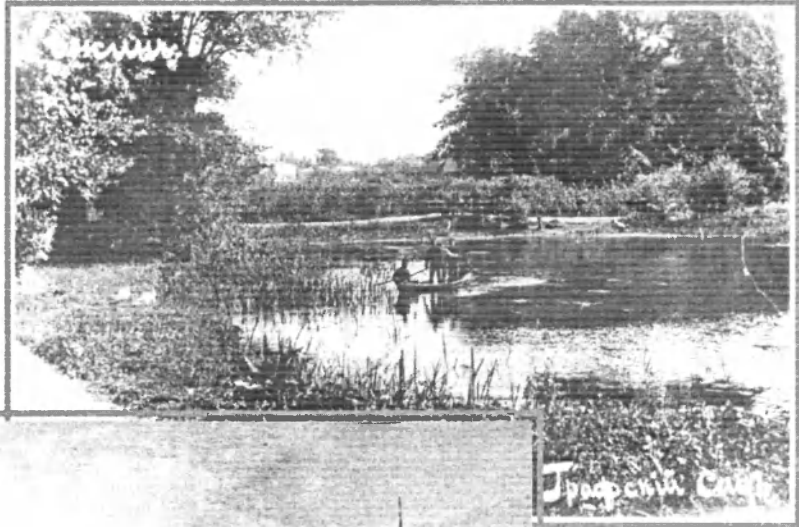
Ніжин I-ої половини ХІХ ст.
З літографії П.Бореля. Худ. В.Оліфіренко

місті Ніжині, а 29 липня 1805 р. цар Олександр підписав указ [10]. Таким чином, з цього часу бере початок Гімназія вищих наук у Ніжині.

Патріотичний учинок графа І.А.Безбородька був відзначений орденом Володимира І ступеня.

У “Записці” на ім’я міністра народної освіти від 20 серпня 1805 року І.А.Безбородько писав: “У конфірмованому імператором моему проханні згадано, щоб називалась гімназія князя Безбородька. Але у зв’язку з тим, що крім заповідних сум покійного брата мого, призначаються інші від мене щирі до загального блага пожертвування, причому і місце, і пропозиція училища ідуть від мене: тож щоб це не згладилось часом із пам’яті нащадків, справедливість вимагає, щоб було додано до слів “Гімназія князя Безбородько” ще: “заснована по смерті братом його графом Безбородьком”. Цей напис нагально прошу, щоб зробити чи в тому місці, де буде визначено встановити бюсти, на стіні на мідній дошці: бо для мене найпохвальніше, щоб пам’ять про цей мій подвиг залишилась в нащадках” [11]. І.А.Безбородько звертав увагу на те, щоб було дозволено “викладати предмети також стороннім учням понад встановленої кількості, які називатися будуть пансіонерами і, приїжджаючи в місто Ніжин, будуть жити на утриманні їх на квартирах, за навчання ж викладачі будуть отримувати за прикладом університетів. На рівних будуть прийматися у Гімназію, щоб переважно вступали бідні дворяни перед майновими” [12].

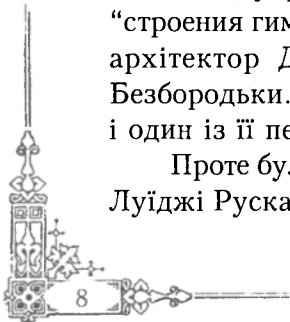

Куточок Графського
парку в Ніжині.
Листівка XIX ст.

Ніжин і річка Остер біля Лицейського мосту.
Літографія кінця XVIII ст.

23 березня 1806 р. міністр народної освіти подав на розгляд Головного управління училищ “план строения” Гімназії вищих наук князя Безбородька, який був схвалений, і після його затвердження вручене І.А.Безбородьку, “який бажав здійснити будівництво за своїми розпорядженнями і головним наглядом” [13]. На жаль, у матеріалах Головного управління училищ не збереглося вказівок на автора проекту “строения гимназии”. Довгий час уважалося, що план розробив відомий архітектор Д.Кваренгі, до послуг якого неодноразово звертались Безбородьки. На це вказує в своїх спогадах про Гімназію вищих наук і один із її перших професорів К.А.Мойсеев [14].

Проте було встановлено, що автором проекту був відомий архітектор Луїджі Руска, який склав “план и фасад колледжа князя Безбородко”.

До всього цього був причетний і міністр внутрішніх справ граф В.П.Кочубей. У листі до І.А.Безбородька від 6 квітня 1805 р. про майбутнє відкриття гімназії він нагадував, що треба було б до “Записки” царю прикласти і план будинку, де розміститься гімназія. І тут же в приписці сповіщав, що він сам накаже “план і фасад для гімназії скласти” [15]. В.П.Кочубей запросив зробити проект будинку гімназії в Ніжині архітектора Л.Руску, з яким був особисто знайомий.

Луїджі (Алоїзій) Іванович Руска (1758–1822), академік архітектури, народився у Швейцарії, в Агно, неподалік від Лугано, в сім'ї майстра. У 1767 р. його батька виписали в Росію для спорудження пам'ятника Петру I в Петербурзі та Ісаакіївського собору.

Л.Руска вчився в Туринській академії, а 1782 р. на запрошення Катерини II приїхав у Росію і проектував будівлі для столиці та провінційних міст. Серед відомих його проектів – Обухівська лікарня (1782–1784), будинок Мягкових, палац графів Бобринських у Петербурзі.

Архітектор займався не тільки будівництвом нових, але й реконструкцією старих будівель. Відомо, що він реставрував Гостинний ряд в Києві (1809), Таврицький палац у Петербурзі. Він є автором проектів торгових рядів у Білій Церкві (1809–1814), Триумфальної арки в Диканці (1818) та ін. Л.Руска – один із авторів альбому “Зразкові фасади житлових будинків Росії” (1809–1812), за яким велася забудова міст у Росії і в Україні [16].

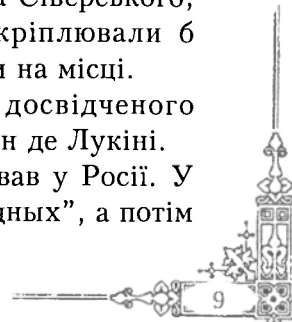
У зв'язку з відсутністю замовлень Л.Руска в 1818 р., завершивши будівництво Гімназії вищих наук в Ніжині, виїхав за кордон і 1822 р. помер у Венеції.

Проект Гімназії в Ніжині, розроблений Л.Рускою, витриманий у дусі початку XIX ст., коли в життя входили строгі класицистичні форми, хоч тут відчутні, як указував І.Грабар, риси майстрів перехідної епохи, які, “піддаючись до певної міри новим течіям, все ж явно тяжіли до форм попередньої епохи, а тому їх мистецтво носило її безумовний слід”.

Але перш ніж побудувати приміщення Гімназії вищих наук кн. Безбородька, треба було провести величезну попередню роботу: підготувати досить складну для будівництва ділянку, яка знаходилася на грузькому ґрунті, завезти камінь із-під Новгород-Сіверського, заготовити в навколишніх лісах дубові палі, які укріплювали б фундамент, виробити цеглу-залізняка, котру виготовляли на місці.

Для зведення приміщення треба було мати й досвідченого будівничого. Таким виявився архітектор 12-го класу Іван де Лукіні.

Сам він був родом із Швейцарії. З 1803 р. працював у Росії. У Москві будував “Воспитательный дом больницы для бедных”, а потім

його призначили в Малоросійську Чернігівську будівничу експедицію на посаду “кам’яних справ майстра і губернського архітектора” (з 1806р.). У 1808–1817 роках де Лукіні знаходився на будівництві Ніжинської гімназії вищих наук. У 1817–1818 – займався будівництвом Московського університету, а в 1828–1832 роках зводив будинок Петербурзької митниці (нині будинок Інституту російської літератури (Пушкінський Дім) та ін.) [17].

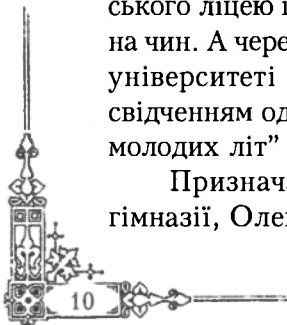
Будівництво Гімназії вищих наук князя Безбородька розпочалося не раніше 1808 р., бо ще у квітні 1807 р. ставилося питання про доставку із Монастирської Слобідки, що біля Новгорода-Сіверського, “дикого каміння” для фундаменту. Про це ми довідуємося з листа Малоросійського генерал-губернатора князя О.Куракіна Чернігівському губернатору [18].

Споруджувався будинок фундаментально. Товщина стін на першому поверсі досягала 1 м 30 см. Центральна частина будинку була двоповерхова з портиком, що мав дванадцять колон і дванадцять східців. Із двох боків прилягали триповерхові крила. Поруч був парк зі ставками. Будинок П-подібної форми мав між крилами зручне подвір’я. Навколо головного корпусу були розміщені окремих флігель і господарські будівлі. Будівництво вели кріпаки навколишніх сіл, що належали І.А.Безбородьку.

29 грудня 1809 р. І.А.Безбородько сповістив міністра народної освіти П.В.Завадовського, що будівництво іде з повним успіхом, і він просить дозволити відкрити при гімназії приміщення ще для 60-ти пансіонерів, незалежно від тих 24-х, які повинні утримуватись з прибутків, ним же визначених. Міністр із задоволенням відповів, що він не заперечує і захоплюється таким високим громадським учинком.

Завершення будівництва Гімназії було плановано на початок 1810 року, але воно затяглося. Війна 1812 р., а потім смерть графа І.А.Безбородька 3 червня 1815 р. уплинули на термін будівництва. Після смерті Іллі Андрійовича цар Олександр I передав попечительство над Гімназією вищих наук у Ніжині його онуку – п’ятнадцятирічному Олександрові Григоровичу Кушельову (1800–1855), сину старшої дочки графа Любові Ілліні та адмірала Г.Г.Кушельова, який на рік раніше за О.Пушкіна, у 1816 р., закінчив благородний пансіон Царськосільського ліцею і склав у С.-Петербурзькому педагогічному інституті екзамен на чин. А через декілька місяців юний граф витрима іспит у Московському університеті й одержав ступінь доктора етико-політичних наук, за свідченням одного із його біографів, – “приклад майже єдиний для таких молодих літ” [19].

Призначаючи Олександра Григоровича попечителем Ніжинської гімназії, Олександр I видав наказ, у якому було сказано: “во уважение

к отличному служению покойного князя Безбородко, на пользу и славу отечества всю жизнь посвятившему. именоваться впредь графом Кушелевым-Безбородко, дабы знаменитая заслугами фамилия сия с кончиною последнего в роде не угасла, но паки обновясь, пребыла навсегда в незабвенной памяти российского дворянства”.

Після призначення на службу в Колегію іноземних справ граф О.Г.Кушельов-Безбородько виїхав за кордон, де відвідав декілька країн Західної Європи, побував в університетах, познайомився з їх роботою. Усе це стало йому в пригоді під час управління Гімназією вищих наук у Ніжині. Так, перебуваючи у Вердені, він познайомився з видатним педагогом Песталоцці. У листі до свого батька від 7(19) червня 1818 р. Олександр Григорович писав: “В Ивердене осматривали

Олександр Григорович
Кушельов-Безбородько

Худ. Крюгер

институт Песталоцци. Он сам старик лет восьмидесяти, но веселый и любит толковать; так-как я ему показал любопытство не токмо видеть наружное строение, но и методу преподавания вообще и частую систему каждой науки, а особливо математики, которую он делает, так сказать, преддверием других наук, чтобы приучить детей не летать на крыльях в филологических рассуждениях, но прилучаться с точностью математическою рассматривать все вещи. Увидя мое любопытство, он мне подробно и с великим рачением показывал все классы, все методы и системы. Я нахожу систему учения его довольно основательно и в примерах учеников его видны редкие успехи. Дитя 11-ти лет делает у него самые трудные арифметические задачи без помощи пера или доски, но в голове. Фелембергова система различается тем, что она более обращает внимание на историю” [20].

14 червня 1818 року на ім'я міністра народної освіти князя О.М.Голіцина граф О.Г.Кушельов-Безбородько направив “Записку”, у якій накреслював план існування навчального закладу в Ніжині [21].

Цар Олександр I

25 липня 1818 року було прийнято рішення Головного правління училищ “про найменування передбаченого в Ніжині училища, відповідно до Височайшого повеління, Гімназією вищих наук князя Безбородька, і про заснування цього закладу на основі, подібній Ярославському Демидівському вищих наук училищу” [22], яке і було оголошено графу О.Г.Кушельову-Безбородьку.

5 серпня 1818 року Головне правління училищ розглянуло “начертание учебного корпуса” для Гімназії вищих наук князя Безбородька, яке представив граф О.Г.Кушельов-Безбородько, і в основному затвердило його.

Повернувшись із-за кордону 22 серпня 1819 р., О.Г.Кушельов-Безбородько почав наполегливо вирішувати питання про відкриття гімназії в Ніжині, бо будинок був уже зведений. Листування О.Г.Ку-

шельова-Безбородька з батьком свідчить про зацікавленість обох у найближчому відкритті навчального закладу. У листі від 25 вересня 1819 р. адмірал Г.Г.Кушельов писав сину, який знаходився в Петербурзі:

“Не знаю, что делается у тебя по гимназии. Пора бы уже чем-нибудь да кончить. Часто видишься ли с графом Виктором Павловичем [Кочубеем – Г.С.] и что он советует делать по гимназии? Также и Кукольников остается ли при прежнем намерении? Ко мне писал Сандуков, что и он был бы согласен перейти в твою гимназию, но это было давно” [23].

Вирішення питання про відкриття гімназії залежало від прийняття статуту, затвердження якого затягнулося. У листі – відповіді батьку Олександр Григорович писав: “Граф Кочубей все еще живет в Царском Селе; однако в понедельник я его видел несколько минут; о гимназии же сказал только что и прежде: что проект их хорош токмо для греков, но ничего не решил, что делать. Я думаю, лучше теперь попросить у него этот проект и сделать самому на оный замечания и подать в комитет, судя по обстоятельствам, либо мне одному, либо вместе с графом

Виктором Павловичем. Притом я познакомився с Тургеневыми, из коих старший – директор департамента духовного у князя Голицына; да и мне князя Голицына можно видеть и говорить в воскресенье, после обедни. Но прежде надобно решить с Кочубеем. Если в понедельник не успею с ним поговорить, то на будущей неделе непременно еду в Царское: пора кончать! Уже дом два года готов и скоро гнить начнет, я думаю” [20].

18 березня 1820 р. Учений комітет підтримав пропозицію О.Г.Кушельова-Безбородька про відкриття Гімназії в Ніжині. 11 квітня 1820 р. князь О.М.Голіцин доповідав Олександрю І “по предмету заводимой в Нежине Гимназии высших наук князя Безбородька” [24]. Цар “Высочайше утвердить соизволил” і розпорядився О.Г.Кушельова-Безбородька пожалувати в камергери.

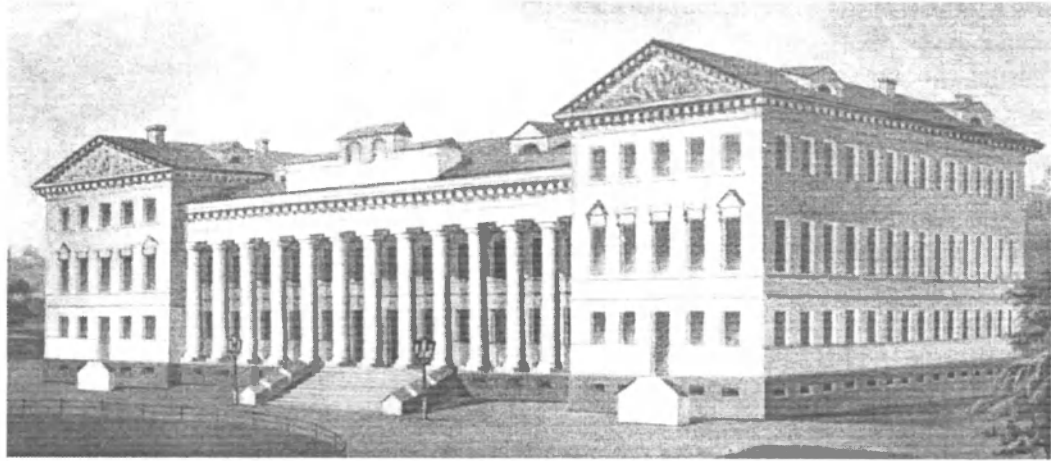
Як свідчить листування між батьком і сином Кушельовими, бюрократична тяганина з затвердженням Статуту затяглася надовго і вирішилася лише у 1825р.! Проте Олександр Григорович домігся того, що 19 квітня 1820 р. був підписаний царем рескрипт, який остаточно підтверджував існування навчального закладу в Ніжині, а графа О.Г.Кушельова-Безбородька призначав почесним попечителем Ніжинської гімназії, а після нього – завжди старшого в його роді [26].

Після великих зусиль графу О.Г.Кушельову-Безбородьку все ж удалося добитися, що у вересні 1820 р. можна буде “частным образом” розпочати навчання в гімназії. Для його забезпечення граф подарував бібліотеку з 2500 томів “отборнейших сочинений”. Сюди увійшли і книги, які він купив під час подорожі по Європі.

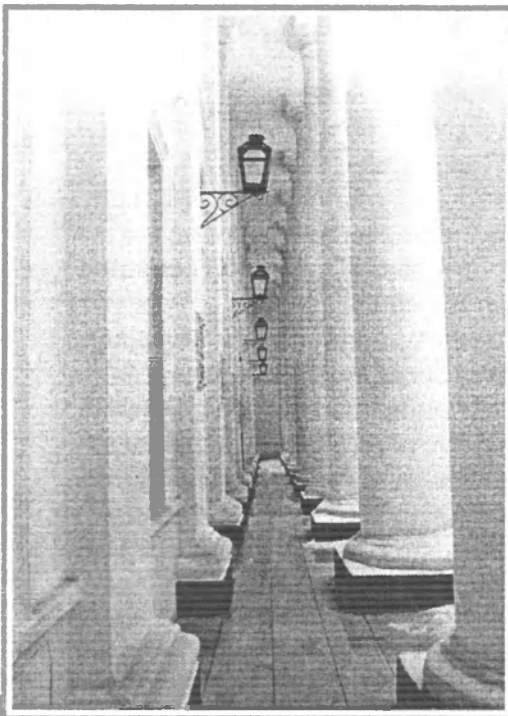
О.Г.Кушельов-Безбородько пам’ятав слова, сказані батьком незадовго до смерті: “...Люби свое отечество более чужбины; употребляй у себя более служителей русских, а не чужеземцев; не расточай имущества на пустую пышность, которая и с чином твоим не согласна: богатея тебя вошли в неоплатные долги и лишаются имения и из роскоши впадают в бедность. Ты еще не канцлер Безбородко...” [23]. Молодий попечитель, енергійно взявшись за справу, по пунктах розписав усе, що торкалося навчального процесу в гімназії [27].

За підрахунками О.Г.Кушельова-Безбородька, крім місця й саду, на будівництво було витрачено один мільйон двісті сімдесят п’ять тисяч шістсот вісімдесят один карбованець двадцять сім копійок (1275681 крб. 27 коп.) [28]. У довідниках подається лише сума 604 тис.крб., тобто сума, витрачена графом І.А.Безбородьком.

Приміщення Гімназії вищих наук князя Безбородька було збудоване у живописній зарічній низині на околиці міста в оточенні великого парку зі ставками й альтанками. Ізольованість від міста і замкнутість життя в цьому оточенні зумовили маєтковий, дещо інтимний характер

Будівля Гімназії вищих наук

Колоната приміщення Гімназії вищих наук

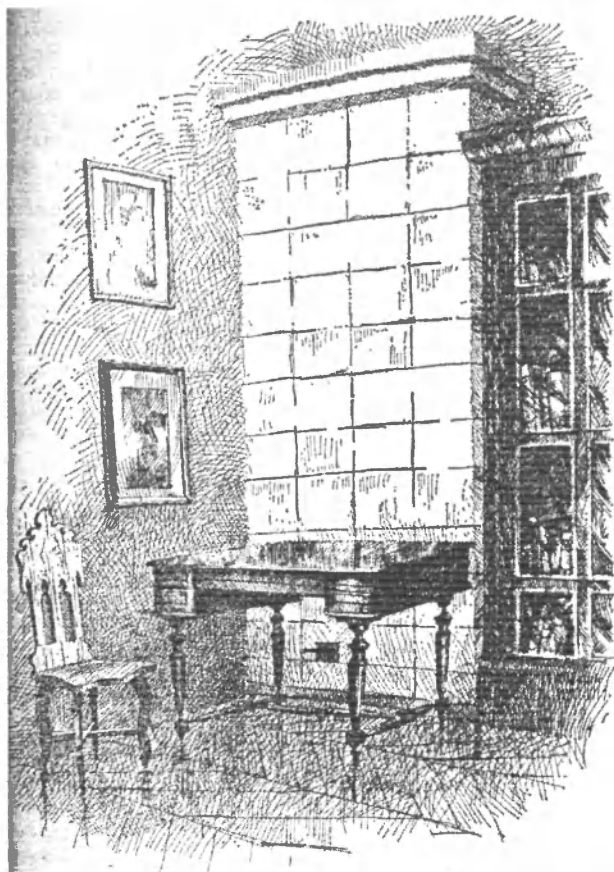
його композиції. Проте триповерховий корпус справляв велике враження своєю монументальністю. Він складався з двох триповерхових крил, які з'єднували двоповерховим центральним об'ємом із колонадою висотою в два поверхи. Зверху колонади знаходився суцільний балкон. Фланкуючі торці виступали непомітно, а тому будівля сприймалася як єдиний масив. Як за своєю загальною композицією, так і за характером деталей це була класична архітектура. Переважали гладенькі поверхні, прямі лінії, різьблені форми. Ніяких деталей і малих форм. Хоча, як ми вказували, у будівництві гімназії ще відбивалися риси перехідних епох. Про це свідчить гільчастий декоративний мотив, що заповнює тимпани фронтонів.

На рівних стінах віконні пройоми сприяють створенню спокійної, гармонійної класичної форми. На головному фасаді вікна прикрашені "трикутними і прямими сандриками на консолах, карниз оживляють модульони".

У 70-х роках ХІХ ст. був надбудований над колонадою аттиковий поверх, який з'єднав обидва триповерхові крила. Але це майже не змінило загального вигляду будівлі.

Основним композиційним елементом є 12 колон, які разом зі східцями надають будівлі парадний вигляд, створюють особливий урочистий настрій. Піднімаючись по східцях і проходячи повз колони, людина відчуває, що вона потрапляє в справжній храм науки. На першому поверсі були розміщені апартаменти попечителя навчального закладу, який інколи заїжджав у Ніжин, та квартира директора гімназії, в північному крилі – їдальня для гімназистів, а південному – церква. На другому – бібліотека, актовий зал із барельєфами засновників гімназії, анфіладно розташовані навчальні приміщення. На третьому поверсі з північного боку розмістилися спальні ліцеїстів, з південного – квартири викладачів.

Кожна кімната в приміщенні мала свої особливості й може стати об'єктом вивчення. Стіни було побілено вапном із крейдою па клею, або ж пофарбовано в перловий колір, двері всіх кімнат – “в дикий колір на маслі з скипидаром”, а підлога – вохрою на маслі. Від навчальних кімнат відрізнявся актовий зал, у якому відбувались святкові та урочисті заходи. Це було велике прямокутне приміщення без особливих прикрас. Гладенька поверхня стін і стелі завершувалася “декорованим карнизом з консолями, які були прикрашені тонко проробленою ліпкою, між якими розмістились розетки, декоративний пояс з мотивами іоніків і сухариків. Все свідчило про введення ордеру як основного принципу інтер'єру” [29].

Інтер'єр кімнат

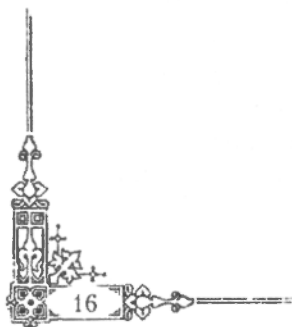

Самойленко Г.В., Самойленко О.Г.

Біля двох кутів залу розмістились білі кафельні пічки, які збереглися з тих далеких часів до наших днів. Зал прикрашали бронзові бюсти засновників гімназії. Недалеко від основного корпусу були споруджені флігель і господарчі приміщення.

Так і стоїть до цього часу ця чудова будівля. Вона, немов білий лебідь, підноситься із зелені старовинного парку, чарує своєю красою та величністю.

Територія садиби навчального закладу дещо змінила свій первісний вигляд, бо з будівництвом у 1970 р. нових корпусів вона значно розширилася. Тут красиво у будь-яку пору року: і коли пробуджується природа та з'являються перші клейкуваті листочки на жовтастих гілках плакучої верби та червонуваті сережки на білокорих березах; і коли пишно квітнуть яблуні та абрикоси, що ростуть на території університету; і коли полонить кожного аромат бузкового та липового цвіту; і коли під ногами шелестить багряно-жовте опале листя кленів, і коли серед білих снігових заметів височать вічно зелені ялини та пірамідальні туї.

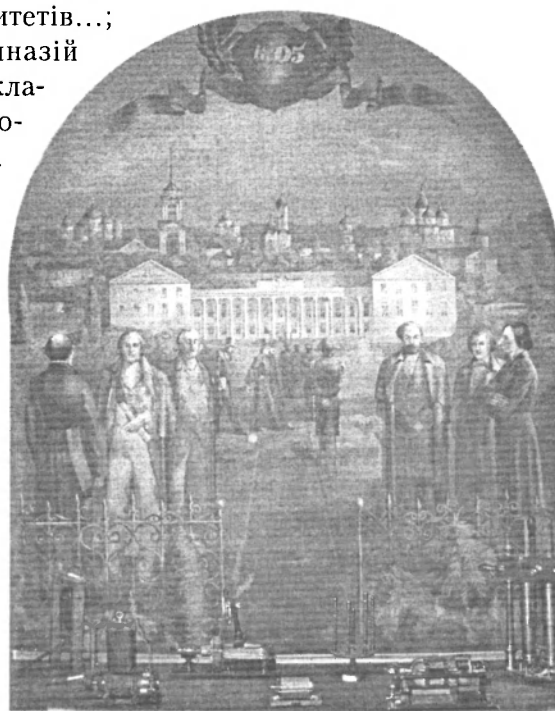
ГІМНАЗІЯ ВИЩИХ НАУК князя БЕЗБОРОДЬКА (1820–1832)

Перші директори

4 вересня (ст. ст.) 1820 р. у Ніжині було відкрито **Гімназію вищих наук князя Безбородька** [1]. У Статуті навчального закладу, затвердженому, до речі, з великим запізненням – 19 лютого 1825 р., сказано: “Гімназія – публічний навчальний заклад, який займає перше місце після університетів...; відрізняється від губернських гімназій вищим ступенем предметів, які викладаються в ній, і особливими дарованими їй правами і привілеями” [2].

Попечитель гімназії князь О.Г.Кушельов-Безбородько разом з першим її директором **Василем Григоровичем Кукольніком** (1765–1821), відомим вченим, українцем за походженням, провели велику підготовчу роботу щодо підбору викладацьких кадрів, забезпечення матеріальної бази.

Призначення В.Г.Кукольника директором гімназії не було випадковим. Він був професором Санкт-Петербурзького університету, доктором права, філософії і вільних мистецтв, автором багатьох праць, у тому числі й навчальних книг з юридичних наук.

Ніжинська гімназія вищих наук
Настінний розпис худ. С.Д.Зінченка

В.Г. Кукольник

Народився на Закарпатті, отримав ґрунтовні знання в кращих австрійських вищих навчальних закладах. У “Послужном списке” сказано, що він за рекомендацією І.С.Орлая був запрошений у 1803 році на професорську кафедру Санкт-Петербурзького педагогічного інституту, а в 1805 році переведений у Вище училище правознавства. У 1813-1814 роках навчав римському та російському цивільному праву Великих князів Миколу й Михайла Павловичів. В останні перед призначенням у Ніжин роки був професором і радником правління Санкт-Петербурзького університету, неодноразово нагороджувався як орденами, так і цінними подарунками.

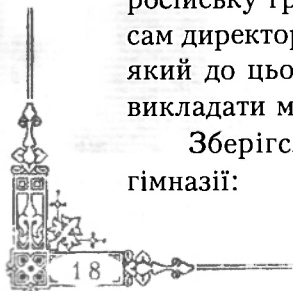
В.Г.Кукольник доклав багато зусиль до остаточної розробки Статуту Ніжинської Гімназії вищих наук, самої системи освіти й виховання.

21 липня 1820 р. Олександром I був затверджений наказ про призначення професора С.-Петербурзького університету В.Г.Кукольника директором Гімназії вищих наук кн.Безбородька у Ніжині.

24 серпня 1820 р. В.Г.Кукольник із багаточисельною своєю родиною прибув до Ніжина й поселився в директорській квартирі у приміщенні гімназії.

В.Г.Кукольник разом з попечителем провели велику підготовчу роботу по добору викладачів і працівників, яких було взято перший раз 17 чоловік, набору учнів, підготовки приміщення до навчання, а також проживання всіх, хто був пов’язаний з Гімназією вищих наук. Викладання предметів у цей час було доручено таким викладачам: Закон Божий – священику Григоровичу, законоучителю повітового училища; французьку мову – Аману, німецьку – наглядачу Зельднеру, малювання – художнику Павлову, решту предметів – латинську мову, російську граматику, арифметику, історію, географію – узяв на себе сам директор [3]. Через декілька місяців приїхав К.В.Шапалинський, який до цього десять років працював у Київській гімназії. Він буде викладати математику в Ніжинській гімназії до 1830 року.

Зберігся перший розклад занять [4], складений директором гімназії:

Дни	Учебные часы	Предметы	
Понедельник	от 8-го до 10-го от 10-го до 12-го от 2-х до 4-х	Латинский язык Российская грамматика Французский язык	Каждый день в 6-ом часу по полудни занимаются воспитаники и чтением книги, составленной из четырех Евангелистов и деяний Апостольских. Прочее время употребляется для повторения уроков и для отдохновения.
Вторник	от 8-го до 10-го от 10-го до 12-го от 2-х до 4-х	Арифметика Немецкий язык Закон Божий	
Среда	от 8-го до 10-го от 10-го до 12-го от 2-х до 4-х	Рисование География История	
Четверг	от 8-го до 10-го от 10-го до 12-го от 2-х до 4-х	Чистописание Французский язык Закон Божий	
Пятница	от 8-го до 10-го от 10-го до 12-го от 2-х до 4-х	Российская грамматика и чистописание Немецкий язык Французский язык	
Суббота	от 8-го до 10-го от 10-го до 12-го от 2-х до 4-х	Немецкий язык Рисование Российская грамматика и чистописание	
Воскресенье		Чтение Священных книг	

На перших порах В.Г.Кукольник зумів створити в гімназії теплі, сімейні умови для викладачів і учнів. “Частими бесідами своїми, батьківською увагою, ніжністю, дружньою простотою, педагогічним досвідом, живою зацікавленістю, широтою науковості, плодovitістю освіченності він очищав чуттєвість, розвивав розум, пом’якшував серце і укріплював волю вихованців своїх, направляв їх до всього прекрасного, справжнього, високого і доброго. Отже, В.Г.Кукольник зробив на самому початку свого педагогічного шляху так багато корисного для довірених йому для опікування дітей, що можна було мати справжню надію на блискучу майбутність цього нового розсадника російської освіти” [5].

Незважаючи на короткий період праці в Ніжині, він залишив добрі згадки про себе. Майбутній ректор С.-Петербурзького університету професор П.Г.Редькін, який навчався в Ніжинській гімназії з 1820 року, згадував: “За короткий час свого правління він встиг показати всією своєю діяльністю, що бажав і вмів дати фундаментальне спрямування освіти юнацтва” [6].

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

За короткий літній час була проведена значна робота О.Г.Кушельовим-Безбородьком і директором гімназії В.Г.Кукольником по добору кадрів. Це були, переважно, випускники С.-Петербурзького педагогічного інституту, де працював директор та деякі знайомі, родичі: Кирилов, Пілянкевич, Міллер, Шапалінський, Лобойнов. З цього набору викладачів найбільш вдалою кандидатурою виявився К.В.Шапалінський. Інші або не поїхали до Ніжина, або ж працювали тут короткий час (Пілянкевич, Міллер). У перші роки навчання в гімназії було всього 9 учителів [7].

Почесний попечитель гімназії О.Г.Кушельов-Безбородко виїхав до Ніжина, щоб безпосередньо з'ясувати стан підготовки до навчання самого приміщення гімназії та забезпечення навчального закладу кадрами.

Навчально-науковий процес продовжив І.С.Орлай, який прийшов у гімназію після смерті В.Г.Кукольника в кінці жовтня 1821 року. Він приїхав до Ніжина і 1 листопада приступив до виконання своїх обов'язків [8]. Працював директором закладу з 3 вересня 1821 по 1826 рік.

І.С.Орлай

Іван Семенович Орлай (1770–1829), як і його попередник, українець із Закарпаття, одержав ґрунтовну освіту в кількох західних університетах. За фахом він був медик, добре знав історію, культуру. Його перу належать праці “Коротка історія про Карпато-Русів” (1804), “Про південно-західну Русію” (1826) та інші. Він був особисто знайомий з І.П.Котляревським [9], підтримував зв'язки з німецьким письменником і мислителем І.В.Гете, входив до багатьох наукових товариств. У 1808 р. його затвердили у званні вченого секретаря Медико-хірургічної академії, а в 1810 р. призначили лікарем Олександра I [10].

І.С.Орлай – учений-енциклопедист. Він захистив дисертації на звання доктора медицини і хірургії, доктора філософії, магістра

словесних наук. Цікавився мовами, історією, був досвідченим організатором педагогічної справи, спрямованої на демократизацію навчально-виховного процесу. Вчений-педагог дотримувався передових просвітительських поглядів Песталоцці.

Іван Семенович запам'ятався студентам гімназії на вигляд суворим, завжди поважним. Але всі знали, що під цією суворістю, зовнішньою

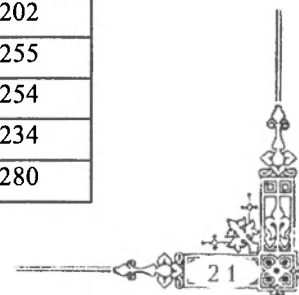
холодністю ховається безмежна любов до людей різного віку. І незважаючи на серйозність і солідність вигляду, обличчя його викликало почуття глибокої поваги без домішки страху. Завжди в білій краватці, пов'язаний по-тодішньому, вірвовочкою, модно одягнутий. Вірний і рівний у дружбі, він зберігав усі сердечні захоплення до похилого віку з юнацькою свіжістю, тепло й незмінно. В той же час він був суворим, невблаганним, якщо йшлося про перешкоди у вихованні молоді.

Ніжинська Гімназія вищих наук була заснована для привілейованих верств – дворян, духовенства і виходців із офіцерських сімей “з метою підготовки юнаків до служіння державі” (Статут, § 3).

Спочатку Гімназія вищих наук була навчальним закладом закритого типу – студенти не лише навчалися в її аудиторіях, а й зобов'язані були тут проживати в окремому пансіоні. Це обмежувало можливості щодо розширення учнівського контингенту. Крім того, не кожний охочий дати своїм дітям вищу освіту міг спромогтися на досить високу платню за навчання й утримання в пансіоні – 1000 карбованців на рік.

І.С.Орлай при підтримці попечителя домігся того, що з 1821 р. до гімназії почали приймати “вільноприходячих”, тобто юнаків, які в ній лише навчалися, а помешкання наймали в місті. Тенденція до прийому “вільноприходячих” гімназистів швидко зростала. Так, якщо у 1821 р. було прийнято 44 пансіонери і 13 “вільноприходячих”, то у 1828 р. – 52 пансіонери і 228 “вільноприходячих”. Це були гімназисти в основному одного віку. Так, 31 грудня 1824 р. тут навчалось у 4 класі – із 15 учнів більшість 14 років, двоє – 12 і двоє – 16 років; у 5 класі – двоє 13, один – 14 і троє – 16 років; у 6 класі – один 13, один 14, троє – 15, четверо 16 і двоє 17 років; у 7 класі – усі не старше 15 років; у 8 класі один із восьми 19 років, 9 класу ще не було [11].

Роки	Пансіонерів	Вільноприходящих	Разом
1820	17	-	17
1821	44	13	57
1822	62	60	122
1823	77	79	156
1824	77	125	202
1825	77	178	255
1826	67	187	254
1827	53	181	234
1828	52	228	280

Девіз Безбородьків на приміщенні університету

Проте І.С.Орлай ставив питання про надання права вступу до гімназії всім охочим юнакам. Так, у 1825 р. було прийнято на навчання виходців із дворян – 207, купців і міщан – 17, різночинців – 7, виходців із грецьких сімей – 22 (у Ніжині в той час жило багато греків, які мали свій магістрат, церкву, школу), козаків – 2. У 1828 р. серед гімназистів з'явилися і "вільновідпущені", тобто селянські діти, хоча після закінчення вони не змогли отримати атестат. З дозволу О.Г.Кушельова-Безбородька до гімназії були зараховані також діти греків, які змушені були покинути батьківщину, втекти від турків і поселитися в Одесі. Так, 7 вересня 1822 р. були зараховані Костянтин Базилі (1822–1829), Стефан Гютен (1822–1831), Іван Сканаві, Єгор Ксеніс (1822–1833), Іван Агало, а 27 грудня цього ж року – Пилип Котопулі. Але з них лише С.Гютен та Є.Ксеніс закінчили гімназію.

Статут гімназії, який розроблявся протягом довгого часу і був остаточно затверджений лише 19 лютого 1828 року, визначав дев'ятирічний термін навчання, який поділявся на три періоди. Перші три роки – нижчий курс, наступні три – середній і останні три – вищий курс. На перших двох курсах учні вивчали предмети гімназичного циклу, а на останньому – юридичні та філологічні дисципліни.

Статут гімназії (§ 10) визначав і зміст освіти, коло тих предметів, які вивчали гімназисти: "1) Закон Божий; 2) мови і словесності –

російську, латинську, грецьку, французьку; 3) географію та історію; 4) науки фізико-математичні; 5) політичні; 6) військові. Крім того, танці, малювання і креслення”.

У середньому трирічному курсі вивчали, крім Закону Божого, російську словесність, яка включала в себе також загальні правила логіки, риторики та поезії, загальну та російську географію, давню і нову всесвітню та російську історію, а також алгебру, теоретичну й практичну геометрію, тригонометрію, малювання та креслення.

Вищий курс передбачав вивчення “теорії конічних перетинів, історію останніх трьох століть з вказівками на дипломатію; загальну природничу історію з усіх трьох царств природи, фізику з включенням загальних законів статички і механіки”.

У програмі цього відділення значне місце посідали суспільні й особливо юридичні науки – логіка, початкові основи моральної філософії і природничого права, основ загального народного права і державного господарства, коротка історія римського законодавства й основ римського права, російське цивільне і кримінальне право. Таким чином, гімназія давала, по суті, енциклопедичні знання.

Попечитель гімназії О.Г.Кушельов-Безбородько цікавився роботою навчального закладу, щорічно відвідував його, був присутній на екзаменах, спостерігав за успіхами. У листі на ім'я попечителя Харківського навчального округу З.Я.Корнеєва Олександр Григорович відзначав, що на екзаменах з математики, історії, словесності і мов він побачив, як гімназисти розуміють і пояснюють предмети, про що свідчать старанність професорів [12]. Він зробив деякі поради відносно Закону Божого, збільшення до 4 год. на вивчення мов, кількості гувернерів і дав розпорядження стосовно вивчення грецької мови для бажаючих.

О.Г.Кушельов-Безбородько подарував Гімназії фізичний та мінеральний кабінети. Деякі прибори збереглися в музеї університету до цього часу.

Особливо великої уваги надавалося вивченню російської, латинської, німецької і французької мов. І.С.Орлай не дозволяв переводити гімназистів до вищого класу без знання мов. Для досконалішого їх засвоєння гімназисти читали, перекладали й аналізували на заняттях першоджерела, наприклад, з латинської мови твори Горация, Вергілія, Лукреція, з німецької – Віланда, Гербера, Гете, Шіллера, з французької – Лагарпа, Корнеля, Расіна та ін.

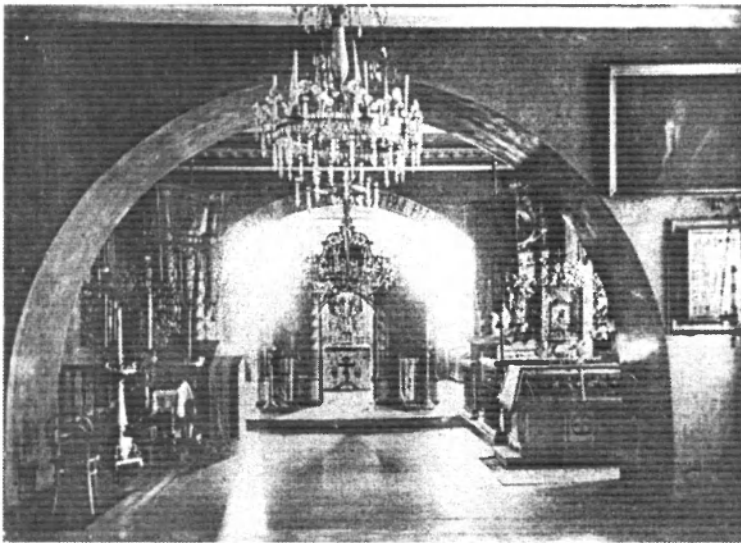
Заняття проходили у формі двогодинних лекцій з 8-ої до 12-ої години, а потім – з 14-ої до 16-ої години. Екзамени відбувалися в кінці року і були двох видів: приватні (індивідуальні) і публічні.

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Основним критерієм знань з предметів був результат приватного екзамену. Він відбувався у присутності всіх професорів під керівництвом директора гімназії. На цих екзаменах визначалися гімназисти, які мали право виступати на публічних екзаменах, що проводились у присутності не лише всіх викладачів, а й гостей, вищого міського керівництва, знаті, родичів. Це було своєрідне свято у навчальному закладі.

У гімназії була заведена велика книга в червоній шкіряній оправі, на якій було вибито слова: "Liber honoris", куди заносили імена тих студентів, які відзначилися у поведінці та навчанні. Одного і того ж студента могли писати декілька разів.

І.С.Орлай звернувся до почесного попечителя з проханням відкрити в гімназії свою церкву [13].

Гімназійна Свято-Олександрівська церква

І 17 серпня 1823 р. граф повідомив директора про те, що церква на честь священномученика Олександра, як і в Підні, у пам'ять князя Безбородька буде заснована. Ікони для неї замовлені в Петербурзі. Проте листування між Синодом і ніжинським архієреєм Лаврентієм затягнуло справу. Церква була освячена лише 22 червня 1824 р.

Почесний попечитель О.Г.Кушельов-Безбородько, відкриваючи Гімназію вищих наук у Ніжині, мріяв не тільки перетворити її в яскравий осередок для отримання освіти, а й науковий центр. У кінці 1821 р. він звернувся з проханням до міністра освіти відкрити в Ніжині при Гімназії "ученое общество", "яке б власно займалось історичними дослідженнями, щодо краю відносяться... за прикладом існуючого такого ж товариства при Ярославському Демидівському Вищих Наук Училищі, привілегії якої всемілостивійше розповсюджені і на означену гімназію".

Конференція Гімназії вищих наук кн. Безбородька на своєму засіданні від 10 лютого 1822 р. відхилила цю пропозицію, висуваючи декілька поважних причин: 1) недостатня кількість професорів та вчителів, які б могли займатися цією справою; 2) недостатня кількість в гімназії джерел з історії краю та й не знання його. Більше того, гімназія повинна укріпитися і виконати основні завдання, пов'язані з навчанням гімназистів [14].

Тут відчувається не тільки думка конференції, а й самого директора гімназії І.С.Орлая, хоча він і вважав, що таке товариство сприяло б вивченню історії півдня Росії. Проте реальна ситуація не була на користь товариства. Міністр освіти погодився з думкою конференції і “не визнав доцільним створювати вчене товариство при Ніжинській гімназії”.

Відомість 1825 року з Ніжинського архіву свідчить про штат і фінанси, які виділялися гімназії і затверджувались Олександром І.

	<i>Число людей</i>	<i>Заробітна плата</i>	
1. Директор	1	3000	3000
2. Законвчитель	1	2000	2000
3. Старших професорів: політичних, історичних, фізико-математичних наук і російської словесності	4	2000	8000
4. Молодших професорів: латинської, грецької, французької і німецької словесності	4	1000	4000
5. Учителів	3	400	1200
6. Утримання 27 вихованців	–	325	8775
7. Наглядачів	2	500	1000
8. На будинок, прислугу й утримання церкви			6395
9. Економ	1	500	500
10. На канцелярію			1000
11. На бібліотеку			2000
12. На пенсії професорам			1500
13. На непередбачувані потреби			1600
14. Аптекаря і па аптеку			1000
Усього:	16		41970

Примітка: секретарю правління і касиру, які згадані у Статуті, також наглядачам та іншим чиновникам зі збільшенням пенсіонерів

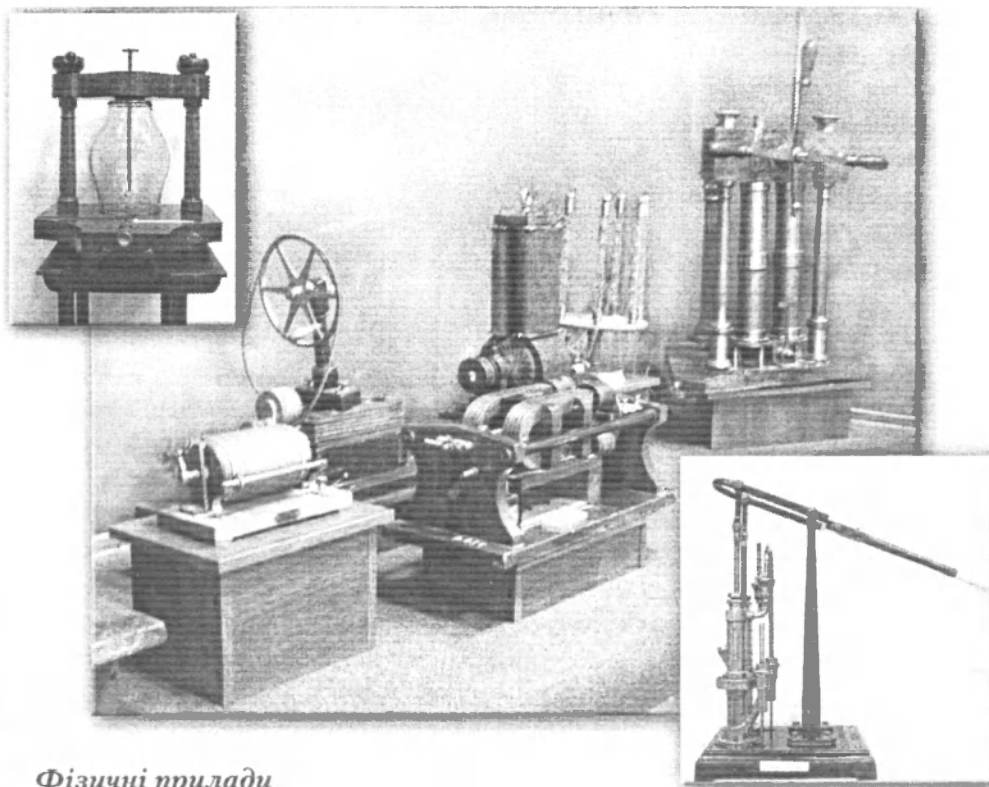
НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

буде призначена заробітна платня, затверджена міністром народної освіти із прибутків попечителя [15].

І.С.Орлай протягом п'яти років збільшив штат викладачів із семи до 19 з заміною деяких [16]. Він хотів бачити у своїх колегах по гімназії розумних помічників, які вільно висловлюють свої думки, а не іграшкових чоловічків на ниточці, за яку можна тягти в будь-який бік. Проте серед першого набору викладачів були різні люди.

Навчальний процес у гімназії. Викладачі

У гімназії працювало чимало й добре підготовлених викладачів. Серед них – професори математичних і природничих наук К.В.Шапалинський (1820–1830), римського, а потім і природничого права М.Г.Белоусов (1825–1830), французької словесності І.Я.Ландражин (1822–1830), німецької словесності Ф.І.Зінгер (1824–1830), латинської словесності С.М.Андрущенко (1822–1832), природничих наук М.Ф.Соловйов (1825–1837). Грецьку мову викладав

Фізичні прилади

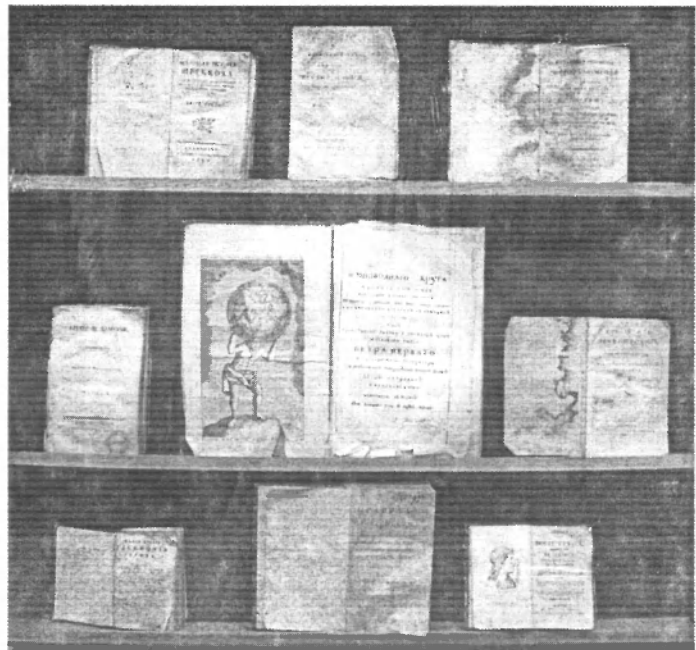

Х.М.Іеропес (1824–1833), а військові науки, артилерію та фортифікацію – К.В.Шапалинський.

У нижчих класах працювали вчителями арифметики А.В.Лопушевський, географії – О.І.Самойленко, російської мови – К.А.Персидський, латинської мови – І.Г.Кулжинський. Крім вищеназваних, у гімназії були також учителі мистецтв: малювання – художник К.С.Павлов, співів і танців – Ф.О.Севрюгін, фехтування – І.Урхо.

Серед професорів новоствореної Гімназії вищих наук був **Казимір Варфоломійович Шапалинський** (1790–?). Він викладав математичні та природничі науки, знання з яких отримав у Віленському університеті та С.-Петербурзькому педагогічному інституті. Працював у декількох гімназіях, зокрема в Києві. До Ніжина він був запрошений директором Гімназії вищих наук В.Г.Кукольником, який шукав таких людей для

свого навчального закладу, які б поєднували в собі глибокі й на рівні сучасного розвитку знання свого предмету, з любов'ю до нього ставились і це почуття викликали б і у своїх учнів. Саме таким і був К.В.Шапалинський. Його учень П.Редькін згадував: “Як професор, він гаряче любив і дуже добре знав свої предмети, викладав їх коротко, але з ясною стислістю, без всякого фразерства, але з захопленням, уміючи заохочувати до їх вивчення тих учнів, у яких приховувалась іскрина безкорисної відданості істині і науці”.

Книги, якими користувалися гімназисти

Лекції **Миколи Григоровича Белоусова** (1799–1854) відзначалися глибиною і доступністю тлумачення багатьох соціальних явищ з прогресивних позицій. Професор добре знав не тільки філософію, право, але й літературу, яку засвоїв під час навчання у Харківському університеті, який закінчив 1818 р. Знання літератури допомагало

йому на заняттях з права, а також у позалекційній роботі, бо він виконував одночасно й обов'язки інспектора гімназії. Нестор Кукольник згадував: "З незвичайною майстерністю Микола Григорович викладав нам в кількох лекціях всю історію філософії, а з нею і природничого права, завдяки яким в голові кожного з нас міцно склався стрункий систематизований скелет науки наук. Його справедливість, чесність, доступність, цінна порада, в пристойній ситуації схвальна оцінка – все це сприятливо впливало на гурт студентів" [17].

Грунтовна підготовка проф. М.Г.Белоусова виявлялася і в тому, що він відходив від затвердженого тексту й підручника з природничого права. Як стверджує у своїй пояснювальній записці чиновнику Адеркасу директор гімназії Д.Є.Ясновський, крім чистого природничого права, він роз'яснював різницю між цим правом і етикою, законом позитивним і природним, говорив про допоміжні науки і про різні системи права. Усі ці попередні пояснення до курсу студенти називали "Вступом з права".

Проф. М.Г.Белоусов добре розумів, що без цих пояснень гімназістам важче буде сприймати основний курс. Але саме за ці вступні лекції і звинуватили професора в пропаганді вільнодумства, а зміст записок гімназістів з природничого права визнали шкідливим.

Професор **Семен Матвійович Андрущенко** (1782–1850) мав добру базову освіту, володів методикою роботи з учнями, швидко досягав значних успіхів у вивченні латинської мови. Вихованці захоплювалися його вмінням чітко і зрозуміло пояснювати складні граматичні правила, вдало робити приклади. Протягом двох років гімназісти вільно перекладали з російської мови на латинську і навпаки, писали творчі роботи. Серед авторів, яких найчастіше перекладали, були Гораций, Вергілій, Лукрецій.

Один з учнів свідчив, що професор викладав свій предмет "точно і ясно, переклади були легкими і приємними, а розбори класиків, особливо Вергілія, досить доступними і зацікавлювали слухачів" [18].

Професор німецької словесності **Фрідріх Йосипович Зінгер** (1793 – ?) одержав фундаментальну освіту у Львівському й Віденському університетах, багато подорожував по Італії, Німеччині, Данії. Він умів захопити своїм предметом, багато читав віршів напам'ять. Професор знайомив студентів з кращими творами німецької літератури в оригіналі. Він "відкрив нам нове, живоносне джерело справжньої поезії", – згадував Н.Кукольник. Не пройшло й року, як у Ф.Й.Зінгера з'явилися учні, які перекладали "Дона Карлоса" та інші поеми Шіллера, а потім Гете, Коцебу, Г.Ліхтенберга, Кернера, Віланда, Клопштока, Жана Поля Ріхтера. Протягом чотирьох років твори цих

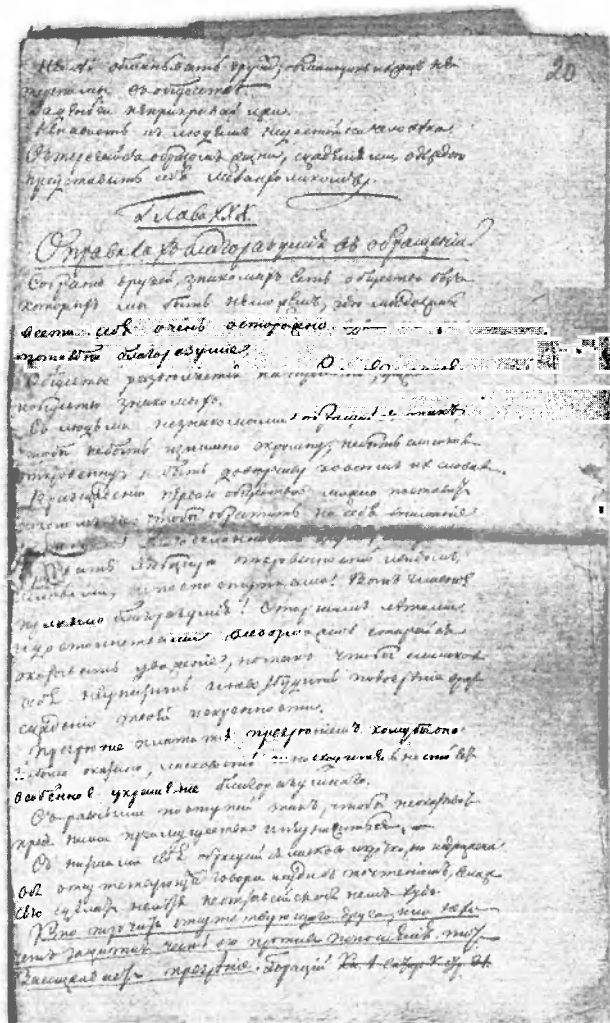
авторів були улюбленими для багатьох учнів Ф.Й.Зінгера. Деякі гімназисти так захопилися перекладами, що вони стали пізніше їх професійною справою. Одержуючи з Німеччини літературні альманахи, педагог знайомив гімназистів з новинками німецької літератури.

Професор Ф.Зінгер планував у 5-ому та 6-ому відділеннях (а латинська, німецька та французька мови виділялись із загальних предметів і мали свою специфічну класифікацію відділень) вивчення німецької словесності, правил німецькою віршування німецькою мовою, читання й переклади кращих німецьких віршів, написання у віршах і прозі німецькою мовою своїх творів тощо [19]. Зокрема студенти займалися аналізом перекладу Шіллером Вергілієвої “Енеїди”.

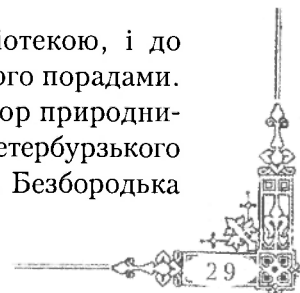
Іван Якович Ландражин (1794 – ?), професор французької словесності, також умів захопити своїм предметом. На заняттях гімназисти знайомилися з кращими творами французької літератури, перекладали Лагарна, Корнеля, Расіна та інших письменників. Крім цього, І.Я.Ландражин давав гімназистам читати книги Вольтера, Гельвеція, Монтеск’є, Руссо, які були в той час заборонені.

І.Я.Ландражин завідував також гімназійною бібліотекою, і до нього часто приходили учні і студенти, користувалися його порадами.

Микита Федорович Соловійов (1810–1837), професор природничих наук. Випускник фізико-математичного факультету Петербурзького університету. Почав працювати в Гімназії вищих наук кн. Безбородька

Конспект лекцій гімназиста

з 1825 року. Читав ботаніку, мінералогію, зоологію та технологію, фізику. Н.Кукольник згадував: “Коли Соловйов приїхав у ніжинську глушину із Петербурга, його новомодній елегантний одяг, його привабливі, благообразні прийоми у спілкуванні, його природна простота, й витончена мова – все це сильно вплинуло на нас і діяло на його користь” [20].

Проте природничі науки, не зважаючи на те, що М.Ф.Соловйов їх читав зі знанням справи, залишились осторонь, бо гімназисти в цей час захоплювалися словесністю та близькими до неї науками.

Хоча М.Ф.Соловйов і належав до групи прогресивно налаштованих професорів, але до нього доля повернулась обличчям: після трагічних подій 1830 р. він залишився працювати в гімназії, а потім і у Фізико-математичному ліцеї до самої смерті 1837 р.

Всі названі вище педагоги мали великий вплив на формування світогляду гімназистів, художніх смаків, розвиток їх творчих здібностей.

Не простими були відносини у гімназистів з викладачами К.А.Мойсеєвим, П.І.Нікольським, М.В.Білевичем, І.Г.Кулжинським та деякими іншими.

Професор **Кирило Абрамович Мойсеєв** (1790–1853) читав лекції з історії. Але нема жодного свідчення гімназистів, яке б вказувало на позитивний вплив професора як історика на своїх учнів. Нестор Кукольник відзначав: “Пам’ятаю, як тепер, знамениту лекцію про ісконійців. Дві години витратив він на те, щоб довести, що аборигени були не що інше, як ісконійці, тобто народ, який мешкав у Росії *ab origine*, тобто споконвічно, і не закінчив, бо дзвоник задзвенів і перервав ряд дотепних лінгвістичних міркувань. “Наступного разу поговоримо про цей предмет детальніше”, – перервав він, запинаючись, і на тому закінчив свою лекцію”. Але далі розмова про це так і не відбулася.

Лекції, які читав К.А.Мойсеєв, не задовольняли гімназистів, і більшість з них самостійно поглиблювала свої знання з історії. Гімназисти П.Редькін, Н.Кукольник, В.Любич-Романович, М.Білевич, В.Домбровський, В.Тарновський, К.Базилі та інші займалися перекладами історичних книг, художніх творів на історичні теми і складали рукописну всесвітню історію за повною програмою.

На гімназистів мав великий вплив І.С.Орлай. Він часто з ними проводив з історії бесіди, розповідав про рукописні книги, які зберігалися в бібліотеці, а деякі з них він відправив у 1824 р. у Товариство історії старожитностей російських, членом якого він був. Це були: а) літописи “О Донских казаках”; б) “О казаках малороссийских и восемь грамот малороссийских гетманов”, в) “Поучение метрополита Фотия, жившего в XV веке” та інші. Як свідчить гімназист

І.Халчинський, у цей час було створено студетське історичне товариство під керівництвом старших вихованців гімназії П.Г.Редькіна й В.І.Любича-Романовича, на яких особливу увагу звертав І.С.Орлай. Директор гімназії заохочував творчий порив гімназистів, намагався прищепити їм любов до вітчизняної та всесвітньої історії, розвивав у них самостійний порив до наук. Є чимало свідчень про те, що гімназисти “багато чому зобов’язані духу закладу, тому високому, поетичному і веселому спрямуванню, яке у вихованців умів вдихати гідний начальник” [21].

Навчальний процес у гімназії був чітко спланований згідно з розпорядком дня. Поступово заповнювались учнями всі класи. У Ніжинському архіві збереглися документи щодо навчання гімназистів. Для прикладу подаємо таблицю успішності учнів 6 класу за 1825 р., де навчалися М.Гоголь-Яновський, П.Лукашевич і В.Забіла. При цьому треба пам’ятати, що в гімназії було чотирьохбальне оцінювання знань гімназистів.

Цього ж 1825 р. в 4-му класі навчався А.Мокрицький, у 5-му – К.Базилі, Н.Кукольник, у 8-му – В.Любич-Романович, Г.Висоцький, П.Редькін, В.Тарновський. Усі вони навчалися одночасно з М.Гоголем, але не були його однокласниками. Останній був переведений у 7-й клас, але з мов залишений у 3 відділенні, бо мав загальну оцінку менше “3” [22].

На 1 лютого 1825 р. у гімназії навчалось: вільноприходящих – 135, вільних пансіонерів – 36, казеннокоштных – 24, на утриманні графа О.Г.Кушельова-Безбородька – 12. Всього було учнів – 206. 7

березня 1825 р. змушений був залишити навчання через матеріальні нестатки Віктор Забіла, майбутній відомий український поет-романтик, автор віршів “Не щибечи соловейку”, “Гуде вітер вельми в полі”, які стали народними піснями. У гімназії він уже почав писати свої твори українською мовою. Можна тільки шкодувати, що В.Забілу не перевели на казенний кошт і він не зміг закінчити навчання. Оскільки

Класні меблі гімназистів

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

В.М.Забіла

гімназистові було вже 18 років, він вступив на військову службу в гусарський полк. В.Забілі видали лише свідоцтво про навчання у гімназії [23].

Склад гімназистів дещо змінився напочатку нового навчального року. І 1 вересня 1825 р. у гімназії було: вільноприходящих – 175, вільних пансіонерів – 39 та 12 прийнятих, казеннокоштных – 24, на утриманні графа Кушельова-Безбородька – 11. Усього – 251.

У звіті за 1826 р., коли було здійснено перший випуск із гімназії, значилось учнів: у 1-му класі – 17, у 2-му – 31, у 3-му – 42, у 4-му – 44, у 5-му – 32, у 6-му – 27, у 7-му – 13, у 8-му – 12, у 9-му – 9. Усього – 227. Із 193 гімназистів, про що свідчить цей же звіт, було 163 – хороших, 23 – посередніх і 7 – слабких учнів.

Проаналізовані відомості показують, що успішність змінювалася під час підсумкових екзаменів. Про це свідчать не тільки щорічні результати, а й випускні оцінки. Наприклад, у М.Гоголя-Яновського у випускному класі були такі успіхи:

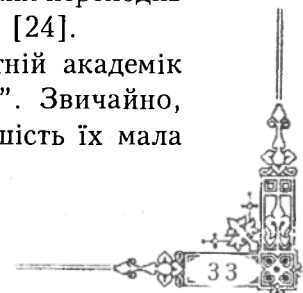
	Пансіонери гімназії	Поведінка	Зачин Божій	Рос. словесност і логика	Алгебра	Геометрія	Рос. історія	?	Мови			
									Лат.	Нім.	Франц.	Рез.
1.	Григоров Микола	3	4	3	2	2	3	3				
2.	Думитрашка Микола	3	4	3	1	1	3	2				
3.	Марков Володимир	4	4	3	4	4	4	4	4	3	3	3
4.	Міллер Микола	4	4	3	3	3	2	3	2	3	3	3
5.	Яновський Микола	3	4	4	3	3	3	3	2	1	2	2
Пансіонери вільні												
1.	Божко Андрій	4	4	3	3	3	3	3	4	4	4	4
2.	Бородін Яков	4	3	3	3	3	3	3				
3.	Данилевський Олександр	4	4	3	3	3	4	3	3	2	3	3
4.	Лукашевич Платон	3	1	3	4	4	4	3	2	2	2	2
5.	Сушков Іван	4	3	3	4	4	3	3	2	2	3	2
6.	Ріттер Михайло	3	1	3	3	3	4	3				
Вільноприходящі												
1.	Забіла Віктор	4	4	3	3	3	4	3	2	2	2	2
2.	Котляревський Олександр	4	4	4	4	4	4	4	4	2	3	3
3.	Котляревський Єгор	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	3
4.	Котляревський Микола	4	4	3	4	4	3	4	2	2	2	2

Законъ Божій	4	экзаменов.	3½	годинныхъ.
Нравственная философія	4	»	3½	»
Россійская словесность	4	»	3	»
Исторія древняя	4	»	3	»
Исторія средняя	4	»	2½	»
Исторія новѣйшая	4	»	3	»
Исторія россійская	4	»	3	»
Логика	4	»	3½	»
Коническія сѣченія	3	»	2	»
Дифференц. и интегр. счисленія	2	»	1	»
Военныя науки	4	»	3½	»
Общая физика	3	»	3	»
Частная физика	3	»	4	»
Минералогія	4	»	4	»
Ботаника	4	»	3½	»
Зоологія	4	»	4	»
Исторія Римскаго права	4	»	3½	»
Римское право	4	»	3½	»
Русское гражданское право	4	»	3	»
Русское уголовн. право	4	»	3	»
Государствен. хозяйство	4	»	3	»
Латинскій языкъ	4	»	2	»
Французскій языкъ	4	»	3	»
Нѣмецкій языкъ	3	»	2	»

З Ніжинською Гімназією вищих наук пов'язано чимало відомих імен. Журнал засідань конференції за 1830 рік свідчить, що на перевідних екзаменах із 7 до 8 кл. у вільноприходящого Якова де Бальмена з усіх предметів були "4", тобто всі відмінні оцінки при тодішній чотирибальній системі; у вільноприходящого Євгена Гребінки, який переходив із 8 у 9 клас, були з усіх предметів "4", крім двох – "3"; у вільноприходящого Апполона Мокрицького, який переходив із 8 у 9 клас, з усіх предметів була оцінка "4", а у гімназичного пансіонера Костянтина Адасовського, батька Марії Заньковецької, який переходив з 3 у 4 клас, із 9 предметів було чотири "4", і п'ять "3" [24].

Гімназичний пансіонер Андрій Горонович, майбутній академік живопису, склав 8 предметів на "4", а два – на "3". Звичайно, гімназисти вчилися по-різному. Проте переважна більшість їх мала високі оцінки.

XXXIII.

Журнал Конференції 1828 г. Іюля 27 дня.

Окончивших курс наукъ въ Гимназіи, кои всѣ происшедшія изъ дворянъ, результаты по экзамену.

Имена ихъ.	Заполн. Божий.	Нравучит. Филос.	Росс. словесн	Истор. древня.	Истор. средн.	Истор. новѣйш.	Исторія Россіи.	Логика.	Косм. свѣдѣн.	Математ. и навигац.	Военная наука.	Общая физика.	Частная физика.	Минералогія.	Ботаника.	Зоология.	Исторія Рим. права.	Римское право.	Росс. Гражд. право.	Росс. Уголов. право.	Государ. хозяйст.	Латинскій языкъ.	Французскій языкъ.	Нѣмецкій языкъ.	Русск. языкъ.	Русск. языкъ.	Общій результатъ.	
Григоровъ Николай . . .	3	3	3	3	3	2	3	3	3	2	3	3	4	4	4	4	2	3	4	4	4	3	3	3	3	3	3	3
Марковъ Владиміръ . . .	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Миллеръ Николай . . .	2	2	3	3	3	2	3	3	3	2	4	3	3	3	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Гоголь-Яновскій Николай	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	2	4	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	4
Божко Андрей . . .	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Данилевскій Алек. . . .	4	4	4	4	4	3	3	3	2	4	3	3	3	4	4	4	4	2	4	4	4	3	3	3	3	4	3	3 1/2
Бороздинъ Яковъ	4	4	3	4	4	4	3	4	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Котляревскій 1	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	4	3	3 1/2
Котляревскій 2	4	4	4	3	2	4	2	4	4	4	4	4	4	3	4	4	3	3	4	4	3	3	3	4	3	4	3	3 1/2
Котляревскій 3	4	4	4	4	4	4	3	4	2	4	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	4	3	2	4	3	3	3 1/2

XXXIV.

(Въ томъ же заведеніи).

Окончивших курсъ наукъ результаты годичные:

Имена ихъ.	Заполн. Божий.	Нравучит. Филос.	Росс. словесн.	Истор. древн.	Истор. средн.	Истор. новѣйш.	Исторія Россіи.	Логика.	Косм. свѣдѣн.	Математ. и навигац.	Военная наука.	Общая физика.	Частная физика.	Минералогія.	Ботаника.	Зоология.	Исторія Рим. права.	Римское право.	Росс. Гражд. право.	Росс. Уголов. право.	Государ. хозяйст.	Латинскій языкъ.	Французскій языкъ.	Нѣмецкій языкъ.	Русск. языкъ.	Русск. языкъ.	Общій результатъ.	
Григоровъ	3	3	3 1/2	2	2	2	3	2	2	3	3	4	4	4	4	4	2 1/2	2 1/2	3	3 1/2	3	3	3	3	3	3	3	3
Марковъ	4	4	3 1/2	3	3	4	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	3	3	4	3	3 1/2
Миллеръ	3 1/2	3 1/2	3	3	2 1/2	3	3	3	2	3	3	3 1/2	4	3	3 1/2	4	3	3 1/2	3 1/2	3 1/2	3 1/2	3	3	3	3	3	3	2 1/2
Гоголь-Яновскій.	3 1/2	3 1/2	3	3	2 1/2	3	3	3 1/2	2	3 1/2	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	3	3	4	4	4
Божко	4	4	3 1/2	4	3 1/2	4	4	4	3	2	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	3	4	4	4	4
Данилевскій	4	4	3 1/2	4	3	3	3	3	2	4	3	3	2 1/2	4	3	3	3	2	3	3	3	3	3	3	2	3	2	2 1/2
Бороздинъ	3 1/2	3 1/2	3 1/2	3	2 1/2	3	3	3	3	3	4	4	4	3 1/2	3 1/2	4	3 1/2	3 1/2	3 1/2	3 1/2	3 1/2	3	3	3	3	3	3	3
Котляревскій 1	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3 1/2
Котляревскій 2	4	4	4	3 1/2	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3 1/2	4	4	3 1/2	3 1/2	4	4	4	4	4	4	4	4	3 1/2
Котляревскій 3	4	4	3	3	3	3	3	3	2 1/2	4	4	4	4	3	3 1/2	3 1/2	3	3	3	3	3	3	3	3	2	3	2	2 1/2

Имена учениковъ.	Число и испытаніе	Ежегодн. списки.		Сумма.	Степень.	Классный чинъ.
		объ-ема	оно-вѣдѣн			
Григоровъ Николай	3.	3.	3.	9.	II.	XIV
Марковъ Владиміръ	4.	3.	4.	11.	I.	XII
Миллеръ Николай	3.	2.	4.	9.	II.	XIV
Гоголь-Яновскій Ник	4.	2.	4.	10.	II.	XIV
Божко Андрей	4.	4.	4.	12.	I.	XII
Данилевскій Алекс.	3.	3.	3.	9.	II.	XIV
Бороздинъ Яковъ	4.	3.	4.	11.	I.	XII
Котляревскій Алекс.	4.	3.	4.	11.	I.	XII
Котляревскій Егоръ	4.	3.	4.	11.	I.	XII
Котляревскій Ник.	3.	3.	4.	10.	II.	XIV

Відомості про успішність гімназистів

Розвиток літературних здібностей гімназистів

Особлива роль в літературній освіті гімназистів належить **Парфенію Івановичу Нікольському** (1782–1851 (?)), який викладав російську словесність (1822–1833), що включала в той час риторику, основи віршування та свідчення про літературу, вів уроки із слов'янської граматики. У четвертому, п'ятому і шостому класах риторику викладалася за підручниками Могилевського, поезія – за посібниками Римського та словником Остолопова, а в сьомому класі теоретична і практична логіка – за підручником Баумейстера. У старших класах читалася вища словесність. Основну увагу професор приділяв аналізу творів і практичним заняттям.

У навчальних планах російська словесність була об'єднана з риторикою і поетикою. Проф. П. Нікольський планував на 1823/1824 навчальний рік для гімназистів 6-ого класу, вивчення третьої частини риторики, потім початкової критики правил усієї загальної поезії, а також працював над механізмом віршування з виконанням вправ у написанні дрібних віршів, а потім їх виправленням і поясненням причин.

М. Гоголь на заняттях у проф. П. І. Нікольського

У 7 класі йшлося про поетичні правила й розміщення їх у віршах: а) посланнях, б) поемах епічних чи героїчних, в) поемах дидактичних, г) творах драматичних, д) нарешті, сатирах – із додатками до цього з естетики про стиль [25].

Ці ж завдання виконувались у відповідному класі щорічно з невеликими уточненнями. Так, у 1825 та 1826 роках у 4 класі вивчалися риторику, 5 – риторику та поетика, де передбачалось і написання невеликих віршованих творів, у 6 класі – поетика з роз'ясненням головних родів її і наведенням прикладів, 7 – логіка теоретична

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Книги М.Ломоносова, І.Крилова,
А.Сумарокова

й практична з викладом філософських початків, а також словесність з написанням прозових і віршованих творів, у 8 та 9 класі – подальше практикування в написанні прозаїчних і віршованих творів, естетичний аналіз кращих авторів російських письменників у прозі, поезії з урахуванням вивченого у 6 класі матеріалу про стиль, смаки і критику.

У 1827 р. з'явився посібник М.Греча з історії російської словесності, який і був покладений в основу занять з 6 класу.

Архівні матеріали дають можливість познайомитися з цікавим додатком до навчального плану 1828–1829 р. У 8 та 9 класах планувалося повторення логіки. Зі словесності

учні практично займалися аналітичним розбором кращих творів у прозі (на прикладі похвальних слів Ломоносова, його вранішніх та вечірніх роздумів про велич Божу, оди Державіна “Бог” тощо). Крім цього, гімназисти займалися “написанням своїх промов та віршованих творів – од, елегій, гімнів з таким розрахунком, щоб кожен учень протягом року обов’язково подав по крайній мірі не менше трьох-чотирьох роздумів і трьох-чотирьох віршованих творів” [26].

Незважаючи на те, що П.І.Нікольський далі творчості Ломоносова, Хераскова і Сумарокова не йшов, не визнавав сучасних письменників, усе ж мав деякий вплив на окремих гімназистів. Проте це була людина, яка боялася всього прогресивного. Він різко виступав проти репертуару гімназичного аматорського театру. В архіві збереглося чимало його рапортів як на гімназистів, так і на своїх колег.

На заняттях із поезії та російської словесності професор П.І.Нікольський все ж розвивав у вихованців практичні навички складання поетичних творів різних жанрів, бо всі гімназисти повинні були пробувати свої сили в написанні од, елегій, балад, послань тощо.

Саме цим пояснюється співпадання поетичних жанрів у різних гімназистів. Особливо широко був представлений у творчості молодих поетів жанр елегії (Андрій Бородин – “Элегия”, “Ночь”; Степан Гютен –

“Київ”; Леопольд Ланге – “Елегія (С.С.Ш-а)”; Нестор Кукольник – “Я часто слушаю печальный рокот бури”, “Трепет”; Петро Сушков – “Желаю я, чтобы бродили глазенки милые на мне”, “О, дни любви и упоения” та інші). У цьому жанрі пробували свої сили всі поети-початківці.

Аналіз вище згаданих елегій, а також поезій М.Гоголя, М.Білевича, О.Колишкевича, М.Ріхтера та інших гімназистів дає право говорити, що вони мали навчальний характер. Кожен із авторів хотів висловити особисто своє, але в межах, визначених жанром. Елегія, яка була досить популярною у 20-х роках ХІХ ст., мала свої характерні відтінки, і це підтверджується поетичними пробами гімназистів.

Андрій Бородин написав у 1829 р. три елегії: “Ночь”, “К Родине” та “Елегія”. Наведемо уривок з останньої:

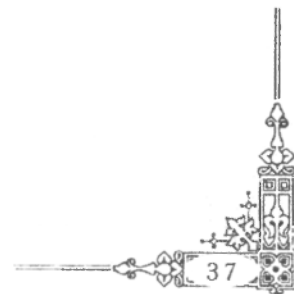
Знакомы ль небесным равнинам печали?
Коснулась ли горесть равнины твоей?
Дерзнет ли к твоей столь таинственной дали
Стремиться желание скорбных людей?
Иль ты соучаствуешь в скорби моей –
В потере и друга и радостных дней?
Не радостны други и жизнь молодая,
Забыты веселья, круг шумных пиров,
И век мой ничтожной струей протекая,
Стремится в пространную область гробов:
За гранью миров, за доской гробовой
Предел съединенья невинных душой!

Це приклад мінорної елегії. Сумні роздуми, жаль, туга, журба, біль, страждання, любовні розчарування – саме це було притаманне сюжету жанру.

Проте проф. П.І.Нікольський, мабуть, знайомив гімназистів не тільки з жанром елегії в сучасній йому літературі, а й далекого минулого. Античні елегії розвивали й патріотичні теми, пов’язані з громадськими ідеалами, військовою доблестю. Пізніше зустрічалися елегії з філософськими роздумами.

Вірш Андрія Бородина “К Родине” мав інший характер. Він звертається до історії України, Дніпра, який в елегії виступає символом стійкості й мужності народу в різні історичні епохи.

И ты, о Днепр! Под ним стенал
В отзывах бурных и далеких.
Как волны протекли века –
Века и бедствий, и печали,
И меч сынов, сынов рука
С тебя оковы рабства сняли.

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Микола Білевич в елегії “Смерть Святослава” (1830) звертається також до історичної тематики, зокрема, розповідає про битву князя Святослава з печенєгами і його смерть.

В стране сладкозвучной, где светлой красой
Блится Дунай Горделивый,
Где зреет в тени лимон золотой
И мирт перевился с оливой,
Где кедры в молчаньи могильном стоят,
Воинственной брани знамена шумят.

Уся поезія просякнута глибоким, суворим ліризмом. Автор чітко витримав техніку версифікації, за що отримав оцінку проф. П.І.Нікольського – “препохвально”.

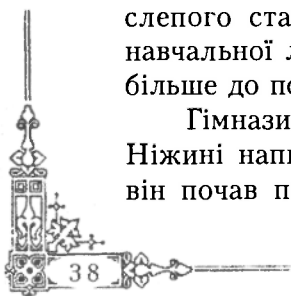
Писали гімназисти і послання. Дійшов до нас вірш цього жанру Михайла Ріхтера “К И.П.С<имоновско>му”, який був опублікований у “Дамском журнале” за 1826 р. (№ 19):

Ах, не гонись, мой друг, за счастьем!
Зачем невозможного желать
И подвергать себя ненастьям?
Счастливый друг! Забудь пиры:
Давно мы ими наслаждались.
Разочарованные сны
С душой моей давно простились;
Бог с ними! Я давно забыл
Всю прелесть ложного блистанья;
Разочарованный, мечтанья
В уединеньи полюбил.

До жанру послання звертався Нестор Кукольник (“К*. Люби меня”), Степан Гютен (“К творцу”).

Проф. П.І.Нікольський змушував гімназистів писати оди, гімни, коли відбувалися якісь урочисті акти. Наприклад, брати Олександр та Андрій Бородіни написали під однією назвою різні “Гимны Солнцу”. Тут відчувається використання літературних традицій. Саме під такою назвою значилася заключна частина поеми Оссіана “Картон”, яка користувалась популярністю у той час. Як свідчить “Реєстр...” М.Г.Білоусова, серед гімназистів розповсюджувалися переписані від руки твори Оссіана. Відомий був студентам і переклад “Гимн Солнцу слепого старца Оссиана” В.В.Каппіста, який був включений до навчальної літератури [27]. У даному випадку Бородіни зверталися більше до поезії Оссіана як до зразка поетичної форми.

Гімназисти писали також поеми, п’єси. Так, Нестор Кукольник у Ніжині написав дві драми: “Марія” та “Торквато Тассо”. Останню він почав писати у 1826 р., декілька разів переробляв, створював

варіанти. Завершив роботу над нею уже після закінчення Гімназії, і вона принесла йому славу. Драматичні твори писали Микола Гоголь, Микола Прокопович, Євген Гребінка та ін.

І хоча професор П.І.Нікольський багато зробив для розвитку творчих здібностей гімназистів, проте не він був керівником літературного життя в Гімназії. Не став ним і викладач латинської мови, письменник **Іван Григорович Кулжинський** (1803–1884). Під час роботи в гімназії з 1825 по 1829 рік він писав поетичні твори, які друкував у столичних журналах. 1827 р. у Москві вийшла окремим виданням його повість “Малороссийская деревня”, яка мала етнографічний характер і давала лише деякі уявлення про побут, звичаї малоросійського села. Надто вже ідилічно зобразив письменник життя селян. І.Г.Кулжинський тут ішов слідом за російськими сентименталістами.

У 1829 р. в “Дамском журнале” були опубліковані його повісті “Терешко”, “Козацькі шапки”, “Три сестры” та інші твори. Саме у цьому журналі за його сприяння були надруковані і деякі твори гімназистів. У 1833 р. І.Г.Кулжинський друкує роман “Федюша Мотовильский”. З кожним роком в естетичних поглядах і художніх творах письменника посилюються реакційні тенденції.

У 1841–1843 роках І.Г.Кулжинський працював інспектором Юридичного ліцею, а в травні 1843 р., повернувшись знову до Ніжина, вийшов у відставку і проживав у місті до кінця свого життя у власному будинку, продовжуючи активно друкувати п'єси, повісті, романи, оповідання, вірші, байки, статті тощо. Але повторюємо, що І.Г.Кулжинський підтримував творчі взаємини лише з окремими гімназистами. Загального ж впливу на літературне життя Ніжина ні в 20-х, ні в 40-х роках він не мав.

У Гімназії вищих наук групувалися літератори-початківці навколо Миколи Гоголя та Нестора Кукольника. Їх творчі пошуки, у якійсь мірі, були орієнтиром і для інших.

Гордістю ніжинської вищої школи є **Микола Васильович Гоголь** (1809–1852), який навчався в гімназії з 1 травня 1821 по 27 червня 1828 року. Саме тут він зробив перші кроки в літературі.

Як свідчать дослідники його творчості, літературні здібності помітні були уже в його листах до рідних, де зустрічалися дуже виразні

І.Г. Кулжинський
20-ті рр. XIX ст.

М.В.Гоголь
Худ. Мазер. 1840

характеристики знайомих, пейзажні замальовки: “Ожидая со дня на день сего времени (отъезда). Уже вижу милое сердцу, вижу вас, вижу милую родину, вижу тихий Псел, мерцающий сквозь легкое покрывало, которое я скоро сброшу, наслажусь истинным счастьем, забыв протекшие быстро горечи. Одна счастливая минута может вознаградить за годы скорбей” (13 червня 1824 р.).

Листи, спогади сучасників Гоголя, архівні документи дають можливість відновити те, що було створено автором майбутніх “Вечорів...” у стінах гімназії.

У рукописному журналі “Метеор литературы, январь 1826” Гоголь друкує вірш “Новоселье”, який передає його душевний стан після смерті батька. Тональність вірша нагадує думу К.Рилеева “Смерть Єрмака”. Ліричний герой розчарувався в дійсності і

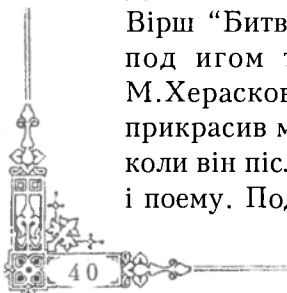
...радость жизни разлюбил
И грусть зазвал на новоселье.

Раніше він був веселим, життєрадісним, сповненим поривань до майбутнього, а тепер почав згасати:

Теперь, как осень, вянет младость,
Угрюм, не веселиться мне,
И я тоскую в тишине,
И лик, и радость мне не в радость.

Твір був написаний у дусі романтичних традицій. Серед інших ліричних творів Гоголя нагадаємо елегію “Непогода”, баладу “Две рыбки” (написану до річниці смерті меншого брата Івана).

Гоголь, як й інші гімназисти, виявляв особливий інтерес до історії. Деякі його ранні поезії відтворювали сторінки далекого минулого. Вірш “Битва при Калке” – це уривок з його епічної поеми “Россия под игом татар”, у якій відчувається ще вплив “Россиады” М.Хераскова. Поему Гоголь охайно переписав в окремий зошит, прикрасив малюнками й переслав з Ніжина мамі у Василівку. Проте, коли він після закінчення гімназії від’їжджав до Петербурга, то забрав і поему. Подальша доля її невідома.

Для одного з випусків альманаху “Метеор літератури” Гоголь підготував повість “Братя Твердиславичи”. Написана вона була в романтичному дусі і присвячена життю давніх слов’ян. Високий стиль, абстрагованість подій не були сприйняті друзями Гоголя. “Перша прозова річ Гоголя, – згадував В.І.Любич-Романович, – була написана в гімназії і прочитана прилюдно на вечорі Редькіна. Називалася вона “Братя Твердиславичи, славянская повесть”. Наш гурток розніс її нещадно і вирішив негайно знищити. Гоголь не чинив опору і не заперечував. Він зовсім спокійно розірвав свій рукопис на маленькі клаптики і кинув у грубку, в якій горів вогонь. “У віршах вправляйся, – дружньо порадив йому тоді Базилі, – а прозою не пиши: дуже вже безглуздо виходить у тебе. Белетрист з тебе не витанцюється, це вже видно тепер” [28].

Як свідчить В.І.Любич-Романович, твори Гоголя не сприймалися серйозно його товаришами. І це не випадково. Гоголь уже в цей час відходив від принципів романтизму, його тягнуло до тем, які були пов’язані з життям простого народу. Побут Ніжина, його жителів, з якими Гоголь був добре обізнаний, давав йому можливість яскраво, в сатиричних відтінках змалювати обивателів міста. Тих героїв, які з’являться пізніше у його реалістичних повістях, ми зустрічаємо як у ранніх юнацьких творах, так і в його листуванні. Уже в цей час проявився його хист сатирика. Співучень Гоголя Г.С.Шапошников у своїх спогадах підкреслював: “Його веселі і смішні оповідання, його жарти і самі штуки, завжди дотепні й гострі, без яких він не міг жити, настільки були комічні, що й тепер не можу згадувати про них без усміху і задоволення” [29]. Про цей своєрідний талант Гоголя говорили й інші гімназисти.

Із ранніх його сатиричних творів відомі акровірш про гімназиста Ф.Бороздіна, епіграми “Насмешнику некстати”, “Гицель – морда пороссячья...” та інші.

Гоголь-гімназист

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Особливою популярністю користувалася сатирична повість “Нечто о Нежине, или Дуракам закон не писан”, у якій розповідалось про життя міста, у тому числі й про грецьку колонію. Повість складалася з п’яти частин: “Освящение церкви на греческом кладбище”, “Выборы в греческий магистрат”, “Всеядная ярмарка”, “Обед у предводителя П***”, “Роспуск и съезд студентов”.

Гоголь добре знав побут, звичаї, порядки у грецькій колонії, яка налічувала на той час більше 1,5 тис. греків, мала свій магистрат,

М.Гоголь читає свої вірші

Мал. І.К.Сашина

школи, суд. З деякими греками Гоголь підтримував дружні стосунки, особливо з К.Базилі. Гоголь помічав нерівність серед греків, чув про постійні сварки серед заможних купців під час виборів у магистрат. Все це і знайшло відображення в його сатирі “Нечто о Нежине, или Дуракам закон не писан”. Повість не збереглася. Але про її зміст можна судити зі спогадів Г.І.Висоцького та М. Я. Прокоповича.

У першому розділі Гоголь описує освячення церкви на грецькому кладовищі. Це була важлива подія в колонії, але і тут виявилася соціальна нерівність. Ті греки, які були бідніші, прийшли на місце торжества раніше, ніж багаті купці. Останні не погоджувалися з тим, що опинились позаду, і стали протискуватися наперед. Почалися штовхання, чулася лайка, дійшло до бійки. Святе діло втратило святість. Описані Гоголем сцени були настільки колоритними, а образи

купців сатирично виразними, що без сміху їх не можна було сприймати. І в інших розділах майстерність Гоголя була не меншою. Письменник зумів настільки виразно передати характери ніжинських греків, що ті, які познайомилися з повістю, зразу вказували на реальних прототипів. Це обурило купців, які, за свідченням легенди, прийшли з подарунками до І.С.Орлая і просили, щоб той видав їм автора. Підношень директор гімназії не взяв, але пообіцяв розібратися. Викликав Гоголя і примусив його знищити сатиру. Гоголь не міг не послухатись І.С.Орлая.

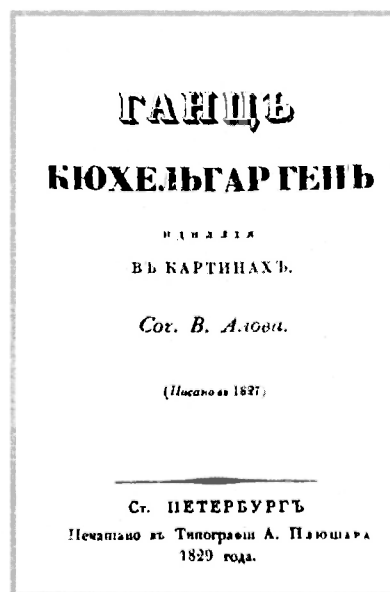
Копія цього твору була у товариша Гоголя Г.І.Висоцького, який після закінчення гімназії жив у Петербурзі. Гоголь виписав її під приводом того, що загубив оригінал, і вже більше не повернув її. Так загинув перший значний сатиричний твір молодого письменника. Ці й інші факти свідчать про те, що сатиричні нахили Гоголя почали формуватися ще в гімназії.

Перебуваючи в Ніжині, Гоголь віддав данину і романтизму. У березні 1829 року в журналі “Сын Отечества” (№ 12) він надрукував без підпису вірш “Италия”, який привіз із Ніжина. У травні 1829 р. Гоголь подав у цензуру свою поему “Ганц Кюхельgarten” й одержав дозвіл на її публікацію. Твір з’явився окремою книжкою під псевдонімом В.Алов. На титульній сторінці була поставлена дата –1827, це був не тільки рік написання поеми, а й останній навчальний рік Гоголя в гімназії, пора “восемнадцатилетней юности”.

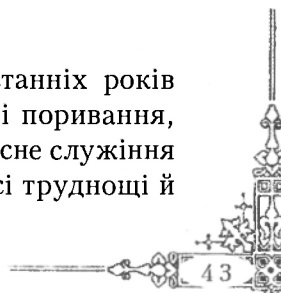
“Ганц Кюхельgarten” – це своєрідне самовираження Гоголя, яке визначалося його естетичною та громадською позицією того часу. У ліричному відступі поеми “Дума” він пише:

Благословен тот дивный миг,
Когда в поре самопознанья,
В поре могучих сил своих
Тот, небом избранный, постиг
Цель высшую существованья...

В “Думі” відбилися громадська позиція Гоголя останніх років його перебування в Ніжинській Гімназії, благородні юні поривання, високі уявлення про призначення людини на землі, про чесне служіння на благо Батьківщини, добро, непохитну віру в те, що всі труднощі й

Обкладинка першого видання поеми “Ганц Кюхельgarten”

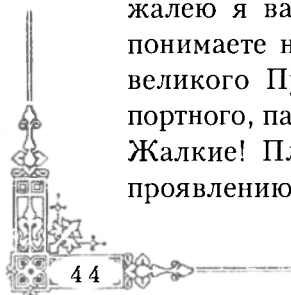
зрадливість долі будуть подолані. Гоголь мріяв про майбутнє, боявся розчаруватися при зіткненні з життям. Проте тривожні передчуття його справдились. На перших порах самостійного життя він відчував те ж саме, що і герой його поеми Ганц.

Без глибокого пізнання життя Гоголя ніжинського періоду не можна до кінця зрозуміти як зміст, так і процес роботи письменника над поемою. Це стосується не тільки “Ганца Кюхельгартена”, але й інших творів, які були написані незадовго після закінчення Гоголем гімназії [30].

Уже неодноразово говорилося про те, що юнацькі враження ніжинського періоду знайшли відображення в деяких повістях “Вечорів...”, “Миргороду”, в “Ревізорі”, “Мертвих душах” та інших творах Гоголя. Наприклад, в образі Олександра Петровича, учителя Андрія Івановича Тентетнікова (перша глава другого тому “Мертвих душ”), немало рис, характерних для професорів І.С.Орлая та М.Г.Белоусова, яких так поважав письменник. Деякі деталі гімназійного життя знаходимо і в картинах, у яких зображено навчання юного Андрія Тентетнікова. А в повісті “Страшний кабан” в образі вчителя помітні риси Кулжинського.

Зі значним творчим доробком закінчив Гімназію вищих наук **Євген Павлович Гребінка** (1812–1848), відомий український письменник. Він народився на хуторі Убіжище поблизу Пирятипа. Дома одержав ґрунтовну початкову освіту і 3 серпня 1825 року вступив до Ніжинської гімназії вищих наук відразу в 4-й клас вільноприходящим. За роки навчання жив на квартирі то в професора С.М.Андрущепка, то домовласника І.М.Фоктіна, то в інспектора С.І.Шишкіна, то в професора М.Ф.Соловйова. Навчався Є.Гребінка добре, багато читав, був знайомий із сучасною літературою, творами О.Пушкіна й К.Рилеєва. Восени 1825 р. у нього знайшли заборонену оду “Вольность”. У гімназії він познайомився в рукописному варіанті з комедією О.Грибоедова “Горе от ума”.

Є.Гребінка дуже любив поезію, з насолодою її читав, цитував у своїх листах. У повісті “Записки студента”, яка має автобіографічний характер, письменник від імені випускника ліцею з захопленням говорить: “Боже! И есть люди, которые не понимают поэзии!? Бедные, жалею я вас: вы не знаете лучшего наслаждения в жизни! Вы не понимаете ни Жуковского, ни Шиллера, ни Байрона, ни Пушкина, великого Пушкина! Вы произносите эти имена, как имя славного портного, парикмахера – и ваше сердце не трепещет сладким восторгом. Жалкие! Плачьте о вашем невежестве и дивитесь этим именам как проявлению неба на земле...”.

Зберігся 51 лист Є.Гребінки, написаний із Ніжина. Вони свідчать про доброту майбутнього письменника, чистоту його почуттів, щирість і повагу до рідних. У цих листах чимало цікавих деталей з життя Є.Гребінки в гімназії: про навчання, успіхи з окремих предметів, свої твори, життя викладачів і жителів міста, з якими підтримував зв'язки.

У гімназії Є.Гребінка видавав разом з В.Ф.Домбровським рукописні журнали "Аматузія", а потім "Пифия". Тут він поміщав свої вірші і прозові твори. Поезії присвячував студентському життю, яке юний поет часто описував з гумором, або далекому історичному минулому. З листа рідним від 3 листопада 1826 р. ми довідуємося, що, крім ліричних творів, Є.Гребінка писав байки, балади, оди. А в листі від 5 листопада 1828 року він наводить початок вірша "Славянський вечір". 11 грудня 1828 р. Є. Гребінка читав його в класі:

Рогдай в веселии сидел среди друзей,
Невнятный шум гостей в палатах раздавался,
И ароматный мед прозрачною струей
В блестящий кубок низливался...

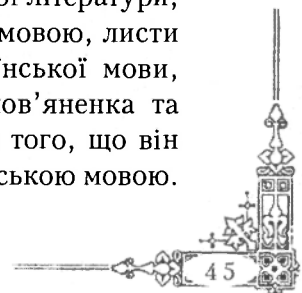
Доопрацьований вірш Є.Гребінки надрукований під назвою "Рогдаев пир" в "Украинском альманахе" (1831). Опублікований і вірш "Курган".

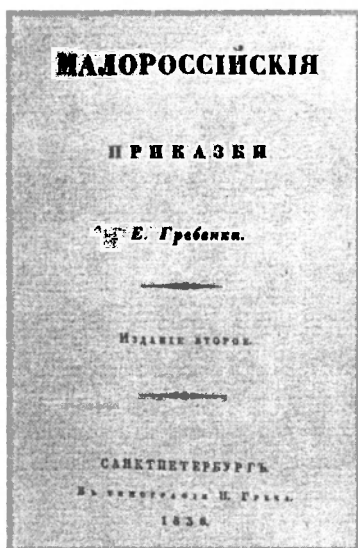
Літературна атмосфера ніжинської вищої школи сприяла розвитку таланту Є.Гребінки, формуванню його літературних інтересів. Особливо слід відзначити потяг юного поета до української літератури, української мови. У гімназії навчання йшло російською мовою, листи Є.Гребінка писав теж по-російськи. Але знання української мови, знайомство з творами І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка та інших українських письменників підштовхнуло його до того, що він почав висловлювати свої думки в поетичній формі українською мовою.

Є.П.Гребінка

Портрет худ. А.Мокрицького

Титульна сторінка
“Малоросійських приказок”
Є.Гребінки

У Ніжині Є. Гребінка написав байки “Цап”, “Лебідь і Гуси”, “Ячмінь”, “Ведмежий суд”, “Пшениця”, “Сонце да Хмари”, “Горобці да Вишня”, “Будяк да Конопличка”, “Верша та Болото”, “Маківка”, “Рожа да Хміль”, “Школяр Денис”, “Сонце да Вітер”, “Грішник”, “Ворона і Ягня”.

До жанру байки поет звернувся під впливом знайомства з творами І.Крилова, збірник якого був у Ніжинській гімназії, а також перекладів байок Езопа та Лафонтена. Проте Є.Гребінка в цьому жанрі виступив як оригінальний і самобутній письменник. Не всі байки Є.Гребінки мають однакову літературну цінність, проте більшість з них позначена яскравими побутовими замальовками, тонким народним гумором, цілеспрямованістю у викритті людських вад, іронічною тональністю, інтонаційним розмаїттям, виразністю живої народної мови. Байки Є.Гребінки містять і прикмети рідного краю поета:

І треба ж, на біду, позаторішню весну
Його лихий поніс чогось за Десну.
Хоч не багацько проходив,
Зате багато бачив світа:
Побачив він, як Сейм, мов бішений, шумів
І як Десна ревла несамовита.

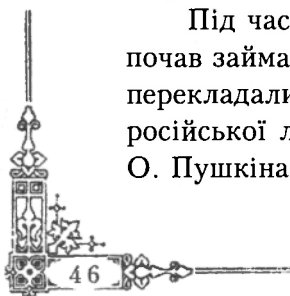
(“Мірошник”)

Хто знає Оржицю? а нуте, обзивайтесь!
Усі мовчать. Гай-гай, які шолопаї!
Вона в Сулу тече у нашій стороні.

(“Рибалка”)

“Його сатира не широка і не їдка, хоч зовсім не безідейна, гумор вільний і далекий від шаржу...”, – писав І.Франко про байки Є.Гребінки. З 27 байок більшу частину поет написав у Ніжині, в останній рік свого навчання в гімназії. Всі вони пізніше увійшли до збірника “Малоросійские приказки” (1834).

Під час навчання в Ніжинській гімназії вищих наук Є.Гребінка почав займатися перекладом. Але на відміну від своїх товаришів, які перекладали іноземних авторів російською мовою, він переклав твір російської літератури українською мовою. Це була улюблена поема О. Пушкіна “Полтава”. В одному з листів до рідних, датованих 1829

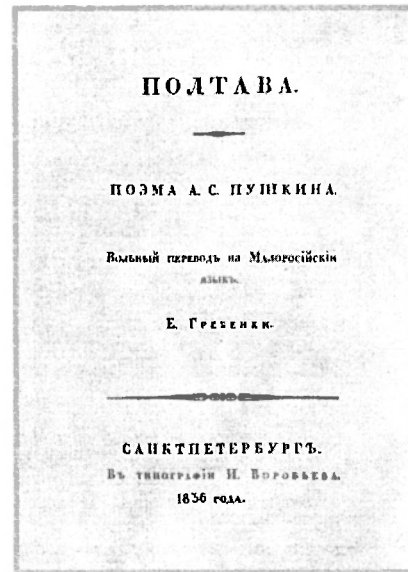
роком, читаємо: “Досугами я перевозжу поему Пушкина – “Полтаву” на малоросійський язык и намерен, выйдя из заклетов гимназии, ее напечатать, посвятя добрым землякам”.

Свою роботу Є.Гребінка визначив як вільний переклад на малоросійську мову, що дозволяло відхилятися від точного пушкінського тексту. У період роботи над перекладом Є.Гребінка перебував під сильним враженням від “Енеїди” І.Котляревського. Більше того, сам юний поет не мав ще чіткого уявлення про те, якою повинна бути мова української літератури. Тому Є.Гребінка зводить героїко-романтичну тональність поеми О.Пушкіна до бурлескно-травестійної. М.Рильський, оцінюючи переклад “Полтави”, писав: “В тім-то й річ, що вкрита товстим шаром провінціалізмів мова літературного напрямку, до якого належав Гребінка, і сама, своїм матеріалом, не давала Гребінці змоги достроїтися до пушкінського стильового ключа, до того ключа, в якому написана “Полтава”. Вульгаризми, бурлескні, травестійні епітети, брутальні слова і звороти – все це було виявом літературної традиції, яка існувала за часів Гребінки і якої він, при своєму обсязі таланту, перерости не міг. Тому і Гребінка брав свій приклад всерйоз і всерйоз його хвалили читачі, всерйоз над ним плакав Квітка-Основ’яненко” [31].

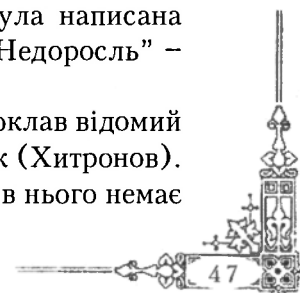
Сучасники Гребінки, як представники української, так і російської літератури, схвально відгукнулись на переклад “Полтави”. Цим була започаткована перекладацька практика.

З Ніжином пов’язана ще одна сторінка творчої діяльності Є.Гребінки. Невідомо, чи брав Гребінка участь у спектаклях, які готували гімназисти, але саме шкільний театр наштовхнув молодого поета написати п’єсу. У 1827 році, періоді розквіту ніжинського самодіяльного театру в Гімназії вищих наук, з’являється п’єса Є.Гребінки “Не в свои сани не садись”. Театральна група гімназистів у цьому році поставила п’єсу Д.Фонвізіна “Недоросль”, яка пройшла з великим успіхом. Саме під впливом цієї комедії і була написана п’єса Є.Гребінки. Автор брав тільки одну лінію п’єси “Недоросль” – любовну і розвивав її.

П’ятнадцятирічний драматург в основу своєї п’єси поклав відомий трикутник: він (Легкодум) – вона (Миловіда) – суперник (Хитронов). Молодий поет Легкодум мріє про літературну славу, але в нього немає

Титульна сторінка поеми О.Пушкіна “Полтава” у перекладі Є.Гребінки

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

таланту. Все, що пише він, бездарне. Удаваний друг Хитронов, який підтримує з ним зв'язки до того часу, поки у Легкодума є гроші, вирішив розповісти правду про свого товариша тітці Миловиди Незнаємій, яка приїхала з села. Хитронов сам має намір одружитися з Миловидою. Але приїздить дядько молодого поета Добров і все влаштовує на користь племінника.

Цій юнацькій пробі пера, безперечно, ще було далеко до п'єси Д.Фонвізіна, її соціальної спрямованості. Але все ж деяке літературне значення вона мала, принаймні те, що Є.Гребінка вмilo організує в п'єсі сюжет, підпорядковує його розвиток відповідним драматичним законам.

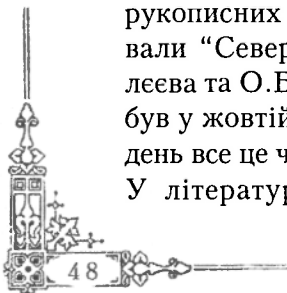
Ніжинський період творчості Є.Гребінки був плідним. Те, що цікавило його в Ніжині як письменника, знайшло подальший розвиток у Петербурзі, куди він переїхав після закінчення в 1831 році гімназії. Тут були написані його віршовані і прозові твори. Своєю творчістю Є.Гребінка наближався до "натуральної школи" першої половини ХІХ століття. Кращі його повісті й романи були високо оцінені В.Белінським і Т.Шевченком.

Про свою юність, навчання в гімназії, про Ніжин Є.Гребінка розповів у "Записках студента", віршованій легенді "Нежин-озеро" та в історичній повісті "Нежинский полковник Золотаренко". Ніжин надовго увійшов до творчої біографії письменника [32]. У місті юності Є.Гребінка бував декілька разів і після закінчення гімназії. Ніжин був розташований на шляху з Петербурга, де служив поет, до рідного села. У травні 1844 р. він їхав на Україну разом з відомим російським письменником, фольклористом і лексикографом В.І.Далем. Цим же шляхом перевозили тіло померлого Є.Гребінки з Петербурга в село Мар'янівку, яке знаходилося поряд з рідним хутором Убіжище.

Ніжинські гімназисти протягом навчання та самостійної творчої роботи накопичували у себе власні літературні твори. Тому виникла ідея випускати рукописні журнали та альманахи.

Саме таким чином були оприлюднені твори М.Гоголя, Н.Кукольника, В.Любича-Романовича, М.Прокоповича, М.Білевича, О.Данилевського, Є.Гребінки та багатьох інших, у майбутньому відомих, літераторів.

У спогадах випускників зустрічаємо різні найменування рукописних журналів та альманахів. К.Базилі разом з М.Гоголем видавали "Северную зарю", може, за зразком "Полярной звезды" К.Рилеева та О.Бестужева. Про цей альманах І.Халчинський писав: "Зошит був у жовтій обкладинці з віньетками, які самі малювали, і у вихідний день все це читалося на засіданні літературного товариства вихованців". У літературне об'єднання входили, крім М.Гоголя та К.Базилі,

К.М.Базілі

М.Я.Прокопович
Мал. П.Борреля з дагерротипа

Н.В.Кукольник
Худ. К.Брюлов

М.В.Гоголь

В.Г.Любич-Романович

О.С.Данилевський

**Учасники Ніжинського
літературного об'єднання**

Яков де Бальмен

В.Любич-Романович, М.Прокопович, П.Редькін, Н.Кукольник, Є.Гребінка та інші. Відомо про три номери “Северной зари” (1826, січень № 1, лютий № 2, березень № 3), тринадцять номерів журналу “Литературное эхо” (1826, № 1-7, 9-13) та інші.

Виходили також журнали “Метеор литературы”, “Литературный промежуток, составленный в один день 1/2 Николаем Прокоповичем”. Василь Домбровський та Євген Гребінка видавали рукописні журнали “Аматузія”, “Пифія”.

У “Реєстрі книгам та рукописам” М.Белоусова, який був представлений чиновнику Адеркасу під час розслідування “справи про вільнодумство”, у розділі “Д. Собственные ученические сочинения и переводы” названо

більше сорока віршів, поем, статей, написаних гімназистами.

Дійшов до нас і зміст першого номера “Метеора литературы” за січень 1826 р., який видавали М.Гоголь, К.Базилі, П.Мартос. У матеріалах Адеркаса він іменується як “богомерзкий и противный”. На сорока двох його сторінках розмістились вірші, уривки з прозових творів, переклади.

Найбільшим був розділ поезії. Тут подані 5 віршів: “Песнь Никатомы” (уривок з поеми Османа), “Берратон”, “Битва при Калке”, “Альпы” (вірш, присвячений вождю угрів, який переходив через Дніпро), “Подражание Горацию”, ліричне звертання “К***” (вірш про чудовий ранок), дві епіграми. Одна з них називалася “Насмешнику некстати”. Серед прозових творів – романтична повість “Ожесточенный” і оповідання “Завещание”, переклади з німецької та інші тексти. У зв’язку з тим, що матеріали в альманасі не були підписані, авторство встановити важко.

Аналіз літературної творчості гімназистів засвідчує, що в Ніжині була сформована та основа, яка дала можливість опиратися на неї тим, у кого був таланти, розвивати його далі.

Нестор Кукольник говорив: “Як би там не було, ми багато чим зобов’язані Парфенію Івановичу. Він безумовно змусив нас вчити російську літературу до Пушкіна і негативністю втягнув нас до вивчення новітньої літератури. У всякому випадку, він з своїм віруванням,

енергією, натхненням та іншими якостями заохотив нас всіх до літературних занять” [33] Костянтин Базилі пізніше згадував: “В той час література процвітала у нашій гімназії, і вже проявлялись таланти багатьох товаришів моїх: Гоголя, Кукольника, Миколи Прокоповича, Данилевського, Родзянко та інших, які залишились невідомими з обставин їх життя або з ранньою смертю”. Написання оригінальних творів, випуск рукописних журналів та альманахів давали можливість залучати гімназистів до літературної творчості.

Атмосфера Ніжинської гімназії вищих наук сприяла виявленню творчих здібностей, які уже потім по-різному знаходили свій розвиток. Найбільш талановиті стали пізніше професійними літераторами, посіли чільне місце у літературному процесі, інші залишились аматорами і творчістю займалися у вільні від служби хвилини.

Гімназія вищих наук кн. Безбородька пишається не тільки Миколою Гоголем, Євгеном Гребінкою, але й Нестором Кукольником, талановитим прозаїком, драматургом, автором яскравих романсів, видавцем; Миколою Прокоповичем, поетом і педагогом, другом М.Гоголя, редактором його творів; Василем Любичем-Романовичем, поетом і перекладачем творів А.Міцкевича та Дж. Байрона; Миколою Білевичем, прозаїком, бібліографом, автором книг “Святочные вечера, или Рассказы моей тетушки” та “Петр Иванович Короткоумкин”, улюбленим “ідолом” юного Ф.М.Достоевського; Костянтином Базилі, чудовим публіцистом і дипломатом; Андрієм Бородіним, поетом, перекладачем Шекспіра, Шеллі, Байрона, публіцистом, редактором “Журнала конноводства и охоты”; Яковом де Бальменом, першим ілюстратором “Кобзаря” Т.Шевченка, автором повістей із армійського життя, які були відкриті лише у 80-х роках ХХ ст., та іншими.

Саме в Ніжині для більшості майбутніх письменників відбувся перший іспит на творчу спробу й пошук естетичного самовизначення. Початківці писали свої перші твори у тому загальному руслі, яке було характерне для літературного процесу першої половини ХІХ ст. Багато фактів свідчать, що молоді письменники розвивали не тільки традиції романтизму, бароко, а й шукали підходи до реалістичного зображення дійсності. Саме в творчості М.Гоголя, Є.Гребінки, М.Білевича, Н.Кукольника та деяких інших літераторів помітні були деталі, характерні для “натуральної школи” [34].

Крім літературних занять, які виходили за межі навчальної аудиторної роботи, були також уроки малювання, які проводив відомий український художник **Капітон Степанович Павлов (1792–1852)**. Після закінчення Петербурзької Академії мистецтв він приїхав першим із викладачів у щойно відкриту гімназію. К.С.Павлов намагався

К.С. Павлов
Автопортрет

прищепити своїм учням любов до мистецтва, розширити їх бачення світу, навчити основам малювання [35].

У Ніжині, крім вчителя малювання, К.С.Павлов обіймав ще й посаду наглядача, з якої звільнився в січні 1825 року. “Крім посади займаюсь живописом з натури, кращі роботи з яких посилаю до Академії мистецтв, а також вихованням семерих дітей моїх” [36], – засвідчував художник у 1838 р.

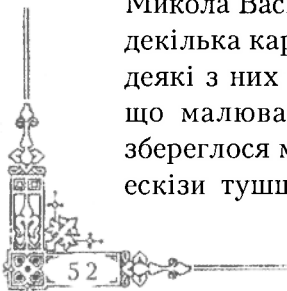
У Ніжинський період К.С.Павлов виконав чимало живописних робіт. Серед них “Автопортрет” (30-ті роки), портрети Б.Лизогуб (1835), Д.С.Горленка (1835), картини “Чабан” (30–40 роки), “Тесляр” (1834) та ін. Серед експонатів музею в інституті в 1928 р. була також його ікона Божої Матері в чорній рамці, виконана олівцем. В актовому залі

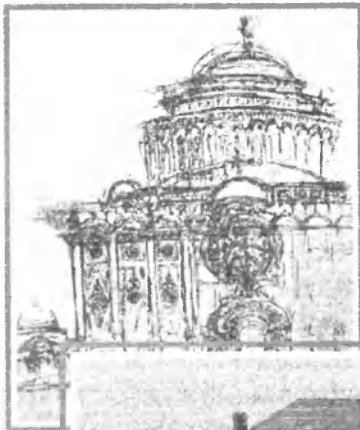
висіли портрети засновників Гімназії, написані художником у 1838 р.

Часто К.С.Павлов звертався до зображення дітей. І це не випадково. Педагогічна робота, яку вів художник все своє життя, давала про себе знати. Про це свідчать картини “Хлопчик з голубком”, “Діти читають абетку”, “Голівка хлопчика”, “Діти будують картковий дім” та ін. К.С.Павлов започаткував у Ніжині систематичне навчання дітей живопису.

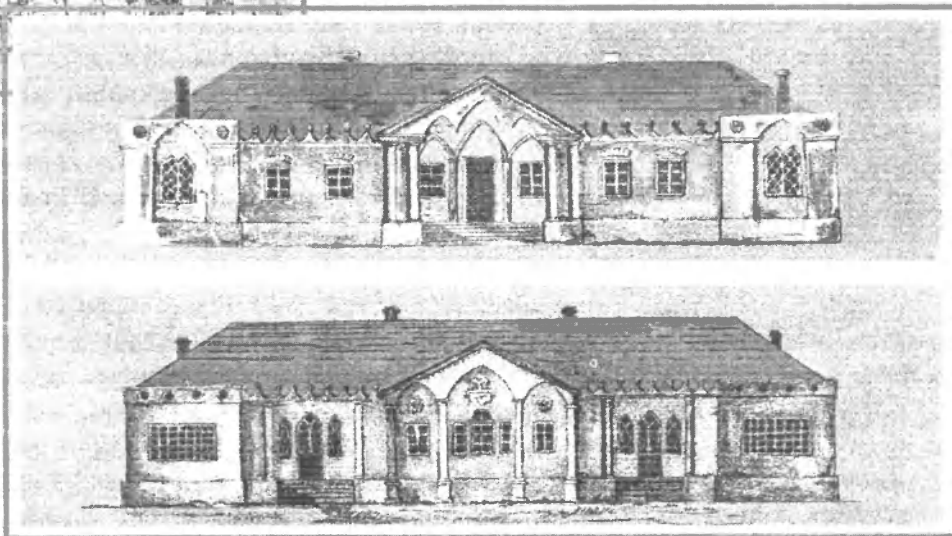
Саме він дав перші уроки живопису, графіки майбутнім художникам-академікам Апполону Мокрицькому та Андрію Гороновичу, вдосконалив малювання Якова де Бальмена. Школу К.С.Павлова пройшли Микола Гоголь та брати Гребінки, які володіли неабиякими здібностями у цій сфері. “Я завжди відчував маленьку пристрасть до живопису”, – говорив пізніше М.Гоголь, згадуючи роки навчання в гімназії.

У листі до батьків від 22 січня 1824 р. М.Гоголь писав про свої захоплення живописом. “Якби ви побачили, як я тепер маюю (я говорю про себе без всякого самолюбства)”, – завершував свій лист Микола Васильович. В іншому листі хвалився: “Хотів би Вам надіслати декілька картинок, намальованих на картонах і сухими колерами, але деякі з них ще не закінчені, а інші боюсь не загубити дорогою, тому що малювання їх досить ніжне”. На жаль, малюнків М.Гоголя збереглося мало. Це, перш за все, ситуаційне креслення, архітектурні ескізи тушшю собору та церковної вежі, дві акварелі переднього і

Малюнки М.Гоголя

Портрет К.С.Павлова
Худ. А.Горонович

заднього фасаду будинку батьків у Василівці в готичному стилі. Зберігся також “Сільський пейзаж”.

У гімназії М.Гоголь малював також декорації до вистав. І тут не обійшлося без порад учителя малювання К.Павлова. Як свідчить мистецтвознавець Сергій Раєвський, спираючись на спогади онуки К.Павлова Н.Агаркової, художник часто запрошував М.Гоголя до себе додому, або у “малинник”, де вчив його малювати з натури” [37].

Інтерес М.Гоголя до живопису не зник і після закінчення Гімназії. У Петербурзі він відвідував класи живопису Академії мистецтв, бував на виставках картин, створював образи художників у своїх повістях “Невський проспект” і “Портрет”.

У К.Павлова отримав основи малювання й **Апполон Миколайович Мокрицький (1810–1870)**. У Ніжині він почав писати картини. Про це свідчить лист Є.Гребінки до рідних від 14 вересня 1829 р.: “Уклінно прошу Вас прислати картину Мокрицького, яку я забув дома”. На жаль, свідчень про мистецькі роботи А.Мокрицького цього періоду залишилося дуже мало.

Потяг А.Мокрицького до живопису взяв верх, і він після закінчення Гімназії почав відвідувати заняття в Академії мистецтв. Закінчивши навчання, він став професійним художником, а згодом і академіком живопису. І нині в картинній галереї знаходиться портрет Є.Гребінки роботи А.Мокрицького [38].

Гімназисти охоче займалися співами та танцями під керівництвом **Ф.О.Севрюгіна** з 1822 по 1838 рік та І.Урхо. Розігрувались увертюри,

хори зі співами й музикою та різні музичні “штуки”; розучували мінуети, польські па, екосези, альтани, вальси, матрадури, матлоти тощо. **Ф.О.Севрюгін** відав

і церковним хором, у якому, правда, гімназисти не дуже охоче брали участь.

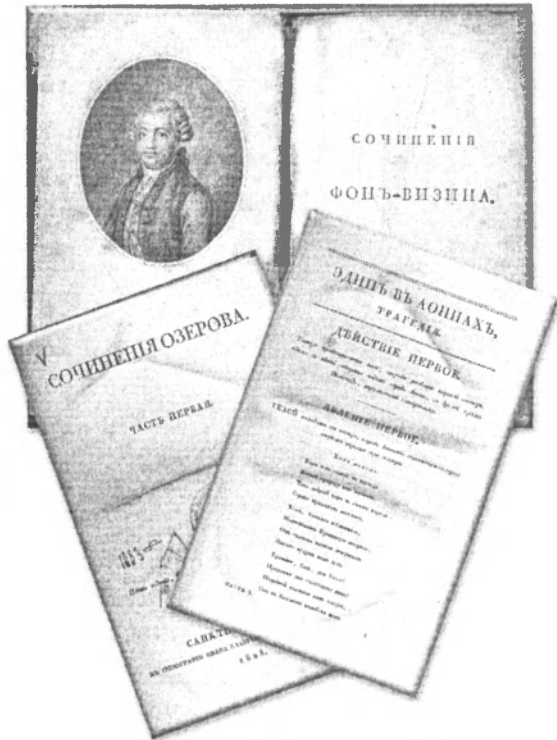
А.М.Мокрицький
Автопортрет

Значне місце в житті гімназистів посідав **аматорський театр**. З першими виставами п'єси В. Озерова "Едип в Афинах" гімназисти виступали перед ніжинцями в кінці 1823 – на початку 1824 року. У музеї історії Ніжинського університету зберігається книга "Сочинения В.А.Озерова", за якою М. Гоголь та інші гімназисти готували ролі в трагедіях "Едип в Афинах", а потім "Фингал".

Листи М. Гоголя до рідних, а також до товариша по гімназії Г.І.Висоцького свідчать про велику роботу гімназистів у зв'язку з постановкою спектаклів. Їх успіх сприяв пошукам нових п'єс для репертуару.

У листі до батьків від 22 січня 1824 року М.Гоголь просить вислати комедію "Бедность и благородство души" і "Ненависть к людям и раскаяние" німецького драматурга Августа Фрідріха Коцебу (1761–1819), п'єси якого були перекладені російською мовою і користувалися широкою популярністю у глядачів. М.Гоголь також просив рідних вислати йому п'єсу М.І.Загоскіна "Богатонов, или Провинциал в столице" (1817) "и еще ежели каких можно прислать других, за что я вам очень буду благодарен и возвращу в целости".

Звичайно, потяг Гоголя до театру не був випадковим. Як відомо, батько М. Гоголя, Василь Панасович, і мати, Марія Іванівна, брали активну участь у домашньому театрі вельможі Д.Трощинського у Кишинях. На цих виставах неодноразово бував і М. Гоголь, а в деяких сам брав участь. У листі до батька (кінець 1824 р.) він звертався з проханням: "Сделайте милость, объявите мне, поеду ли я домой на Рождество; то, по вашему обещанию, прошу мне прислать роль. Будьте уверены, что я ее хорошо сыграю, чем я вам буду много благодарен". Василь Панасович Гоголь сам писав п'єси ("Простак, або Хитрощі жінки, перехитреної солдатом", "Собака – вівця" та інші), які з успіхом ставилися на сценах поміщицьких домашніх театрів. Одну з них, за переказами, М. Гоголь поставив на сцені у Ніжинській гімназії. Про

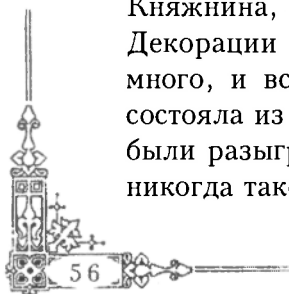
Деякі драматичні твори, які ставились на сцені гімназії

це свідчить дослідник театру на Чернігівщині Кость Копержинський. Він вважає, що гімназисти, крім російських та зарубіжних, ставили й українські п'єси В.Гоголя та І.Котляревського ("Собака – вівця", "Простак", "Наталка Полтавка", "Москаль-чарівник"). Правда, свій висновок щодо "Наталки Полтавки" дослідник робить на основі спогадів Пашенка, який описує декорацію вистави: "В другій дії виставлено на кону (сцену) просту українську хату та кілька оголених дерев; оддалеки річка і потолочений очерет. Біля хати стоять лавки. На кону нікого немає". Коли б до цього малюнка додати кілька хат та відкинути очерет, то перед нами була б декорація "Наталки Полтавки". Отож є підстави гадати, що, виставляючи "Наталку Полтавку", ліцейські режисери не дотримувалися вимог ремарки. Наявність в їх розпорядженні декорації, описаної Пашенком, на нашу думку, є досить вагомим доказом того, що "Наталка Полтавка" на ліцейським коні дійово йшла" [39].

Відомо, що офіційний дозвіл на влаштування в гімназії театру було одержано 28 грудня 1826 року. Можна вважати, що він і започаткував існування театру в Ніжині, бо до цього часу вистави в місті були випадковими. А приїзд до Ніжина О.Г.Кушелова-Безбородька остаточно стабілізував театральну справу в навчальному закладі.

У пам'яті студентів надовго залишився 1827 рік, коли було поставлено кілька спектаклів, у яких М. Гоголь був і режисером, і артистом, і декоратором, і бутафором. У листах до рідних цього часу він часто просив вислати що-небудь для театру: "Ежели можно прислать и сделать несколько костюмов, сколько можно, даже хоть и один, но лучше бы побольше, также хоть немного денег... Каждый из нас уже пожертвовал, что мог, а я еще только. Как же я сыграю свою роль, о том я вас извещу" [40].

У листі від 26 лютого 1827 року М. Гоголь сповіщав матері, що на масляні чотири дні вряда ставили п'єси, "и к чести нашей, признали единогласно, что из провинциальных театров ни один не годится против нашего. Правда, играли все прекрасно. Две французские пьесы соч. Мольера и Флориана, одну немецкую соч. Коцебу. Русские: "Недоросль", соч. Фонвизина, "Неудачный примиритель" Я. Княжнина, "Лукавин" Писарева и "Береговое право" соч. Коцебу. Декорации были отличные, освещение великолепное, посетителей много, и все приезжие, и все с отличным вкусом... Музыка тоже состояла из наших: восемнадцать увертюр Россини, Вебера и других были разыграны превосходно. Короче сказать, я не помню для себя никогда такого праздника, какой я провел теперь" [41].

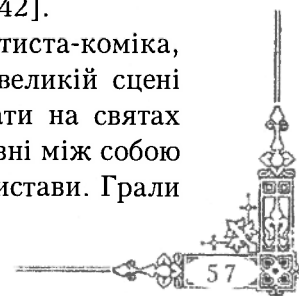
М. Гоголь віддавав театру чимало сил, часу і свій талант. Він був його душею. Завжди з захопленням він грав у п'єсах російських драматургів. Але адміністрація гімназії ставила умову: обов'язково грати одну французьку або німецьку п'єсу відповідною мовою. "Гоголь повинен був брати участь у одній з іноземних п'єс, – згадував Н.Кукольник. – Він вибрав німецьку. Я запропо-

М.Гоголь-гімназист перед виходом на сцену
Мал. худ. Є.Рябова

нував йому роль у двадцять віршів, які починалися словами: "O mein Vater!", потім ішов виклад якоїсь події. Розповідь закінчувалась словами: "nach Prag!" Гоголь мучився, вчив роль наполегливо, здолав, вивчив, знав на трьох репетиціях, під час вистави вийшов бадьоро, сказав "O mein Vater!", запнувся... почервонів... але тут же зібрався з силами, підвищив голос, з особливим пафосом вимовив "nach Prag!" – махнув рукою і пішов... І слухачі, більша частина яких не знала ні п'єси, ні німецької мови, залишились виконанням ролі дуже задоволеними. Зате в російських п'єсах Гоголь був справді незрівняним, особливо у комедії Фонвізіна "Недоросль", в ролі г-жі Простакової; я грав Митрофанушку... З російських п'єс – я пам'ятаю ще виставу "Чудаков", комедія Княжніна, "Хлопотуна" – Писарева (головна роль – Гоголь); з французьких "Medecin malgre lui" та "Akare" Мольєра. Ми зібрались зіграти "Фингала"; ролі були розподілені; навіть репетиції по частинах розпочались. Роль Старна призначалась Гоголю, Фінгала – мені, Моїни – Гінтовту, але уже тепер не пам'ятаю, що розладнало цей спектакль і весь наш домашній театр" [42].

Про формування драматичного театру Гоголя, артиста-коміка, говорив і близький його товариш Т. Пащенко: "На невеликій сцені другого ліцейського музею ліцеїсти любили інколи грати на святах комічні і драматичні п'єси. Гоголь і Прокопович, задушевні між собою приятелі, особливо турбувалися про це і влаштовували вистави. Грали

**М.Гоголь-гімназист у ролі Простакової
в комедії Д.Фонвізіна “Недоросль”**
Худ. А.Мордовець

п'єси як готові, так і писали самі ліцеїсти. Гоголь і Прокопович були головними авторами і виконавцями п'єс. Гоголь любив переважно комічні п'єси і брав ролі дідів, а Прокопович – трагічні... Гоголь взявся зіграти роль дядька-старика, страшного скнару. У цій ролі Гоголь практикувався більше місяця, і головне завдання для нього було в тому, щоб ніс сходився з підборіддям. Цілими годинами сидів він перед дзеркалом і пригинав ніс до підборіддя, поки нарешті не добився бажаного. Сатиричну роль дядька-скнара зіграв він чудово, морив глядачів сміхом і доставив їм велике задоволення. Всі ми думали тоді, що Гоголь поступить на сцену, тому що у нього був величезний сценічний талант і всі дані для гри на сцені: міміка, грим, перемінний голос і повне переродження у ролі, яку він грав. Гадаємо, що Гоголь затьмарив би і знаменитих коміків-артистів, якби поступив на сцену” [43]. На це вказував і О.С.Данилевський, відмічаючи: “Якби він поступив на сцену, він був би Щенкіним” [44].

Особливо вразив Гоголь своїх товаришів по гімназії грою у п'єсі Д.Фонвізіна “Недоросль” у ролі Простакової. Учасник цього

спектаклю К.Базилі пізніше згадував: “З найбільшим успіхом ішла у нас комедія Фонвізіна “Недоросль”. Бачив я цю п’єсу і в Москві, і в Петербурзі, але завжди вважав, що жодній актрисі не вдалася роль Простакової так добре, як її зіграв шістнадцятилітній Гоголь” [45]. Йому вдавались ролі в комедіях краще за інших вистав. Він також з успіхом зіграв роль Василиси у п’єсі І.Крилова “Урок дочкам”.

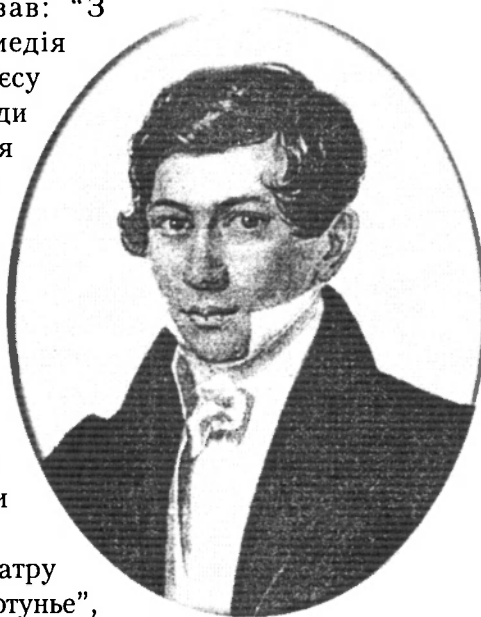
Майстерність Гоголя-актора проявлялась і в тому, що він міг зробити найменшу роль у спектаклі помітною. Це підтверджують спогади сучасників про зіграні Гоголем ролі.

М.Гоголь на сцені гімназійного театру зіграв чимало ролей, Репейкіна в “Хлопотуньє”, Досажаєва в “Лукавине”. Обидві ролі були характерно комічного плану. Хвалили Гоголя і за роль Креона в трагедії В.Озерова “Едип в Афинах”.

Крім Гоголя, у підготовці спектаклів брали участь й інші гімназисти. О.Данилевський, який мав привабливу зовнішність, грав завжди жіночі ролі. У п’єсі “Едип в Афинах” К.Базилі грав Едіпа, О.Данилевський – Антигону, а у “Фингале” – Моїну. Як свідчать сучасники, Данилевський не відзначався артистичними здібностями, йому більше допомагала зовнішність. Добре грав Н.Кукольник Митрофанушку в п’єсі Д.Фонвізіна “Недоросль”, а також в інших виставах. “Коли він виконував останню сцену трагедії А.Сумарокова “Дмитрий Самозванец”, він, після ефектно сказаних заключних слів, падав на підлогу, наче мертвий, чим викликав сильне враження; він дивував також публіку патетичним виконанням заголовної ролі в “Фингале” Озерова” [46].

Серед юних акторів, які виконували жіночі ролі, був і А.І.Бородін. У комедії Д.Фонвізіна “Недоросль” він зіграв Софію, а К.Базилі – Стародума. У п’єсі І.Крилова “Урок дочкам” А.Бородін зіграв роль однієї з дочок Лукерії Іванівни.

Активну участь у підготовці спектаклів брав і М.Я.Прокопович. Цей потяг до театру трохи не став для нього, як і для М.Гоголя, справою всього життя. “Прокопович, подібно своєму знаменитому другові, надумав поступити на сцену. З цією метою він став відвідувати театральне училище. Справа уже доходила до того, що він появлявся

Н.В.Кукольник

на сцені у незначних ролях вісників або так званих проводирів свити Фортимбраса” [47]. Якись обставини перешкодили М.Прокоповичу залишитися на сцені.

Підготовка до спектаклів, особливо під кінець навчання, зблизила гімназистів, скріпила їх дружбу.

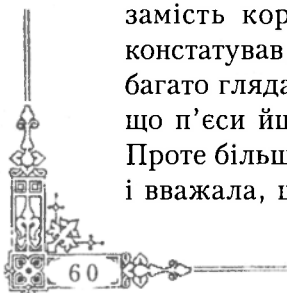
Як свідчить М.Гоголь у своїх листах додому, а також К.Базилі у своїх спогадах, на спектаклі приїздили і приходили як із міста, так із сусідніх поміщицьких садиб. “Глядачами були, крім наших наставників, – писав К.Базилі, – сусідні поміщики та військові з розташованої у Ніжині дивізії. Серед них пам’ятаю генералів: Дибича (брата фельдмаршала), Столипіна, Еммануеля. Всі були в захопленні від наших вистав, які збуджували мертве повітове містечко” [48].

Цар Олександр I дав суворі вказівки щодо театру в навчальних закладах та відвідування студентами театральних вистав. Так, у відповідь на лист попечителя Дерптського університету про те, що театр має згубний вплив на студентів, цар в указі від 6 липня 1804 року заборонив вистави не тільки в університеті, але й у місті Дерпті [49].

Восени 1824 року в Харківському театрі сталися безпорядки за участю студентів університету, і цар своїм указом від 4 листопада 1824 р. заборонив студентам відвідувати театр [50].

Реакційно настроєні викладачі Ніжинської гімназії професори політичних наук М.В.Білевич, російської словесності П.І.Нікольський, законоучитель П.І.Волинський також виступали проти театральних вистав, обвинувачували професора римського права й інспектора пансіону М.Г.Белоусова в тому, що він потурав учасникам гімназійного театру.

М.В.Білевич у рапорті конференції від 29 січня 1827 року доносив, що столяри готують для театру лаштунки та інше обладнання, а членам конференції не відомо, чи є на то рішення вищого начальства. Він заявив, що не буде нести ніякої відповідальності за театральні постановки. Виконавець обов’язків директора гімназії проф. К.В.Шапалинський йому відповів, що такий дозвіл є від 28 грудня 1826 року. Але в цей же час не вгамовувався професор П.І.Нікольський. 16 квітня 1827 року він направив конференції рапорт, у якому заявляв, що “публічний театр гімназії без суворого розгляду і відбору п’єс замість користі може принести тільки шкоду”. Професор також констатував, що п’єси ставились уже шість разів, спектаклі відвідували багато глядачів. Особливо хвилювала П.І.Нікольського та обставина, що п’єси йшли з кимось зробленими змінами та доповненнями [51]. Проте більшість членів конференції позитивно відгукнулася про театр і вважала, що його не слід забороняти.

Ні М.В.Білевичу, ні П.І.Нікольському, ні іншим противникам театральних вистав не вдавалося припинити підготовку нових спектаклів. Проте дії реакційно настроєних професорів свідчать, у яких складних умовах займались гімназисти театальною справою.

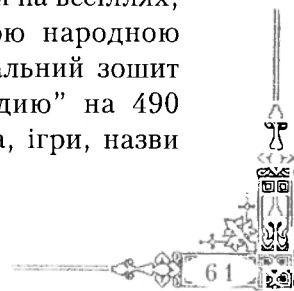
Підготовка театральних вистав розвивала у гімназистів смак і любов до драматургії, літератури. Це був ще один поштовх до літературної діяльності, якою займалися гімназисти. За свідченням Т.Г.Пашенка, М.Гоголь разом з М.Прокоповичем написали п'єсу, присвячену малоросійському побуту. В ній М.Гоголь зіграв роль старого. Тут слід згадати і віршовану трагедію М.Гоголя "Розбійники". Як ми зазначали раніше, в драматургії пробує свої сили Н.Кукольник. Він пише трагедію "Марія", а також драму "Торквато Тассо". Шкільний театр зіграв і свою позитивну роль в житті Є.Гребінки, автора п'єси "Не в свої сани не садись" (1827). Театр Ніжинської Гімназії вищих наук – це яскрава сторінка в історії театального мистецтва Росії та України [52].

У вихідні дні гімназисти мали вільний час. Деякі з них відвідували ярмарки, спілкувались із знайомими, бували у них вдома.

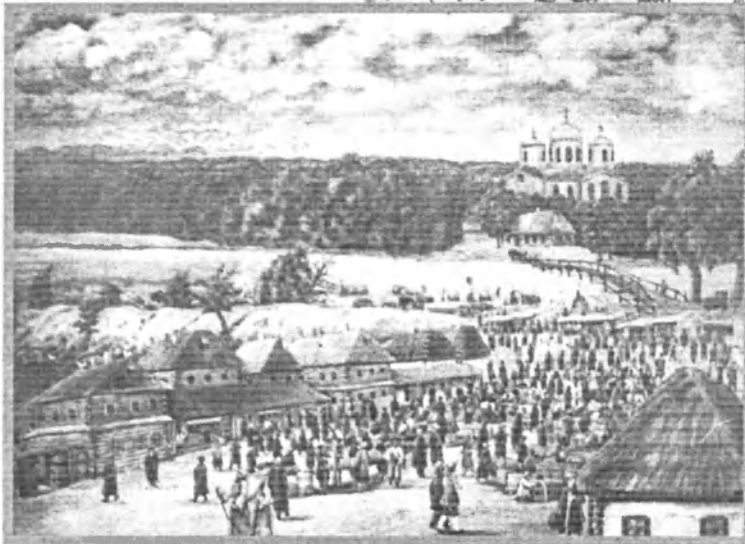
Навколо центральної частини Ніжина, де знаходилася гімназія, у різних напрямках простягнулись вулиці з селянськими хатами й будинками ремісників. Кожний район мав свою назву: Овдіївка, Мигалівка, Круча, Грещина, Ковалівка, Лихокутівка тощо. Найближче до гімназії було передмістя Магерки, яке одержало свою назву від повстанних капелюхів – магерок. Цей район нагадував собою село, в якому були хати багатих козаків і бідних селян. Тут проживали у своїх будинках і деякі викладачі гімназії.

Треба пам'ятати, що при всій спільності програм і системи виховання, оточення Ніжинської гімназії було не схожим на оточення Царськосільського ліцею, який "був флігелем царського палацу і де його ліцеїсти поза стінами будинку знаходились в оточенні наближених до двору людей. Відмітимо, що в Царському Селі ліцеїстів навіть на канікули не відпускали додому, бо боялись, що вони за цей час втратять набутий ними лоск придворного" [53].

І зовсім по-іншому було в Ніжині. М.Гоголя, Є.Гребінку, П.Лукашевича та деяких інших гімназистів тягнуло на Магерки, бо вони тут зустрічались з багатьма цікавими людьми, бували на весіллях, престольних святах тощо. Всі вони цікавились усною народною творчістю. У 1826 р. М.Гоголь завів собі навіть спеціальний зошит "Книгу всякої всячини, или Подручную энциклопедию" на 490 сторінок, де записував усе цікаве, що він тут чув: імена, ігри, назви страв, пісні, загадки, звичаї тощо.

М.Гоголь на
ніжинському базарі
бесідує з лірником
Худ. Ю.Ігнат'єв

Ярмарок в Ніжині
Худ. І.І.Лисенко

“Спілкування його з простими людьми..., – згадував В.І.Любич-Романович, – мабуть, давало йому свого роду насолоду в житті, задовольняло його естетичні потреби і викликало в ньому поетичний настрій. Так, в крайньому разі, ми це помічали, тому що він, після кожного такого нового знайомства будь-де, замикався у своїй кімнаті і заносив на папір свої враження” [54]. Багато своїх записів М. Гоголь пізніше використав під час написання книг “Вечори на хуторі біля Диканьки” та “Миргород”.

У фольклорному збірнику, який опублікував П.Я.Лукашевич, також знаходимо записи ніжинського періоду. Використовували у своїй творчості ніжинський фольклор Є.Гребінка, М.Білевич та інші літератори.

Тож у Ніжині навколо Гімназії вищих наук було особливе оточення, яке вело до перехрестя двох видів культур, які, з одного

Гімназія вищих наук князя Безбородька (1820–1832)

**Вулиця Мостова
(Гоголівська)
старого Ніжина
*Листівки XIX ст.***

боку, формувалися в середовищі викладачів та учнів навчального закладу, того офіційного виховання, яке чітко визначалось Статутом і циркулярами, і, з другого боку, того непомітного на перший погляд впливу щоденного життя ніжинців, бо чимало гімназистів проживало на квартирах або ж удома. Провінціалізм, периферійність розширювали кругозір гімназистів, сприяли їх обізнаності з народними традиціями та культурою, що вело до пізнання своєрідного національного, духовно оригінального, “ярмаркового” незалежного світу. Саме на периферії довше зберігалися народні, національні, духовні пріоритети, елементи сміхової культури, її багатоголосся.

Процес взаємопроникнення і взаємодії духовних сфер буття тільки збагачував гімназистів. Ті ж із них, які притримувалися першого (тобто офіційного, дворянського високого, що часто було пов’язане з домашнім середовищем), збіднювалися духовно. Прикладом цього може служити творчість В.Любича-Романовича, який уникав усього народного, Н.Кукольника, з одного боку, і М.Гоголя, М.Білевича, Є.Гребінки та інших, з другого.

Великий вплив на гімназистів мала бібліотека, започаткована почесним попечителем Гімназії вищих наук графом О.Г.Кушельовим-Безбородьком, який до виділених коштів “присовокупил к оным библиотеку покойного князя Безбородко, состоящую в 2500 томов”. Це були переважно класичні твори французької літератури.

Приклад графа не залишився без наслідування. Старший син першого директора Гімназії вищих наук В.Г.Кукольника Платон, який викладав латинську мову, подарував 506 томів добірних класичних творів.

Бібліотека щорічно поповнювалася новими книгами. Від приватних осіб з 1820 по 1829 рік було передано в її фонди 677 томів, від уряду – 158. Як свідчить “Реєстр книг бібліотеки гімназії на 1830 рік”, у ній було вже 12374 книги. Після Чернігівської духовної семінарії була одна з найбільших бібліотек у цьому краї. У бібліотеці були твори російських письменників О.М.Радищева, М.В.Ломоносова, М.М.Карамзіна, М.М.Хераскова, Г.Р.Державіна, Я.Б.Княжніна, Д.І.Хвостова, масова література, переважно архаїчна та з історіографічним ухилом, перекладні видання типу “Греческие классики” у 26 ч. (1823–1828) у перекладі І.Мартинова, “Басни Федре” (1814), “История Генриха Великого. Сочинения. М.-Ф.Жанлиса” у 3-х ч. (1816–1817) у перекладі П.Шалікова, “Луиза. Сельское стихотворение И.Г.Фосса” (1820) у перекладі з німецької П.Теряєва та ін.

Серед періодичних видань “Вестник Европы” (за 1803, 1814, 1815, 1825–1828 рр.), “Русский инвалид” (за 1815, 1816, 1821, 1823, 1825 рр.), “Отечественные записки” (з 1821 до 1827 р.), “Сибирский

вестник” (з 1818 до 1824 р.), “Журнал изящных искусств” (за 1823, 1825 рр.), “Украинский журнал” (за 1824 р. 24 номери), “Журнал министерства народного просвещения” (за 1821–1824 рр.), “Труды Общества любителей российской словесности при Московском университете” (за 1822–1826 рр.) та інші. З дозволу конференції були замовлені також журнали “Северный архив”, “Новый магазин естественной истории физики и химии”, “Указатель открытый по физике, химии, естественной истории, технологии”, “Московский вестник”, “Московский телеграф” тощо.

Бібліотека мала велике значення у навчальному процесі та формуванні поглядів гімназистів. “Я знаю, принаймні, про себе, – писав Н.Кукольник, – що моїм професором естетики, політичної економії і деяких інших наук – була бібліотека гімназії вищих наук кн. Безбородька” [55]. І це дійсно так, бо під час слідства у “справі про вільнодумство” у Н.Кукольника виявлено 8 зошитів про “природниче право”. Це переважно виписки з деяких книг: “Філософський словник” Ф.Вольтера, “Суспільний договір” Ж.-Ж. Руссо, “Дух законів” Ш.Монтеск’є, “Гармонія світу” І.Кеплера (усі франц. мовою), “До вічного миру” І.Канта (нім. мовою), журналу “Московский телеграф”, виписок з творів Руссо і Д.Юма, які зробив гімназист Г.Висоцький, заміток на філософські теми Василя Кукольника, батька Нестора [56].

Різні джерела свідчать, що гімназисти знайомилися з творами Ф.Вольтера, К.-А.Гельвеція, Ш.-Л.Монтеск’є, Д.Локка, Г.Філанжері, Ж.-Б.Грекура, О.Пірона, Б.Спінози та ін.

Серед навчальної та художньої літератури в бібліотеці були старовинні книги, рукописи XVI–XVIII ст., зокрема грамоти Костянтина Острозького 1602 р., переписні книги (в тому числі й з Іпатіївського монастиря), кодекси, статuti, літописи Г.Устюга,

Книги та журнали, які знаходилися у бібліотеці гімназії

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Г.Грабянки, повчання тощо. Все це сприяло розвитку у гімназистів історичних знань, їх потягу до дослідницької роботи.

Проте порівняно багата бібліотека не задовольняла запитів гімназистів, особливо старших класів, з новітньої літератури. І вони створили свою бібліотеку. В ній були зібрані книги, журнали, альманахи останнього часу. Як свідчать листи М.Прокоповича, О.Данилевського та інші джерела, гімназисти особисто передплачували “Московський телеграф”, “Северные цветы”, твори Пушкіна, Жуковського. Проявляв до цього інтерес і М.Гоголь-Яновський. О.Данилевський писав: “Ми передплачували з ним і з Прокоповичем журнали й альманахи. Він турбувався завжди про своєчасну висилку грошей” [57].

Завідував цією бібліотекою М. Гоголь. Він вимагав від своїх товаришів бережного ставлення до книжок, перевіряв руки перед тим, як видавати книгу, а потім надівав паперові напальники. Користувалися гімназисти також книгами, які привозили з дому або ж із бібліотек викладачів. Під час слідства “в справі про вільнодумство” в Ніжинській

гімназії були відібрані твори Вольтера, Пушкіна, Рилеєва, Ж. Фр. Мармонтеля, М.Сервантеса,

А.-Р.Лесажа, графа де Сен-Мерана, К.Делавиня, Дж.І.Байрона, Е.Парні, М.Ж.Шеньє, А.Ламартина, А.Шеньє та інші, а також твори Оссіана (“Сулима”, “Эвиралла”, “Ларнуль, или Отчаяние”, “Смерть Азалы”, “Песнь Рино на смерть Оскара”). Їх міг переписати М.Гоголь з книги “Оссиан, сын Финганов, бард ПІ века. Стихотворения, изданные Гарольдом” (М., 1803 р. у перекладі з німецької), яка знаходилася в бібліотеці вельможі Д.Трощинського, у якого бував майбутній письменник разом з батьками.

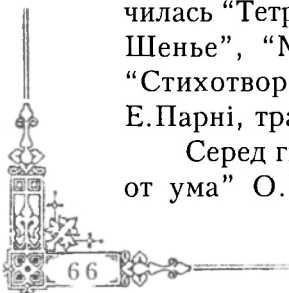
У “Реестре книгам и рукописям...”, який був складений проф. М.Г.Белоусовим у 1830 р. для чиновника Адеркаса, у розділі “Рукописные сочинения разных авторов, бывшие и не бывшие напечатанными”, зна-

чилася “Тетрадь разных сочинений, включающая произведения Андрея Шеньє”, “Мессенские элегии” К.Делавиня французькою мовою, “Стихотворения К.Делавиня”, зокрема “Смерть Жанны Д’Арк”, Е.Парні, трагедія “Генрих VIII” М.-Ж.Шеньє французькою мовою.

Серед гімназистів розповсюджувалися переписані від руки “Горе от ума” О.Грибоедова, поеми О. Пушкіна “Братья-разбойники”,

Твори О.Пушкіна у бібліотеці

“Цыгане”, “Кавказский пленник”, “Бахчисарайский фонтан”, розділи “Евгения Онегина”, вірші та балади К.Рилеева та інші. Пізніше стало відомо, що серед гімназистів розповсюджувалися й ходили і заборонені твори. Це не могло бути не поміченим. Відомий дослідник творчості М.Гоголя літературознавець С.Машинський, вивчаючи папери, які були пов’язані зі “справою про вільнодумство”, натрапив на вірш, підписаний “Кондратий Рылеев”. Проте такого твору в поета нема. Це була підробка “під Рилеева”. Як свідчать спогади гімназистів, її написав О.Данилевський разом із П.Мартосом. Ось цей текст:

Друзья мои, друзья свободы,
За что, за что от первых дней
Мы стонем под ярмом цепей
Не слышим голоса природы,
За что России гражданин
Подавлен рабством безрассудным?
Он мученик, неволи сын –
Он презрен небом правосудным.
Чего ж нам ждать еще, друзья,
Чего же медлить, быстры годы,
Давно, давно душа моя
Пылает пламенем свободы.
Идем бесстрашною толпой
На зов полуслепого счастья,
Расторгнем сильною рукой
Гнилые узы самовластья.

К. Ф. Рилеев

Авторство вірша підтвердити сьогодні важко, але те, що студенти цікавилися вільнодумством, залишається фактом.

Відомо, що гімназист О.Змієв перекладав вірш, під яким був підпис “...Коидратій Рилеев”, французькою мовою. Зміст вірша на допиті у “справі про вільнодумство” передав гімназист О.Калишкевич, заявивши, що його їм дав П.Мартос [58]. О.Данилевського і П.Мартоса за читання недозволених книг виключили з гімназії. Проте батьки О.Данилевського добилися поновлення сина в гімназію, яку він і закінчив разом з М.Гоголем у 1828 році.

“Справа про вільнодумство”

Після повстання декабристів послідувало розпорядження про відсторонення “незрілого розуму вихованців від хибних надрукувань” і був встановлений найсуворіший нагляд за читанням, “щоб жодні книги чи рукописи не потрапляли до них без попереднього перегляду професора, вчителя або гувернера”. Інспектором Белоусовим був

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

зроблений список всіх власних і позичених книг. У своєму донесенні в... жовтні 1829 р. на ім'я попечителя Харківського навчального округу О.Перовського він писав, що "... знищив я в самому пансіоні бібліотеку вільного читання, зібрану вихованцями найрізноманітніших книг без розбору, саме існування якої доводить уже, що пансіонери не мали найменшого нагляду, будучи наданими самим собі, і припинив укладання й видання самим ж учнями літературних журналів та альманахів, де вміщувалися безглузді й невідповідні благородному вихованню статті. Їх було на час вступу мого на посаду інспектора більше десяти" [59].

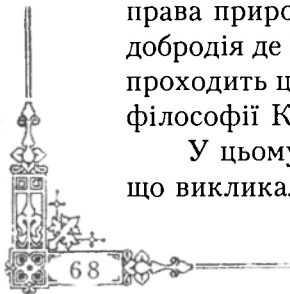
На жаль, доволі розмірений ритм життя гімназії був нагально порушений сумнозвісною "справою про вільнодумство". Реакційно настроєні викладачі М.В.Білевич, К.А.Мойсеєв, П.І.Нікольський, протоієрей П.І.Волинський та деякі інші після від'їзду в 1826 р. з гімназії в Ришельєвський лицей до Одеси І.С.Орлая виступили проти виконавця обов'язків директора професора К.В.Шапалинського та професора М.Г.Белоусова, звинувативши їх у пропаганді вільнодумства серед молоді.

Усе починалося з того, що у квітні 1825 р., нарешті, був отриманий статут гімназії, затверджений Олександром I 19 лютого 1825 р. Серед предметів були політичні науки та природниче право. Курс російського права – громадянське та кримінальне доручили читати професору М.В.Білевичу, природниче право, яке теж читав раніше він, – професорові М.Г.Белоусову, який у гімназії був ще й інспектором.

М.В.Білевич придириливо відносився до М.Г.Белоусова, чіплявся, де тільки це можна було робити. У свою чергу М.Г.Белоусов дорікав своєму супротивникові в обмеженості й незнанні предмету, про що свідчили помилки у відповідях гімназистів на екзаменах, на яких був присутнім інспектор М.Г.Белоусов, і відсутність реакції на них з боку екзаменатора.

Після від'їзду І.С.Орлая до Одеси на ім'я виконавця обов'язків директора К.В.Шапалинського посипалися доноси з боку М.В.Білевича. У рапорті на ім'я конференції від 7 травня 1827 р. М.В.Білевич писав, що він помітив у окремих учнів деякі ознаки вільнодумства, котрі були наслідком викладання професором М.Г.Белоусовим природничого права. "Це, думаю, може йти від хибності в основах права природничого, яке, хоча і повинно викладатися тут по системі добродія де Мартині, але він, добродій молодший професор Белоусов, проходить це природниче право по своїм записам, слідуючи в основах філософії Канта та добродія Шада" [60].

У цьому рапорті були згадані як студенти, так й інші викладачі, що викликало збудження у всьому колективі.

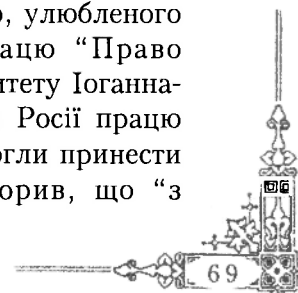

З'явилися нові рапорти з боку М.В.Білевича, який вимагав від директора, щоб той зробив М.Г.Белоусову попередження. Більше того, М.В.Білевич звинувачував К.В.Шапалинського у неспроможності й небажанні ужити дійові міри та припинити згубний вплив на гімназію.

К.В.Шапалинський, М.Г.Белоусов й інші професори та студенти, побачивши в цьому егоїстичний, самолюбний, прояв проф. М.В.Білевича до створеного ним же конфлікту, не надали значення глибині цих звинувачень у новій для країни ситуації, які мали на той час уже не внутрішній, гімназійний характер, а загальнодержавний.

Жандармський полковник І.П.Бібіков у березні 1826 р. доносив із Москви начальнику III відділення Бенкендорфу, що “необхідно зосередити увагу на студентах і взагалі на всіх учнях в громадських навчальних закладах. Виховані у своїй більшості на ідеях бунтарських і сформованих на принципах, протилежних релігії, вони являють собою розсадник, який з часом може стати згубним для вітчизни і для законної влади” [61].

Внутрішні події у Ніжинській гімназії, які збуджували протягом 1827–1830 рр. весь колектив, не могли носити лише місцевий, локальний характер. Поступово особистісний, образливий напрямок справи переріс у політичний. Реакційно настроєні професори почали вилучати конспекти з природничого права, яке читав проф. М.Г.Белоусов, а також лекції самого професора у студентів гімназії. Професор К.В.Шапалинський змушений був доручити протоієрею П.І.Волинському ознайомитися з ними і дати висновок. На адресу М.Г.Белоусова послідувало звинувачення у політичному й релігійному “вільнодумстві”, бо у своїх думках професор опирався на філософію Канта і його працю “Критика чистого розуму”. Священик підкреслював, що в лекціях “ніде нічого не було сказано про відносини до Бога і батьків, до наставників і до начальства” [62]. К.В.Шапалинський намагався “зам'яти” справу, “спустити її на гальмах” і протягом шести місяців від дня подачі Білевичем (7 травня 1827р.) першого рапорта про “вільнодумство” Белоусова та про висновки протоієрея Волинського від 20 липня 1827 р. не сповіщав вище начальство, а також попечителя про події, які відбувалися в Гімназії. Він розумів, що лекції проф. М.Г.Белоусова були самостійними, які спиралися на прогресивні погляди як зарубіжних, так і вітчизняних філософів, зокрема, професора Царськосільського ліцею, улюбленого викладача О.Пушкіна – О.П.Куніцина і його працю “Право естественное”, а також професора Харківського університету Іоганна-Баптиста (Івана Єгоровича) Шада і його заборонену в Росії працю “Institutiones juris naturae”. Ці лекції М.Г.Белоусова могли принести лише користь гімназістам. Нестор Кукольник говорив, що “з

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

надзвичайним мистецтвом Микола Григорович викладав нам всю історію філософії, а разом з тим і природниче право так, що у голові у кожного з нас встановлювався міцно стрункий систематичний скелет науки наук” [63].

Але на той час це розцінювалося по-іншому. Вищеназваних філософів вигнали з університетів, а їх праці заборонили. Тому М.Г.Белоусов змушений був приховувати ті джерела, які по-новому розкривали світоглядні позиції на суспільні явища. Не сказав він і про книгу професора Берлінського університету Теодора Шмальця “Право естественное”, основні положення якої він використовував у своїх лекціях, посилюючи, як замітив літературознавець С.Машинський, їх політичне звучання.

Ситуація надзвичайно загострилася, коли у січні 1827 року прибув новий директор гімназії **Данило Омелянович Ясновський** (1767(69)–1840), який народився на Чернігівщині, отримав освіту в Київській

духовній академії, добре знав латинську мову, цитував напам'ять багатьох класиків, особливо любив Вергілія.

Після закінчення Академії служив протоколістом, а потім секретарем і генерал-ад'ютантом фельдмаршала графа П.Рум'янцева-Задунайського, генерал-губернатора Малоросії. І на цій посаді залишався до смерті вельможі. Сини фельдмаршала подякували Д.О.Ясновському, подарувавши йому село з 300-ми селянами. Відмовившись від вигідних посад, він пішов у

Допит М.Гоголя у “справі про вільнодумство”
Худ. А.Шкурко

відставку й управляв володінням Сергія Петровича Рум'янцева, який уже не сприяв його просуванню по службі.

Д.О.Ясновський був освіченою людиною, добре знав, крім латини ще й німецьку та польську мови, а також російську словесність. Після того, як чернігівське дворянство обрало його на посаду генерального

судді й голови Кримінальної палати, переїхав до Чернігова. У 1826 р. О.Г.Кушельов-Безбородько запросив його на посаду директора Гімназії. Він служив у Ніжині до 1835 р., а потім пішов у відставку й доживав тут свій вік у найманій квартирі купця Галицького недалеко від Лицею. Поховали його на Троїцькому кладовищі.

Приїхавши до Ніжина, директор Д.О.Ясновський писав почесному попечителю: “Милостивый государь граф Александр Григорьевич. На почтеннейшие письма вашего сиятельства от 31-го августа и 23 сентября доношу, что по вступлении моем в должность директора Гимназии высших наук кн. Безбородко узнал я, что преподавание наук естественного права, с самого начала теперешнего учебного курса остановлено, какое распоряжение и остается в своей силе до дальнейших предписаний начальства; вступившие же в конференцию Гимназии бумаги г.г. профессоров Билевича и Белоусова касательно происшедшего между ними разногласий в преподавании естественного права будут немедленно рассмотрены и наше по ним заключение не упущу я вашему сиятельству донести в свое время” [64].

Приїхавши до Ніжина, він з усією ретельністю взявся за розбір справи, яка виникла в гімназії. На допит викликали всіх викладачів і гімназистів старших курсів [65].

З 29 жовтня по 3 листопада директор Д.О.Ясновський у присутності всіх членів конференції допитував 9 студентів: Федора Михна, Миколу Котляревського, Нестора Кукольника, Олександра Новохацького, Єфима Філіпченка, Петра Гороновича, Олексія Колишкевича, Миколу Родзянка, Миколу Гоголя-Яновського. Основною метою було з'ясувати, чи відповідають записи гімназистів тому, що викладав у своїх лекціях М.Г.Белоусов і чи читав ці лекції професор по книзі, затвердженій міністерством народної

Чиновники гімназії розбирають “справу про вільнодумство”
Худ. А.Шкурко

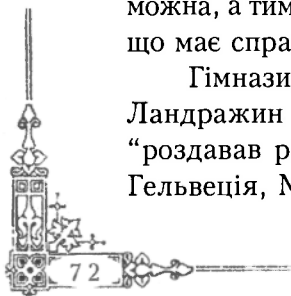
освіти, чи по своїх власних записах. Зошити 13 гімназистів засвідчували, що вони були ідентичні, бо мали одне джерело. У справах Департаменту міністерства народної освіти збереглися до цього часу ці записи лекцій Белоусова, які він читав у 1825/1826 та 1826/1827 навчальних роках. Читаючи повторно цей курс, проф. М.Г.Белоусов рекомендував студентам узяти конспекти його лекцій у слухачів попереднього навчального року. Так, зошит М.Гоголя-Яновського опинився у гімназистів молодшого курсу Н.Кукольника та О.Новохацького, що підтвердилося й на допиті [66]. Аналіз цих лекцій дав право говорити, що їх основні думки вступили у протиріччя з офіційними догмами миколаївського часу, бо М.Г.Белоусов, як людина освічена, відступав від офіційного підручника і, як указувалося вище, використовував для своїх лекцій різні джерела з природничого права, які існували того часу в науковій літературі.

М.Г.Белоусова гімназисти дуже поважали. М.Гоголь, Н.Кукольник, М.Родзянко та інші встали на захист улюбленого професора. Нестор Кукольник пізніше стверджував, що справедливість професора, його “чесність, доступність, добра порада, необхідна підтримка – все це благодійно діяло на гурток студентів” [67]. Ця чесність, мабуть, і була проявом того, що коли на лекції професора запитали, що робити, “если государь дурак и подлец?”, почули відповідь: “то можно его изгнать и убить” [68]. Про цей факт говорили на допиті Єгор і Микола Котляревські.

Під час слідства з’ясувалося, що нетрадиційний характер мислення був притаманний також професорам Шапалинському, Ландражину, Зінгеру та іншим. Так, вихованець Олександр Котляревський заявляв, що проф. Зінгер “часто лекції заміняв політичними розмовами, що читав у класі шкідливі твори і під час читання їх схиляв своїми розмовами гімназистів до вільнолюбства, забороняв їм під виглядом дружби виносити з класу в нього сказане”.

Гімназист Олексій Колишкевич заявив, що “1826 року взимку професор Зінгер, читаючи для перекладу із Канта про високе і прекрасне, говорив слухачам, що частини хреста, які носили на шії, і самі мощі – справжня дурість, після чого учень Олександр Котляревський, піднявшись, сказав професору Зінгеру, що у нас в Росії читати так не можна, а тим більше з кафедри, на що Зінгер сказав, що він сподівається, що має справу з благородними людьми” [69].

Гімназисти Колишкевич, Змієв, Ріггер засвідчували, що професор Ландражин сам, або через М.Ріггера, який жив у нього на квартирі, “роздавав різні книжки для читання учням, а саме твори Вольтера, Гельвеція, Монтеск’є...” [70].

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Моголя-Яновський 2го дня зупинки 8го класа вчитель Кошиш
Ковалюк 19го класу отримав суду прибув до Конференції
ісправлення, сарава. де він зупинився у класі як показав о
клас, який він Кошишківський ісправлення в присутності Па
дминистрації стамбулу введено в Сибиріанської Пра
во шкільної спілкування ісправлення: понаступі како она
коротко написана, както в класі Фазиса, втрачається в не
бу внаступі иль дружина сказав: фазиса, что вы суду
показывали. Это не правда: Кошишківський отбавив,
это он от Фазиса отбавил не писали.
В класу показаві едітвеноручно подписаніе зупинки 2го
класа вчитель Кошишківський.

Свідчення гімназиста Олексія Кошишківського

1897го года. Моголя-Яновський 3го дня зупинки 19го класа Николай Я
новський 19го класу прибув до Конференції ісправлення
показав. Не внаступі иль дружина сказав: фазиса, что вы суду
показывали. Это не правда: Кошишківський отбавив,
это он от Фазиса отбавил не писали.
В класу показаві едітвеноручно подписаніе зупинки 2го
класа вчитель Кошишківський.

Свідчення гімназиста М.Гоголя-Яновського

До цих свідчень гімназистів приєдналися професори Мойсеев, який стверджував, що чув, як Ландражин наспівував "Марсельезу", а також Нікольський, який у своєму "Историческом обзоре беспорядков", що проходили останнім часом у Ніжинській гімназії, доводив Адеркасу, що Шапалінський на слова К.Базилі, проголошені на екзамені зі світової історії, яку читав проф. Мойсеев, про неспалімість ікон під час гоніння на християн у перші віки

християнства, бо вони були обкладені “удобовозгораючимися со смолою веществами”, сказав з усмішкою: “І ви цьому вірите? Хіба ви не слухали фізику, яку я викладав, початкам якої або законам це зовсім не відповідає?” [71].

Під час слідства директор Ясновський переконувався, що моральний авторитет професорів Шапалинського, Белоусова та інших був досить високим порівняно з Білевичем, Мойсеевим, Нікольським, проте директорів краще було мати останніх, ніж перших і все зробив, щоб довести, що Шапалинський та Белоусов, а разом з ними й інші професори переслідували одну спільну мету: “напоїти думками, правилами, які противні чистій моралі”, недосвідчене юнацтво, що між професорами існує зв’язок, який посилювався після 1825 року і що Шапалинський “володіє умами і всіма повелює, хто з ним знаходиться у приятельських зв’язках”. Так поступово К.В.Шапалинський був висунутий на перший план.

К.В.Шапалинського звинуватили не тільки у прихильності вільнолюбства, а також у тому, що фізичний та мінералогічний кабінети, які були створені на основі пожертвувань попечителя у 1823 р., запущені, багато речей зіпсовано, а його завідувач про це не доповідав ні директорів, ні конференції. “Через це фізичні досліди для учнів не здійснювались і мета, намічена великодушним приносителем, графом Кушельовим-Безбородьком, не досягається”.

Сучасник К.В.Шапалинського і його студент П.Редькін стверджував: “Шкідливого впливу на юнацтво він ніколи не мав, як за характером предметів, що їх викладав – математики, фізики, хімії і природничої історії, так і тому, що за межами лекції він не мав звички вступати з вихованцями у будь-які сторонні розмови і відносини, бо від природи був мовчазним, скромним і сором’язливим. Навпаки, він завжди зауважував прямо, тихо і разом з тим кожному вихованцю, коли той забувався і робив або ж казав щось негарне у його присутності, навіть зупиняв деяких із своїх товаришів-професорів, коли йому здавалося, що вони починали шуткували непристойно з вихованцями... Шапалинський не міг ні в кого із своїх товаришів особисто збудити ненависть, і якщо й постраждав, то не за себе особисто, а за тих професорів, з якими він не був на дружній нозі, а водився, або краще сказати, частіше бачився: його обмовили вороги його приятелів. Ніхто, без сумніву, не посміє тепер заперечувати, що учні його почували до нього таку благодійну повагу... Бездоганна чесність, не до діла справедливість, правдолюбива щирість, скромна мовчазність, тиха серйозність, сувора поміркованість і стриманість до життя, відсутність будь-якого егоїзму, повсякденна готовність до будь-якого роду самопожертви на користь ближнього – ось основні риси морального

характеру цієї чистої людини, гідної в усіх відношеннях значно кращої долі” [72].

Почалася “справа про вільнодумство” з доносів проф. М.В.Білевича, які мали особистісний характер і були спрямовані проти проф. М.Г.Белоусова, а згодом переросла у гучну політичну справу. Ті, хто роздмухував вогник неприязні, й не догадувалися, що всім цим буде займатись особисто шеф жандармів Бенкендорф та інші чиновники III-ого відділення.

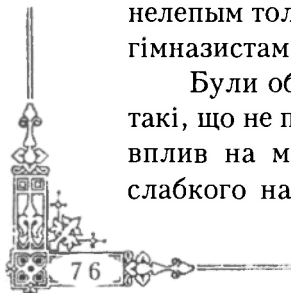
Як тільки 6 січня 1830 р. начальник 6-ого відділення п'ятого округу корпусу жандармів майор Магушевич надіслав із Чернігова донос Бенкендорфу, а перед цим надійшов анонімний донос, як пізніше виявилось, Білевича, про події у Ніжинській гімназії вищих наук, то зразу ж шеф жандармів направив усі документи міністру освіти князю К.А.Лівену для подальшого розслідування справи. І все закрутилось і завертілося. Запрацювала бюрократична машина.

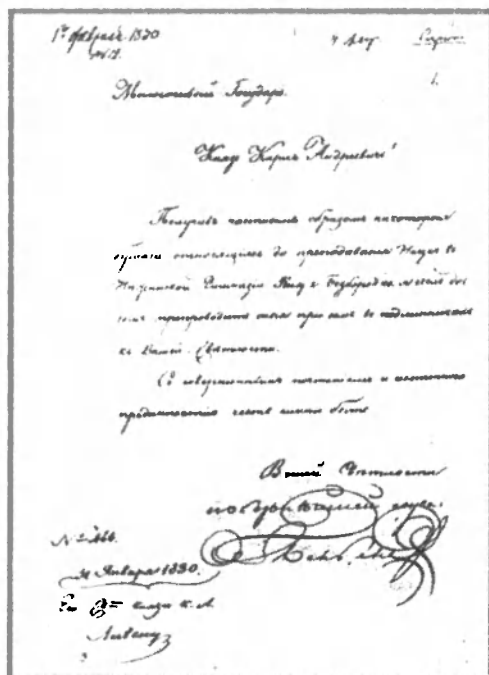
В донесенні директора Гімназії Д.О.Ясниського всі обвинувачення були направлені тільки проти Шапалинського, Белоусова, Ландражина і Зінгера. Поза увагою залишалися ті, що розв'язали цю брудну тяганину.

Чиновник Е.Б.Адеркас, який прибув із С.-Петербурга для розслідування справи, пробув у Ніжині майже три місяці. 21 травня 1830 р. він повернувся до Петербурга з великою валізою паперів і написав досить розгорнуту записку. 14 вересня 1830 р. Адеркас доповідав міністру Лівену про події у Ніжині. На основі цієї доповіді було підготовлене донесення на ім'я Миколи I “Об открывшихся беспорядках в Гимназии высших наук князя Безбородко” та записка шефу жандармів Бенкендорфу.

К.А.Лівен у своїй доповіді царю підкреслював, що провина К.В.Шапалинського полягала в тому, що він підтримував Белоусова та інших, “не заслуживающих доверия”, професорів, а переслідував “благомыслящих и одобренных начальством” чиновників гімназії. Тому вся відповідальність за “беспорядки” у гімназії покладалася на нього. Більше того, висувалась думка, що в Ніжині існувало “некоторое тайное общество Шапалинского” [73]. М.Г.Белоусова звинувачували в тому, що, читаючи курс природничого права, він висловлював думки, “несогласные с законом христианским” і “могущие дать повод к нелепым толкам в рассуждении правительства”, що він розвивав перед гімназистами ідею “о неприкосновенности верховной власти”.

Були обвинувачені й професори І.Я.Ландражин, Ф.Й.Зінгер, як такі, що не подавали вихованцям хорошого прикладу, мали негативний вплив на молодь, давали читати недозволені книги. У результаті слабкого нагляду з боку цих професорів, а може, й сторонніх осіб

Розпорядження шефа жандармів
Бенкендорфа К.А.Лівену

Донесення чиновника Е.Б.Адеркаса

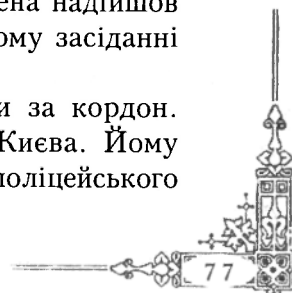
серед гімназистів розповсюджувалися заборонені книжки, а 1825 р. у гімназії “занимались пением возмутительных стихов Рылеева и пр.”, “следственно, перед самым откровением замыслов тайных обществ”.

Доповідь Лівена закінчувалася пропозицією: чотирьох професорів – Шапалинського, Белоусова, Ландражина та Зінгера звільнити з посад “за худое поведение и вредное на юношество влияние со внесением сих обстоятельств в их паспорте, дабы таковым образом они и впредь не могли быть нигде терпимы в службе по учебному ведомству” [74].

26 жовтня 1830 р. Микола I наклав резолюцію: “Согласен; тех из профессоров, кои не-русские, выслать за границу. Русских же выслать на места родины, отдав под присмотр полиции; а попечителю за слабое смотрение сделать выговор” [75].

12 листопада 1830 р. офіційний наказ міністра Лівена надійшов до Ніжина і через день був оголошений на надзвичайному засіданні конференції.

Ф.Й.Зінгера, як австрійського підданого, вислали за кордон. М.Г.Белоусова відправили за місцем народження до Києва. Йому найбільше поталанило, бо вже 1835 р. його звільнили від поліцейського

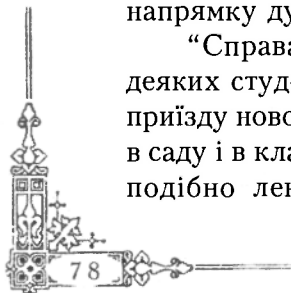

нагляду. Професора ж К.В.Шапалинського не відправили у Гродненську губернію, де він народився, бо з цієї місцевості у зв'язку з польськими подіями 1830 р. висилались усі особи, які знаходилися під наглядом поліції. Тому Микола І розпорядився вислати К.В.Шапалинського у В'ятку, де був створений для нього суворий поліцейський режим, який тривав майже до кінця життя. Лише через 36 років вісімдесятилітній професор був "милостиво" прощений і звільнений від поліцейського нагляду.

У важкому стані опинився І.Я.Ландражин. Хоча він був родом із французької Кампанії, але мав у Ніжині свій власний будинок і сім'ю, тому його залишили у місті під поліцейським наглядом. Щоб прогодувати родину, він почав давати приватні уроки, спілкувався з гімназистами. Про це довідався директор Ясновський і написав донос попечителю Харківського навчального округу Ф.І.Філатьєву, який просив поліцію посилити нагляд за І.Я.Ландражином. Попечитель доповів міністру, Лівен – Бенкендорфу, і доля професора була вирішена: цар наказав вислати його в Тотьму Вологодської області. Туди його відправили з Ніжина пішки, а потім визначили йому службу в Онезькому соляному правлінні. Всі прохання І.Я.Ландражина про помилування відкидались у Петербурзі. І лише після смерті Миколи І у 1856 р. прийшло розпорядження: "Не мати перепон до отримання надалі нагород та інших переваг, але не відносити це рішення ні в якому разі до попередньої Ландражина служби, яка передувала понесеному ним у 1830 році оштрафуванню" [76]. Проте це не покращило стан І.Я.Ландражина. У зв'язку з тим, що "оштрафование" було політичним, а не адміністративним, це перекреслювало всю попередню його службу, тому цей документ не давав можливості отримувати пенсію.

Професорів С.М.Андрущенко і М.Ф.Соловйова, які належали до цієї, за висловом П.Г.Редькіна, групи "достойных" професорів, залишили на службі в Ніжинській гімназії – першого до 1832 р., а другого – до смерті у 1837 р. Мабуть, на основі доносу послідувало розпорядження міністра освіти: "Професора латинської словесності Андрущенко за попереджувальні його вчинки звільнити терміново від служби, видавши йому законне свідоцтво з вказівкою причин усунення від посади: що він усунений з причини неспокоїного характеру і дурного напрямку думок" [77].

"Справа про вільнодумство" торкнулася не лише професорів, а й деяких студентів. Так, Н.Кукольника звинуватили в тому, що він до приїзду нового директора разом з іншими молодшого віку гімназистами в саду і в класі до приходу Зінгера "говорили свої настанови з кафедри подібно лекціям про метафізику і магнетизм, причому вільно і

-182

По Указу Его Величества Государя
Императора Николая Павловича (Самодержца
Всероссийского)

и прошел, и прошел, и прошел.

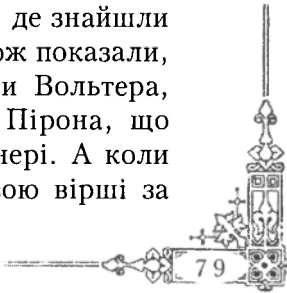
Профессорский курс, бывший преподаватель Профессора
Кристаллическая наука Императорского университета науки в Киеве
Безбородько Николай Францевич сына Константина, которого
в 1825 году, а в 1826 году Кобель 15го числа по Высочайшему
Великоуказу Его Императорского Величества
повелевши в 26го числа... (здесь текст сильно выцветший и трудночитаемый)
...в 1820 году... (здесь текст сильно выцветший и трудночитаемый)
...в 1820 году... (здесь текст сильно выцветший и трудночитаемый)
...в 1820 году... (здесь текст сильно выцветший и трудночитаемый)
...в 1820 году... (здесь текст сильно выцветший и трудночитаемый)
...в 1820 году... (здесь текст сильно выцветший и трудночитаемый)

Поздравляю вас
Император Николай Павлович
Секретарь Императорского Университетского Конференция, Котляревский

Об подполковник... Секретарь Конференция Профессор
Иванович Котляревский

Посвідчення, видане професору М.Г.Белоусову 22 листопада 1830 р.
під час звільнення його з посади і висилки під нагляд поліції

4 години їх починав; читав і іншу трагедію “Тасс” і один роман”. При цьому гімназисти Котляревські представили свої зошити, де знайшли вислови, “супротивні греко-російській церкві”. Вони також показали, що Ландражин теж роздавав для читання книги: твори Вольтера, Гельвеція, Монтеск’є, Локка, Філоконнері, Грекура, Пірона, що Кукольник на лекціях робив виписки з книги Філоконнері. А коли Ландражин запропонував перекласти французькою мовою вірші за

Книга проф. С.Машинського про ніжинську “справу про вільнодумство”

власним вибором, гімназист Змієв переклав вірші Кіндрата Рилєєва, “касаючіеся до призыванія к свободе”.

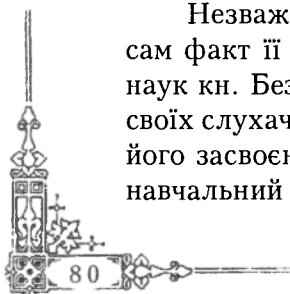
Перед початком екзаменів, турбуючись про свою подальшу долю і під тиском рідних відмовилися від попередніх свідчень М.Родзянко та Н.Кукольник. Але це майже не допомогло. Тільки у лютому 1831 року прийшло рішення, передане попечителю: “У випадку відкриття безпорядків у гімназії, у зв’язку з якими обвинувачені були Кукольник і Родзянко, утвердження їх у класних чинах було їх світлістю відкладено до певного часу, тепер же пан міністр погоджується дозволити Родзянку видати свідоцтво на присудження йому 12 класу, а Кукольнику дати просто свідоцтво про те, яким предметам і з якими успіхами він навчався, без зазначення класу; медалей не видавати ні тому, ні іншому. Через що пропоную Конференції до термінового виконання цього.” [78]. Були понижені у

чині й деякі інші випускники гімназії, серед них і М.Гоголь-Яновський.

Так розправився царизм з тими, хто думав про майбутнє Росії, хто сприяв розвиткові мислячих людей, які свої знання могли б використати для служіння вітчизні, про що свідчать романтичні мрії М.Гоголя та інших гімназистів.

Справа про політичне й релігійне вільнодумство професорів Гімназії вищих наук М.Г.Белоусова, К.В.Шапалинського, І.Я.Ландражина, Ф.О.Зінгера, С.М.Андрущенко – це відгуки на суспільно-історичні події, які були викликані декабристськими подіями і посиленням миколаївської реакції. Справа про вільнодумство – це була політична акція царизму, який демонстрував на той час свою силу, але в той же час і слабкість, бо боявся найменшого прояву вільних думок, які не вкладалися в постулати офіційності. А це означало, що Росія була приречена до застою.

Незважаючи на трагічний кінець “справи про вільнодумство”, сам факт її існування засвідчував, що у Ніжинській Гімназії вищих наук кн. Безбородька були професори, які давали знання, спонукали своїх слухачів до осмисленого сприйняття матеріалу, творчого підходу його засвоєння. Більше того, спростовується й думка про те, що цей навчальний заклад нічого не давав своїм студентам. Хоча міжгрупова

боротьба, яка існувала в гімназії і в яку втягувались гімназисти, відстоювання деякими професорами рутинності, казенності й накладали свій відбиток на ставлення до навчального закладу його вихованців, про що заявляв М.Гоголь.

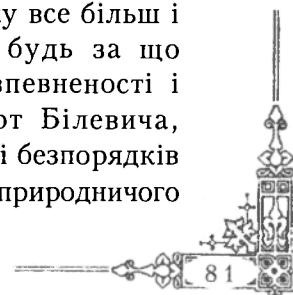
У цілому ж Ніжинська гімназія вищих наук – це яскраве, своєрідне освітнє явище, яке сприяло підготовці багаточисельних творчих особистостей, які проявили себе в багатьох напрямках діяльності, які вписали себе в історію. І навіть реакційно настроєні професори змушували їм наперекір чи на протидію працювати над поглибленим вивченням тих предметів, які вони читали. І це підтверджується багатьма фактами, про які йшла мова раніше: переклад джерел з історії, написання художніх творів, влаштування театральних вистав тощо.

Своє незадоволення висловив і почесний попечитель О.Г.Кушельов-Безбородько. У листі директору Гімназії він писав: “Проїжджаючи через Ніжин, я не можу не висловити, наскільки я шкодую про безпорядки, які вкралися у цей навчальний заклад, вважаю оголосити всім панам професорам і чиновникам вкрай моє незадоволення, директор же повинен був би з більшою твердістю припинити будь-які невлаштування, бо Високістю затверджений статут надавав йому владу і покладав на нього всі обов’язки” [79].

17 серпня 1830 р. надійшов наказ міністра народної освіти не набирати до молодшого класу гімназії нових учнів.

У зв’язку із звільненням провідних професорів штат викладачів різко погіршився. Оскільки предмети було необхідно читати, то почалася перестановка викладачів, залучення вчителів, які працювали в молодших та середніх класах. Це не підвищувало якості знань. Поступово були звільнені і ті, хто затівав цю брудну справу. У листопаді 1832 р. у зв’язку з ліквідацією кафедр був звільнений професор політичних наук М.Білевич, молодший професор грецької словесності Х.Ієропес, а проф. П.Нікольського відправили на пенсію.

“Справа про вільнодумство”, як зазначав М.Лавровський, перший дослідник історії Гімназії вищих наук, марно поглинула стільки праці і часу, принесла стільки шкоди справі, стільки шуму, тревог і хвилювань, хоча насправді не мала в дійсності ні тієї широти, ні того вигляду, який вона отримала в процесі свого розвитку. “Виникнувши спочатку із особистих і дрібних незадоволень, вона підтримувалась, розпалювалась і розглядалась під впливом з одного боку все більш і більш ображеного самолюбства, яке шукало собі будь за що задоволення, і все більше і більше посиленої самовпевненості і зарозумілості з другого. Відомо, що перший рапорт Білевича, спрямований головним чином проти театральних вистав і безпорядків пансіону, тільки злегка і мимоволі торкався викладання природничого

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

права. Пристрасті під час тривалої і безперервної збудженості розгоралися нарешті до такого стану, коли вже губиться рівновага, зникає почуття міри і правди, і вже не розглядалися засоби для досягнення мети. Три роки було паралізовано навчання: і ті, що вчили, і ті, що навчалися, знаходилися у ненормальному стані і, звичайно, відносились і до навчання формально” [80].

Знесилена у педагогічному складі гімназія проіснувала ще два роки і була реорганізована. Так завершилась історія Гімназії вищих наук князя Безбородька в Ніжині, унікальне явище в історії освіти України.

За час існування гімназії кількість учнів по роках мала такий вигляд:

На 1 січня	Казенних д.пансіон.	Почесного попечит.	Своє-коштіні	Загальне число пансіон.	Вільно-приходящі	Загальне число учнів
1826	24	11	34	69	180	249
1827	23	8	19	50	159	209
1828	25	7	20	52	176	228
1829	24	7	15	46	228	274
1830	25	5	9	39	305	344
1831	26	4	8	38	346	384
1832	20	1	5	26	332	358

П.Г.Редькін

Останній випуск гімназистів відбувся у 1833 році. За час існування гімназії, від першого (1826 р.) і до останнього випусків, закінчило повний курс навчання 105 чоловік. Найбільший випуск (20 чол.) був у 1831 р., а найменший (3 чол.) у 1829 р. 44 випускники гімназії одержали звання кандидатів з правом на чин XII класу і 61 – дійсного студента з правом на XIV клас. До речі, випускники університетів мали право відповідно на чини X і XII класів.

Багато гімназистів стали пізніше відомими вченими, письменниками, діячами мистецтва, проявили себе на державній службі. Серед тих, хто присвятив себе науці, відомі університетські професори. Це Петро Григорович Редькін (1808–1891 рр.), ректор С.-Петербурзького університету, заслужений ординарний професор, доктор

права, історик філософії і педагог, почесний член С.-Петербурзького, Святого Володимира у Києві університетів, Академії мистецтв, член багатьох Товариств в Росії та закордоном, один із організаторів і

перший голова Петербурзького педагогічного товариства (1859–1874), засновник “Журнала для виховання” (1863–1870), голова Департаменту уділів тощо.

Про П.Г.Редкіна, як визначного педагога, юриста, вченого, можна говорити багато. Хоча попереду були Московський, Дерптський університети, однак не слід забувати, що основи знань були закладені саме у Гімназії вищих наук кн. Безбородька у Ніжині. Тут майбутній учений захопився історією, правом, мовами. Він разом із своїми товаришами займався перекладом історичних праць, випуском рукописних альманахів. Він стоїть першим у списку першого випуску випускників Гімназії вищих наук, який отримав звання кандидата, чин XII класу та золоту медаль.

Серед відомих науковців-випускників Гімназії був і Олександр Петрович Рославський-Петровський (1816–1876) ректор й ординарний професор загальної історії Харківського університету, доктор історичних наук, політичної економії і статистики, “Посібник із статистики” (1844) якого користувався великою популярністю і привернув увагу науковців оригінальними теоріями автора, глибокою обізнаністю із західно-європейськими ідеями й науковими школами; Василь Федорович Домбровський, екстраординарний професор кафедри російської історії Київського університету, член відомої редакційної комісії, пов’язаної з реформою 1861 р.; Василь Васильович Тарновський, відомий юрист, який багато зробив, як і попередник, у підготовці реформи 1861р., господар знаменитої Качанівки, автор праці “Юридичний побут Малоросії”, фольклорист Платон Якимович Лукашевич.

Ніжинська Гімназія вищих наук дала літературі не тільки М.Гоголя, Н.Кукольника, Є.Гребінку, а й менш знамих сьогодні, та досить відомих у свій час письменників таких, як М.Білевич, М.Прокіпович, В.Любич-Романович, К.Базилі та інші [81].

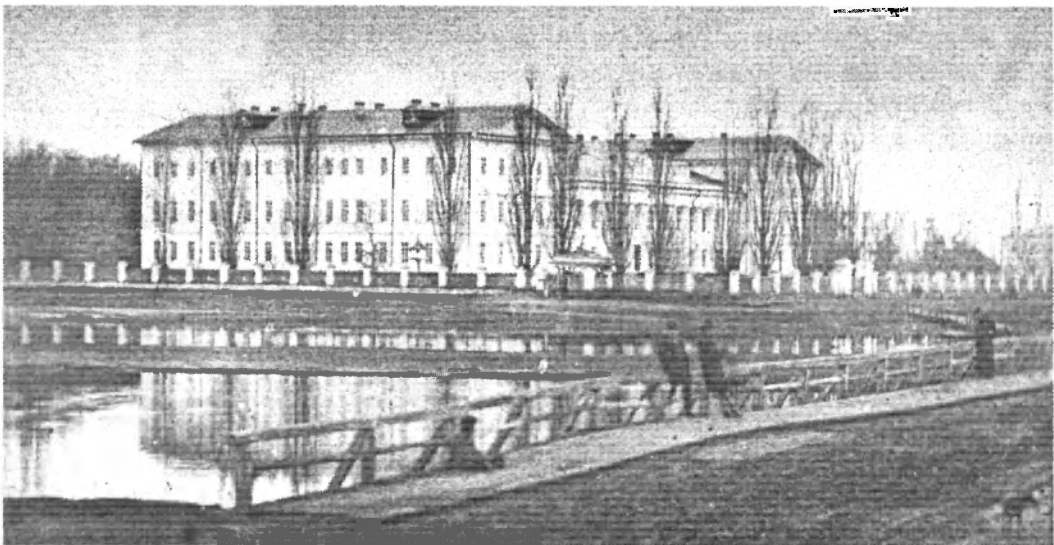
**О.П.Рославський-
Петровський**

В.В.Тарновський

ФІЗИКО- МАТЕМАТИЧНИЙ ЛІЦЕЙ князя БЕЗБОРОДЬКА (1832–1840)

Після закриття у 1832 р. Гімназії вищих наук на її базі був заснований Фізико-математичний ліцей – вищий загальноосвітній заклад. Навчання у ньому спочатку проходило в специфічних умовах – паралельно проводилися заняття в гімназійних (три вищих класи) і ліцейських класах. Гімназійні класи почали поступово закриватись, хоча існували ще до 1837 р. Проте вже не було ні тієї справді творчої атмосфери, що раніше панувала в гімназії, ні відповідної якості викладання та й бракувало нормального ставлення до гімназистів. Наприклад, коли у 1835 р. був закритий четвертий клас гімназії, з

нього відрахували 32-х учнів, позбавивши їх можливості завершити курс навчання. Директор ліцею Д.О.Ясновський робив усе, щоб з керованого ним навчального закладу витравити дух Гімназії вищих наук.

Формування Фізико-математичного ліцею відбувалося у складних умовах. О.Г.Кушельов-Безбородько намагався зберегти статус вищої школи. Проте урядовий комітет, посилаючись на брак коштів і на сумніви, що учні гімназій вступатимуть не до ліцею, а до університету, пропонував відкрити у Ніжині звичайну гімназію, приєднавши до неї, якщо дозволять кошти, кілька вищих класів. Цю ідею підтримав і міністр народної освіти князь К.Лівен. Проте О.Г.Кушельов-Безбородько з цим не погодився й добився іншого

рішення. У справі Департаменту народної освіти зберігаються документи, де говориться: “У зв’язку з тим, що Почесний попечитель гімназії граф Кушельов-Безбородько відзначав, що перетворення її у звичайну гімназію не відповідало б намірам перших засновників її, просив переконливо, що це заклад у новому складі своєму і, зокрема, для точних наук, то враховуючи його бажання, накреслені були проекти Статуту і штатів Ліцею князя Безбородька, засвідчені високим заствердженням у 7 день жовтня 1832 р., а 9 жовтня того ж року на доповнення до Статуту послідував на ім’я колишнього міністра народної освіти Височайший наказ про надання деяких прав почесному попечителю ліцею” [1].

7 жовтня (за старим стилем) 1832 р. Микола I затвердив Статут Фізико-математичного ліцею. Проте в ньому не визначалися ні його місце серед інших навчальних закладів, ні мета заснування. Цей Статут народився за зразком Демидівського Ярославського ліцею, який теж реорганізовувався, і Статут якого був затверджений у серпні цього ж року. Ліцей мав готувати технічні та офіцерські артилерійські кадри. Заклад підпорядковувався Київському навчальному округу, на чолі якого стояв досвідчений, досить компетентний і відповідальний чиновник Є.Ф.фон Брадке. До ліцею приймали переважно дітей дворян Чернігівської та Полтавської губерній. За кошти засновників ліцею навчалася 24 студенти (за часів Гімназії вищих наук – 27), які проживали у пансіоні. Ті, хто навчався за власні кошти, теж мали право мешкати тут за повну платню.

Значок ліцеїста

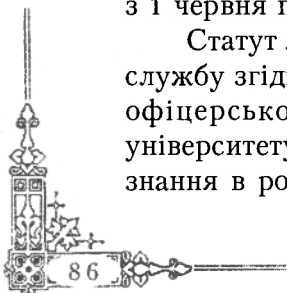
Штат Ліцею князя Безбородька

Перелік посад і напрямів, які фінансувалися	Сріблом		Асигнувань	
	одному	всього	одному	всього
Директору	-	-	-	3000
Законовчителю	-	-	-	1000
Шести професорам	750	4500		
Двом лекторам	-	-	1200	2400
Секретарю Ради	-	-	-	900
Касиру	-	-	-	750
Економу	-	-	-	500
Лікарю	-	-	-	500
На повне утримання 24 студентів	-	-	275	6600
Кімнатному наглядачу	-	-	-	500
<i>Канцелярським служителям</i>				
Одному середнього розряду (з пайкою та одягом)	-	-	-	350
Одному нижчого розряду (з пайкою та одягом)	-	-	-	250
На канцелярські витрати	-	-	-	200
На бібліотеку	-	-	-	1000
На кабінети: фізичний, природної історії, технологічний, хімічну лабораторію та комплект приладів для прикладної математики	-	-	-	2000
На пенсії директору, професорам та лекторам	-	-	-	2300
На утримання будівель, опалення, освітлення, ремонт, прибирання та на служителів	-	-	-	5845
Усього:	-	4500	-	28095

У зв'язку з тим, що ліцей мав давати вищу освіту, до нього приймали юнаків, які закінчили гімназію або успішно склали вступні іспити, що відповідали обсягові гімназійної освіти. При ліцеї, як і за часів Гімназії вищих наук, був пансіон.

У ліцеї навчання тривало три роки. За цей час ліцеїсти вивчали Закон Божий, класичну математику, прикладну математику, фізику, хімію і технологію, природничу історію, російську словесність, загальну і російську історію та статистику, німецьку і французьку мови та словесності [3]. Двічі на рік робилися “роздухи” (перерви) у навчанні: з 1 червня по 22 липня та з 20 грудня по 12 січня [4].

Статут ліцею передбачав для випускників, які підуть на державну службу згідно з “Табелем о рангах”, чин XIV класу, а для отримання офіцерського звання діяли ті ж правила, що і для студентів університету. Добре підготовлені ліцеїсти могли удосконалити свої знання в російських університетах за рахунок коштів, виділених на

господарські справи. § 30 засвідчував, що всі, хто закінчив Ліцей кн. Безбородька, звільнялися від екзаменів для надання чину VIII та V класів.

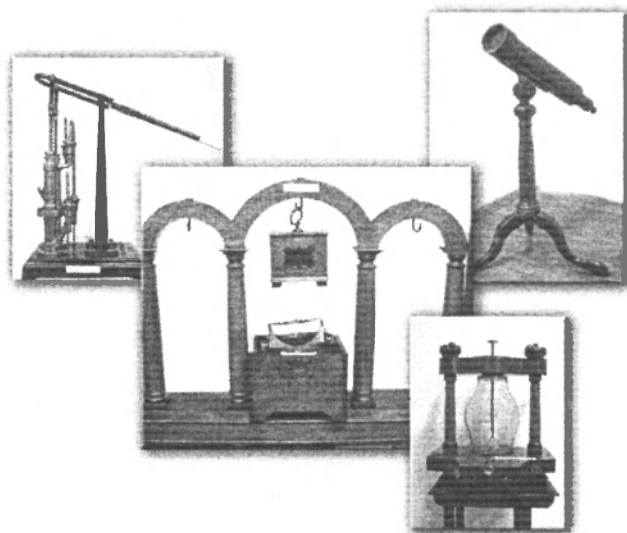
Статут передбачав функціонування фізичного, природничого, технологічного кабінетів, хімічної лабораторії, які мали бути у віданні тих професорів, що викладали відповідні дисципліни. Бібліотека закріплювалася за професором російської словесності.

Статут ліцею багато в чому відрізнявся від Статуту Гімназії вищих наук. Так, директора ліцею призначав міністр освіти, а не імператор, списки випускників уже не затверджувалися міністром, протоколи ліцею не надсилались попечителю навчального округу.

У дирекції було немало труднощів. Перетворити гуманітарний навчальний заклад, якою була Гімназія вищих наук, у Фізико-математичний ліцей виявилось не так просто. Треба було не тільки дібрати і замінити кадри, а й забезпечити навчальний процес відповідним устаткуванням.

Д.О.Яснговському цього зробити не вдалося. Ніжинська вища школа, яка вже мала яскраву, хоч і коротку історію, почала занепадати. Погіршилися знання студентів, падала дисципліна. І це помітили вже через рік після відкриття ліцею як попечитель самого навчального закладу, так і попечитель Київського навчального округу. У 1835 р. Д.О.Яснговський був змушений піти у відставку.

У травні цього ж року директором закладу призначили **Християна Адольфовича Екеблада** (1800–1877), який протягом 20 років очолював Фізико-математичний (1835–1840) та Юридичний (1840–1855) ліцеї. Це був молодий, енергійний, дієвий, високоосвічений медик, професор ветеринарних наук, який посідав кафедри фізіології та судової медицини в Харківському університеті. Новий директор швидко навів у ліцеї порядок, були вироблені чіткі й суворі правила поведінки студентів. Він також покращив зовнішній вигляд навчального закладу, який був у запущеному стані. Деякий час Х.А.Екеблад викладав у

Прилади, якими користувалися студенти

ліцеї зоологію, займався науковою роботою в галузі медицини і природознавства. Є в нього цікаві роботи з філософії. Інтерес представляє його книга “Опыт обозрения и биолого-психологического исследования способностей человеческого духа” (СПб., 1872).

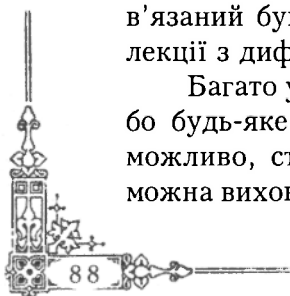
Х.А.Екеблад запропонував проводити екзамени 2 рази на рік (3 січня і 3 травня). Іспити були двох видів: приватні і публічні. Основним критерієм оцінки знань з предметів був результат приватного екзамену. Він проходив у присутності всіх професорів під керівництвом директора (ця традиція була закладена ще за І.С.Орлая). Тут визначалися учні, що мали право виступати на публічних екзаменах, які проводилися в присутності не лише всіх викладачів, а й гостей, вищого міського начальства, знаті, родичів. Директор уважно слідкував за навчальним процесом і якістю виконання годин.

У 1836 році за пропозицією Х.А.Екеблада в ліцеї були введені літературні бесіди. Це були зібрання, що відбувалися 1 чи 2 рази на місяць, на яких студенти читали свої твори на задані викладачами теми. Були тут опоненти і критики, які раніше знайомилися з роботою.

Проте успішність не покращилася. Викладання багатьох предметів мало казенний характер. Поступово зменшувалась і кількість студентів. Якщо у 1832 р. навчалось 358 юнаків, то у 1835 р. ця цифра упала до 170 чол. Відіграла роль тут ще одна важлива обставина. У 1834 р. у Києві був відкритий університет Св.Володимира, і значна частина абітурієнтів перейшла туди.

Серед кращих викладачів слід назвати професора кафедри прикладної математики **Костянтина Андрійовича Будзинського** (1807–?), який працював у ліцеї з 1834 р. Це був талановитий молодий викладач. Він успішно склав у Віленському університеті екзамени “з фізики, хімії, зоології, ботаніки, мінералогії, вищої чистої і прикладної математики, дескриптивної геометрії, астрономії і логіки”, захистив магістерську дисертацію у Київському університеті Св.Володимира і з задоволенням працював у ліцеї. Його лекції користувалися у студентів популярністю. Випускники ліцею з повагою згадували свого професора, зокрема, відомий учений, інженер Д.І.Журавський засвідчував: “Хороший вибір посібників і особливо ясність викладу робили його лекції дорогими для слухачів” [5]. А відомий професор, випускник ліцею П.П.Собко підкреслював, що своїми міцними знаннями він зобов’язаний був саме К.А.Будзинському. Особливо вдячним він був за лекції з диференціальних рівнянь.

Багато уваги вчений приділяв методиці викладання математики, бо будь-яке теоретичне пояснення він бачив у “ясних і, наскільки можливо, строгих доведеннях” усіх теорем, без чого “не тільки не можна виховати справжнього математика”, а й, навпаки, “легко можна

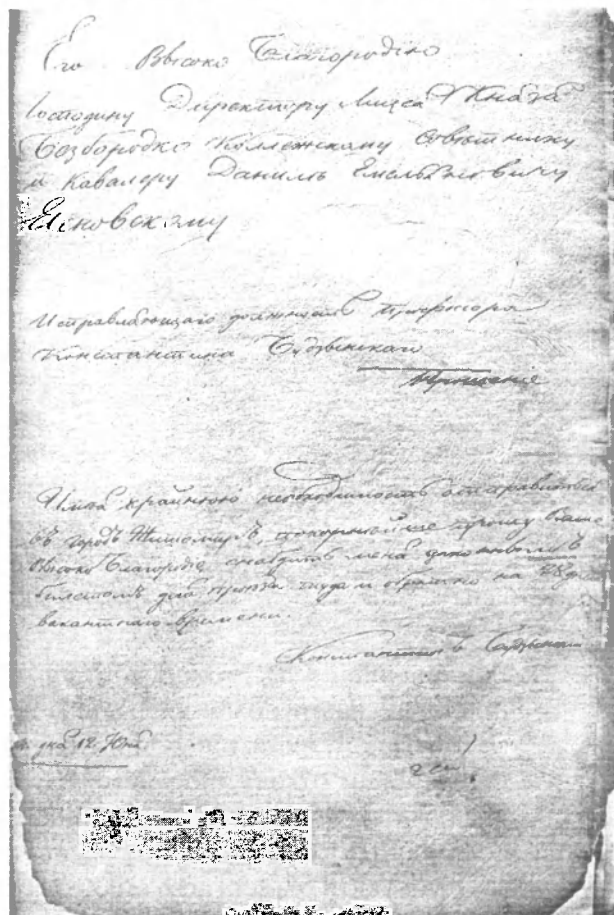

викликати навіть в обдарованих учнів недбалість до вивчення предмета, якого вони не можуть розуміти ясно і чітко” [6]. Крім цього, професор наголошував на необхідності дотримуватися принципу наступності, послідовності викладу, формування в учнів понять, бо без них вивчення математики буде “справжньою мукою”.

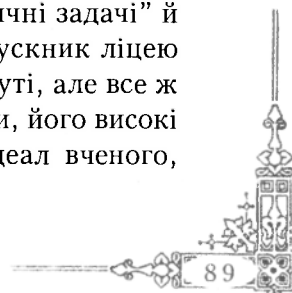
К.А.Будзинський рекомендував також обирати для навчання математики добрий посібник і притримуватися його. Він уважав, що на той час були вже досить гарні книги, “укладені людьми, знаючими в математиці”. У бібліотеці ліцею були твори з алгебри Бурдона, арифметики, алгебри, геометрії, тригонометрії, інтегрального числення Лакроа, аналітичної геометрії Севастьянова, які видані в С.-Петербурзі 1822–1833 рр. [7].

Проте у 1838 р. надійшов наказ про звільнення проф. К.А.Будзинського з ліцею “за неспокійну поведінку і неповагу до начальства”. Це був грім серед ясного неба. З чим це пов’язано – важко сказати. Студенти любили й цінували професора і, саме завдячуючи йому, отримали глибокі знання з прикладної математики та диференційних рівнянь.

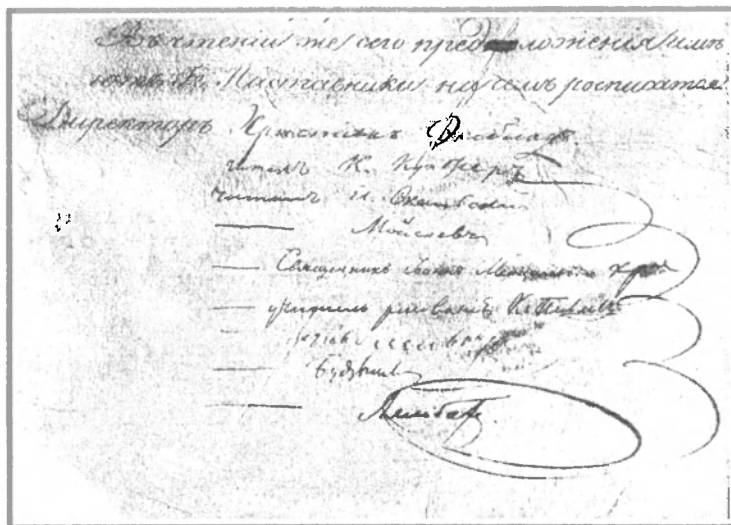
Одним із найбільш кваліфікованих викладачів ліцею був професор чистої математики **Карл-Генріх Купфер** (1790–1838), видавець “Математичного журналу”, автор підручників “Геометричні задачі” й “Алгебра”. На жаль, він працював у ліцеї недовго. Випускник ліцею К.Сементовський згадував: “Хоча ми і мало були розвинуті, але все ж добре розуміли і оцінювали його безмежну любов до науки, його високі моральні правила, бо він дійсно стверджував собою ідеал вченого, всією душою відданого своїй справі”.

Прохання проф. К.А.Будзинського

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Підписи викладачів ліцею під протоколом конференції

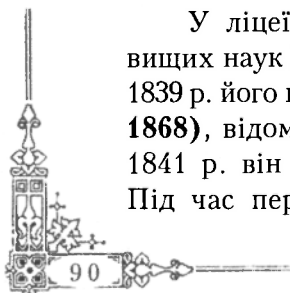
“Спокійний рівний характер, гідний справжнього мудреця, добродушність, суворість безпристрасності у поєднанні з рідкою безкорисністю, нарешті, найсовісніше викладання своїх обов’язків надали йому загальну любов: безмежну повагу слухачів” [8].

У Ніжинському архіві зберігається його рукописна праця “Мнение о преподавании математики с

применением к Лицею князя Безбородко”. У ній він відстоював думку про те, що навіть добре обізнаний з теорією не може вважатися хорошим математиком, якщо він не може застосувати їх на практиці. “Той, хто, наповнивши голову теоремами і методами з їх доведеннями, не вміє розв’язати і обчислити навіть прості задачі, що зустрічаються в житті і в природі, той не гідний називатися математиком. Знати і вміти застосовувати, самостійно створювати – ось що вимагається від нього” [9]. “Краще дайте початківцю менше теорем і правил, а намагайтеся, щоб вони [їх] в процесі самостійних вправ ставали його власністю”. Це сприятиме розвитку в ньому математичного духу, “завдяки якому він і без вчителя буде здатний підніматися до найскладніших теорем і найвитонченіших прийомів аналізу, якщо обставини і власне бажання спонукають його йти далі” [10].

К.-Г. Купфер, як і К.А.Будзинський, відстоювали думку про необхідність вивчення чистої і прикладної математики паралельно. А тому вчений уважав, що такі прикладні дисципліни, як землемірство, геодезія, астрономія, механіка відіграють важливу роль у формуванні математики.

У ліцеї продовжував працювати до 1837 р. професор Гімназії вищих наук М.Ф.Соловйов, який читав предмети природничого циклу. У 1839 р. його кафедру зайняв Антон Лук’янович Андрійовський (1785–1868), відомий ботанік, дослідник флори Правобережної України. У 1841 р. він вийшов на пенсію після 20-літньої педагогічної роботи. Під час перебування в Ніжині був обраний член.-кор. Одеського

Товариства сільського господарства Південної Росії і членом Французького зоологічного товариства. У 1839/40 навчальному році він читав органографію і систематику рослин за Ліннеєм.

Ці професори забезпечували викладання природничо-математичних наук відповідно до їх стану в Росії. Як відзначав проф. І.Сребницький, викладання цих предметів відзначалося широтою, хоча ніяких змін із року в рік не відбувалося. Це пояснювалось, мабуть, тим що в 1839 р. міністр народної освіти граф С.С.Уваров випустив циркуляр, у якому вимагав викладання предметів вести в дусі православ'я, самодержавства й народності.

Проте у більшості викладачів науковий рівень читання лекцій і проведення практичних занять був невисокий.

У зв'язку з тим, що Фізико-математичний ліцей кн. Безбородька був вищим навчальним закладом, професори повинні були займатися науковою діяльністю, а в кінці навчального року звітуватися про це перед управлінням навчального округу, відповівши на питання: з ким вступав у відносини у справах науки, які робив наукові спостереження, що написав, переклав, опублікував тощо?

Переважна більшість викладачів нічого не могла на них відповісти. Лише професор А.Л.Андржійовський у 1839 р. писав, що знаходився у відносинах з відомим французьким природодослідником *Boyu de S.-t.Vincent*, спілкувався з деякими товариствами Росії, займався збиранням рослин (їх було зібрано до 470 видів, у тому числі й декілька нових. Цей великий гербарій достався Київському університету) [11].

Коли у 1833 р. був заснований "Журнал Министерства народного просвещения", у Ніжин прийшло запрошення надсилати свої статті. Але майже ніхто на це не відгукнувся. У 1839 р. граф С.С.Уваров перебудував програму журналу і знову запросив до участі в ньому ніжинців. Бібліографія засвідчує, що в журналі були опубліковані 13 статей Х.А.Екеבלада і 3 статті професора російської історії й статистики Н.А.Шульговського. Інші відмовилися, посилаючись на здоров'я та широкі службові обов'язки.

Тоді ж навчальний заклад спіткало ще одне лихо. В ніч з третього на четверте лютого 1836 р. у головному корпусі ліцею сталася пожежа, під час якої зазнали пошкодження дах і стеля третього поверху правого крила. Внаслідок цього був порушений ритм роботи бібліотеки,

А.Л. Андржійовський

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Д.І.Журавський

О.С.Афанасьев-Чужбинський

потерпіли й архівні документи Гімназії вищих наук. Привести бібліотеку у відповідний порядок доручили професору К.-Г. Купферу. Сховище бібліотечних фондів не опалювалося, було дуже холодно, професор застудився, захворів і незабаром помер. Студенти зібрали гроші, найняли оркестр і супроводжували свого улюбленого професора до місця вічного спокою.

Фізико-математичний ліцей так і не зміг утвердитися. У 1839 р. не виявилось жодного охочого вступити на навчання. 1841 р. тут відбувся останній випуск. 24 квітня 1940 р. Фізико-математичний ліцей був перетворений у Юридичний.

За короткий час існування Фізико-математичного ліцею було здійснено 8 випусків, його закінчило 150 чоловік, із них 60 служили в армії, а 60 були на державній службі. Серед випускників зустрічаємо імена визначних у майбутньому вчених, письменників, громадських діячів. Це насамперед відомі інженери й вчені в галузі будівництва та залізничної справи П.І.Собко і Д.І.Журавський (до речі, будівельник знаменитого Петропавлівського шпилю, директор департаменту залізниць); видатний український письменник й етнограф О.С.Афанасьев-Чужбинський, український етнограф, фольклорист і критик К.М.Сементовський (літературний псевдонім Калайденський); фольклорист, етнограф, економіст О.М.Сементовський; письменник і публіцист, автор історичних романів, повістей та нарисів М.М.Сементовський; один із активних організаторів недільних шкіл на Чернігівщині

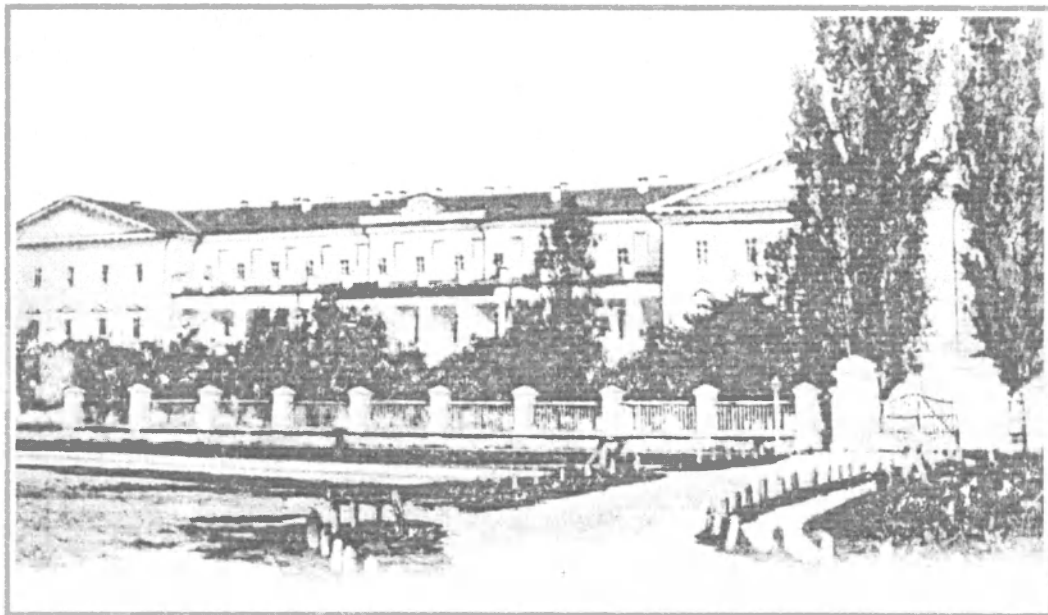
Р.Д.Тризна; близький приятель Т.Г.Шевченка М.М.Лазаревський, батько відомого природознавця й мандрівника М.М.Міклухи-Маклая – М.І.Міклуха-Маклай. Значна частина випускників зробила свою кар'єру в армії. Серед них слід назвати генерал-лейтенанта, учасника російсько-турецької війни В.В.Каталея, полковника К.С.Фрейнда, командира Празького піхотного полку, який загинув на Малаховому кургані, та інші. Більшість із них вступали ще в Гімназію вищих наук, а закінчували Фізико-математичний ліцей.

ЮРИДИЧНИЙ ЛІЦЕЙ

князя Безбородька
(1840—1875)

24 квітня 1840 р. було видано офіційний указ про реорганізацію Фізико-математичного ліцею в Ніжинський юридичний ліцей кн. Безбородька, який повинен був готувати юристів-практиків: суддів, слідчих, нотаріусів тощо.

За навчальним планом не передбачалося вивчення науково-теоретичних дисциплін. Крім енциклопедії законодавства, в ліцеї не викладався жодний теоретичний курс із галузі правознавства. Важко нині сказати, чому це так трапилось, бо у розробці Статуту брав активну участь один із відомих учених-юристів того часу, ректор Київського

університету Св.Володимира, професор К.А.Неволін. Мабуть, царським урядом ставилося конкретне практичне завдання: готувати кваліфікованих чиновників, які б добре розбиралися у поточному законодавстві. Саме цим пояснюється те, що у навчальному плані були відсутні такі предмети, як римське право, політична економія, народне право тощо. Лише Кодекс законів був у центрі уваги студентів. Відповідно до нього формувалися і кафедри: 1) кафедра енциклопедії законодавства та державного права, законів основних, установ державних та губернських разом із статутами про службу цивільну та законами про стан (тт. I, II, III, IX); 2) кафедра законів казенного управління (тобто законів про фінанси), статутів про повинності та казенного управління (тт. IV–VIII); 3) кафедра законів цивільних, загальних, місцевих, межових, законів державного благоустрою (тт. X–XII); 4) кафедра законів поліцейського карного судочинства (тт. XIII, XIV, XV).

Такий розподіл кафедр мав чисто утилітарний характер. Загальноосвітніх кафедр було лише дві: 1) російської історії та російської і загальної статистики; 2) теорії поезії та російської словесності. Була також кафедра богослов'я, яку займав протоієрей Іоан Мерцалов. Викладалися також іноземні мови: французька (викл. Я.Я.Лельєвр), німецька (викл. І.І.Лембах, а потім – І.Ф.Клернер).

Повний курс навчання був трирічний і поділявся на 6 семестрів.

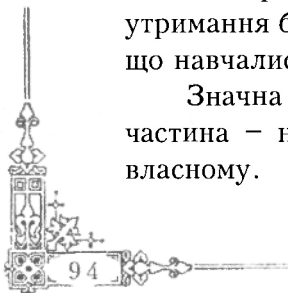
Вихованці, які закінчили курс з відмінними успіхами, отримували право на чин XII класу при входженні у цивільну службу, а ті, які закінчили на “добре”, – право на чин XIV класу. При наданні офіцерського звання на військовій службі студенти ліцею прирівнювалися до студентів університету.

При ліцеї була відкрита класична гімназія, яка готувала молодь до вступу в ліцей, а також до інших навчальних закладів.

Ця гімназія розміщувалася в ліцейському приміщенні й утримувалась на суму у розмірі 5828 руб. на рік. Вона не мала ніяких відступів від загального Статуту гімназії, затвердженого ще 8 грудня 1826 р. Керівництво – директор, інспектор та інші повноважні особи – були в ній спільні з ліцейськими.

Учні розміщувались у ліцейському пансіоні. Право на державне утримання було поширене Новим статутом і на деяких учнів гімназії, що навчалися за державний кошт і після вступу до ліцею.

Значна частина студентів жила в приміщенні ліцею пансіонерами, частина – на утриманні засновників закладу, частина – на своєму власному.

Ліцеїсти були різні за соціальним складом [1]:

	1848 рік	1858 рік
Дворян	48	39
Військовослужбовців	16	27
Купців	7	6
Духівництва	6	8
Міщан	4	6
Козаків	2	2
Вільновідпущених	4	–
Усього	87	88

Не всі гімназисти могли сплатити за навчання. Тому зустрічаємо примітки: “Сын дьячка Кононцева исключен за неуплату за обучение”, “сын отставного унтер-офицера Топольцева исключен за неуплату за обучение”, “сын лекаря Тагинцева исключен за неуплату за обучение” [2].

Як і в попередніх навчальних закладах, почесним попечителем до 1855 р. був О.Г.Кушельов-Безбородько, який продовжував піклуватись про Юридичний ліцей, турбувався про призначення директорів та професорів, навчальний процес і про авторитет навчального закладу.

У зв'язку з 25-річчям Ніжинської вищої школи О.Г.Кушельов-Безбородько подарував ліцею картинну галерею. У листі до міністра народної освіти від 15 серпня 1845 року він сповіщав: “Я дарую ліцею картинну галерею, яку я придбав у різних містах Італії і Європи і яка складається із 10 картин італійських шкіл до XVI ст., флорентійської – 9 картин, римської – 12, ломбардської – 13, венеціанської – 12, неаполітанської – 5, генуезької – 16, іспанської – 5, французької – 20, німецької – 20, фламандської – 46, поворуської – 7. Всього 175 картин у

позолочених рамках з умовою, щоб ці картини були розміщені у вільних залах будинку ліцея і служили розвиткові хорошого смаку і залишились завжди власністю цього навчального закладу” [3].

Це були полотна відомих майстрів візантійського, італійського, французького, німецького та російського живопису XIV–XIX ст. Найповніше тут представлений живопис епохи Відродження. Значна частина картин – це оригінали творів живописців болонської школи, однією з перших серед яких є “Нарцис біля джерела” Агостіно Карраччі. Картина “Геркулес і Омфала” – це робота відомого венеціанського художника Тьєполо. Центральну частину залу прикрашає полотно “Марія Магдаліна”, яке належить пензлю невідомого художника школи Тіціана. В колекції чимало копій, викопаних учнями Рафаеля, Корреджо, Тіціана, Мікеланджело, Перуджіно, Вазарі.

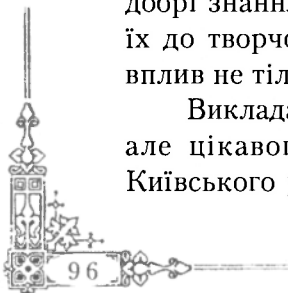
Фламандський і нідерландський живопис представлений роботами відомих художників Брейгеля, Ван-Дейка, Ван дер Невра, Рубенса, Рейсдаля, Ван-Лаара та інших.

Християн Адольфович Екеблад (1800–1877), який після Фізико-математичного ліцею ще 15 років очолював Юричний ліцей, багато зробив корисного для нього, особливо в період його становлення, підготовки навчальних планів, організації допоміжних служб тощо. За час перебування його на посаді директора чимало молодих викладачів захистили магістерські та докторські дисертації.

Директор ліцею Х.А.Екеблад провів значну роботу щодо добору кадрів. За Статутом ліцею не дозволялося обіймати професорських посад особам, які не мали щонайменше вченого ступеня магістра. Але таких людей не вистачало, і тому на початку 40-х років на деякі кафедри було призначено декількох викладачів без професорських звань. Наприклад, кафедру законодавства посів Я.К.Ціммерман, цивільного права – М.І.Пілянкевич, законів казенного управління – М.Х.Бунге, російської словесності – М.А.Тулов. Цей крок виправдав себе. Через два-три роки всі викладачі захистили дисертації і стали професорами.

Найбільшою популярністю і впливовістю в Юридичному ліцеї користувалися відомі науковці й лектори професори М.А.Тулов, А.І.Линниченко, М.І.Пілянкевич, М.Х.Бунге, Є.М.Білобров, І.В.Лашнюков, М.Д.Затиркевич, Я.К.Ціммерман. Кожен з них мав добрі знання, умів своїм предметом зацікавити студентів і заохотити їх до творчої та наукової роботи. Ці професори мали прогресивний вплив не тільки на молодь ліцею, а й на все культурне життя Ніжина.

Викладання юридичних дисциплін починалося з досить складного, але цікавого курсу енциклопедії права, який читав випускник Київського університету **Яким Костянтинович Ціммерман** (1817–?).

Молодий викладач багато працював над розробкою своїх курсів. У 1846 р. він захистив магістерську дисертацію і був затверджений професором кафедри, на якій працював до 1859 р., коли його перевели до Одеси директором 2-ої гімназії, котрою керував до 1880 року.

Працюючи у Ніжині, Я.К.Ціммерман використовував посібник свого вчителя – професора Київського університету К.А.Неволіна, але робив це творчо. Він доповнював його новими фактами, положеннями, збагачував свої лекції цікавими прикладами з історії права інших держав тощо. Його колишній студент М.Петров згадував: “Я й тепер добре пам’ятаю і це, мабуть, пам’ятно і моїм товаришам, блискуче читані ним лекції: наприклад, про ступені розвитку волі, у Неволіна дуже вже стисло, про вчення Канта, Спінози, Шеллінга, єврейське законодавство та ін. Читаючи державні закони, Яким Костянтинович знайомив слухачів з історією розвитку корисності державних установ, а потім уже розкривав діючі закони про установи і закони про стан, викладаючи їх у відповідності до системи Кодексу, разом з тим він умів простежити послідовний зв’язок між статтями законів так, що викладене ним утримувалось легко у пам’яті і свідомо засвоювалось” [4].

Після Я.К.Ціммермана кафедру енциклопедії законодавства і державного права з 1859 по 1875 рік очолював **Михайло Дмитрович Затиркевич** (1831–1893), який закінчив Ніжинську гімназію, а потім Київський університет (1855), деякий час працював старшим вчителем законодавства у Новгород-Сіверській гімназії. У листопаді 1859 р. був призначений в.о. проф. Ніжинського юридичного ліцею, працюючи в якому склав магістерські екзамен (1866) і захистив дисертацію (1875), отримавши ступінь магістра й обійнявши посаду професора.

Розкриваючи закони, М.Д.Затиркевич багато уваги приділяв історичним явищам, торкався філософії права, історії державного права інших народів, як давніх, так і нових.

Потяг до розкриття історичних елементів відчутний і в його дисертації “Про вплив боротьби між народами і станами на утворення устрою російської держави в домонгольський період” (Москва, 1874). Ця книга, наповнена багатющим історичним матеріалом, зібраним із різних джерел, була написана всупереч загальноприйнятим позиціям, що виділяло її у науковому світі. Вчений сформував свою теорію, згідно з якою утворення державного устрою всіх держав, як давніх, так і нових було результатом боротьби між різними національностями й станами. І цю свою теорію він прослідкував з давнього періоду російської державності.

В останні роки перебування в ліцеї М.Д.Затиркевич займався вивченням державних поглядів французьких політичних письменників

минулого і сучасності. З цією метою було зібрано багато матеріалу, але закриття ліцею перервало роботу вченого. На цьому його наукова кар'єра завершилася, бо він не перейшов до Київського університету, куди його запрошували, а вийшов у відставку і проживав у Сосницькому повіті.

Кафедру цивільного права спочатку очолював добре підготовлений **Микола Іванович Пілянкевич** (1819–1858), який закінчив Київський університет (1839) і дуже багато сам працював над засвоєнням знань в галузі права. “Під час читання лекцій, – згадував колишній його студент М.Петров, – він не ганявся за вітєватістю, не віддавався захопленню, а викладав спокійно і просто, і між тим лекції його слухали уважно і вони не здавались довгими” [5].

Потяг до знань дав можливість йому добитися поїздки на 3 роки до Німеччини, Франції та Англії, де він віддався вивченню юридичних наук. Після відрядження він уже не повернувся до Ніжина, бо був запрошений до Київського університету. Переобтяженість науковою роботою підірвала здоров'я молодого вченого, і він рано пішов із життя.

Після М.І.Пілянкевича кафедру цивільного права посідав **Пій Никодимович Даневський** (1820–?). Після закінчення Київського університету його направили до Ніжина як добре підготовленого фахівця. В університеті він написав дві наукові праці (дисертації): “Об управлени в России со времени великого князя Иоанна III до императора Петра Великого” (срібна медаль) та “ De donationibus inter virum et uxorem secundum jus romanum” (“О дарениях между мужем и женою по началам римского права” – дисертація на ступінь кандидата).

Під час роботи у Ніжині захистив магістерську працю “О выкупе родовых имуществ”, а також написав декілька наукових досліджень, серед них “Историю межевого законодательства в России” та “Об источниках местных законов, действующих в некоторых губерниях и областях Российской империи”.

Він читав лекції, слідує історико-догматичному методу та керує при викладі теорії законів державного благоустрою працями Рау та Роберта Моля.

Після Ніжина П.Н.Даневський обіймав високі посади у Петербурзі, а у 1870 р. був призначений сенатором.

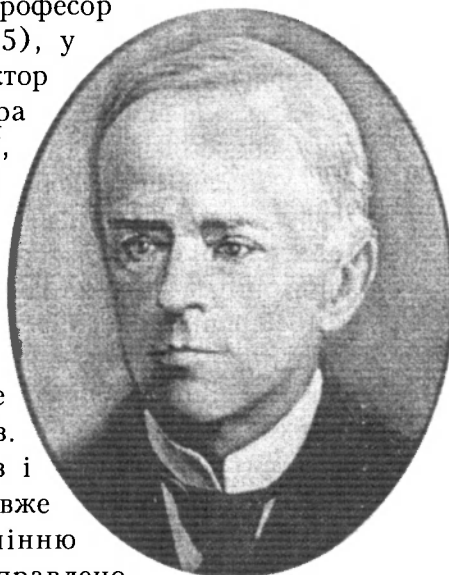
Спадкоємцями П.Н.Даневського по кафедрі були **Кирило Олексійович Царевський** у 1853–1866 та **Іван Платонович Забугін** у 1867–1875 роках. Якщо про попередника збереглося мало свідчень, то про останнього можна сказати, що це був добре підготовлений фахівець, випускник Київського університету, який добре знав

французьку, німецьку та англійську мови. Він був чудовим музикантом, захоплювався музикою, особливо творчістю Ліста. Проте сімейні обставини так негативно на нього вплинули, що він перестав займатися наукою і у 1875 р. трагічно пішов з життя.

Особливу роль у той час відіграв професор **Микола Християнович Бунге** (1823–1895), у майбутньому відомий державний діяч, ректор Київського університету Св. Володимира (1859–1862, 1878–1880), академік АН Росії, міністр фінансів Росії (1881–1886), голова Комітету міністрів (1887–1895).

У 1841 р. Микола Християнович поступив на юридичний факультет Київського університету Св. Володимира, де пройшов повний курс наук. У студентські роки захопився політичною економією, яка на все життя визначила коло його наукових інтересів. Видатні здібності, знання іноземних мов і наполегливість в праці призвели до того, що вже в рік закінчення університету із ступінню кандидата законодавства його було направлено викладачем законів казенного управління до Юридичного

М.Х.Бунге

ліцею князя Безбородька в Ніжині, на місце А.А.Глушановського. З 31 листопада 1845 р., у двадцятидворічному, віці Микола Християнович Бунге розпочав свою діяльність на викладацькій ниві. Він знайшов серед “своїх слухачів-одноліток і навіть осіб, старших за себе” [6], що зближувало його зі студентами. Але ще більше цьому сприяло вміння молодого педагога зробити свій курс цікавою дисципліною, яка вважалася до появи Бунге в Ніжині найбільш нудною із всього курсу. Він займався не стільки розкриттям теоретичної частини предмету, що викладалася, та з’ясуванням, як слухачі засвоїли теорію і вміють виводити закони, скільки намагався розвивати у них самостійність мислення, вміння застосовувати свої знання на практиці.

Для поглиблення своїх знань з предмету ліцеїсти повинні були знайомитися з іноземними джерелами. Оскільки знань іноземних мов декому із них не вистачало, Микола Християнович перетворив свій кабінет у навчальний клас для вивчення французької та німецької мови. Всі охочі удосконалити свої знання в мовах приходили в різні дні до нього, читали, перекладали й пояснювали один одному під керівництвом викладача письменників-економістів від Тюрго до Ліста. “З надзвичайним терпінням М.Бунге просиджував зі своїми учнями

по декілька годин в день і досягав того, що його адепти, які ледь могли прочитати раніше іноземну грамоту, через 3–4 місяці могли читати і розуміти французькі і німецькі книги” [7]. Більше того, він підтримував здібних студентів. Довідавшись, що на якомусь курсі з’являлися ліцеїсти, які бажали серйозно працювати, він кликав їх до себе і перетворювався із суворого і вимогливого викладача в старшого товариша, “проте ніколи при цьому не опускався до рівня молодших, а завжди умів підняти їх до себе, завжди надавав їм широкий простір для свободи обговорень і умів нікого не подавляти своїм авторитетом” [8].

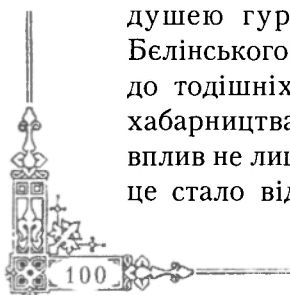
Лекціями Микола Християнович не обмежувався. Він залучав своїх слухачів до практичних занять з предметів, які викладав. На цих зустрічах аудиторія не була особливо повною, оскільки він притримувався принципу систематичності й насиченості занять. Так, у 1849 році слухачів із законів казенного управління було 20, а в 1850 році – 27. Ліцеїсти, які брали участь в заняттях, дуже прив’язувалися до свого професора і до кінця днів залишалися його палкими прихильниками.

Читаючи свої лекції, він розширив теоретичну частину курсу за рахунок політичної економії і зумів зробити сухий раніше предмет улюбленим студентами.

М.Х.Бунге намагався підняти інтелектуальний рівень студентів, познайомити їх з явищами західноєвропейського життя та науки.

Інтереси М.Х.Бунге виходили за межі аудиторних занять. Він з радістю зближувався із прогресивно налаштованими людьми, з якими познайомився в Ніжині. Це був професор російської словесності М.А.Тулов, талановита, освічена людина, чудовий знавець словесності, прихильник Гегеля, блискучий лектор, але мав “скептичні погляди, був більше епікурійцем і еклектиком”; учитель словесності Ніжинської гімназії, український етнограф, фольклорист, письменник М.Т.Симонов (М.Номис) [9], “непохитно пуританських поглядів”; В.С.Коперпицький – обдарований ентузіаст, але “вузьких національно-польських прагнень” [10]. Це спростовує твердження деяких авторів про те, що Ніжин 40–50-х рр. був позбавлений “живої думки культурного життя” [11].

Роки, проведені в Ніжині, стали для М.Х.Бунге часом становлення його ліберально-політичних переконань. Професор був “головою і душею гуртка, гаряче підтримуючи проповіді Грановського і Белінського, гуртка, який не приховував негативного відношення свого до тодішніх болячок російського суспільства – кріпосного права і хабарництва, і який шукав ідеалів на Заході”. Гурток М.Бунге мав вплив не лише на молодь, що навчалася, але й на викладачів. Особливо це стало відчутним після того, як Микола Християнович захистив

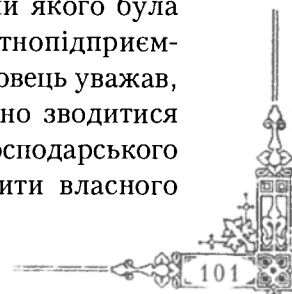
магістерську дисертацію й отримав професорську кафедру. Не зважаючи на свою схильність до “западництва”, М.Бунге “був переконливим і безкорисливим монархістом”, який вважав, що “цілісність і збереженість держави можуть бути захищені лише єдністю влади; він також вважав, що російський народ, який не здатний за властивостями свого характеру до систематичної постійної дрібної повсякденної боротьби і зусиллям, може у хвилини підйому духу зробити під керівництвом єдиної твердої влади такі кроки і успіхи, які межують з чудесами” [12]. Його політичним ідеалом була самодержавна монархія, яка спиралася на суворе дотримання законів, гласність в обговоренні суспільних проблем, на розвиток місцевих виборних закладів за англійським зразком, на рух до удосконалення системи управління шляхом реформ.

Кінець 40-х рр. XIX ст. – це період наступу реакції в Російській імперії. Але Микола Християнович, не приховуючи своїх поглядів, ніколи не був під підозрою в “неблагонадєжності”. І в цьому, як свідчать його сучасники, “головну роль відіграла чистота душі його і прямота при відсутності духу прозелітизму” [13].

Простежуючи за педагогічною і науковою діяльністю М.Х.Бунге в Ніжинському ліцеї, можна стверджувати, що у нього набули розвитку досить виняткова стараність і серйозність у ставленні до дисциплін, які він викладав. Вже в 1847 р. він захистив магістерську дисертацію на тему “Исследование начал торгового законодательства Петра Великого”, яка в уривках була надрукована в “Отечественных записках” за січень 1850 р. 19 грудня його було затверджено виконуючим обов’язки професора законів казенного управління, а вже 28 квітня 1848 р. він став професором по цій кафедрі [14].

Отримавши кафедру в ліцеї, Микола Християнович продовжив викладати Закони казенного управління і Статути про повинності на III курсі, де його предмету відводилося 7, 5 год. Викладання велося на основі IV–VIII тт. Зведення Законів, рахункових статутів і праць Рау, Горлова, Канкріна та ін.

Уже під час своєї праці в ліцеї у Бунге остаточно визначився інтерес до політичної економії. Формування наукових економічних поглядів відбулося під впливом манкуанського (фрітредерського) напрямку західної політекономії, головними принципами якого була вимога свободи торгівлі, не втручання держави в приватнопідприємницьку діяльність. Поділяючи такі погляди, молодий науковець уважав, що головне завдання держави в цьому напрямку повинно зводитися лише до законодавчої діяльності з метою стимулювання господарського життя. Слід зазначити, що М.Бунге не прагнув створити власного

напрямку в політекономії, а лише намагався в кожній теорії знайти слабкі сторони і вразливі місця.

Уже в Ніжині вчений розпочав свою роботу над докторською дисертацією. Для святкового акту в Ліцеї 1849 р. ним була підготовлена промова "О кредите", яка лягла в основу майбутнього капітального дослідження "Теория кредита", яке 16 червня 1852 р. було публічно захищено, за що М.Х.Бунге було присуджено ступінь доктора політичних наук. Ще в жовтні 1850 р. Миколу Християновича перевели до університету Св. Володимира виконувати обов'язки ад'юнкта по кафедрі політекономії і статистики, а після захисту дисертації він став екстраординарним професором по цій кафедрі і спочатку секретарем, а з 1859 по 1862 рік – віце-головою комісії для опису губерній Київського навчального округу.

Після М.Х.Бунге кафедру законів державного права в Ніжині з 1850 по 1859 р. очолював **Василь Андрійович Незабитовський**, який завжди вражав різнобічністю і глибиною своїх знань у всіх галузях юридичної науки не лише студентів Ніжина, а й Київського університету, куди був переведений.

Кафедру законів державного управління посідає з 1866 по 1873 рік **Лев Іванович Жданович** (1832–?). Починав він свою викладацьку кар'єру в Ніжинському юридичному ліцеї у 1861–1862 роках. Але, бажаючи поглибити свої знання, він добився відрядження за кордон, де знаходився до 1865 року. Повернувшись до Ніжина, він у 1866 році обійняв кафедру законів державного управління після професора І.Ю.Патлаєвського, який перейшов до Новоросійського університету, і викладав тут, крім законів державного управління, ще й фінанси та статистику до 1873 р. .

З 1842 по 1869 р. кафедру кримінального права займав магістр права, професор **Іван Андрійович Максимович** (1810–1889). У викладанні предмету він, як і більшість випускників Київського університету, які вчилися у професорів Неволіна, Богородського та Орнатського, притримувався історичного методу. Умів кожне явище пов'язати з історичними подіями. Теоретичні питання він підтверджував положеннями відомих філософів і криміналістів Беккарія, Бентама, Монтеск'є, Фейєрбаха, Канта, Шеллінга, Фіхте, Гегеля та ін. Аналізуючи Звід законів, він досить детально розкривав історичний розвиток кримінального законодавства. Це він демонстрував і в своїх промовах на святкових актах у ліцеї у 1845 р. ("Речь о развитии идеи преступления по смыслу памятников русского законодательства") та 1853 р. ("Речь об уголовных наказаниях в России"), які були видані окремими книжками.

Слід зауважити, що викладачами правових дисциплін у Ніжинському юридичному ліцеї були випускники Київського університету, які успішно захищали магістерські дисертації, а потім через деякий час переважна їх більшість знову поверталася туди, або ж обіймала посади у різних міністерствах чи очолювала навчальні заклади.

Випускники Київського університету мали хороші знання, пройшли наукову школу, а тому забезпечували читання основних курсів у Юридичному ліцеї. За 35 років у ліцеї, на жаль, не було жодного викладача, який би мав ступінь доктора юридичних наук. Ніжинський ліцей був немовби перехідним етапом для подальшого наукового зростання молодих учених. Але від цього не страждав навчальний процес.

У 1846 р. Ніжин відвідав Т.Г.Шевченко. О.С.Афанасьєв-Чужбинський, який супроводжував поета в подорожі по Чернігівщині, згадував: “Приїзд Шевченка до Ніжина не міг залишитись таємницею. Двері наші не зачинялись. Особливо нас відвідували студенти, і в тому числі М.В.Гербель” [15].

Саме тоді у Ніжинському юридичному ліцеї пробуджувався посилений інтерес до української мови. Інспектор ліцею **Пилип Семенович Морачевський** (1806–1879) підготував “Словарь малороссийского языка” (на основі полтавської говірки), який був поданий у 1853 р. відділенню російської мови і словесності Академії наук. У цьому словнику зафіксовані всі слова, що побутували в живій мовній практиці. Семантика українських слів підкреслювалась висловами з пам’яток народної поезії, творів І.Котляревського, Г.Квітки-Основ’яненка, П.Гулака-Артемовського, а також взятими з народного мовлення. На жаль, “Словарь...” Ф.С.Морачевського не одержав підтримки в Академії наук, зокрема з боку відомого філолога академіка І.І.Срезневського.

П.С.Морачевський

Ф.С.Морачевський під час роботи в ліцеї (з 1849 по 1859 роки) займався також літературною діяльністю. Він був автором поетичних, драматичних творів. Деякі з них були написані й опубліковані українською мовою. У вільні години П.С.Морачевський перекладав Святе письмо українською мовою. Вперше в Україні було здійснено

переклади всіх книг Святого письма, але, па жаль, дозволу на їх публікацію письменник не отримав. Більше того, міністр внутрішніх справ Росії граф П.Валуєв у зв'язку з цими перекладами заявив: “Малороссийского языка не было, нет и никогда быть не может” [16]. Переклади П.Морачевського побачили світ лише у 1906–1911 роках.

Питанням вивчення історії України, її словесності та культури приділяли увагу професори І.В.Лашнюков, О.М.Белобров. Про історика І.В.Лашнюкова, який працював у ліцеї з 1853 по 1868 р., його колега проф. Ф.Я.Вороной: “Як викладач, Лашнюков повинен зайняти почесне місце серед діячів свого часу з огляду на той великий вплив, який він мав на молодь. У ліцеї Лашнюков відіграв першорядну роль. Він не був красномовцем, але був обдарований силою пробуджувати до думки навіть занепалі і ледачі уми. В гірші часи ліцею Лашнюков своєю ученою критикою і своїм блискучим гумором підтримував у молоді прагнення..., а люди обдаровані, але переслідувані, завжди користувалися підтримкою Лашнюкова, яка виявлялась не тільки в моральному співчутті, але й у досить істотних послугах” [17].

Іван Васильович Лашнюков (1823–1869), відомий український історик, народився в сім'ї сільського священика в Сосницькому повіті на Чернігівщині. Під впливом батька початкову освіту одержав у Чернігівській духовній семінарії, яку закінчив у 1844 році. Не зважаючи на свою бідність, Іван Васильович вирішив продовжити навчання. Він вибрав для цього Ніжинський юридичний ліцей кн. Безбородька. Перший час проживав у амбарі, бо не мав грошей заплатити за квартиру, а потім був прийнятий у пансіон при ліцеї і зарахований на повне утримання.

В ліцеї І.Лашнюкову довелося познайомитися з новою для нього сферою знань. Догматичний бік законодавства не прийшовся йому до серця, але це не вплинуло на засвоєння матеріалу. Ніхто краще нього не міг знати абстраговані поняття права. В той час лекції з права читали професори М.Х.Бунге, І.А.Максимович, М.Д.Затиркевич, Я.К.Ціммерман, а з російської словесності – професор М.А.Тулов. Спогади однокурсників І.Лашнюкова К.Є.Троцини і М.В.Гербея засвідчують, що саме ці викладачі мали великий вплив на ліцеїстів, сприяли глибокому засвоєнню складного матеріалу.

Завдяки своєму розуму, здібностям та розвитку І.Лашнюков мав безмірний вплив на своїх однокурсників. Він без будь-яких зусиль пояснював своїм товаришам найтуманніші місця філософії права, праці Гегеля. Трирічне перебування І.Лашнюкова в ліцеї не залишилося без наслідків: він звільнився від декількох однобоких поглядів, які були

прищеплені йому вихованням у духовному училищі, і привчився перевіряти істини науки і явища життя розумом.

Незважаючи на науковий хист І.Лашнюкова, його розвинутий розум, важко сказати, як би склалася доля цієї талановитої людини, якби не підтримка улюбленця студентів професора Михайла Андрійовича Тулова, який дав йому кошти і порадив продовжити освіту в Київському університеті.

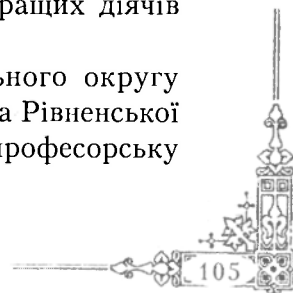
У 1847 р. І.Лашнюков вступив на історико-філологічний факультет університету, де слухав лекції видатних учених професорів Павлова, Шульгіна, Вернадського та ін., серйозно зайнявся вивченням класичних творів західноєвропейських учених Гізо, Тьєрі, Кетле, Сея. Під керівництвом професора І.В.Павлова І.Лашнюков почав фахово займатися російською історією і став одним із перших і кращих його учнів. Засвоєні в цей час програми про методи залишилися назавжди характерною особливістю Лашнюкова як викладача й дослідника. Критика джерел історії і погляди на неї вчених – визначався Лашнюковим як основний метод дослідження. Головним предметом вивчення для молодого вченого були значні питання політичної історії, а також культури.

В університеті І.Лашнюков написав працю “Про причини міжусобиць між руськими князями і про вплив їх на сучасне суспільство в період часу від Рюрика до Івана Калита та Гедиміна”, відмічену золотою медаллю. Дослідження було помічене і читачами, про що свідчить позитивний відгук в “Москвитянині” (1851, № 17). У цей час він захопився вивченням історії і старожитностей західних слов’ян, що дало йому можливість виказати свою впевненість у перевазі західнослов’янської історичної науки та педагогіки перед російською. По закінченні у 1851 р. курсу наук в університеті І.Лашнюков одержав ступінь кандидата.

В 1853 році він був призначений у Ніжинський юридичний ліцей виконувати обов’язки професора російської історії та статистики і затверджений на цій посаді після складання в 1854 році іспиту на ступінь магістра російської історії.

У ліцеї І.В.Лашнюков користувався великим авторитетом серед викладачів і студентів. По тому значному виховному впливу, який він мав на молодь, вчений посідав визначне місце серед кращих діячів культури свого часу.

Відомий учений, попечитель Київського навчального округу М.І.Пирогов пропонував І.В.Лашнюкову місце директора Рівненської гімназії, але той відмовився, не бажаючи залишати професорську діяльність.

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

У перший же рік свого перебування в ліцеї на посаді професора І.В.Лашнюков виступив 18 червня 1854 р. з блискучою доповіддю “Про міжкнязівські та суспільні зносини в давній період нашої історії від покликання варяго-русів до смерті Ярослава”. Велику увагу вчений приділяв розвитку історичної науки та різноманітним історичним концепціям свого часу, про що свідчать його праці “Нариси російської історіографії і історії” та “Погляди Карамзіна на історію”. У своїх лекціях І.Лашнюков давав цілісну характеристику різним поглядам на ключові моменти розвитку суспільства.

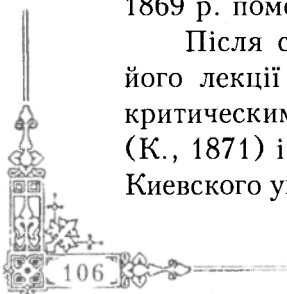
В 1861–62 рр. І.В.Лашнюков побував у країнах Західної Європи з метою ознайомлення з історичною наукою та педагогікою. Науковий інтерес мають його “Листи з Саксонської Швейцарії про Лужицьку семінарію”, які були надруковані в 1862 р. в “Вестнике Юго-Западной России”. Подорож сприяла закріпленню поглядів ученого на значення для Росії західнослов'янської науки та культури.

З-під пера І.В.Лашнюкова вийшли в цей час статті, присвячені західним слов'янам (“Сучасне політичне становище західних слов'ян”, “Стан історії науки у західних слов'ян – характер журналістики на Заході”, “Слов'янська ідея і її доля”, “Слов'янство і світ майбутнього”).

Як лектор, І.В.Лашнюков зачаровував слухачів своєю жвавістю і незвичною гостротою, яка деколи переходила в сарказм. Його лекції відповідали найсуворішим вимогам науки. Але він дотримувався своєї методики викладу матеріалу. Історико-критичний підхід сприяв тому, що вчений не боявся торкатися досить складних явищ вітчизняної історії, долі видатних осіб тощо. Особливо любив І.В.Лашнюков досліджувати спірні питання, співставляти різні точки зору, які існували в історичному джерелознавстві, і підводити слухача до певного висновку.

В 1868 р. І.В.Лашнюкова запросили працювати в Київський університет доцентом кафедри російської історії. Вчений прийняв це запрошення, але тяжка хвороба не дозволила йому в повній мірі розкрити свій талант. Вступна лекція “Про склад давнього російського літопису” викликала бурхливу реакцію серед багаточисельних слухачів. Здоров'я з кожним днем погіршувалося, і І.В.Лашнюков 25 жовтня 1869 р. помер у Києві. Йому було лише 46 років.

Після смерті вченого проф. Ф.Я.Вороной підготував до друку його лекції під заголовком “Пособие к изучению русской истории критическим методом” (К., 1870) та “Лекции по русской истории” (К., 1871) і написав до них правдиву і теплу промову. В “Известиях Киевского университета” були надруковані деякі лекції з історіографії,

частково з історії Московської держави XV і XVI ст. Спадщина вченого вивчена недостатньо і потребує уваги [18].

Залишився в пам'яті студентів і магістр філософії та професор словесності **Михайло Андрійович Тулов** (1814–1882), який працював у ліцеї з 1840 по 1853 рік і читав студентам першого курсу теорію поезії, а другокурсникам – історію російської словесності. Свої теоретичні погляди на розвиток літератури він виклав у своїй магістерській дисертації “О романе” та книзі “Руководство к познанию родов, видов и форм поэзии” (Київ, 1853).

У своїй праці М.А.Тулов розділяв науку про поезію на піітику та риторику. Вчений детально розкривав окремі естетичні проблеми, спираючись при цьому на теоретичні положення Гегеля.

Теорію поезії він завжди розглядав з історією літератури. І цим він розширював зміст піітики, знайомив з формами поезії на живій основі історії, а не тільки в абстрагованій теорії. Історію російської літератури він читав по університетських лекціях професора Максимовича, якого слухав під час навчання в Київському університеті. Випускник ліцею М.Гербель згадував: “Багато поколінь ніжинських ліцеїстів, які закінчили протягом цього часу курс, будуть завжди з любов'ю і вдячністю згадувати лекції Михайла Андрійовича, які мали благодійний вплив на їх молоді уми і розвиток смаків”. М.А.Тулов опублікував цілу низку праць з теорії літератури.

На заняттях у професора ліцеїсти займалися написанням віршів російською й українською мовами. До нас дійшли деякі твори того часу, зокрема М.Гербеля, І.Лашнюкова, П.Колосовського та ін. М.А.Тулов так читав лекції, що вплинув і на вибір майбутньої спеціальності. Багато з випускників ліцею обрали жуналістику, літературу, мистецтво.

Помітну роль М.А.Тулов відіграв і в збереженні безцінного для науки ніжинського скарбу, знайденого у 1852 році в районі Магерок. Учений повідомив про знахідку в управління Київського навчального округу і спільно з М.В.Юзефовичем та професором Я.Волошипським зібрав у жителів близько 100 срібних давньоруських монет, значна частина яких зберігається в Музеї історії України у Києві та Ермітажі в Петербурзі.

М.А. Тулов

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

У листі до директора ліцею Х.А.Екеблада М.А.Тулов писав: “До цього у нас панувала думка, що не було російських грошей до навали Золотої татарської Орди, а були лише медалі, які робились на Русі греками. У “Слові о полке Ігоревім” слово “сребра” – це не злиток срібла, а монета, що й підтверджується написами на них” [19].

З 1853 р. професором словесності Ніжинського юридичного ліцею після від'їзду М.А.Тулова до Києва два роки працював **Андрій Іванович Лінніченко** (1823 –?). Він читав курси російської словесності, історії зарубіжної літератури, російської мови. В наступні роки кафедру російської словесності очолювали О.М.Белобров (1856–1863), Ф.Я.Вороной (1864–1872), П.С.Іващенко (1873–1874).

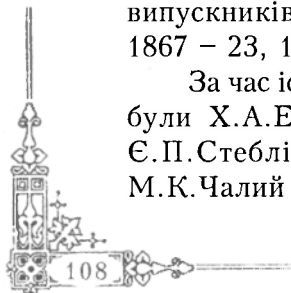
За час роботи в ліцеї з 1856 по 1875 рік професором словесності, а потім інспектором **Омелян Максимович Белобров** (1821–1875) виявив себе як досвідчений викладач, вихователь і літературознавець. Його монографія “О народной русской поэзии” (1859), дослідження про український фольклор були схвально зустрінуті критикою. Вчений розглядав український фольклор як “свідоме вираження народного духу, народного характеру”, закликав до “зближення поезії з реальним життям”.

Саме такі професори, як літературознавець М.А.Тулов, юрист М.Х.Бунге, історик І.В.Лашнюков, філолог О.М.Белобров створювали авторитет Ніжинському юридичному ліцею, підтримували на достатньо високому рівні навчальну та наукову роботу.

Проте слід зауважити, що матеріальний стан ліцею у 1840 р. був на середньому рівні. Всього на рік виділялося 125 тис. руб. Професори отримували 750 руб. у рік, а директор – 571руб. та стільки ж від гімназії. Ураховуючи те, що в Ніжині були дешеві продукти, викладачі ліцею могли забезпечити нормально своє життя. Проте в 60-х роках у зв'язку з визначенням нових штатів для університетів і гімназій, праця в ліцеї втратила будь-яку привабливість. Заробітна платня набагато зменшилась. Почалася плінність кадрів.

Протягом майже всіх років були охочі поступити до Юридичного ліцею. Так, у 1860 р. на 3-х курсах Юридичного ліцею нараховувалось 72 студенти (1 курс – 30, 2-й – 22, 3-й – 20), частина вибула з різних причин і на кінець навчального року залишилось 65 студентів. Починаючи з 1866 р. з кожним роком збільшувалася кількість випускників. Якщо 1865 р. закінчило всього 12 чол., то у 1866 – 24, у 1867 – 23, 1868 – 34, 1869 – 38, 1872 та 1873 – біля 70 чол.

За час існування Ніжинського юридичного ліцею його директорами були Х.А.Екеблад (1840–1855), М.М.Могилянський (1855–1856), Є.П.Стеблін-Камінський (1856–1866), Є.В.Гудима (1866–1869), М.К.Чалий (1869–1875).

Другим директором Юридичного ліцею в Ніжині після Х.А.Екеблада був **Матвій Матвійович Могилянський** (1807–1874), який закінчив Страсбурзький університет, працював у Києві та Київській губернії по освітянській лінії. До призначення М.М.Могилянського директором Юридичного ліцею князя Безбородька він працював інспектором студентів Київського університету Св. Володимира.

М.М.Могилянський завжди сумлінно ставився до виконання своїх обов'язків, а тому й у Ніжині проявив себе як вимогливий і досвідчений адміністратор. За короткий час перебування в Ніжині він вніс чимало пропозицій, пов'язаних з покращенням підготовки юристів. Зокрема, він уважав, що студенти повинні добре знати французьку та німецьку мови, бо вони відкривають доступ до багатств юридичної літератури. У зв'язку з цим Рада Ліцею постановила приділити увагу перекладу юридичної літератури з цих мов.

Крім цього, він турбувався про збагачення бібліотеки новою літературою. Так, за 1854–1855 навчальний рік до її фондів надійшло 252 томи 151 назви книжок. Виписувалися періодичні видання 23 назв, у тому числі й три іноземні. Це дозволяло студентам знайомитись із юридичною літературою [20].

З 1840 р., з часу відкриття Юридичного ліцею, функціонувала при ньому класична гімназія з пансіоном. Саме проживанню дітей в пансіоні і приділяв велику увагу М.М.Могилянський, який дуже любив малих дітей, бо не мав своєї власної сім'ї.

М.М.Могилянського вважали людиною розумною, освіченою, чесною і глибоко відданою справі, якій він служив. Проте, як знаючий і досвідчений педагог, в справі освіти і виховання студентів ліцею майже не брав участі. Він був більше адміністратором, але таким, адміністратором, діяльність якого йшла на користь навчальному закладу. Коли педагога призначили попечителем Одеського навчального округу, за ним шкодував колектив ліцею і гімназії.

Після Х.А.Екеблада найпомітнішою постаттю в ліцеї був **Єгор Павлович Стеблін-Камінський** (1815–1882), який був дворянського роду з Полтавської губернії. На його формування впливали дід по материнській лінії дворянин Левенц, батько та його друг, письменник І.Котляревський, який майже щодня бував у домі Камінських. Після закінчення Полтавської гімназії та Харківського університету (1835) Є.П.Стеблін-Камінський знаходився на престижній для того часу учительській роботі. Проте глибоке знання філософії, французької, німецької, латинської та англійської мов, російської словесності сприяло просування його по службових сходах від вчителя в Кам'янець-Подільській гімназії та викладача у Київському інституті

Є. П. Стеблін-Камінський

шляхетних дівчат до інспектора (1849), а потім директора училищ Київської губернії (1850), інспектора всіх державних училищ Київського навчального округу (1854).

Це був високоосвічений, благородний керівник, який зумів згуртувати колектив Юридичного ліцею в Ніжині, підтримати інтелектуальні інтереси своїх колег, спрямувати і стимулювати їх діяльність. “У зв’язку з цими причинами, – писав у 1881 р. професор І. О. Срібницький, – ліцей при Стебліні був у повному розумінні слова центром суспільного і розумового життя Ніжина і навіть його повіту. Епоха Стебліна і до цього часу згадується ніжинськими старожилами, як найбільш блискуча пора суспільного значення ліцею”. Як відмічали сучасники, Є. П. Стеблін-Камінський був перш за все порядною

людиною, а потім уже адміністратором і вченим [21].

Є. П. Стеблін-Камінський надавав великого значення роботі бібліотеки. Обсяг її фондів досяг 12450 томів. Він звертав увагу на поповнення новим обладнанням кабінетів фізики, хімії. У той час був відкритий кабінет природничої історії з 4600-ми експонатами мінералів і опудал тварин і птахів, а також мінц-кабінет, де зберігалися старовинні монети (441 одиниця). Нумізматичний відділ складався з монет різних епох і народів, від Сасанидів, Перікла, Августа, Андріана до часів королеви Єлизавети, епохи англійської революції 1649 р. і новітнього періоду. У 1852 р. проф. М. А. Тулов, як ми вже зазначали, купив у ніжинського козака Нечваля 100 монет, які той знайшов на своєму полі під час оранки. Монети належали до домонгольського періоду Київської Русі, епохи Володимира Мономаха.

Навчальний процес у ліцеї проходив у доволі сприятливих умовах. Контингент студентів був невеликим. Переважну їх більшість становили вихованці з дворянських сімей. Решта – діти військовослужбовців, купців, духовництва, міщан, тобто тих, хто міг заплатити за навчання.

Щоправда, ліцеїсти були більш обмежені порівняно з гімназистами Гімназії вищих наук в організації свого вільного часу. Лише деякі з них разом з представниками місцевої інтелігенції брали участь у підготовці драматичних вистав і влаштуванні концертів у місті, бо в навчальному закладі це було заборонено.

Демократична загалом атмосфера, що панувала в ліцеї, сприяла не лише ґрунтовному засвоєнню студентами знань із спеціальності, а й їх загальному розвитку.

І.О.Срібницький свідчив, що “ліцей дав Росії декілька сотень чесних і освічених людей, вірних слуг вітчизни, гарно підготовлених і досвідчених чиновників, які не торгували совістю і законом”.

Випускник ліцею М.В.Гербель згадував: “Там віяло добрим здоровим духом, і молодь вчилась, розвивалась... Добрий, дружній гурток товаришів, відсутність педантизму... При таких сприятливих умовах внутрішнього життя ліцею між ліцеїстами дуже була розвинута пристрась до занять літературою, і ці заняття потягли потім багатьох на літературне і наукове поле” [22].

Дискусії з різних питань відбувалися не лише в аудиторіях, а й у ліцейському парку. “З особливим почуттям згадується це місце..., парк..., де ми сперечались з філософії, права, літератури, – писав випускник ліцею К.Є.Троцина. – Сад був нашою академією, де ми вільно віддавались нашим заняттям, куди кожний з нас приходив повчитися або з книги, або з бесіди, або просто із споглядання природи” [23].

Згідно із Статутом ліцею студенти щорічно писали літературні твори, кращі з яких відзначалися преміями. Це, безумовно, сприяло

Стежини графського парку. Листівка XIX ст.

Графський парк. Листівка XIX ст.

розвиткові літературних здібностей обдарованої молоді. Тут, власне, формувалася таланти відомих у майбутньому поетів і перекладачів М.В.Гербеля, Л.І.Глібова, Ф.К.Богушевича, які своєю творчістю сприяли розвитку української, російської та білоруської літератури і посіли визначне місце в письменстві.

М.В. Гербель

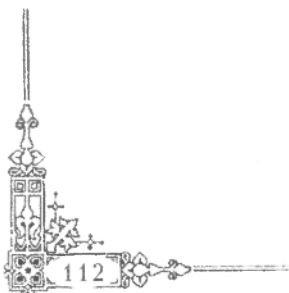
Микола Васильович Гербель (1827–1883) навчався в Юридичному лицейі у 1844–1847рр. Тут розкрилися його літературні здібності. Він писав вірші, пародії, послання, поеми, виступав у турнірах зі своїми творами. У 1846 р. з'явився його перший друкований вірш “Бокал”, який був добре зустрінутий критикою. Значну роль у формуванні літературних здібностей М.Гербеля відіграв професор М.О.Тулов, а також викладач німецької словесності і мови, кандидат Дерптського університету І.Ф.Клернер, який мав енциклопедичні знання й надихав своїх вихованців на переклади творів Шіллера. Цим, мабуть, і пояснюється любов М.Гербеля до творчості німецьких письменників.

Після закінчення у 1847 р. лицеем він служив у гусарському полку, продовжуючи займатися літературною діяльністю. У 1859 р. пішов у відставку й присвятив своє життя літературі.

М.Гербель був ініціатором випуску книги “Лицей князя Безбородько” (1859), а потім “Гимназия высших наук и лицей князя Безбородько” (1881), пропагандистом творів випускників Ніжинської вищої школи, а також їх творчості (Є.Гребінки, М.Прокоповича, М.Гоголя, О.Афанасьєва-Чужбинського, Н.Кукольника та інших) [24].

Письменник декілька разів був у Ніжині, присвятив йому прозові і віршовані твори. У вірші “В дорогу! В дорогу!” М. Гербель писав про свою alma mater, її випускників, графський парк:

Один я бродил по аллеям густым
Родного лицейского сада –
И снова мелькали пред взором моим
Деревья, дорожки, ограда...
Я сердцем встречал их, я сердцем следил
Их мирный полёт – и, лелею
Заветным прошедшим, мечтал и бродил
По тёмным лицейским аллеям...
Пред вами, которые здесь до меня
Росли в этом самом Лицее,

Здесь также мечтали в саду, как и я,
И может быть в этой аллее...
Творец “Ревизора”, певец “Вечеров”,
Степей поднепровских и Сечи!
Кто, поли вдохновенья, уже был готов
Начать величавые речи...

Саме в Ніжині (з 1849 по 1855 рр.)
Леонід Іванович Глібов (1827–1893) почав писати байки, створивши в стінах ліцею понад 30 творів цього жанру. Поета-початківця підтримали в цьому починанні його викладачі. Перший відгук па байки Глібова того часу надрукував професор М.А.Тулов у “Черниговских губернских ведомостях”. Під час навчання Л.Глібов складав ліричні, пісенно-романтичні й публіцистичні вірші українською і російською мовами [25]. Про місто своєї юності дещо пізніше у гумористичній формі він писав:

Кипела там студенческая жжёнка,
И пил ее не раз
И Кукольник, и Гоголь, и Гребенка,
И многогрешный аз.
Живи мой городок, и будь покоен
В родной тиши своей.

Л.І. Глібов

Важкою була доля вихованця Юри-
дичного ліцею **Франтішека Казимировича Богушевича** (1840–1900), майбутнього відомого письменника й громадського діяча, основоположника нової білоруської реалістичної літератури, активного учасника визвольного руху на батьківщині під керівництвом Кастуся Калиновського. У Ніжині (з 1865 по 1868 рр.) [26] він зміг знайти притулок від переслідування й одержати вищу освіту. Саме тут він пробував себе в літературі. Вірші писав під впливом Т.Шевченка, твори якого ходили по руках, переписувалися. Ще пам'ятні були дні перезахощання тіла Кобзаря на Українській землі. Панахида відбулася в 1861 році у Ніжині у Спасо-Преображенській церкві.

Ф.Богушевич добре знав творчість поета, любив його твори, а тому не міг не відчути на собі їх впливу.

Вчитися було важко, бо допомоги не було ніякої, і тоді він звернувся з проханням призначити йому стипендію. У своїй заяві на ім'я директора Є.Гудими він писав: “Коли я вчився на I курсі ліцею,

Ф.К. Богушевич

то звернувся до начальства про призначення мені стипендії на друге півріччя. Але тому, що вакансії не виявилось, мені було відмовлено в проханні. На другому курсі я з великими труднощами перебивався репетиторською працею і визнав за краще не турбувати адміністрацію. У майбутньому мені треба буде більше часу приділити власній освіті, а тому я не передбачаю, що треба зробити, щоб забезпечити своє існування надалі. Тим більше, що репетиторство дуже погано оплачується. Від рідних я не одержую ніякої допомоги, бо вони не можуть її подати. Проте, крім звичайних витрат на життя, я, хворий, повинен ще витратитись на лікування. Всі ці обставини примусили мене прохати Ваше високородіє про призначення мені стипендії на майбутнє.

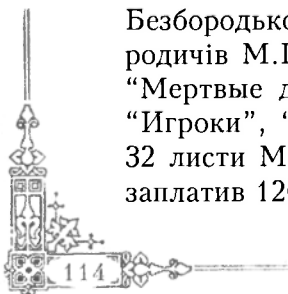
Ніжин, 1867 року, травень 11 дня.
Ф.Богушевич” [27].

Адміністрація ліцею задовольнила прохання студента, і він зміг завершити навчання.

Після закінчення ліцею Ф.К.Богушевич 15 років працював на різних правничих посадах в містах Чернігівщини, у тому числі й у Ніжині [28]. Повернувшись у 1883 р. на батьківщину, надрукував білоруською мовою дві збірки: “Дудка Білоруська”, “Смик білоруський”, спрямовані проти соціального і національного поневолення білоруського народу, які визначили подальший розвиток літератури Білорусії.

Останнім почесним попечителем з роду Безбородьків був **Григорій Олександрович Кушельов-Безбородько** (1832–1870), який після смерті батька у 1855 р. прийняв це звання. Після закінчення імператорського Олександрійського ліцею (1850) він вступив на державну службу в канцелярію Комітету Міністрів у чині титулярного радника й дійшов до дійсного статського радника.

Ставши почесним попечителем Юридичного ліцею, Г.О.Кушельов-Безбородько зробив декілька пожертвувань. По-перше, він купив у родичів М.Гоголя для ліцейської бібліотеки рукописи письменника: “Мертвые души”, “Тарас Бульба” (обидва рукописи), “Портрет”, “Игроки”, “Тяжба”, “Лакейская”, “Театральный разъезд”, а також 32 листи М.Гоголя до покійного М.Я.Прокоповича. За все це граф заплатив 1200 руб.

По-друге, Г.О.Кушельов-Безбородько замовив петербурзьким художникам портрети масляними фарбами, в багатих золотих рамах: графа О.Г.Кушельова-Безбородька – копія з Крюгера, а також М.В.Гоголя – копія з Ф.Моллера, Н.В.Кукольника – копія з відомого портрета К.Брюлова та Є.П.Гребінки – копія з А.Мокрицького, написана самим художником. Два останні портрети збереглися до нашого часу й демонструються в картинній галереї університету.

Графа Г.О.Кушельова-Безбородька знали в Росії і як видавця та редактора журналу “Русское слово” (1859 – 1862), який разом з “Современником” уважався передовим виданням, за що і був закритий. Він видавав також твори письменників О.М.Майкова, О.М.Островського, М.Л.Михайлова та ін. [29], декілька екземплярів яких надходило до ліцейської бібліотеки.

На навчальний процес граф майже не мав ніякого впливу. Він лише турбувався, щоб в ліцеї був порядок і всі виконували свої обов'язки.

У другій половині 60-х років становище в ліцеї погіршало: не вистачало грошей, зменшилася кількість професорів, навіть постало питання про доцільність подальшої підготовки юристів у Ніжині. У зв'язку з підняттям статусу університету відповідно до реформи 1863 р. значна кількість професорів з Ніжина перейшла до Київського університету, де платили їм утричі більше. Матеріальне забезпечення викладачів ліцею було гіршим навіть порівняно з учителями гімназії. Тому робота в ліцеї поступово втрачала свою привабливість. Професори часто змінювались. У зв'язку з нестачею коштів у 1863 р. в ліцеї закрили пансіон. А це негативно відбилося на матеріальному становищі студентів. Отже, зникло те, що об'єднувало молодь. Було скасовано право носити формений одяг. Раніше ліцеїсти не підпорядковувалися поліції, тепер же вони цілком підпадали під її юрисдикцію.

Усе це негативно вплинуло як на навчальний процес, так і на загальний стан в ліцеї. Ні почесний попечитель граф Г.О.Кушельов-Безбородько, ні уряд не поспішали змінити становище на краще. Міністерство освіти не підтримало раду Ніжинського ліцею про введення нових дисциплін, які викладалися на юридичних факультетах університетів.

Г.О.Кушельов-Безбородько

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

У 1863 році Міністерство освіти розіслало циркуляр з проектом реорганізації Ніжинського і Ярославського (Демидівського) ліцеїв. Попечителі учбових округів підтримали цей проект.

Дав згоду на ліквідацію Юридичного ліцею і його попечитель Г.О.Кушельов-Безбородько. Умови реорганізації були викладені в спеціальній записці, а також у звіті міністра народної освіти.

Не бачачи виходу з обставин, що склалися, і не маючи засобів подальшого утримання Ніжинського ліцею, його почесний попечитель Г.О.Кушельов-Безбородько вирішив закрити його. Частина коштів ліцею (10500 руб.) планувалося передати університету Св.Володимира для встановлення 42 стипендій кн.Безбородька. Залишки адресувалися Ніжинській гімназії на утримання ліцейських будинків; бібліотека, учбові кабінети і цінні колекції передавалися гімназії.

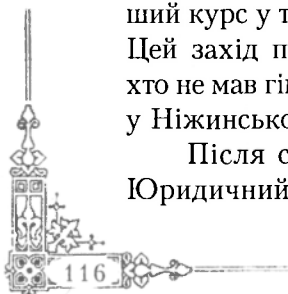
Проте новий міністр освіти Д.А.Толстой уважав, що попечитель порушує волю засновників закладу, і не поспішав закривати ліцей. Саме тоді, у 1864 р., була проведена судова реформа. Виникла потреба у добре підготовлених юристах. У зв'язку з цим ліцей протримався ще десять років.

Щоб потрапити до ліцею, юнакам треба було витримати конкурс. Але сюди можна було вступати всім, хто навіть не мав атестату про закінчення гімназії, а тільки склав відповідні вступні екзамени. Провчившись рік-два, ліцеїсти часто переводилися до університетів. На першому курсі ліцею було 100 чоловік, але поступово відбувся вплив – найчастіше в Київський або Новоросійський (Одеський) університети. Інколи спостерігався і зворотний процес – у Ніжині завершували освіту ті, хто з якихось причин не зміг продовжити навчання в університеті. Їх приймали на третій курс. Тому на цьому курсі завжди було найбільше студентів. Навчальний процес поступово знову входив у своє нормальне русло.

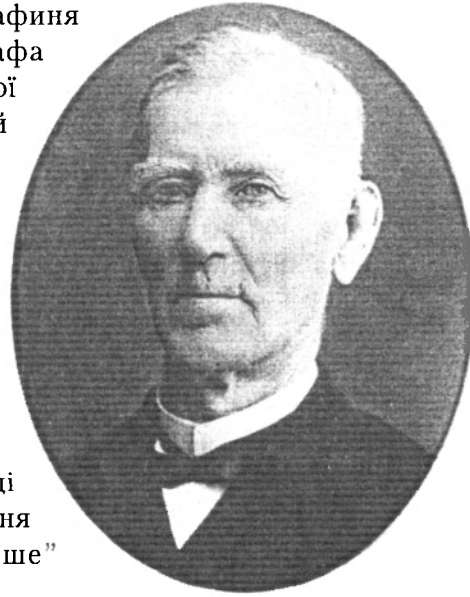
Останній директор юридичного Ліцею 1869–1875 років **Михайло Корнійович Чалий** (1816–1907), відомий український письменник, педагог, перший біограф Т.Г.Шевченка, чимало зробив, щоб підтримати авторитет навчального закладу, врятувати його від закриття. Але різні обставини заважали цьому [30].

11 березня 1872 р. надійшло розпорядження з Міністерства освіти, за яким рада ліцею позбавлялася права приймати вступні іспити на перший курс у тих, хто не мав гімназійного атестата про закінчення гімназії. Цей захід позбавляв можливості отримати юридичну освіту багатьох, хто не мав гімназійної освіти, але мали скласти вступні іспити й навчатися у Ніжинському ліцеї. Контингент абітурієнтів різко зменшився.

Після смерті Григорія Олександровича Кушельова-Безбородька Юридичний ліцей на деякий час залишився без почесного попечителя.

Сестра Григорія Олександровича графиня Любов Олександрівна, дружина графа Мусіна-Пушкіна, після відмови старшої сестри Варвари Олександрівни Кочубей від спадщини брата, об'єднавши у своїх руках маєтки і землі Безбородьків, у тому числі й ті, що забезпечували життя ліцею, у 1873 р. звернулася з проханням до міністра народної освіти надати почесне звання попечителя Ліцею кн. Безбородька її чоловіку, графу **Олексію Івановичу Мусіну-Пушкіну** (1824–1879) з переходом цього звання після його смерті старшому в роді графов Мусіних-Пушкіних. 12 березня 1873 р. було оголошено “Височайше” повеління [31].

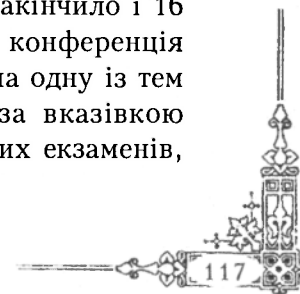

М.К.Чалий

Прийнявши це почесне звання попечителя Ліцею Безбородька, граф Олексій Іванович зробив навчальному закладу в Ніжині дар: від імені своєї дружини він збільшив щорічне утримання Ліцею на 2 тис. рублів, які були використані на додатки до жалування (по 200 руб.) професорам. Новий попечитель з інтересом взявся за виконання своїх обов'язків. Він разом з директором М.К.Чалим і професорами обговорювали питання про удосконалення роботи цього навчального закладу. Для цього планувалося використати і гроші княгині Є.І.Суворової-Римнікської, вдови графа Миколи Олександровича Кушельова-Безбородька. Проте виправити стан, у якому опинився ліцей, уже було не можливо.

1872 р. був затверджений штат: законовчитель – 1, професорів – 4, лекторів – 2, учитель малювання – 1. Вакантними залишалися дві кафедри: загальної, російської статистики й російської історії (з 3-го травня 1868 р.) і російської словесності (з 8-го січня 1872). Викладання цих предметів було розділене між наявними викладачами за окрему винагороду.

Для поглиблення наукової діяльності студентів, яких на 1 січня 1872 р. було 180, а на 1 січня 1873 р. – 129 (70 чол. закінчило і 16 чол. вибуло) і посилення контролю за їх заняттями конференція прийняла рішення: кожний студент повинен написати на одну із тем річну роботу, або ж зробити переклад з іноземної за вказівкою викладача. Ця робота враховувалась як під час курсових екзаменів, так і під час надання чину при випуску.

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Бюджет складався із наступних сум: а) відсотки з пожертвованого капіталу 153 тис. руб. – 8 250 р.; б) із економії померлого почесного попечителя графа Кушельова-Безбородька, які були пожертвовані Іллею Безбородьком і нащадками його до щорічного внеску – 4 285 руб. 72 коп. і від суми збору за слухання лекції – 3 430 руб. 10 коп. Усього – 15 965 руб. 82 коп.

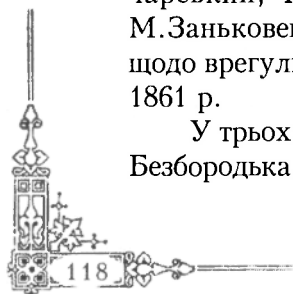
У бібліотеці було 12559 томів і 6401 назви. У студентській бібліотеці, які існувала з 1858р., – 749 томів 400 назв книг. Фізичний кабінет і кабінет природничих наук, які існували з 1840 р., мінц-кабінет, у якому знаходилося 442 одиниці монет і медалей, та картинна галерея із 179 картин виконували свої попередні функції.

8 червня 1873 року були прийняті нові правила Ліцею князя Безбородька, хоча після відвідин Ніжина міністром народної освіти Д.А.Толстим у жовтні 1873 р. доля навчального закладу була вирішена. У листопаді 1873 р. вийшло розпорядження про поступове закриття курсів ліцею. Завершував існування ще один вищий навчальний заклад у Ніжині. 20 листопада 1874 р. Державна Рада прийняла рішення реформувати Юридичний ліцей в Історико-філологічний інститут на зразок Санкт-Петербурзького.

За час свого існування Ніжинський юридичний ліцей здійснив 34 випуски і підготував 838 юристів. Проте тільки половина з них працювала за спеціальністю (від присяжного до голів окружних судів і членів судейських палат), решта випускників пішла на військову службу, обрала шлях в науку, літературу, мистецтво, школу, дехто займався політичною діяльністю.

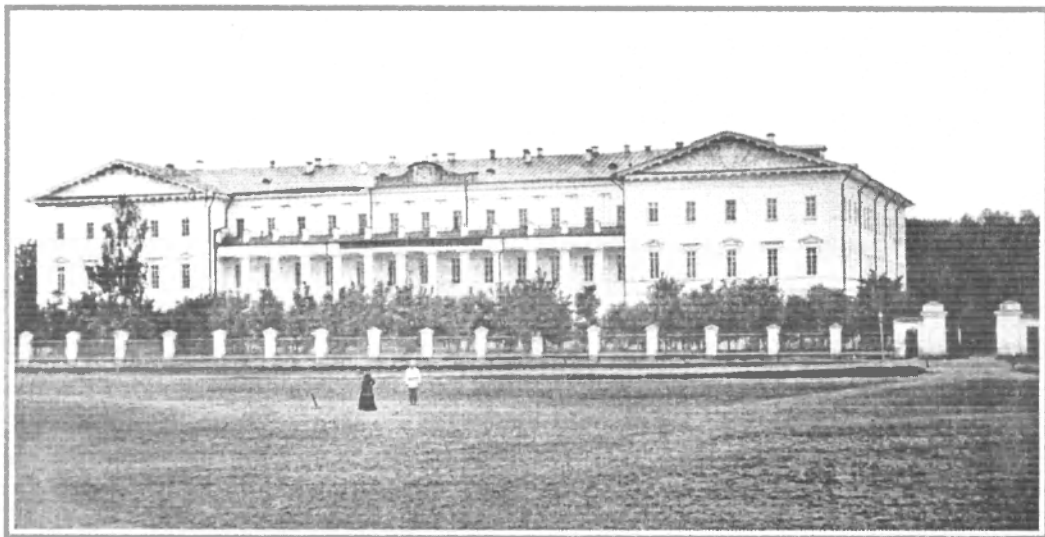
У кращі свої роки ліцей відіграв позитивну роль у розвитку освіти і культури в Україні і Росії і дав світові чимало видатних людей. Крім згаданих вище І.В.Лашнюкова, М.В.Гербея, Л.І.Глібова, Ф.К.Богушевича, Ніжинський юридичний ліцей закінчив Є.Е.Дриянський – автор відомих повістей та нарисів, близький друг драматурга О.М.Островського; І.Ф.Фесенко – революційний народник, І.М.Клейнгауз – учасник визвольної війни болгарського народу проти турецької неволі; Ф.І.Стравинський – видатний співак Київської та Петербурзької опер; М.Я.Макаров – відомий громадський діяч і співробітник журналу “Современник”, що підтримував дружні стосунки з Т.Шевченком, О.Герценом. Відомими юристами стали В.Ф.Луначарський, І.Немирович-Данченко, О.К.Адасовський, рідний брат М.Заньковецької, та інші випускники ліцею, на плечі яких лягли турботи щодо врегулювання земельних питань у зв'язку з селянською реформою 1861 р.

У трьох видозмінених навчальних закладах, поєднаних іменем князя Безбородька, було підготовлено біля 1000 спеціалістів різних профілів.

ІСТОРИКО- ФІЛОЛОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ князя Безбородька (1875 — 1920)

14 вересня 1875 р. у Ніжині замість Юридичного ліцею був відкритий Історико-філологічний інститут. Акт його відкриття відбувався у дуже святковій урочистій церемонії з багаточисельними гостями, чиновниками, священиками. На ньому були присутні преосвященний єпископ Серапіон, помічник попечителя Київського навчального округу генерал-майор Новиков, ніжинський старожил, учитель Гімназії вищих наук князя Безбородька, а потім інспектор Юридичного ліцею, письменник І.Г.Кулжинський. Прийшли телеграми від ректора Київської духовної академії єпископа Філарета, чернігівського губернатора, колишнього директора Юридичного ліцею, віленського цивільного

губернатора Стебліна-Камінського тощо [1]. На жаль, ні Київський університет, ні старший брат – Санкт-Петербурзький історико-філологічний інститут, ні інші заклади на відкриття в Ніжині Історико-філологічного інституту не відреагували.

Ініціатива організації навчального закладу належала міністру освіти графові Д.А.Толстому. В той час виникла потреба у викладачах класичних мов для гімназій. Їх підготовку і повинен був здійснювати інститут. Для покращення його матеріального стану міністерство освіти виділило додаткові кошти. До 14250 руб. пожертв родини Безбородьків додавалося 73914 руб. скарбом з державної казни. Це дало можливість підвищити заробітну платню викладачам, запросити на роботу відомих учених, зміцнити матеріальну базу, поновити бібліотеку. На фасадній частині навчального корпусу був надбудований третій поверх, для чого було асигновано 50590 руб.

В цьому приміщенні у 1875–1876 навчальному році навчалися студенти I-ого курсу Історико-філологічного інституту, а також другі та треті курси Юридичного

ліцею й учні Гімназії, яка була відкрита ще у 1840 році й тепер закріплювалася за новим навчальним закладом. Поки не були збудовані флігелі, в яких планувалося поселити викладачів, останні тимчасово займали інститутське приміщення.

1 січня 1875 р. директором нового навчального закладу був призначений відомий учений, декан історико-філологічного факультету Харківського університету, доктор російської філології, професор **Микола Олександрович Лавровський** (1825–1899). Він запросив на роботу в Ніжин відомих вчених: професора римської словесності Р.А.Фохта, який перед тим працював у Петербурзькому історико-філологічному інституті, професора російської словесності А.С.Будиловича, професора загальної історії Варшавського університету П.Ю.Люперсольського, видатних філологів Р.Ф.Брандта, П.В.Нікітіна, М.І.Соколова, психолога М.Я.Грота та інших. Сам директор читав курс історії російської літератури.

Професори інституту входили до складу колегіального органу управління вузу – конференції, яка періодично збиралася для вирішення найважливіших питань навчальної та наукової роботи.

М.О.Лавровський

За Статутом, який був прийнятий 21 квітня 1875 р., кількість студентів обмежувалася цифрою 100. Але не завжди досягалась і така кількість. Усі студенти жили в приміщенні інституту і перебували на повному казенному утриманні. Навчалися 4 роки [2].

Перший набір в інститут відбувся 15 серпня 1875 р. Було допущено до вступних екзаменів 42 абітурієнти, переважно семінаристи, які приїхали з різних міст Росії, Польщі, зокрема Пермі, Тамбова, Воронежа та ін., і 3 гімназисти. Зарахували 17 осіб, які показали задовільні успіхи, та 8 тих, хто своєю наполегливістю і старанням міг поповнити свої знання, уже навчаючись в інституті. Крім цього, 3 студенти були переведені з Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту.

До новоствореного інституту входила і гімназія. Але згідно з розпорядженням міністра освіти, у її роботу вносились корективи. У 4-х старших класах гімназії (5-8 кл.) вводилося додатково 30 стипендій для тих гімназистів, які будуть вступати до Ніжинського інституту. На ці стипендії могли претендувати учні інших гімназій Росії. Тому директорам гімназій вводилось в обов'язок направляти до Ніжина в старші класи тих, хто відзначився наполегливістю і здібностями, а також хорошою поведінкою з тим, щоб вони потім продовжили навчання в інституті. Таким чином ніжинська гімназія втрачала своє місцеве значення і перетворювалась в майбутньому в "Російську гімназію", ставала невід'ємною живою частиною інституту, яка готувала для нього кращих своїх учнів.

Крім почесного попечителя, штатом передбачались такі посади: а) з навчально-виховної роботи: директор, інспектор, професори, викладачі і наставники; б) з адміністративної: вчений секретар, секретар правління, езекутор (він же й економ), бухгалтер (він же й казначей), лікар.

На 1 липня 1875 р. у складі педагогічного персоналу було 11 чоловік: директор, інспектор, законоучитель, 4 ординарних професори (в їх числі й інспектор), один виконавець обов'язків екстраординарного професора, два наставники і два викладачі.

Одночасно діяв і Статут та штат Юридичного лицейу кн. Безбородька, бо тут завершували навчання студенти 2-го та 3-го курсів, а тому залишалися ще деякий час його викладачі.

Бюджет складався із коштів державної казни: а) на утримання особистого складу 44922руб., із цієї суми витрачено 21 712 руб., залишилося на 1 січня 1876 р. 23 213 руб. 80 коп., які були передбачені на будівництво флігелів для квартир професорів інституту; б) на утримання студентів – 25000 руб., з них витрачено – 20085 руб. 27 коп.; в) на господарські витрати – 18968 руб.

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Були також спеціальні кошти, які склалися із процентів пожертвованих капіталів. Їх з 1874 року залишилось 28882 руб. 49 коп., у 1875 р. надійшло 22744 руб. 80 коп., витрачено 21 224 руб. 66 коп. На 1 січня 1876 р. був залишок у сумі 30342 руб. 63 коп.

За час існування Історико-філологічного інституту кн. Безбородька збагатилася і бібліотека, яка складалася з фундаментальної та студентської [3]. Основою для фундаментальної бібліотеки послужили книги бібліотек Гімназії вищих наук і Юридичного ліцею у кількості 14580 примірників (3863 назв). Тут знаходились і книги, які були закуплені у 1875 р. Міністерством народної освіти у родичів покійного директора С.-Петербурзького історико-філологічного інституту проф. І.Б.Штеймана (457 назв, 960 томів). Це були в основному твори класичних авторів, наукові праці з класичної філософії та мов, літератур, старовини, міфології.

У цей же рік були передані адміністрацією Варшавського університету книги-дублети "Polonica" у кількості 639 томів (564 назв).

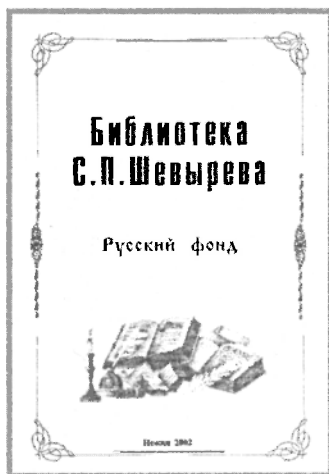
У 1876 та 1877 роках з процентів коштів, пожертвованих графінею Є.І.Суворовою-Римнікською, були закуплені дві великі бібліотеки професора Московського університету С.П.Шевирьова – 7359 томів, 3815 назв за 5000 руб. та професора Лейпцігського університету Ф.Ричля у кількості 4930 томів 3096 назв за 7650 руб. 50 коп.

Ці дві бібліотеки були особливо цінними. Степан Петрович Шевирьов (1806–1864) був відомим російським літературним критиком, істориком літератури, поетом, академіком Петербурзької АН (1852). Тому його бібліотека для інституту була своєрідною знахідкою. Після смерті вченого його син Борис Степанович запро-

понував директору М.О.Лавровському купити бібліотеку батька, яка знаходилася в ящиках у будинку Кокарева в Замоскворіччі.

М.О.Лавровський доручив відомому бібліографу Пономарьову обстежити бібліотеку й переправити її до Ніжина. У Ніжинському відділенні Чернігівської обласного архіву знаходяться листування та всі папери, пов'язані з придбанням бібліотеки та її пересилкою до Ніжина [4].

Відомий учений П.Бартенев писав у 1872 р.: "Собрать такую библиотеку уже ученая заслуга, и в настоящем составе своем она представляет огромную ценность" [5]. Ця бібліотека майже вся

Обкладинка бібліографічного покажчика "Библиотека С.Шевырева"

збереглася, і працівники Ніжинського університету описали (тільки російський її фонд) і видали книгу “Библиотека С.П.Шевырева. Русский фонд” (2002). Із фонду бібліотеки С.П.Шевирьова до революції було списано 105 одиниць найменувань та 16 екз. передано в інші бібліотеки, а після 1917 р. – списано 32 одиниці, з них 6 передано до бібліотеки ВУАН та 16 – до Київського університету). Це були найцінніші книжки і рукописи.

Тільки у російському фонді бібліотеки С.П.Шевирьова було 1689 назв книжок, частина з яких була з автографами відомих учених, письменників, діячів культури К.Аксакова, М.Берга, А.Вельтмана, М.Греча, Я.К.Грота, І.Киреевського, О.Краєвського, О.Майкова, М.Максимовича, Ф.Міллера, А.Мокрицького, О.Никитенка, В.Пассека, М.Погодіна, І.Снегірьова, І.Срезневського, М.Тулова, М.Щепкіна та ін.

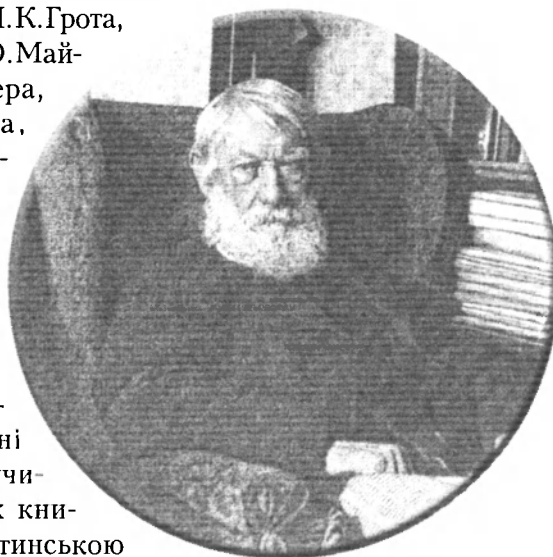
У багатьох виданнях знаходимо помітки, підкреслення, зроблені ученим власноруч.

З дозволу керівництва Київського навчального округу до бібліотеки інституту були переміщені книги з Ніжинського грецького училища, серед них декілька цінних книжок XVI–XVII ст. грецькою та латинською мовою. Найстаріша книга – твори Платона, видані у Венеції 1517 року. Бібліотекарем деякий час працював відомий бібліограф С.І.Пономарьов, який запропонував купити у вдови акад. М.Максимовича 24 листи М.Гоголя.

Із Юридичного ліцею в розпорядження інституту надійшли міні-кабінет, який складався із 3546 номерів монет і медалей, картинна галерея із 170 картин. Фізичний, мінералогічний і зоологічний кабінети були передані в користування інститутській гімназії.

Почесним попечителем із 1879 р. був граф Олександр Олексійович Мусін-Пушкін, який цікавився життям інституту, часто бував у ньому, бо проживав у Києві.

Хоч інститут називався Історико-філологічним, у ньому до 1882 р. не було прийому на історичне відділення. Існувало два відділення: класичної та російської словесності. Студенти навчалися 4 роки. Тут викладали такі дисципліни: 1) закон Божий; 2) філософія (логіка, психологія, історія філософії); 3) педагогіка і дидактика; 4) грецька

С.І.Пономарьов

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

словесність (грецька мова і тлумачення текстів, історія грецької літератури і грецьких стародавніх пам'яток); 5) римська словесність (латинська мова і тлумачення текстів, історія римської літератури й римської старовини); 6) російська словесність (історія старослов'янської і російської мов та літератур, деякі слов'янські мови); 7) загальна історія; 8) російська історія; 9) французька і німецька мови. Статутом інституту також передбачалося вивчення західноєвропейських літератур, порівняльного мовознавства тощо. Навчальний план інституту був близький до університетського, хоча в ньому й були відсутні деякі предмети, які викладалися в університеті [6].

Академічний рік в інституті розпочинався 16 серпня і закінчувався 15 липня. Кожного року на перший курс приймали не більше 25 студентів.

Навчальний процес поділявся на два ступені: на першому і другому курсах (перший ступінь) здійснювалася загальна підготовка, а на третій і четвертих курсах (вищий ступінь навчання) – спеціальна. Саме на цьому етапі здійснювалося профілювання підготовки фахівців: класики (викладачі давньогрецької та латинської мов), історики (викладачі історії), словесники (викладачі сучасних мов і літератур). Профільне навчання передбачало семінари з окремих дисциплін, написання рефератів і наприкінці курсу – захист курсових (“кандидатських”) робіт, більших за обсягом, на тему з галузі обраної спеціальності.

До викладацької діяльності студенти готувалися не менш інтенсивно. Вони слухали курси історії педагогіки і дидактики, методики своїх предметів, знайомилися з відповідною літературою на протязі останнього року перебування в інституті, давали “пробні” уроки в інститутській гімназії під керівництвом спеціальних “наставників-керівників” (із викладачів гімназії) і під наглядом професорів. Таким чином студенти засвоювали дидактичні методи, знайомилися з прийомами викладання своїх предметів у середній школі.

Режим дня:

о 7.00 год. ранку – підйом

о 7.30 год. ранку – ранкова молитва і чай

Від 8.30 до 14.00 год. – лекції

о 14.00. – обід

від 16.00 до 17.00 год. або до 18.00 год. – додаткові лекції

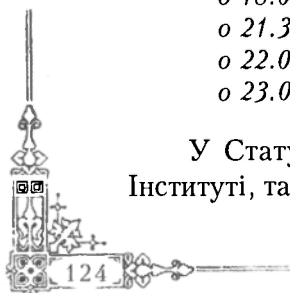
о 18.00 год. – чай

о 21.30 год. – вечірня молитва і вечеря

о 22.00. год. – підготовка до сну

о 23.00. год. – сон.

У Статуті (ст. 7) передбачалося, що “всі студенти як у самому Інституті, так і за його межами зобов'язані вести себе порядно, зберігати

повну пристойність і охайність у зовнішньому вигляді і ввічливість у спілкуванні. При зустрічі з начальником Інституту студенти повинні робити поклон” [7].

Директор інституту вніс пропозицію влаштувати музично-літературні вечори, щоб урізноманітити життя студентів. У той час повинен був давати дозвіл попечитель навчального округу на їх проведення. Попечитель Голубцов не тільки дозволив проводити розважальні заходи, але при цьому висловив директору “щире вдячність за намагання ввести в життя студентів різноманіття і представити їм можливість користуватися такими утіхами, які добродичинно діють на їх розвиток”.

Ніжинський історико-філологічний інститут був другою (після Петербурзького історико-філологічного інституту) вищою педагогічною школою загальнодержавного значення. У Статуті навчального закладу сказано: “Інститут користується всіма правами, наданими університетам у статтях 125–135 загального статуту університетів”. Там йшлося про право університетів користуватися деякою автономією: обирати на Вченій раді (конференції) керівників навчального закладу та професорів, видавати наукові записки, мати друкарню тощо. Усе це збагачувало наукове життя інституту.

Директорові інституту професору М.О.Лавровському вдалося багато зробити для розвитку вузу. У 1876 р. було започатковане видання “Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине”, яке здійснювалось протягом 45 років. Молоді талановиті викладачі захищали магістерські та докторські дисертації, виїжджали за кордон для підвищення своєї кваліфікації. В інституті були створені сприятливі житлові умови. Квартири професорам надавалися в спеціально побудованих для цього на подвір’ї інституту флігелях.

Незважаючи на те, що Ніжин був у цей час одним із найбільших міст на Лівобережній Україні і найбільшим у Чернігівській губернії за населенням, це місто залишалось провінційним. І в 70-х роках

XIX ст. тут, крім 20 храмів, не було нічого, щоб могло збагатити особисте життя його жителів. Рідкісні приїзди музикантів чи театральних груп не впливали на зміну встановленого ритму. Крім цього, були і суто зовнішні незручності: непролазна грязюка, відсутність елементарних гігієнічних умов, особливо це відчувалось весною та восени, тощо – все це не можна не враховувати, коли ми говоримо про Ніжинську вищу школу і її викладачів. І все ж М.О.Лавровський зумів хоча б частково змінити стан речей в інституті. І це дало свої результати.

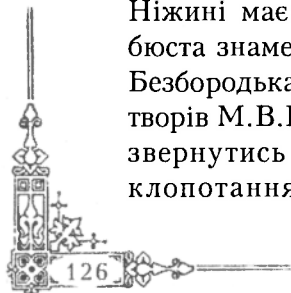
Директор М.О.Лавровський повірив у молодь, залучив її до викладацької та наукової роботи, дав можливість проявити себе. І сам був прикладом для неї.

У липні 1880 р. представники місцевої громадськості виступили з ініціативою просити владу дозволити встановити у Ніжині пам'ятник Гоголю. Одночасно був створений комітет по його спорудженню. До його складу увійшли ініціатори цього заходу, члени окружного суду І.Л.Дейкун, С.В.Григорович, А.Ф.Бордонос, М.Р.Гіппіус (батько письменниці Зінаїди Гіппіус), В.Я.Макаров та ін., від інституту – його директор акад. М.О.Лавровський, професори М.Я.Арістов, А.С.Будилович, М.Я.Грот, викладач, священник О.Ф.Хойнацький, учитель М.Гоголя письменник І.Г.Кулжинський, товариш Гоголя Сидоренко та ін. До складу комітету увійшли також історик М.І.Костомаров, письменники І.С.Тургенев, М.В.Гербель, державні діячі М.Х.Бунге, П.О.Кочубей, почесний попечитель Ніжинського історико-філологічного інституту О.О.Мусін-Пушкін, предводитель дворянства Ніжина В.В.Тарновський, Г.П.Галаган, М.Я.Макаров, випускник Фізико-математичного ліцею, директор департаменту залізниць Д.І.Журавський та ін [8].

Комітет зразу ж почав збирати гроші на спорудження пам'ятника. Найактивнішими у цій справі були студенти і викладачі Історико-філологічного інституту та співробітники окружного суду.

21 жовтня 1880 р. Комітет по спорудженню бюста М.Гоголю (за №139) звернувся до Конференції інституту з листом відносно влаштування аматорських вистав у приміщенні інституту:

“Беручи до уваги те, що іншого більш-менш зручного приміщення в місті не знайшлося, що влаштування любительських вистав у м. Ніжині має за мету здійснення задуму, пов'язаного з постановкою бюста знаменитому вихованцю колишньої Гімназії вищих наук князя Безбородька, що, нарешті, постановка на сцені в переважній більшості творів М.В.Гоголя може мати навіть виховне значення, комітет вирішив звернутись до конференції з уклінним проханням надати своє клопотання до попечителя округи дозволити влаштувати для

вищесказаної мети декілька любительських вистав у приміщенні залу інституту” [9].

Після ознайомлення з проханням Комітету почалося жваве обговорювання. Циркуляр міністра освіти забороняв використовувати зали навчальних закладів для інших заходів, крім навчально-виховних.

Ураховуючи те, що прохання Комітету мало виключний характер, що Гоголь був вихованцем колишньої Гімназії вищих наук і що живе ознайомлення зі сценічними його творами може бути корисним вихованцям інституту і гімназії, конференція вирішила звернутися до попечителя Київського навчального округу, щоб він дозволив комітету по спорудженню пам'ятника Гоголю в Ніжині дати в актовому залі декілька аматорських вистав на користь справи. Такий дозвіл був наданий 29 жовтня. Голова окружного суду М.Р.Гіппіус поставив дві вистави: “Женитьба” і “Свадьба Кречинського”. Таким чином було зібрано 520 руб. Пізніше З.Гіппіус згадувала: “Гоголя я вже знала, – батько був його прихильником і навіть влаштував дві любительських вистави (грали його товариші по службі), щоб у міському сквері цього містечка був встановлений бюст Гоголю. Він і був встановлений. Театру там, звичайно, не було, грали в залі Гоголівського інституту, а репетиції всі проходили у нас” [10].

Пам'ятник М.Гоголю в Ніжині
Скульптор П.Забіла. 1881.

4 вересня 1881 р. відбулося його святкове відкриття. У Ніжин приїхали гості з Петербурга, Москви, Києва, Харкова, Львова, Мінська, Чернігова та інших міст. Від інституту процесія з вінками квітів пішла до міського скверу. Арка, яка була збудована біля пам'ятника, прикрашена живими квітами, а навколо підніжжя постаменту розставлено багато вінків.

Після закінчення процедури відкриття пам'ятника М.Гоголю (скульпт. П.Забіла) в актовому залі інституту відбулися урочисті збори. З промовама виступили директор М.О.Лавровський, викладач

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

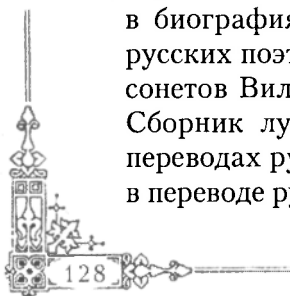
І.А.Срібницький [11]. Поет Леонід Глібов, випускник Ніжинського юридичного ліцею, прочитав вірш:

Был Гоголь с нами много лет,
И ныне Гоголь перед нами.
Ему почет, ему привет
Достойным делом и речами.
И видит ныне дух его,
Куда стремится Русь родная,
Так оценившая его, -
И старая, и молодая!
Зарею новых, лучших лет
Да озарится наша сфера.

Були зачитані телеграми від багаточисельних шанувальників таланту М.Гоголя, зокрема композитора М.Лисенка, мовознавця, професора Харківського університету М.Сумцова та ін. Фольклорист і письменник Костянтин Сементовський, випускник Ніжинського фізико-математичного ліцею, телеграфував із Петербурга:

“Директору Институту кн. Безбородька. Дозвольте, Ваша величність, гімназисту і ліцеїсту тридцятих років принести через Ваше люб’язне посередництво місту Ніжину душевне вітання з надбанням історичної прикраси у бюсті того, який, буди зобов’язаний Ніжину своєю освітою, сам став потім дорогоцінною прикрасою вітчизняного слова. Найближчі спадкоємці пам’ятної епохи Гоголя, Редькіна, Кукольника, ми завжди пам’ятали, що служіння слову є велика справа служінню безсмертному духові людському і у ньому – всесвітньому прогресу людства. Монументальний образ Гоголя нехай нагадує про це юним вихованцям прославленого його іменем закладу” [12].

Була ще одна приємна подія. У 1880 р. вихованець Юридичного ліцею М.В.Гербель, відомий видавець і перекладач творів іноземних письменників, передав для інститутської бібліотеки в дар цілий комплект книжок: “Собрание сочинений Гете в переводе русских писателей”, “Полное собрание сочинений Вильяма Шекспира в переводе русских писателей”, “Английские поэты в биографиях и образцах”, “Немецкие поэты в биографиях и образцах”, “Русские поэты в биографиях и образцах”, “Сочинения лорда Байрона в переводе русских поэтов”, “Байрон в переводе Н.В.Гербеля”, “Полное собрание сонетов Вильяма Шекспира в переводе Н.Гербеля”, “Поэзия славян. Сборник лучших поэтических произведений славянских народов в переводах русских писателей”, “Полное собрание сочинений Шиллера в переводе русских писателей”, “Кобзарь Тараса Шевченко в переводах

Випуск інституту 1881 року

русских поэтов, Гербеля” та ін. Ці книги знаходяться і до цього часу в фондах бібліотеки університету [13].

У Ніжині М.О.Лавровський, як учений, продовжив займатися вивченням історії школи. Цим же проблемам він присвятив і свої попередні дослідження, коли працював у Харкові. Його докторська дисертація “Про давньоруські училища” (1855) вперше розкривала особливості розвитку освіти у Давній Русі. В Ніжині вчений написав книгу “Гимназия высших наук кн.Безбородько”, дослідив життя і творчість М.В.Гоголя ніжинського періоду, для чого використав архівні джерела [14].

У 1878 р. М.О.Лавровському було надане звання заслуженого професора, а через рік він був обраний членом-кореспондентом Академії наук Росії.

Один із вихованців інституту, а потім і його викладач, П.О.Заболотський писав: “Безумовно, науковий авторитет, ентузіазм у ставленні до своєї справи і адміністративний такт директора робили для молодих і талановитих співробітників М.О.Лавровського з Ніжинського інституту колиску для їх майбутньої наукової і адміністративної слави. Спільними зусиллями директора і професорів викладання в інституті

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

було відразу піднесено на належну висоту: увага до бібліотеки та інших навчально-виховних закладів інституту, енергійна науково-видавнича діяльність інституту, повага до традицій попередніх навчальних установ кн. Безбородька й уміння належним чином відзначити пам'ять великих вихованців Ніжина, як, наприклад, Гоголя в 1881 році, нарешті влаштування щорічних урочистих актів інституту і гімназії і жваві стосунки цих навчальних закладів з містом – все це разом робило з Ніжинського історико-філологічного інституту на першому етапі його існування справді корисний і гідний своїх почесних попередників вищий навчальний заклад” [15].

Науково-педагогічна діяльність М.О.Лавровського продовжувалась у Ніжині 8 років і залишила помітний слід як в навчальному закладі, так і в історії вищої школи. У зв'язку з хворобою в 1882 р. учений пішов у відставку. Але через рік прийняв запрошення стати ректором Варшавського університету. У 1890 р. М.О.Лавровський був обраний академіком Академії наук.

Уважаємо, що аура навчального та наукового життя створюється не тільки директором навчального закладу, а і всіма його працівниками. І чим яскравіші особистості будуть працювати в ньому, тим кращою буде атмосфера, тим пліднішими будуть результати підготовки студентів. Тому нам хочеться ширше зупинитися на науковій долі викладачів інституту.

Визначне місце в галузі класичної філології посідають праці академіка **Петра Васильовича Нікітіна** (1849–1916), який обіймав посаду професора в інституті з 1875 по 1879 рік. Тут він читав курс грецької словесності. Але це був дослідник з широким колом наукових інтересів. Тому серед його досліджень є праці з мовознавства, грецької літератури та історії, релігії. Значний інтерес і нині мають його аналізи “Персів” Есхіла, “Медеї” Евріпіда, “Шестиднева” Георгія Песидійського, промов Демосфена та інших текстів.

У 1879 р. П.В.Нікітін переїхав до С.-Петербурзького університету, де займав посади декана історико-філологічного факультету та ректора університету. У 1898 р. він був обраний ординарним академіком, а з 12 липня 1900 р. – віце-президентом Академії наук Росії [16].

В інституті з 1875 по 1883 рік працював і визначний учений-психолог **Микола Якович Грот**

П.В. Нікітін

(1852–1899), син відомого філолога, віцепрезидента Академії наук академіка Я.К.Грота. Після успішного закінчення історико-філологічного факультету С.-Петербурзького університету М.Я.Грот приїхав у Ніжин на запрошення проф. М.О.Лавровського. 15 червня 1876 р. він був призначений на посаду в.о. екстраординарного професора кафедри філософії. У цей же час молодий дослідник захопився не тільки філософією, але й психологією. В травні 1880 р. він захистив у Київському університеті магістерську дисертацію “Психология чувствований”.

Під час написання докторської дисертації М.Я.Грот працював у бібліотеках Німеччини. Вчений інтенсивно вів наукове дослідження і в лютому 1883 р. захистив у Києві докторську дисертацію на тему: “К вопросу о реформе логики”. З ініціативи М.Я.Грота в навчальний план були введені психологія, логіка, історія філософії, які він читав в інституті.

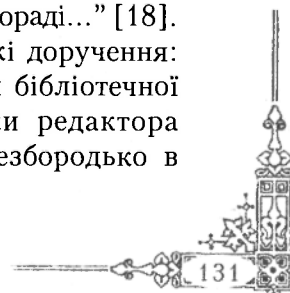
Серед значних його наукових праць слід назвати статті: “Философия как ветвь искусства” (1880), “Отношение философии к науке и искусству” (1883), “К вопросу о критериях истины...” (1883), “К вопросу о свободе воли” (1884), “О субъективизме в социологии” (1884), “Основные типы философских построений в разные эпохи” (1884), “К вопросу о классификации наук” (1884), “О душе в связи с современными учениями о силе” (1886) та інші, а також книги “Лекции по психологии” (1884), “Введение в курс истории философии” (1884), “Лекции о философии Платона” (1889) та інші [17].

Глибоке знання предмета, зацікавленість професора матеріалом передавались і його слухачам. “Він був одним із популярніших лекторів, – згадували сучасники. – Своїми блискучими імпровізаціями часто він запалював у тому чи іншому слухачеві інтерес до філософських питань. Студенти часто відвідували його, довго з ним розмовляли, і він гаряче приймав до серця їх потреби, ніколи не відмовляв у добрій пораді...” [18].

В інституті М.Я.Грот виконував важливі громадські доручення: був ученим секретарем, членом правління вузу, членом бібліотечної ради. Протягом п'яти років він виконував обов'язки редактора “Известий Историко-филологического института кн.Безбородько в Нежине” [19].

М.Я.Грот

У 1883 р. М. Я. Грот залишив Ніжин, перейшов спочатку в Новоросійський, а потім у Московський університет. Він відомий і як голова Московського Психологічного товариства, засновник і редактор журналу “Вопросы философии и психологии” та інших філософських видань.

Проф. Л.М.Лопатін згадував: “Філософська думка М.Я.Грота відзначається надзвичайним сприйняттям і широким примиреним напрямком. Він не стільки творець зовсім нових поглядів, скільки умілий систематизатор, живий тлумач і талановий популяризатор тих ідей, які носяться в повітрі, складають загальну духовну поживу і є інтимною підкладкою громадських настроїв; це не завадило Гроту бути філософом самостійним; в багатьох пунктах він висловлював самотні, своєрідні образні погляди. Сила його була не в окремих переконаннях, які нерідко змінювались, а в його цілісній особистості, в його завжди ясному настрої, у невимірній сміливості його прагнень до наміченої мети, в неліцемерному співчутті всьому хорошому, нарешті, – в його гарячому, щирому слові. Він наче народився бути професором” [20].

Наукові школи та напрямки

У другій половині 70-х – на початку 80-х років в інституті сформувалася відома в науковому світі Ніжинська славистична школа. Професор М.О.Лавровський зумів створити таку атмосферу в інституті, яка сприяла успішному вивченню важливих наукових проблем.

Учасниками **Ніжинської філологічної школи** були академіки М.О.Лавровський, П.В.Нікітін, М.Н.Сперанський, члени-кореспонденти Академії наук Р.Ф.Брандт, А.С.Будилович, Г.А.Ільїнський, В.І.Резанов, професори М.І.Соколов, І.І.Іванов, В.В.Качановський, К.Ф.Радченко, Є.В.Петухов та інші. Саме в період свого перебування в Ніжині вони сформувалися як визначні вчені, стали засновниками таких напрямків у науці як лінгвістична палеонтологія слов'ян (А.С.Будилович), слов'янська акцентологія (Р.Ф.Брандт), праслов'янська мова та її граматики (Г.А.Ільїнський), міжслов'янські літературні взаємини (М.Н.Сперанський), російська й українська драма (В.І.Резанов) та інші. Значення праць учених ніжинської філологічної школи зі слов'янознавства, вітчизняного мовознавства та літературознавства величезне [21].

Антон Семенович Будилович (1846–1908) одержав освіту в С.-Петербурзькому університеті, пройшов наукову школу академіків І.І.Срезневського та В.І.Ламанського, захистив у 1870 р. магістерську дисертацію “Исследование языка древнеславянского перевода ХПІ

слов Григорія Богослова по рукописи імператорської публичної бібліотеки XI века”.

Коли в 1875 р. проф. М.О.Лавровський запросив його працювати до Ніжинського Історико-філологічного інституту кн.Безбородька, молодого вченого уже добре знали в наукових колах. Але саме в Ніжині відбувся процес становлення А.С.Будиловича як визначного вченого-славіста. Тут були написані його кращі наукові праці з історії слов'янських літератур та їх мов, з проблем мовних взаємозв'язків [22].

А.С.Будилович

У 1877 р. А.С.Будилович опублікував працю “Анализ составных частей славянского слова с морфологической точки зрения”. Використавши порівняльно-історичний метод, він прослідкував за процесом створення слів із коренів на різних їх етапах (на початку, в процесі і як результат). Учений продовжував тут розвивати теорію Ф. Міклошича і Ф.Боппа, згідно з якою розвиток і збагачення мов проходить завдяки суфіксальному творенню слів.

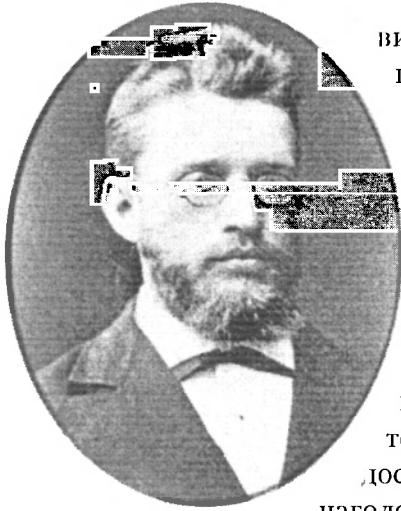
У 1878 р. в “Известиях... института...” була опублікована найзначніша праця А.С.Будиловича “Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным. Исследование в области лингвистической палеонтологии славян. Ч. 1.”. Ця частина складається з двох розділів: а) розділ лінгвістичний і б) історико-географічний та етнографічний. У другу частину дослідження ввійшли іменники, які стосувалися побуту та закладів. Окремі розділи праці були опубліковані у 1878, 1879, 1882 роках. На жаль, оригінальне, глибоке і важливе історико-палеонтологічне дослідження загальнослов'янської лексики не завершено. За багатством фактичного матеріалу робота не втратила свого значення і в наш час.

5 лютого 1879 р. А.С.Будилович на основі цієї праці захистив докторську дисертацію. Палеонтологічне вивчення мови давало можливість визначити “вік” слів (у термінах “дослов'янське”, “праслов'янське”, “давньослов'янське”, “обласне”), побачити його етимологію у паралелях з іншими близькими мовами, визначити джерело запозичення.

У період роботи в Ніжині А.С.Будилович опублікував наукові праці не тільки з лінгвістики, а й з літератури, історії слов'янських народів. За визначний внесок у розвиток науки його в 1882 р. обрали членом-кореспондентом Академії наук.

У 1881 р. А.С.Будилевич перейшов до Варшавського університету, де очолив кафедру російської та церковно-слов'янської мов, а з 1887 по 1892 роки працював деканом історико-філологічного факультету університету. Тут він і продовжив наукову роботу.

Р.Ф.Брандт

Роман Федорович Брандт (1853–1920), визначний учений-славіст, літературознавець, письменник, син відомого зоолога, доктора медицини, академіка Федора Федоровича Брандта, почав працювати в Ніжинському історико-філологічному інституті з 1877 р. Він захоплювався слов'янською філологією, неодноразово їздив за кордон, збирав матеріали для магістерської дисертації “Начертание славянской акцентологии”, яку він захистив у 1881 р. Робота вийшла окремим виданням. Це було перше дослідження в галузі слов'янської акцентології, яке засвідчило велику ерудицію і талант дослідника. Значну цінність мали і його “Таблиці наголосів”, складені на основі граматик, словників і монографій.

У 1882 р. Р.Ф.Брандт зайняв посаду ординарного професора. В 1881–1886 роках у журналі “Русский филологический вестник” опублікував серію статей, які об'єднав під назвою “Грамматические заметки” (окр. вид.: Варшава, 1883, 1886) і захистив у 1886 р. їх як докторську дисертацію [23].

У 1883–1887 рр. Р.Ф.Брандт займався редагуванням “Сравнительной морфологии славянских языков” Франца Міклошича, перекладеної на російську мову студентом Ніжинського історико-філологічного інституту М.В.Шляковим. Учений зробив багато виправлень і приміток до тексту, які склали 93 сторінки. Публікація цієї праці з примітками Р.Ф.Брандта на сторінках “Известий Историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине” була важливою подією не тільки в науковому житті інституту, але й далеко за його межами.

У 1886 р. Р.Ф.Брандт залишив Ніжин і переїхав до Москви, де працював до 1920 р. на кафедрі слов'янської філології університету. В 1902 р. він був обраний членом-кореспондентом Академії наук. Внесок дослідника в мовознавство і, зокрема, в славістику величезний, а його талант – багатогранний. Р.Ф.Брандт володів 20 мовами, опублікував підручники з багатьох слов'янських мов. Відомий він і як оригінальний письменник, автор байок, перекладач.

У 80-х роках відбулася зміна професорів. Пішли з інституту П.В.Нікітін (1876), А.С.Будилович (1881), М.О.Лавровський (1882), М.Я.Грот (1883), Р.Ф.Брандт (1886), М.І.Соколов (1889), Г.Е.Зенгер (1886). Одні з них стали ректорами вищих навчальних закладів, інші – деканами, завідувачами кафедр у С.-Петербурзькому, Московському, Варшавському, Київському університетах. П.В.Нікітін був обраний віце-президентом Академії наук Росії, Г.Е.Зенгер – заступником міністра, а потім міністром народної освіти. Їм на зміну прийшли професори-філологи В.В.Качановський, М.І.Мандес, К.Ф.Радченко, Г.А.Ільїнський, М.Н.Сперанський, І.І.Іванов та інші. Ці вчені зміцнили авторитет Ніжинської школи славистів, а також заклали підвалини нової наукової галузі, яка здобула визнання як визначний Ніжинський історичний осередок.

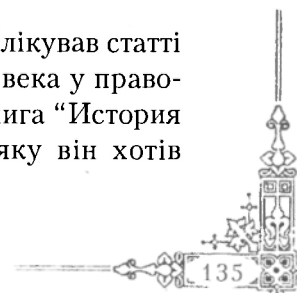
Володимир Васильович Качановський (1853–1901), визначний учень-славист, закінчив Варшавський університет. На талановитого студента мав особливий вплив професор В.В.Макушев, який відстоював принцип паралельного вивчення історичного, культурологічного та мовознавчого матеріалу. Після захисту магістерської дисертації про творчість А.М.Глегевича В.В.Качановський продовжував працювати в зарубіжних архівах, де вивчав історію, культуру, літературу південних слов'ян. У цей час він написав чимало своїх робіт про культуру болгар. Як відмітив проф. М.Н.Сперанський, болгарському народу В.В.Качановський присвятив “найбільш визначні і глибокі за своїм значенням праці” [24].

В.В. Качановський

У вересні 1888 р. В.В.Качановський перейшов на роботу у Ніжинський історико-філологічний інститут на посаду екстраординарного професора. Тут він продовжив видавати своїми силами періодичний науковий збірник “Вестник славянства” (1888 – 1890), перші номери якого вийшли в Казані. У цих виданнях були опубліковані основні праці вченого зі слав'янознавства, які торкалися питань історії, релігії, літератури, мовознавства.

У цей час В.В.Качановський цікавився Сербією, опублікував статті “Сербский эпос”, “Очерк литературы XVIII – нач. XIX века у православных сербов” та інші. Найзначнішою працею є його книга “История Сербии с половины XIV до конца XV века” (1899), яку він хотів представити до захисту як докторську дисертацію.

Цікавили вченого і проблеми суспільно-політичних, мовних та літературних зв'язків, які він висвітлював на багатому матеріалі, пов'язаному з Росією та іншими європейськими країнами ("Связь славянской филологии с историей русского языка и сравнительным языкознанием. Значение славянской филологии", "Россия и Польша в начале XIX века", "Несколько замечаний о древнесербской литературе и о взаимном влиянии литератур сербской, болгарской и русской" та ін.). Ця частина спадщини має особливе значення, бо вона не втратила своєї наукової актуальності і в наш час.

Як учений-славіст, В.В.Качановський проявляв інтерес і до деяких джерел, які зачіпали історію та культуру українського народу. У своєму науковому збірнику "Вестник славянства" він друкував рецензії, бібліографічні відомості про Україну та її культуру. Обіймаючи протягом два-

надцяти років кафедру церковно-слов'янської мови, історії російської мови і слов'янських говорів у Ніжинському інституті, В.В.Качановський залишив по собі пам'ять як про чудового знавця історії слов'янства, її мови, культури, багатогранного вченого, автора більше двохсот статей, які свідчать не тільки про плодovitість автора, а й про різноплановість його наукової діяльності [25].

Відомий учений-славіст **Григорій Андрійович Ільїнський** (1876 – 1937) працював у Ніжинському інституті з 1909 по 1916 рік [26]. Після закінчення Петербурзького університету під керівництвом академіка В.І.Ламанського займався вивченням слов'янських мов. Декілька років жив за кордоном, працював там у архівах та бібліотеках. У 1902 р. в Празі молодий дослідник видав свою працю "Об архаизмах и новообразованиях праславянского языка. Морфологические этюды", яка принесла йому відомість у наукових колах.

У Ніжині глибоко розкрився талант Г.А.Ільїнського як відомого вченого-славіста. З його іменем пов'язаний цілий період в історії славістики. Найважливішою працею ніжинського періоду є його

“Праславянская грамматика”, видана в Ніжині в 1916 р. У своїй книзі науковець розглядав фонетичні і морфологічні особливості праслов'янської мови в розвитку. Крім того, він обґрунтував право на існування спеціальної науки про праслов'янську мову, яка відрізняється як предметом, так і завданнями та методом від порівняльної граматики слов'янських мов і граматики старослов'янської мови [27].

Праця Г.А.Ільїнського була високо оцінена науковою громадськістю. За пропозицією академіка О.О.Шахматова вченому була присуджена академічна премія і золота медаль. “Праславянская грамматика” Г.А.Ільїнського – найважливіша праця вченого.

З 1916 р. Г.А.Ільїнський працював у різних університетах. У 1921 р. він був обраний членом-кореспондентом АН РРФСР, членом Болгарської (1929) і Польської (1930) Академії наук. У бібліографічному списку позначено 503 праці вченого [28].

Наукові досягнення А.С.Будиловича, Р.Ф.Брандта, В.В.Качановського, Г.А.Ільїнського та інших, здобуті в стінах Ніжинського історико-філологічного інституту, в багатьох випадках вперше у світовій практиці так широко висвітлювали проблеми славістики. Ці та інші праці підносили ніжинську філологічну школу на рівень світової науки.

Крім яскравих особистостей в галузі мовознавства, у Ніжинській філологічній школі були й видатні літературознавці. Один із них – **Михайло Нестерович Сперанський** (1863–1938), який з 1895 по 1906 рік працював у Ніжині. Випускник 1908 р. Л.І.Пуцилов згадував: “Головною фігурою серед наших професорів був, звичайно, М.Н.Сперанський. Він читав нам історію давньої російської літератури. Його лекції відвідувались нами, і заліки у нього вважались дуже важливими, і тому ми готувались до них серйозно. На вигляд він був чистий русак-великорос, і в мові його відчувалася симпатична московська говірка. Був він простим у спілкуванні, але студенти чогось його побоювались.

Г.А.Ільїнський

М.Н.Сперанський

НІЖИНЬСКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Лекції його були змістовними, але не мали блискучості, щоб захоплювати нас.” [29].

У 1895 р. М.Н.Сперанський захистив магістерську дисертацію “Славянские апокрифические евангелия”. В ній учений розглядав слов’яно-російські зв’язки раннього середньовіччя. У Ніжині він написав докторську дисертацію “Из истории отреченных книг”, яку захистив 1899 року.

Ніжинський період був плідним для вченого. Він опублікував більше 60 праць з давньоруської і слов’янської літератур, фольклору, міжлітературних зв’язків.

Уперше в науці було поставлене питання про взаємодію російської літератури з болгарською і сербською. Дослідження “Деление истории русской литературы на периоды и влияние русской литературы на югославскую” (1896) давало можливість побачити літературний процес в його взаєминах, визначити джерела взаємовпливів. У цьому напрямку були написані й інші праці. Порівняльно-історичний принцип, яким керувався вчений у своїх дослідженнях, дав можливість виявити багато спільного, характерного для слов’янських літератур.

У 1902 році М.Н.Сперанський був обраний членом-кореспондентом Академії наук. Він співпрацював у багатьох періодичних виданнях.

Частина робіт вченого була присвячена новій російській та українській літературам. У статтях “Заметки истории “Енеїди” І.П.Котляревского” (1902), “Малорусская песня в древних русских печатных песенниках” (1906–1909) він зачіпав питання російсько-українських літературних і культурних взаємин.

У Ніжині М.Н.Сперанський уперше дослідив спадщину І.Г.Кулжинського, розкрив його роль у творчій долі М.Гоголя, Н.Кукольника, Є.Гребінки (“Один из учителей Н.В.Гоголя”, 1906), описав рукописи бібліотеки інституту, серед них і твори М.Гоголя. Ці матеріали були опубліковані в чотирьох номерах “Известий Историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине”.

М.Н.Сперанський провів велику роботу по підготовці ювілею М.Гоголя у 1902 році. Разом з іншими вченими він організував виставку, присвячену життю і творчості письменника, взяв участь у виданні “Гоголевского сборника” (К., 1902), де опублікував чотири статті. Учений детально дослідив питання про роль Гімназії вищих наук у творчій долі М.Гоголя, а також визначив роль і місце навчального закладу в історії культури Росії та України. У 1896 р. М.Н.Сперанський став членом Ніжинського історико-філологічного товариства, брав активну участь у його роботі. Майже 12 років продовжувалася наукова і педагогічна діяльність професора М.Н.Сперанського в Ніжинському

інституті. Це був період становлення і мужніння його як історика літератури, славіста, візантолога, етнографа й фольклориста [30].

У 1882 р. в Історико-філологічному інституті кн. Безбородька було відкрите історичне відділення, проект якого ще 1881 року розробили професори М.Я.Арістов, П.І.Люперольський і Г.Е.Зенгер [31]. Науковці підкреслювали, що до останнього часу історія на філологічному відділенні займала другорядне місце. Проте у вищих навчальних закладах на першому місці повинні стояти наукові та освітні цілі. І тільки при живих органічних зв'язках, які існують між історією й іншими філологічними предметами, може покращуватися філологічна підготовка.

Тому питання про відкриття історичного відділення було актуальним незалежно від того, чи буде попит у гімназіях на викладачів історії, хоча і це важливо.

У зв'язку з тим, що історикам необхідні знання з класичних мов та літератур, цим предметам приділялася значна увага, і випускники історичного відділення могли працювати викладачами як історії, так і давніх мов.

На історичному відділенні пропонувалось читати такі предмети: 1) історія всесвітня, 2) історія російська, 3) давні мови (мова, історія літератури і старожитності), 4) філософія, 5) географія, 6) педагогіка.

Курс всесвітньої історії поділявся на історію Сходу і Греції, римську і середню, а також нову. Крім цього, виділялась історіографія, читання й аналіз літературних, епіграфічних і різного роду письмових історичних пам'яток, а також ознайомлення з речовими пам'ятками.

Указувалось на те, що під час читання курсу географії слід було б звертати увагу на ті його аспекти, які мають відношення до історії, тобто враховувати елементи історичної географії.

М.Н.Сперанський разом зі студентами

Передбачалося також читання лекцій з методики викладання історії в гімназії, написання трьох письмових робіт на 3 та 4 курсах. Інші неспеціальні дисципліни планувалися вивчати разом зі студентами класичного та російсько-слов'янського відділень. Французьку та німецьку мови пропонувалося вивчати паралельно.

Цей проект обговорювався на декількох засіданнях конференції, був відповідно оформлений і переданий на затвердження міністру освіти. З деякими уточненнями він і був впроваджений у життя інституту. З цього часу відбувалася підготовка вчителів історії.

Вчені Ніжина підтримували зв'язки з науковими центрами та товариствами. Так, членами товариства Нестора-літописця Київського університету Св. Володимира, яке було відкрите 24 листопада 1872 р., стали у 1887 р. професори М.Лавровський, М.Арістов, А.Будилевич, а потім М.Лілеев, М.Соколов, М.Сперанський, М.Бережков. У 1905 р. до товариства увійшли професори В.Піскорський і К.Радченко.

Праці вчених Ніжинського історико-філологічного інституту друкувались у науковому збірнику товариства "Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца", зокрема, М.Бережкова "Святой Владимир – строитель городов" (1888), "Крымские шертные грамоты" (1888, кн. 8), М.Лілеева "О летописной Нежатиной ниве" (1889, кн. 13) та інші.

У дореволюційний час ніжинськими вченими-істориками було написано чимало фундаментальних праць, які одержали високу оцінку і не втратили свого наукового значення й досі.

Дослідників, що займалися вивченням вітчизняної історії, цікавили різні проблеми Давньої Русі: прийняття християнства, розвиток промислів, освіти, утвердження окремих князівств та міст, міжкнязівські відносини, взаємини з іншими державами. У деяких працях висвітлювались історичні процеси XVI–XVII ст., Росія за Петра I та Софії, взаємини з Кримом, розкольники, церковні братства, боротьба за Лівонію між Росією і Річчю Посполитою, посольські прикази тощо. Рідше торкалися питань новітньої історії Росії. Лише деякі науковці на прикладі Ніжинської вищої школи розкривали особливості розвитку освіти в Росії в XIX ст. [32].

Викладачі за вечірнім часм

Серед професорів, які займалися вивченням вітчизняної історії, слід виділити М.Я.Арістова, М.М.Бережкова та В.Г.Ляскоронського.

Перший директор Історико-філологічного інституту акад. М.О.Лавровський запросив на роботу в Ніжин **Миколу Яковича Арістова** (1834–1882), який на цей час був уже відомим ученим-істориком, автором багатьох праць із історії Росії. Він дотримувався демократичних поглядів, був близьким до шістдесятників.

М.Я.Арістов займався вивченням історії церковного розколу, старообрядництва, земських соборів XVII ст., общин. Він опублікував більше двадцяти праць, серед них – “Разбойники и беглые времён Петра Великого” (1864), “Промышленность древней Руси” (1866) та інші.

М.Я.Арістов цікавився також історіографією, вивчав праці видатних істориків, опублікував багато рецензій на книги, часто при цьому він пропонував свою не традиційну оцінку історичного процесу, підтримував зв'язки з археологічною комісією та етнографічним відділом Російського географічного товариства, був делегатом археологічних з'їздів.

М.Я.Арістов

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

У 1871 р. М.Я.Арістов захистив докторську дисертацію на тему: “Московские смуты в правлении царевны Софьи Алексеевны”.

Ніжинський період для М.Я.Арістова вважається найбільш плідним. Він продовжував цікавитися різними сторінками вітчизняної історії. Особливий інтерес проявляв до народного життя, його побуту, вірувань, поведінки тощо. На третьому Археологічному з'їзді в 1878 р. учений виступив з доповіддю “Русские народные предания об исторических лицах и событиях”. Ця праця була продовжена. У 1880 р. учений опублікував статтю “Предания об исторических лицах и событиях”. Науковий інтерес становлять і його розвідки: “О симбирских раскольниках” (1877), “О земле Половецкой” (1877), “Состояние образования в России в царствование Александра I” (1877), “Невольное и неохотное пострижение в монашество у наших предков” (1878) та інші. У 1881р. від науковців інституту брав участь у роботі V Археологічного з'їзду, який проходив у Тифлісі.

В останні роки свого життя М.Я.Арістов працював над складанням історико-географічного словника Росії. Писав монографічне дослідження про свого вчителя “Жизнь и сочинения Афанасия Прокофьевича Шапова” (1883), яке вийшло уже після його смерті. Учений пішов із життя у 48 років, залишивши багато незавершених праць.

У зв'язку з відкриттям історичного відділення на посаду екстраординарного, а з 1886 р. – ординарного професора російської історії був обраний **Михайло Миколайович Бережков** (1850–1935).

Він був випускником історико-філологічного факультету Петербурзького університету. Старанність, наполегливість до занять, природне обдарування не залишилися без уваги і на нього

звернув увагу відомий російський історик К.М.Бестужев-Рюмін, який на кілька років став керівником й опікуном М.М.Бережкова. Під його керівництвом були написані й перші наукові розвідки – “Про смоленські грамоти з боку їх змісту і мови” (кандидатське дослідження, відзначене золотою медаллю) та “Про торгівлю Русі з Ганзою до кінця XVст.” (магістерська робота). Навчання у славетному університеті мало величезний вплив на формування молодого вченого і педагога. Ось як він згадував через багато років про своє перебування у Петербурзі: “Він (Петербург – О.С.) – моя культурна батьківщина; початок моєї наукової школи і школи життєвої: в університеті виявились і розвинулись мої наукові сили, мої симпатії і смаки до історії, до

М.М.Бережков

філології; в Петербурзі став зміцнюватись мій характер: наука дисциплінувала мене, виховувала, зміцнювала.

В Петербурзі я зрозумів, що таке професор, людина освічена і благородна, і до того ж добра людина. Петербурзькі професори поставили мене на вірний шлях життя, відповідний до мого душевного настрою: вони підготували з мене професора (хоча далеко негідного їх)” [33].

Після захисту магістерської дисертації у 1879 р. за рекомендацією К.М.Бестужева-Рюміна молодий магістр історії влаштувався домашнім вчителем у родину графа О.С.Уварова, де протягом кількох років займався вихованням його дітей.

Прийшовши у 1882 р. до Історико-філологічного інституту князя Безбородька молодим професором російської історії, після відкриття історичного відділення, М.М.Бережков активно включився в процес становлення історичної освіти в Ніжині. Розробка ґрунтовних лекційних курсів з російської історії, участь у роботі кількох загально-російських археологічних з'їздів, фундація Історико-філологічного товариства при НІФІ князя Безбородька надали вченому знаного авторитету в наукових і просвітницьких колах України. Не маючи власної родини, професор весь свій час, усю свою любов і тепло віддавав студентам і слухачам.

“Зовнішність його була якоюсь іконописною, – згадував студент Л.І.Пуцилов, – і мені він показався людиною не від світу свого. Він був великим знавцем своєї справи. В той час йому було вже за 50 років, але дивлячись на нього, важко було сказати, молодий він чи старий. В аудиторію він за допомогою служителя приносив купу книжок із закладинками. Ці книжки він давав для ознайомлення студентам; читаючи лекції, він не сідав у крісло, а здійснював своєрідний обхід кафедри і висловлював свої думки на ходу. Голос був у нього якийсь старечий, зовсім не по роках.

Цікавими були його заняття з історіографії російських джерел, з якими студенти знайомились тут же на лекціях. Студентам, які брали у нього теми для кандидатських робіт, він охоче допомагав своїми вказівками” [34].

Прагнув він і до удосконалення навчальної роботи зі студентами. Вже на початку ХХ ст. зазначав: “... я переконався, що читання лекцій – рутинна справа; давно пора б змінити методу занять професорів зі студентами. А то це виходить і нудно, і важко – читання лекцій професорами, записування їх і відтворення студентами, переливання промови з кафедри на лаву, в студентський зошит. Німецького походження заяложена рутинна манера” [35].

Віддаючи всього себе і своє життя поширенню історичних знань, ніжинський професор був занепокоєний у цілому досить слабкою

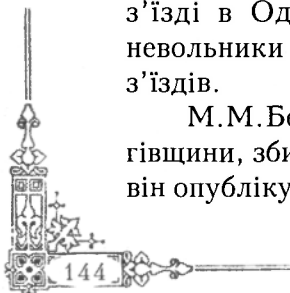
підготовкою молоді, що приходила на студентські лави, загальними процесами, які відбувалися з освітою в Російській імперії. “У нас дуже, дуже мало знають свою історію. Неосвіченість у самих учителів величезна, недоліки разючі, дивовижні. Не знаєш, чому більше дивуватися: чи тайнам історії, чи байдужому невічливому ставленню до історичної науки з боку навіть тих, хто викладає і пише її...” [36]. І ця турбота про викладання історії не залишала М.М.Бережкова протягом багатьох років. Він навіть звернувся до своїх колег по науково-педагогічному ремеслу з проханням, що “необхідно відноситися з любов’ю до тих, кого навчаєш, з лагідністю, терпінням. ... Нашу школу відновлять не міністерські розпорядження, а учителі і професори кращого сердечного настрою: віруючі, люблячі, спокійні і скромні. У самих професорів не завжди достатній фонд наукових знань. А головне: далеко не у багатьох є обдумана метода викладання і міцний образ наукового мислення, наукової роботи.

Говорю не для звинувачення їх, а розмірковуючи про справу: бо, професори наші все таки єдиний стан, який серйозно займається наукою. В цілому, Інститут – гарна школа (Я дуже радий, що за свою долю послужив цій школі, повчив, і сам багато чому навчився в Ніжині)” [37].

Набувши величезний досвід роботи у вищій школі, М.М.Бережков, передавав його своїм слухачам, частина з яких в подальшому стала відомими науковцями і професорами. На своїх заняттях він не лише зупинявся на фактологічному матеріалі з російської історії, але й пояснював, яким повинен бути справжній історик, на що слід звертати увагу у процесі набуття фахової підготовки. “Історик повинен мати досить живу уяву і дар художнього викладу, і в той же час точну, без зайвих прикрас. Істориком необхідно мати високу освіту і пізнання: він не може обійтися без деяких знань всесвітньої історії, якщо хоче наважитись на користування порівняльним методом в галузі історії” [38].

На початку своєї діяльності в Ніжині вчений приділяв особливу увагу підготовці курсу, який він почав читати. І лише в 90-х роках одна за одною були надруковані його праці з історії Криму (“План Юрия Крижанича о завоевании Крыма” (1891), “Крымские дела в старом царском архиве”, “Древнейшая книга крымских посольских дел”, “Нур-сал-тан, царица крымская. Историко-биографический очерк”, “Крымские шертные грамоты” та інші). На Археологічному з’їзді в Одесі вчений виголосив доповідь “Русские пленники и невольники в Крыму”. Пізніше він брав участь у роботі VII та IX з’їздів.

М.М.Бережков цікавився історією України і, зокрема Чернігівщини, збирав архівні документи. У періодичних виданнях інституту він опублікував деякі матеріали з місцевого архіву та маловідомі описи

Ніжина початку ХІХ ст. І нині не втратила свого наукового значення його праця “Город Нежин в начале ХІХ века, по описанию московских путешественников”. Об’єктом дослідження вченого були також ніжинські легенди, які торкалися подій 1709 р. Серед неопублікованих робіт залишилася стаття, присвячена Чорній Раді 1663 року, яка проходила в Ніжині.

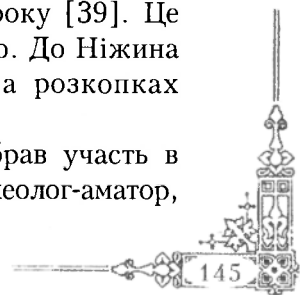
М.М.Бережков вивчав також матеріали, які торкались Чернігівщини, давав їм наукову оцінку. Наукове значення мають його статті про відомих дослідників краю О.Ф.Шафонського та М.Є.Маркова. Праця “А.Ф.Шафонский и его труд “Черниговского наместничества топографическое описание”: Заметки к истории Черниговской губернии и Малороссии вообще” (1910) має досить об’ємні примітки, які розширюють зміст основного тексту і свідчать про глибоке знання вченим історії України. Велику історіографічну цінність має “Щоденник” М.Бережкова (32 зошити), в яких висвітлювалися події з 1882 р. по 1930 рік.

Перебуваючи з 1906 року у відставці, М.М.Бережков не втрачав зв’язків із навчальним закладом, надаючи новим поколінням викладачів і студентів усіляку наукову й методичну допомогу. Любов Михайла Миколайовича до викладацько-педагогічної діяльності і до ніжинського навчального закладу була настільки сильною, що він, майже без вагань, не зважаючи на поважний вік, відгукнувся на пропозицію повернутися до активної лекторської роботи у 1919 році, взявши участь у реорганізації вузу після тяжких воєнно-революційних випробувань. Влітку 1922 року професор став співробітником Науково-дослідної кафедри історії культури та мови при Інституті народної освіти в Ніжині, а в 1924–1926 рр. він навіть очолював її секцію української та російської історії. 1926 рік став останнім в педагогічній діяльності М.М.Бережкова. У грудні він вже остаточно вийшов у відставку.

Величезний, майже 50-тирічний досвід М.М.Бережкова на науково-педагогічній ниві, постійне прагнення до удосконалення навчального процесу і навчальних методик, його безцінні щоденники, які він вів майже протягом усього життя, не можуть залишитися без належної уваги сучасного покоління дослідників.

У 1909 році на посаду екстраординарного професора кафедри російської історії був прийнятий **Василь Григорович Ляскоронський** (1859/1860–1927), який працював у Ніжині до 1921 року [39]. Це був значний період в житті й науковій діяльності вченого. До Ніжина він вивчав історію Давньоруської держави, бував на розкопках городищ, курганів, описував їх.

З юнацьких років захопившись археологією, він брав участь в розкопках у Полтавській губернії, які проводив відомий археолог-аматор,

В.Г.Ляскоронський

учитель Лубенської гімназії Федір Іванович Камінський [40]. Він досліджував археологію палеоліту, бронзи й раннього залізного віку Нижнього Посулля, відкрив палеолітичну стоянку біля с.Гінці Лубенського повіту в 1873 р. та обстежував скіфські кургани на Лубнянщині в 1876, 1881, 1883 й 1889 рр., до чого залучав і гімназистів [41].

Навчаючись у Київському університеті, В.Г.Ляскоронський під впливом свого учителя В.Б.Антоновича, ще більше захопився вивченням етнографії, археології, топографії, картографії, нумізматики та ін.

За дорученням Московського археологічного товариства В.Г.Ляскоронський у 1898-1900 рр. займався оглядом старожитностей на Лівобережній Україні [42]. Як згадував вчений у автобіографії, “за дорученням Московського археологічного товариства здійснив три наукові відрядження в межах Чернігівської,

Полтавської, Курської, Харківської та Катеринославської губерній, де займався дослідженням і описом городищ, курганів, довгих валів і т.п.” [43]. Дослідивши городища, кургани, майдани в Середньому Подніпров’ї, у своїх статтях він виклав результати розкопок давнього Лукомльського городища, біля містечка Таганка, у містечку Снетині, поблизу Києва [44].

У 1899 році В.Г.Ляскоронський брав активну участь у підготовці XI археологічного з’їзду у Києві, секретарем якого він був. З часом Товариство Нестора-літописця обирало його делегатом на XIII, XIV та XV археологічні з’їзди. На XI з’їзді вчений виголосив доповідь “Знахідки римських монет в області Середнього Придніпров’я”, в якій доводив давню заселеність краю. На основі знахідок римських монет I-III ст. молодий дослідник висловив припущення про можливість існування Києва вже у цей час. Ця думка була пізніше піддана критиці, проте до неї весь час поверталися вчені, висловлюючи власні теорії відносно розбудови Києва.

Не менший інтерес у дослідника викликали вали на території України. Провівши розкопки Змійового, Пороського, Посульського, Переяславського та деяких інших валів, Василь Ляскоронський присвятив їм цілу низку публікацій: “Городища, кургани і довгі (змійові) вали в басейні р.Сули”, “Змійові вали в межах Південної Росії, їх відношення до курганів-майданів і приблизна епоха їх виникнення”, “Городища, кургани, майдани і довгі (змійові) вали в

області дніпровського Лівобережжя”. Як свідчать сучасні дослідження, науковець не завжди був правий у своїх твердженнях, проте саме вони змушували дослідників шукати шляхи для правильного визначення дат заснування деяких валів, ураховуючи найновітніші археологічні дані.

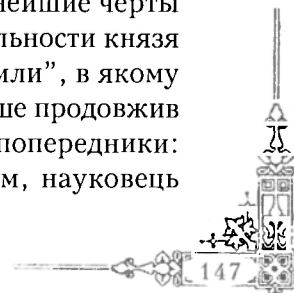
Тривалий час учений працював над вивченням Переяславської землі, використовуючи літописні та археологічні матеріали, наслідком чого стала поява “Історії Переяславської землі з найдавніших часів і до половини XIII ст.”, яка викликала жваву дискусію серед істориків.

У Ніжині були написані й інші праці з археології, які заслуговують на увагу і в наш час: “До питання про місцезнаходження в межах Південної Росії району, в якому проповідував єпископ Брунон на початку XI століття”, “Римська монета в межах Південної Русі як історичне джерело для давнього періоду російської історії”. Досить тривалий час учений присвятив вивченню історії Вишгорода, що переросло в монографію “Киевский Вышгород в удельно-вечевое время”, яка вийшла у 1913 р. “Займаючись дослідженнями про Київський Вишгород, я одвідав с.Вишгородок проти устя Десни, та зняв план з решти його стародавніх валів. Щоб перевірити свої поміри і план, я надумав звернутись до В.Б.[Антонович], знаючи, що він має чимало креслень з стародавніх окопів та городищ, які робив в часі своїх численних екскурсій по краю. В.Б. хоче показав мені своє креслення з контурів стародавніх валів Вишгородка, при чому виявилось, що його креслення цілком зійшлося з моїм, і цим підтвердилось, що я не оминув нічого істотного, зарисовуючи вали давнього Вишгородського городища” [45].

В.Г.Ляскоронський плідно співпрацював у галузі місцевої археології з членами Полтавської вченої архівної комісії Л.В.Падалкою, С.Т.Сиротенком, П.М.Єременком, наслідком чого стала поява у 1902-1914 рр. публікацій з описами городищ, курганів, змійових валів і майданів Полтавщини [46].

В цей же час В.Г.Ляскоронський опублікував роботу “Северские князья и половцы перед нашествием на Русь монголов” (1913). У ній учений розкрив стосунки, які існували у чернігово-сіверських князів з половцями та іншими сусідніми народами і племенами.

У 1916 р. в Ніжині надруковане дослідження “Главнейшие черты общественно-политической и церковно-религиозной деятельности князя Владимира Святого и его заслуг в отношении Русской земли”, в якому В.Г.Ляскоронський стверджував, що князь Володимир лише продовжив справу хрещення руських земель, яку розпочали його попередники: княгиня Ольга, князі Ярополк та Аскольд. Таким чином, науковець

ставив під сумнів твердження про те, що запровадження християнства на Русі було лише справою Володимира. Ця думка висловлювалася вченим і в пізніші часи. В Ніжині були написані й інші праці В.Г.Ляскоронського, які заслуговують на увагу.

Після переїзду до Києва у 1921 році В.Г.Ляскоронський продовжив свої заняття, працюючи професором Київського археологічного інституту. Під час розкопок Золотих Воріт у 1926 р. вчений застудився, тяжко захворів і на початку 1927 р. помер.

Дослідників Ніжина, що займалися вивченням всесвітньої історії, цікавили проблеми давнього Риму, Греції, Візантії, окремі сторінки їх життя (водопостачання давнього Риму, культ Вести, субструкції Капітолія, діяльність імператорів, полководців, культурних діячів (Цицерон, Цезар, Август, Сенека, Горацій, Овідій, Перікл, Геродот і т. п.), країн Іспанії, Португалії, Англії, Польщі, Скандинавії тощо.

Основи наукового вивчення давньогрецької та римської історії були закладені в Ніжинському історико-філологічному інституті ще в середині 70-х рр. XIX ст., із появою в ньому вже відомого на той час історика-аптічника **Петра Івановича Люперсольського (1836–1903)**, який працював тут з 1875 по 1897 рік. Він був учнем М.С.Куторги – одного із засновників у Росії наукового порівняльно-критичного підходу до вивчення історії Давньої Греції. Під його керівництвом П.Люперсольський підготував і захистив у 1869 р. магістерське дослідження “Храмове місто Дельфи з оракулом Аполлона Піфійського в Давній Греції”, в якому зробив спробу розглянути особливості внутрішнього устрою давньогрецького міста-святилища [47]. Звичайно, подальші археологічні розкопки, особливо французьких учених, відкриття пам’яток її епіграфічного матеріалу перетворили цю працю в застарілу з наукової точки зору, але для того часу постановка даної проблеми була новою і актуальною.

П.І.Люперсольський пройшов не тільки гарну школу в Петербурзі, а й ознайомився із новітніми досягненнями зарубіжної історіографії під час свого дворічного стажування за кордоном. Він прослухав лекційні курси та відвідав практичні заняття знаних у світі вчених Л. Ранке, Т. Моммзена, Е. Курціуса, А. Кіргхофа та ін. у Берлінському університеті, відвідав Дрезден, Мюнхен, де вивчав твори мистецтва й античні пам’ятники, познайомився з рукописами та картинними галереями в Мілані, Венеції, Флоренції, а в Римі під керівництвом проф. Генцека вивчав різні матеріали, які торкалися життя міста в античний та середньовічний періоди. П.І.Люперсольський відвідав також інші міста Італії, Греції, Туреччини.

Накопичивши значний матеріал в архівах та бібліотеках Німеччини, Італії, Греції, П.Люперсольський почав свою науково-

педагогічну діяльність у Ніжині 1875 р. вже досить зрілим ученим. Його цікавили різні проблеми грецької та римської історії, але як послідовник М.Куторги найбільшої уваги приділяв історії Аттики та афінської демократії. Наслідком цих наукових занять стала поява “Нарисів державної діяльності і приватного життя Перікла”, в яких яскраво виявився погляд науковця на історію давньої Афінської держави. Незважаючи на свій науковий потенціал, дослідник, на жаль, залишив після себе незначну творчу спадщину, що пояснювалося надзвичайною вимогливістю до себе та інших письменників. Ніжинський науковець постійно підкреслював: “Коли писати, так писати гарно, а то вже краще не писати взагалі” [48]. Але навіть в нечисленних статтях і розвідках П.Люперсольського яскраво відбилися головні методи його науково-дослідницької роботи: положення доводяться на основі джерел, що детально розбираються й критикуються; окреслюються найбільш цікаві наукові питання; проводиться ґрунтовний аналіз і робляться обережні висновки. Інколи він виказує широкий узагальнюючий погляд на проблему [49]. Цікаву і досить не традиційну думку про світоглядну систему професора П.Люперсольського виказав його колега по Історико-філологічному інституту М.Бережков: “При огляді культурної історії та її політичної Люперсольський був із своїм освіченим поглядом на хід всесвітньої історії – поглядом освіченої російської людини, яка усвідомлює, що вона повинна й може дивитися на історію людства самостійно поросійськи, інакше, з точки зору вселенського православ’я, з висоти якої відкриваються далекі перспективи історичні, нові і цікаві як для західноєвропейської, досить широко розробленої історіографії романо-германського світу, так і особливо для історіографії світу греко-слов’янського, значно менше розробленої науково. На жаль, у нас ще мало вчених істориків, які б вивчали історію з цієї самостійної точки зору, російської, церковно-вселенської” [50].

У цей же період (з 1877 до 1885 р.) проблеми римської історії в НІФІ кн. Безбородька розробляв **Григорій Едуардович Зенгер (1853–?)**, випускник Петербурзького університету й учень відомого дослідника Ф.Ф.Соколова, засновника російської античної епіграфічної школи. Під впливом свого вчителя та німецького історика Т.Моммзена, лекції якого з римської епіграфіки та римського державного права вразили молодого науковця під час його перебування у Берлінському університеті, вчений захопився проблемами римської епіграфіки, яку в російській науці започаткував І.В.Помяловський. Це захоплення переросло у низку досліджень, серед яких найбільший інтерес науковців викликали: “Кілька поправок до тексту Горація”, “Замітки до латинських текстів”, “Єврейське питання в давньому Римі”,

Г.Е.Зенгер

“Критичні замітки до Горація Флакка”, “Критичні замітки до т.зв. двох перших книг Проперція”, “Епіграфічні та інші замітки”. Своєрідним проміжним підсумком наукових пошуків у даному напрямку стало написання й захист в Київському університеті магістерської дисертації “Критичні коментарі до деяких суперечливих текстів Горація” в 1886 р. [51].

Інший учень Ф.Ф.Соколова по Петербурзькому університету, **Олексій Іванович Покровський (1868–1928)** переїхав до Ніжина в червні 1894 р., зайнявши посаду екстраординарного професора по кафедрі загальної історії, яку він охоплював до 1905 р. [52]. Саме від свого вчителя він перейняв любов до античної історії, інтерес до хронології, увагу до фактів і питань, навіть найбільш дрібних. “Не існує безумовно великого

і безумовно малого, не має незначної або нікуди непридатної істини” [53] – ця методологічна теза Ф.Соколова була надовго засвоєна О.Покровським, хоча слід відмітити, що в цілому він перебував поза епіграфічним напрямом російської історіографії.

Наукові розвідки О.Покровського “До питання про головний характер давньоелінської держави”, “Про “Введение” в історію Греції професора В.Бузескула”, “Нові явища в галузі розробки давньогрецької історії”, як і два його дисертаційні дослідження “Про красномовність у давніх елінів” та “Про хронологію Афіньської історії VI ст. до Р.Х.”, що з’явилися наприкінці XIX – на поч. XX ст., визначалися великою ерудицією їх автора, вимогливістю та самостійністю висновків і, що вирізняло його серед тогочасних дослідників, надзвичайно великими примітками, які виступали часто самостійними дослідженнями в дослідженні. На думку В.Бузескула, ці примітки були інколи важливіші за сам текст [54]. Не будучи однобічним дослідником, О.Покровський “цікавився всіма суміжними науковими ділянками; він був в такій же мірі істориком, як і філософом, соціологом і етнологом, що забезпечувало і ґрунтовність його висновків і широту поглядів” [55].

Для представників західноєвропейської науки цього періоду було характерним скептичне ставлення до багатьох свідочтв античних авторів, яке призвело до гіперкритицизму. О.Покровського, який уважно стежив за розвитком світової історіографії, теж не обминула ця тенденція, що найбільш яскраво виявилось в його докторській дисертації про хронологію Афіньської держави [56]. В основу

дослідження було покладено аналіз “Політики” Арістотеля, на якій базувалася афінська хронологія, але надзвичайний скепсис ученого призвів до окремих парадоксів, як, наприклад, хронологічне визначення діяльності Драконта після реформ Солона, хоча вже тогочасна історична наука визначила за Арістотелем, що закони Драконта були прийнятті на поч. 20-х рр. VII ст. до н.е. (621 р. до н.е.), а реформи Солона проведені в середині 90-х рр. VI ст. до н.е. (594 р. до н.е.) і т.п.

Більш удалою і вагомою для історичної науки стала праця О.Покровського “До питання про основний характер давньоеллінської держави”, в якій дослідник намагався розглянути грецьке державне право і з’ясувати риси, які визначали основний, споконвічний характер грецької держави. Подібну спробу в західноєвропейській історіографії робив Віламовіц, але він охопив більш широкий спектр проблем. Провівши ґрунтовне дослідження, автор дійшов висновку, що в своїй основі еллінська держава завжди була демократією [57], але як доводять сучасні дослідження, ця думка була хибною. Незважаючи на певні недоліки робіт О.Покровського фактологічного і методологічного характеру, їх рецензенти В.П.Бузескул, Є.Є.Кагаров, Г.Ф.Шульц дали в цілому високу оцінку за їх живість, легкість викладу, інтерес та велику ерудицію.

Для Ніжинської вищої школи характерним було те, що в ній відбувався процес активної взаємодії філології та історії, вивчення історико-філологічних проблем у типологічному напрямку. Чимало професорів і вихованців класичного, історичного та словесного відділів увійшли в історію вітчизняної науки як філологи-історики й історики-філологи.

Професори класичної філології, римської та грецької словесності паралельно з мовознавчими та літературознавчими проблемами вивчали історію давнього Риму та Греції. Так, проф. **Іван Григорович Турцевич (1856–1938)** цікавився водозабезпеченням у давньому Римі, культом Вести, субструкцією Капітолія, римською державністю та її основними рисами, центрами і громадами земляків у імператорському Римі I–III ст. [58] тощо. До речі, із професорів-класиків він був найпомітнішою, своєрідною особистістю, хоча і не відзначався красою, показною зовнішністю, елегантним костюмом. У нього була внутрішня краса. “У Івана Григоровича зовнішність була дивовижна, – згадував один із його студентів, – він нам нагадував якогось середньовічного вченого-алхіміка, навіть чародія, людини не від світу сього. Але у нього було нетлінне багатство духу: добре серце, ласкава усмішка, захоплення своїм предметом, довірливість, безхитрісність і безпосередність дитини” [59].

У Ніжині В.К.Піскорський працював на кафедрі загальної історії з 1898 р. Тут він продовжував досліджувати питання середньовічної історії Іспанії. Насамперед він вивчав історію народних мас і розвиток кріпосного права. Було розкрито ряд важливих питань, ще не висвітлених у російській історіографії.

У праці “Дослідження про значення і походження шести “дурних звичаїв” в Каталонії” В.К.Піскорський завдався метою розкрити, як утворилося кріпосне право в Каталонії, які форми набуло в період розквіту, як і чому розклалося і як цей процес був прискорений селянськими повстаннями 2 пол. XVI ст. Цю ж тему він висвітлив і в докторській дисертації “Кріпосне право в Каталонії в середні віки”, яку захистив 1901 року. У цей же час ученого обрали членом-кореспондентом Барселонської Королівської Академії наук і мистецтв.

У докторській дисертації В.К.Піскорський дійшов висновку, що кріпосне право було породженням певної стадії соціально-економічного розвитку Іспанії. Селянство, яке піднялося на збройну боротьбу в 1462 і 1484 роках, добилося відміни кріпацтва в Каталонії. Ідеї обох дисертацій були покладені в основу його зведеної роботи “Історія Іспанії та Португалії”, яка побачила світ у 1902 році. Це одна з основних праць з питань історії Іспанії та Португалії і в наш час.

Займаючись науковою діяльністю, В.К.Піскорський багато уваги приділяв педагогічній роботі, читав лекції, керував науковими дослідженнями студентів, брав участь у громадсько-суспільних процесах. Після січневих подій 1905 р. у Ніжині почалися студентські страйки, в яких брав активну участь і професор В.К.Піскорський. За це вченого почали переслідувати чорносотенці. Тому в 1906 р. він виїхав у Казань, де працював завідувачем кафедри всесвітньої історії в університеті. У 1910 р. В.К.Піскорський трагічно загинув [61].

В інституті працювали професори, чехи за походженням А.В.Добіаш, Й.В.Добіаш, Ф.В.Режабек, В.І.Петр, які також багато зробили у справі вивчення слов'янської та класичної філології.

В.К.Піскорський

А.В.Добіаш

Вячеслав Іванович Петр (1848–1923) досліджував пам'ятники античної музики. Він захистив докторську дисертацію на тему: “О составах, строях и ладах в древнегреческой музыке” (1901), досліджував цю проблему на багатьох прикладах. Були опубліковані його праці “О персо-арабской гамме”, “Об индийской гамме”, “О голосниках в античных театрах”, “О беспельности некоторых конъектур в лирических партиях античной драмы”, “О древнегреческих партитурах”, “О числе пастушеских песен у Феокрита” та ін.

В.І.Петр

Таким чином, філологи сприяли розповідженню першоджерел античної історії, висвітленню культурологічних проблем і деяких сторінок історії давнього світу. Філологі-славісти зробили багато також для дослідження історії південних і західних слов'ян. Чехія, Моравія, Австрійська Сілезія, Болгарія, Сербія, Чорногорія, Македонія, Польща та інші слов'янські держави, окремі періоди їх історичного розвитку були в центрі уваги професорів Р.Ф.Брандта, А.С.Будиловича, М.І.Соколова, М.Н.Сперанського, П.А.Заболотського, І.І.Іванова, Г.А.Ільїнського, К.Ф.Радченка та інших. Професор В.В.Качановський, наприклад, опублікував праці: “Сербские жития и летописи как источник истории южных славян”, “Балканские славяне в эпоху покорения их турками”, “Византийские летописцы как источник для истории южных славян”, “Деятельность боснийского короля Стефана Твердка”, “Хорватские летописи XV–XVI вв.” та багато інших, написаних на основі архівних та літописних джерел, які розкривали нові сторінки життя південних слов'ян.

У 1894 р. в інституті з ініціативи професорів М.М.Бережкова, А.В.Добіаша та ін. було сформоване **Історико-філологічне товариство** [62], яке мало своє наукове періодичне видання – “Сборник Историко-филологического общества при институте кн. Безбородко в Нежине”. У зв'язку з цим активізувалася наукова робота в інституті. Особлива увага була звернута на збір історичних документів. Міська управа передала Товариству архів Ніжинського грецького магістрату, документи якого охоплювали життя греків у Ніжині з 1722 по 1872 роки. У 1907–1908 навч. році в складі Товариства було 73 дійсних і 3 почесних членів. Головою Товариства був спочатку директор інституту професор Ф.Ф.Гельбке, а потім професор І.Г.Турцевич. Члени Товариства проводили не тільки велику наукову, а й громадсько-

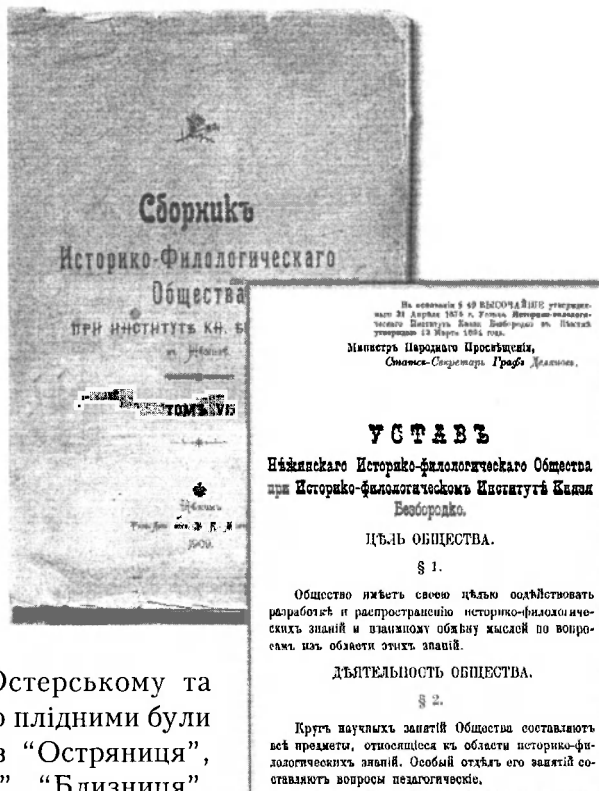
пропагандистську роботу. З їх ініціативи всупереч офіційній забороні було відзначено ряд ювілеїв письменників і вчених, у тому числі урочистості, присвячені Л.Толстому і Т.Шевченку. Одним із напрямків Історико-філологічного товариства було дослідження археологічних старожитностей та історичних пам'яток Чернігівщини. Ця робота особливо активізувалася у зв'язку з підготовкою та проведенням Всеросійських археологічних з'їздів у Києві, Харкові та Чернігові [63].

Так, у 1898–1899 роках проф. М.І.Лілеєв організував дослідження 16 курганів у Остерському та Ніжинському повітах. Особливо плідними були розкопки під Ніжином насипів "Остриця", "Козацька могила", "Трушиха", "Близниця". Про знахідки М.І.Лілеєв доповів на XI Археологічному з'їзді у Києві у 1899 р. [64].

У 1900 р. в інституті була створена *археологічна комісія*, яку очолив проф. А.В.Добіаш. Становлення **Антоня Вячеславовича Добіаша** (1847–1911) як вченого відбулося саме в Ніжині. Сюди він прийшов у 1875 р. як наставник студентів, закінчивши у 1869 р. Празький університет і прослухавши лекції з історико-філологічних предметів у С.-Петербурзькому. У Ніжині він підготував магістерську (захистив у 1878 р.) і докторську (захистив у 1898 р.) дисертації, присвячені грецькій мові ("Синтаксис Аполлония Дискаола" та "Семасиология частей речи и их форм на почве греческого языка").

Археологічною комісією була проведена значна робота по збиранню нових матеріалів, щодо розкопок у Глинському (С.А.Гатцук), Бортиянському (К.І.Самбурський), Остерському (Ф.П.Яновський) повітах. Опис знахідок з цих регіонів знаходимо в "Каталогі виставки XII Археологічного съезда в Харькове" (1902).

Активно діяли й члени археологічної комісії О.Н.Малинка, М.І.Лілеєв, Є.І.Кашпровський [65]. На жаль, археологічна комісія й члени Товариства не виявили особливої активності під час підготовки

Студенти та викладачі інституту

до XIII Археологічного з'їзду, який відбувся 1908 року в Чернігові, і не влаштували в Ніжині виставку археологічних колекцій та матеріалів, які були надіслані на з'їзд, пояснивши це браком коштів. Різномісна робота членів Товариства все ж засвідчує, що Ніжинське історико-філологічне товариство, яке проіснувало до 20-х

років XX століття, зробило великий внесок у розвиток філологічної та історичної науки в Україні.

Значна частина вчених-філологів та істориків активно включалась у напружену боротьбу української інтелігенції проти русифікації, яка особливо посилилася в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. Професор К.Ф.Радченко відстоював необхідність викладання української мови та літератури в інституті бодай на рівні інших слов'янських мов і літератур. Професор М.М.Бережков у статті "А.Ф.Шафонский и его труд "Черниговского наместничества топографическое описание" (1910) висловлював оптимістичний погляд на майбутнє українського народу: "Хочеться вірити, що її майбутнє стане краще від її минулого; мені увесь час уявляється прекрасна, симпатична картина Малоросії" [66].

Величезна робота вчених Ніжина 70–90-х років XIX ст. у галузі слов'янської, класичної філології та історії мала не регіональне, а всесвітнє значення.

Наукові дослідження професорів Ніжинського історико-філологічного інституту сприяли підготовці нової плеяди вчених-славістів та істориків. З порівняно невеликої кількості випускників (за 43 дореволюційні роки випущено 632 особи) відзначилися своїми науковими працями близько 70 вихованців інституту. Серед них визначні філологи: основоположник білорусознавства академік Є.Ф.Карський (закінчив 1885 р.), учений-славіст академік М.С.Дер-

жавін (1900 р.), літературознавець, фольклорист В.В.Данилов (1905 р.), члени-кореспонденти Академії наук, філологи В.І.Резанов (1890 р.), І.М.Кириченко (1914 р.), історик М.Н.Петровський (1919 р.), відомі українські й російські літературознавці, мовознавці, історики: В.І.Савва (1886 р.), А.П.Кадлубовський (1888 р.), Є.І.Кашнровський (1888 р.), М.Ф.Даденков (1910 р.), П.О.Заболотський, Р.М.Волков, П.К.Волинський, І.Н.Каиустянський (1916р.) та багато інших.

Після від'їзду з Ніжина у 1882 р. професора М.О.Лавровського закінчується перший і найбільш плідний етап в історії інституту.

Студентське життя

У 80–90-х роках становище навчального закладу значно погіршилось. У 1884 р. був затверджений новий статут, згідно з яким обмежувалися права студентів і викладачів, відчувався також тиск адміністративного керівництва. Зменшилась кількість студентів. Значна частина професорів перейшла в університети.

Новий директор інституту **Микола Єфремович Скворцов (1836–1902)**, філософ і педагог, який перебував на цій посаді з 1882 по 1893 рік, намагався за вказівкою міністра освіти Делянова внести зміни до навчального плану на користь класичної філології, що вело до фактичної ліквідації слов'яно-російського та історичного відділів і перетворення Історико-філологічного інституту на “інститут класичної філології” [67]. Призначення М.Є.Скворцова на посаду директора у цей час не було випадковим. Він добре знав класичну філологію та філософію. З 1870 р. був доцентом по кафедрі грецької словесності у Київському університеті, а з 1872 р. – директором Харківської класичної гімназії та головою Товариства класичної філології і педагогіки в Харкові. Тож намагання М.Є.Скворцова посилити в Ніжині вивчення класичних мов стає зрозумілим. Але цього не вдалося зробити, бо в кінці 80-х і протягом 90-х років офіційному курсу педагогічних вимог починає протистояти “громадська думка” стосовно класичних мов як нікому не потрібної мертвечини, вивченням якої займатися уже недоцільно. Передові професори були не проти того, щоб в інституті вивчалася класична філологія, але вони рішуче заперечували догматизм у навчанні, який насаджувався

М. Є. Скворцов

директором. На бік професорів стали студенти. Завдяки цьому вдалося зберегти попередню структуру і профіль діяльності інституту [68].

З 1893 по 1907 рік директором інституту працював **Фрідріх Фердинандович Гельбке (1842 – ?)**, дійсний

Ф.Ф.Гельбке

статський радник, доктор філософії. Він запевнив міністра освіти, що в подальшому класичні мови будуть займати головне місце в навчальній програмі, але немало зробив і для того, щоб зберегти слов'яно-російське та історичне відділення, що сприяло подальшому розвитку традицій наукових шкіл попередніх років [69]. Допомогли цьому і відомі вчені-філологи та історики, які працювали того часу в інституті.

Прогресивно настроєні викладачі намагалися наблизити навчальний план інституту до університетського, прагнули зміцнити навчальну базу. Усе це вдалося зробити з великими труднощами. І все ж під їх тиском до навчального плану були внесені курси російської історії та історіографії, викладання німецької та французької мов. Саме в цей час сформувалася кафедра слов'янських мов (сербської, болгарської, чеської та ін.).

На початку 900-х років ставилося питання і про вивчення в інституті української мови та літератури.

Ф.Ф.Гельбке за походженням був чистокровний німець, уже у віці, дуже добрий по відношенню до студентів. “За його спиною, – згадували випускники, – ми відчували себе у безпеці, коли друкували на гектографі лекції наших професорів. Про це, тобто про існування друкарського верстата, могла довідатись жандармерія, але вона, мабуть, не думала, що під крилом камергера Його Величності відбуваються такі речі, як друкування лекцій на гектографі. Це ще припустимо. Але хто засвідчить, що на ньому не стануть друкувати листівки і заклики?” “Я сам особисто, – підтверджував Л.І.Пуцилов, – якимось був присутнім і трохи допомагав в такій справі: один із наших студентів друкував саме на гектографі якусь листівку. Техніку цієї справи він вивчив у нашому інституті” [70]. У спогадах іншого випускника П.А.Єгорова розповідається, як одного разу жандармський полковник прийшов до директора й оголосив, що у нього в інституті навчається небезпечний злочинець. “Дід”, так ласкаво називали директора студенти, дав знати цьому студентові,

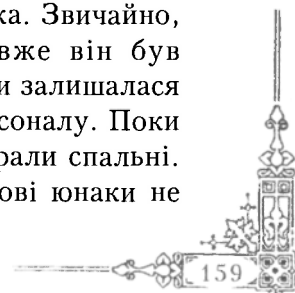
що у нього буде проведено обшук. Обшук закінчився благополучно завдяки тому, що жандармський полковник був на необхідний час затриманий у директора. Студента виключили з інституту, але через деякий час поновили.

У Ф.Ф.Гельбке, до речі, було дивне захоплення, про яке знало все російське вчительство: він складав “Учительський календарь”, у якому наводилися списки вчителів усіх середніх шкіл Росії, де вони працювали, на якій посаді, які предмети викладали. Крім того, там вміщувалися різні постанови Міністерства освіти, друкувались списки навчальних посібників і т.п. Кожний тогочасний учитель уважав за необхідне щорічно придбати цей календар.

Щоб мати уявлення про побутове життя студентів дореволюційних років, звернемося до спогадів випускників інституту: “Правила спілкування, яких офіційно не існувало, утвердились самі по собі і неухильно виконувались: ніхто в місцях загального користування не палив, не смітив, не шумів, навіть після повернення з вечірок... Жили ми в спальнях, дуже великих за розміром, по 20 – 25 чоловік у кожній. Розміщувались у них по курсах. Була тільки одна кімната-спальня, більш затишна, ніж інші, на 7 чоловік, яку за незламною традицією займали студенти четвертого курсу. Всі наші приміщення були дуже неприглядні, казарменні і зовсім не відповідали тому враженню, яке викликало у нас приміщення із зовнішнього боку...

Вставали ми не пізніше 7 годин, одягались і йшли до нашої примітивної туалетної, після чого направлялись до великої їдальні, яка складалася з чотирьох рядів довгих столів. Для кожного курсу відводився свій ряд. Треба ще додати, що за своєчасним підйомом студентів повинні були слідкувати наші чергові наставники – викладачі. Їх було три: Резанов, майбутній академік, Кашпровський і німець Мартов. Але ці обов'язки виконував лише один Мартов, високий і прямий, як палка, чоловік. Він, мабуть, вважав для себе священним обов'язком виконувати інструкцію і не бачив в ній нічого принижуючого ні для себе, ні для студентів. Ми до нього, звичайно, не проявляли ніякої симпатії і поваги, та він, мабуть, і не думав про це. А для нас він був лише чиновником, яскравим продуктом німецької муштри.

За чаєм на нас чекала велика французька булка-сайка і шість шматочків пиляного цукру. Ні масла, ні яких-небудь бутербродів не слідувало, не знали ми навіть і смаку ніжинського молока. Звичайно, за таким сніданком довго не засидишся – дуже вже він був одноманітним і неапетитним. Тому половина його завжди залишалася за столом, що йшло на користь обслуговуючому нас персоналу. Поки ми снідали, наші “слуги” застиляли нашу постіль і вбирали спальні. Соромно зараз згадувати цей порядок... Дорослі, здорові юнаки не

Викладачі інституту з дружинами

могли самі прибирати за собою і зовсім спокійно відносились до цього, як до нормального явища! Так створювались “панічі”, як нас називали технічні службовці.

По суботах наш гардеробник Федір видавав нам зміну натільної і постільної білизни, а ввечері на нас чекала хороша баня. Душу і ванної у нас не було, та ми і уявлення про них не мали, тодішні бані в провінції ще не дійшли до цього! Але і цієї щотижневої бані достатньо було, щоб бачити правильно поставлене питання, що торкалося гігієнічного життя студентів. Наскільки пам’ятаю, двічі на тиждень у нас працював перукар. А що сказати про медичну допомогу? Вона теж існувала, але її якістю, звичайно, не можна похвалитись: ні лікар І.Н.Самойлович, ні фельдшер Архип (його прізвище ніхто із нас не знав) не користувались у нас авторитетом...

Після більш ніж убогого сніданку належало нам приймати духовну їжу. І ось ми в наших аудиторіях, схожих на звичайнісінькі класи в середніх закладах. Їх зовнішність була досить непрезентабельна... Наші лекції – тягучі, нецікаві, нудні – закінчувались о другій годині. Мабуть, зразу після цього ми йшли приймати іншу їжу, теж одноманітну, малокорисну... Потім наступав “тихий час”, година сну “втомлених” студентів. Але не всі потрапляли в обійми Морфею, багато з нас віддавали перевагу картам, грі в шахмати, читанню... Але більше грали

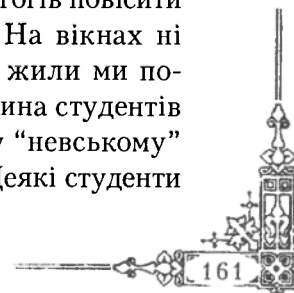
у нас у шахти. Оскільки у нас грали багато, то техніка гри вироблялася висока, і якби у цій нашій грі була проведена яка-небудь класифікація, то багато б хто з нас отримав би високий розряд. Таким був, наприклад, П.О.Потапов, майбутній одеський професор, який дивовижно поєднував у собі талант великого трудівника в науці, сім'янина і карточного гравця. Прекрасно він грав і в шахти – грати з ним була справжня насолода...

Після “тихого часу” у нас був “полудник” – вечірній чай, на який нам давали по півфранцузької булки і незмінних шість кусків цукру. Час після нього передбачався за нашим режимом в так званих

Студенти інституту

“камерах”, одна на десять чоловік. В них стояло по два довгих столи і декілька шаф. У кожного студента в них були свої відділення для книг і різних навчальних приладів. На столі стояли великі газові лампи – електроосвітлення в місті не було. Як і в спальнях, в них не було ніякого затишку. А можна ж було для майбутніх педагогів повісити хоча б портрети письменників і знаменитих педагогів! На вікнах ні фіранок, ні квітів. До слова, умови були спартанські і жили ми порохметовськи, тільки працювати, як він, не вмели... Частина студентів використовувала цей час для прогулянок по ніжинському “невському” проспекту, де зустрічались із знайомими гімназистками. Деякі студенти

до вечері проводили час в гостинних стінах Дворянського і Купецького клубів...

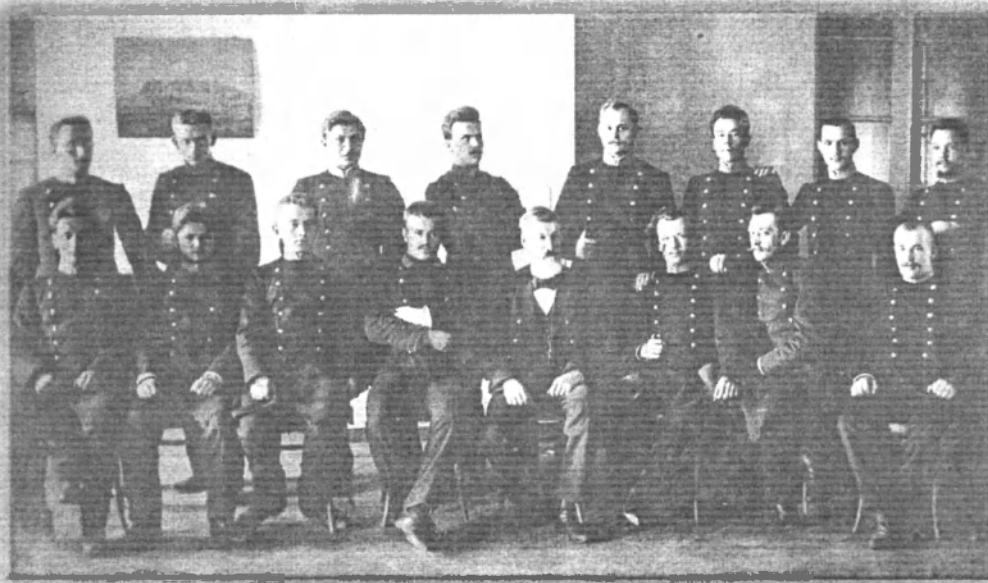
Під кінець дев'ятої години Гоголівська ставала безлюдною, і міський рух замирав – студенти йшли вечеряти! Втопившись після не менш ніж двохгодинного топтання по Гоголівській, ми повинні були зайнятися науками, але це не дуже вдавалось, і ми не довго просиджували в своїх незатишних кабінетах” [71].

Згідно з “Правилами...”, за 4 роки навчання студенти повинні були отримати: 2 драпових пальта, 3 віцмундири, 1 кітель, 2 сукняні тужурки, 7 пар штанів, 7 пар калош та ін., а також відповідну кількість натільної та постільної білизни. “Інструкція на доповнення Статуту” передбачала своєчасну заміну одягу та взуття. З 1886 р. для студентів вводилась обов’язкова форма темно-зеленого кольору.

Позитивну роль відіграло і постійне та регулярне харчування студентів. Порядок в інституті передбачав: о 7.30 та 18.00 – чай з булкою, об 11.30 – краєць хліба з сіллю, о 14.00 – обід з трьох страв, о 21.00 – вечеря з однієї страви [72]. Студенти чергували на кухні, сліdkували за видачею продуктів і їх використанням, разом з економом склали меню до обіднього столу, яке затверджувалося директором інституту. При цьому слід зауважити, що таких умов не було у переважній більшості навчальних закладів Росії та України. Обтяжувала студентський бюджет інших навчальних закладів і платня за навчання. У 80-х рр.ХІХ ст. від неї звільнялись, наприклад, у Харківському університеті лише 44,4% студентів, у Київському – 22,5%. Середньомісячно на поч.ХХ ст. російський студент щомісяця витрачав на проживання, одяг, харчування 20–25 руб. [73].

Проживання студентів у інституті суворо регламентувалося: підйом о 7 год. ранку – відбій о 23 год. Їм дозволялось виходити лише з 14 до 18 год. дня у будні дні та від кінця богослужіння і до 23 год. вечора – у святкові з відповідним повідомленням черговому наставникові. Ночувати за межами інституту заборонялося. Проте ці правила постійно порушувалися, бо вони вимагали уточнень і змін. Карали студентів так званім “арештом” – позбавленням права відлучатися з інституту на певний термін. Були випадки і виключення за грубі порушення, а також за участь у таємних товариствах та гуртках. До характерних негативних рис, як зазначає викладач інституту П.О.Заболотський, були кар’єризм, догідливість, пристрасть до спиртного, картярської гри [74].

У тих, хто проживав у інституті, були свої переваги: державне забезпечення всім необхідним, медичне обслуговування інститутським лікарем, поруч – фундаментальна бібліотека, студентська бібліотека (з 1901р. тут було 6780 томів 925 назв книг), зближення за інтересами

Студенти разом з директором інституту Ф.Ф.Гельбке

(всі, хто проживав у гуртожитку, завжди довше підтримували зв'язки після закінчення інституту), тісніше спілкування з професорами, які мешкали теж на території інституту. А все це сприяло згуртуванню колективу.

Звичайно, студентське життя в інституті було набагато ширшим і своєріднішим, ніж ми довідуємось із наведених вище спогадів та інструкцій. Студенти займалися науковою роботою, брали участь у різноманітних заходах інститутської діяльності.

Їх навчання, поведінка, побут визначалися Статутом та інструкціями, які весь час доповнювались, а також правилами для студентів. Ці нормативні документи, затверджені у 1875–1876 роках, майже не змінювались до 1917 р. 10 квітня 1876 р. були затверджені міністром народної освіти “Правила студентів Історико-філологічного інституту кн. Безбородька в Ніжині”, у яких говорилось: “Студенти Історико-філологічного інституту князя Безбородька, вільно причисливши себе до високого звання педагога, повинні перш за все виховувати самих себе так, щоб згодом власним прикладом мати добрий вплив на тих, хто буде доручений їх педагогічним турботам” [75].

Інститут мав свою самостійність, проте окремі постанови затверджувались керівництвом навчального округу чи міністром народної освіти.

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Студенти інституту. Фото напам'ять

Приймали до інституту тільки юнаків, які досягли 17 років і закінчили класичну гімназію чи духовну семінарію, мали схвальне свідоцтво про свою поведінку й були фізично здорові, а також успішно склали вступні екзамени, визначені конференцією. Згідно зі Статутом набирали не більше 25 чол. Навчання тривало 4 роки. Таким чином, в інституті навчалося в основному 100 чол., хоча за певних умов були й відхилення. Так, у 1890–1891 навчальному році в інституті був усього 41 студент. Із 1911 р. їх кількість збільшилась, бо дозволили набирати “своєкоштных” студентів.

Поширеним явищем був процес переведення студентів до інших навчальних закладів і навпаки. Але для цього необхідна була згода керівництва навчального закладу.

Архівні документи розкривають і соціальний склад студентів. Подаємо дані за два роки:

	1880	1910
Дітей родових дворян	1	–
Дітей особистих дворян і чиновників	13	34
Дітей духовенства	47	23
Дітей купців і почесних громадян	–	10
Дітей міщан і цехових	4	14
Дітей козаків	–	5

Дітей селян	4	10
Вихідців з інших станів	–	4
Усього	69	100

За соціальним складом Ніжинський Історико-філологічний інститут був демократичнішим, ніж, наприклад, Київський університет, у якому 1881 року було близько 80% дворян. Зменшення представників духовенства пов'язано з тим, що з 1883 р. випускники семінарій повинні були на вступних екзаменах складати предмети (окрім математики) за класичну гімназію. У 1909 р. конференція інституту змушена була переглянути цю вимогу, бо стан успішності з класичних мов у гімназистів впав і додаткові випробування для семінаристів були недоцільними. Міністерство освіти підтримало пропозицію ніжинців. До інституту знову прийшли випускники семінарій. У 1910 р. їх прийняли вже 15 із 33, а у 1913 р. – 28 із 39.

Підготовка вчителів для середніх навчальних закладів з класичних мов, російської словесності та історії мала свою специфіку. На I та II курсах йшла загальна підготовка, а на III та IV – спеціальна.

Під час навчання студенти прослуховували такі предмети: богослов'я, філософію, педагогіку, грецьку словесність, римську словесність, російську словесність (у т.ч. головні слов'янські мови), всесвітню історію, російську історію, нові мови – німецьку і французьку. Вивчення стародавніх мов було обов'язковим для всіх студентів, нових – за вибором.

Студенти мали один день, вільний від лекцій, для домашнього читання оригінальних текстів. Знання студентів оцінювались у п'яти бальній системі: 1 (“слабко”), 2 (“посередньо”), 3 (“добре”), 4 (“дуже добре”), 5 (“відмінно”). Якщо на екзаменах студент отримував незадовільну оцінку, то втрачав право перевodu на вищий курс, а якщо мав у сесію дві незадовільні оцінки, то виключався з інституту. Сесія тривала 6 тижнів 1 раз на рік – у травні–червні. Перескладання екзаменів заборонялося. Продовження сесії мали тільки хворі студенти. Екзамени приймала комісія на чолі з директором або інспектором. Студент, що звільнявся з інституту, отримував свідоцтво повітового вчителя.

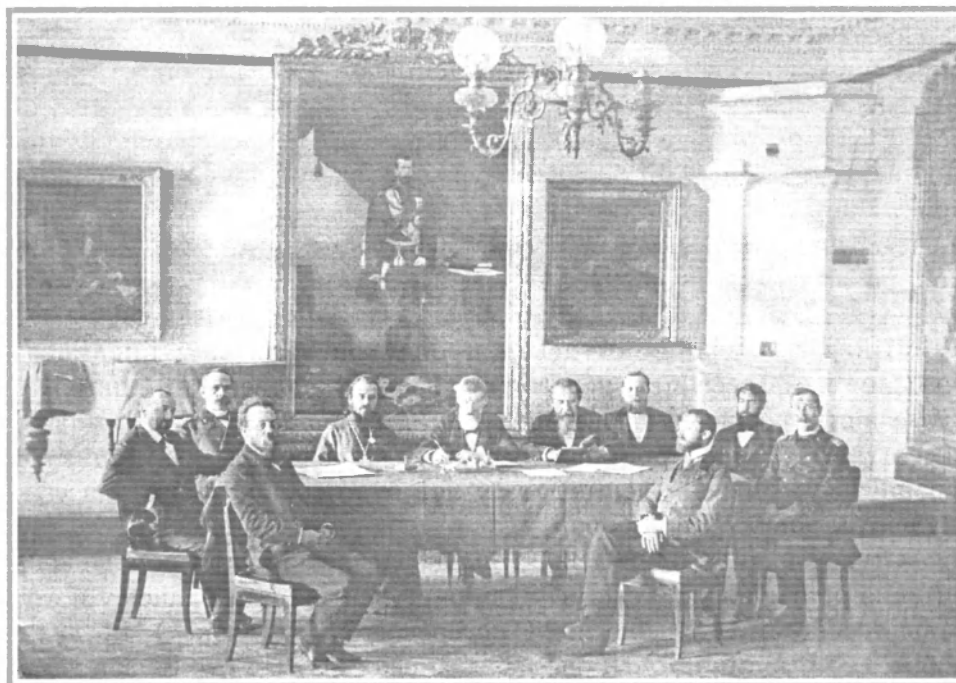
Передбачалися не тільки екзамени, а й семестровий контроль під час занять за допомогою контрольних робіт, письмових вправ, перекладів текстів, співбесіди з окремих тем, творів.

Під час випускних екзаменів враховувалися й оцінки, які студенти отримували раніше.

Кожний директор вносив якісь свої пропозиції щодо організації навчального процесу. Так, М.Є.Скворцов скасував репетиції

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

(співбесіди) і запропонував семінарські заняття з класичних мов. На старших курсах студенти зобов'язані були писати три роботи. Педагогічну практику проходили один раз – на IV курсі – у гімназії при інституті. Але заняття не переривалися, а лише зменшувалась їх кількість. З початку жовтня і до кінця січня студенти у позалекційний час під наглядом наставників і у присутності директора, інспектора та викладачів давали по 6 уроків у гімназії.

Засідання Правління інституту

Протягом навчання студенти писали реферати, курсові та кандидатські роботи, різноманітну тематику яких та необхідну літературу добирали професори.

Студенти 1-ого та 2-ого курсів писали по три твори на запропоновані теми (з філософії, слов'янської філології, російської чи всесвітньої історії).

Треті курси ділились на два відділення: класичне та російське. Студенти класичного відділення писали твори (на зразок курсових робіт) з римської або грецької словесності, а російського відділення – по два твори з російсько-слов'янської лінгвістики. Але студенти цього відділення писали також спеціальні роботи про писемні пам'ятки.

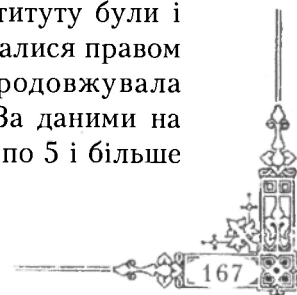
Студенти четвертого курсу класичного відділення писали одну роботу з грецької або римської словесності. Студенти слов'яно-російського відділення писали по одному твору зі спеціальних предметів цього профілю [76]. Кращі праці студентів друкувалися в "Известиях Историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине". Так, у 1882 р. були надруковані роботи студентів М. Казмінського, В. Шамраєва, М. Іванова та А. Нікольського.

Студенти брали участь і в роботі Історико-філологічного товариства при інституті, інколи виступали з доповідями (П. А. Незнамов, В. В. Данилов та ін.). З 1903 р. почав діяти історико-філологічний гурток, на засіданнях якого заслуховувались й обговорювалися наукові доповіді. Керувало справами гуртка бюро, що складалося з голови (професора) та 4 членів (студентів). Ті студенти, які проявляли інтерес до наукової роботи згідно з § 45 Статуту інституту, могли через рік після його закінчення складати магістерські екзамени, направлятися на стажування за кордон і залишатися для приготування до професорської посади. Інші студенти були зобов'язані відслужити 6 років у державних навчальних закладах за відповідним призначенням.

Випускників інституту направляли вчителями у різні навчальні заклади згідно з місцями, визначеними департаментом Народної Освіти. Наприклад, спеціалісти давніх мов у 1881 р. згідно з їх успіхами у навчанні могли отримати направлення: у 3-ю Харківську гімназію, Вітебську гімназію, Уральську військову гімназію, Радомську чоловічу гімназію, Єнісейську гімназію (2 місця), Красноярську гімназію, Якутську, Владивостокську та Мозирську прогімназії, а з слов'яно-російського відділення вчителями російської мови – у Ташкентську прогімназію, Ровенське реальне училище, Глухівську шестикласну прогімназію, Ізмаїльську прогімназію (з латинської і російської мов) [77].

До речі, студент, який залишав інститут до його закінчення, повинен був сплатити по 400 руб. за кожен рік свого перебування. Цю суму стягували з його зарплати, якщо він ішов на службу, що не мала відношення до освіти. Якщо ж він не міг заплатити, то зобов'язаний був відпрацювати 1, 5 року за рік перебування в інституті у сфері освіти. Випускникам інституту присвоювалося звання вчителя гімназій, яке надавало їм право кандидатів університетів.

Не випадково, що серед майбутніх професорів інституту були і його випускники, які через рік після закінчення скористалися правом на відрядження за кордон. Частина випускників продовжувала займатись науковою роботою за місцем призначення. За даними на 1895 рік, надрукували свої праці 26 чол., деякі з них – по 5 і більше робіт.

Серед пам'ятних подій цього часу було відзначення 100-ліття від дня смерті князя О.А.Безбородька у 1899 р., [78] 25-річчя від дня заснування Історико-філологічного інституту [79], 50 років від дня смерті М.Гоголя [80].

Революційні події на початку ХХ ст.

Життя інституту в 900-х роках було тісно пов'язано з суспільними процесами, які відбувалися в країні. "Це були значні роки не тільки для мене, – згадував Л.І.Пуцилов, – по натурі палкого, захоплюючого, але і для більшості тодішньої студентської молоді. В столицях і великих містах починались студентські заворушення, і вони поступово переходили і на периферію. І наш інститут поступово був втягнутий в нове, бурхливе життя, і ми шукали відповіді на наші запити в газетах і в політичній літературі, яка тоді стала швидко з'являтися і розповсюджуватись в суспільстві, особливо серед молоді. Серед нас уже розповсюджувались революційні листівки, переписувались і заучувались "Пісня про Сокола", "Пісня про Буревісника". Події 9 січня сколихнули нас, і навіть ті, хто ще був далеким від політики, стали захоплюватись читанням політичних брошур і марксистських книжок. Мабуть, хтось серед нас вів агітаційно-пропагандистську роботу, намагався створити марксистські гуртки. На студентських зборах, що досить часто проходили в цей час, яскраво виявились у нас ватажки з великим темпераментом, ініціативою, з яскравим ораторським талантом. Велику роль на цих зборах відігравали студенти Бочкарьов, Плешевський, Шереметов" [81].

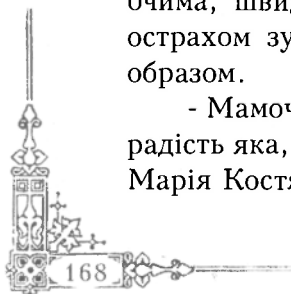
17 жовтня 1905 р. було проголошено відомий царський маніфест. Ось як описує цю подію подруга М.К.Заньковецької Н.М.Лазурська, яка гостила в неї цього часу в Ніжині:

"17 жовтня 1905 року..."

Годині об одинадцятій ранку до нас забіг один знайомий із сенсаційною новиною: "Дано конституцію і біля Лицею Безбородька збирається мітинг". Новина непевна, але яскрава, хвилююча, від якої мурашки пробігали по спині.

Марія Костянтинівна, вся бліда, з палахаючими від захоплення очима, швидко одягається, квапить мене і заспокоює матір, яка з острахом зустріла цю звістку і зі слізьми впала навколішки перед образом.

- Мамочко, з чого це ви плачете? Таке щастя, а ви охаєте! Воля – радість яка, а ви поводитесь, як стара кріпосниця, – умовляла неньку Марія Костянтинівна, приколюючи капелюшок і хвилюючись.

Але, видно, навчена досвідом людина краще за нас провидла, що кожна медаль має зворотній бік.

– Не стара я кріпосниця, Манечко, – заперечувала мати, – а багато жила, багато бачила на своєму віку і боюся цього перевороту, що тільки тепер не почнеться, усяке буде!... І коли ми йшли, за нашими спинами, як пророкування, чути було голос бабусі: “Рано почали радіти...”.

Однак чудовий сонячний день і пожвавлення на вулиці розвіяли це враження. Ми не йшли, а, здавалося, окрилені, летіли повітрям...

Високі білі колони інститутського ганку сліпучо виблискували на сонці, усі сходини його і площадки навколо були заповнені людьми всілякого статку, професій і станів: тут єврейка-перекупка з величезною корзиною, і чиновник у форменому кашкеті, гімназисти, гімназистки, робітники, військові, нарядні жінки, усі дерева обнизані вуличними хлопчиськами...

Вражає цілковита й незвична при публічних зборищах відсутність поліції і на диво святковий, братній настрій натовпу. З верхньої площадки ганку промовляли промовці: спочатку якийсь студент, потім робітник, потім знову студент... Ми довго стояли серед натовпу, нарешті, стомившись і дізнавшись, що мітинг продовжиться завтра, повернулися додому... На жаль, бабуся, як виявилось, мала рацію: 18 жовтня 1905 року в Ніжині почалося таке, що найближчими днями відбулося в усій Росії” [82].

18 жовтня на територію інституту увірвалася маса людей, які вимагали зброї і портрет царя. Коли портрет винесли, заявивши, що зброї нема, натовп почав вимагати список студентів-демократів. Директор пояснив їм, що в інституті таких нема. Натовп через деякий час розійшовся. Але на другий день він знову повернувся, увірвався в інститут, побив декількох професорів і студентів.

Мітинг студентів на підтримку революції 1905 р.
Картина А.Шкурка

Студент І.Потапов

18 жовтня 1905 р. відбулася політична демонстрація, у якій взяло участь близько трьох тисяч робітників, студентів, військових, представників інтелігенції. Коли демонстранти направились до в'язниці, щоб звільнити в'язнів, шлях їм перегородила поліція. Тоді пішли до будинку інституту на мітинг. Виступаючи викривали брехливість царського маніфесту 17 жовтня і закликали до боротьби за демократичні права та свободи. Саме на цьому мітингу відзначилися студенти Шеремет та Поташов.

Наступного дня, 19 жовтня, реакційні сили міста (чорносотенці, купці, перевдягнені поліцейські) здійснили погроми серед єврейського населення та терористичні акти по відношенню до учасників демонстрації, особливо –

прогресивних студентів.

Професор М.І.Лілеєв, який був у той час міським головою і ініціатором єврейських погромів, не користувався в студентських масах широкою підтримкою. Студенти були незадоволені його діяльністю й неодноразово бойкотували його.

Студенти Шеремет, Поташов та ін., які відігравали важливу роль у подіях 1905 р. в місті Ніжині, зокрема в розповсюдженні анти-урядових листівок, виступах на мітингу біля інституту, змушені були під час погрому рятувати своє життя.

Директор інституту писав 18 жовтня начальнику Київського управління жандармерії: "Толпа людей взяла город в свои руки. Прошли погромы евреев. Из-за массовых беспорядков я должен был прекратить учебу и попросить всех студентов разъехаться по домам" [83]. Заняття планувалося відновити 15 січня, а потім 7 березня 1906 року [84]. Але надійшло розпорядження міністерства освіти не розпочинати заняття до вересня 1906 р.

Під час революційних подій 1905 р. діяльність студентів активізувалась. "На лекції професора Мандеса, – писала газета "Вперед", – пролунали вигуки проти уряду, з'явилися прокламації, розлито якісь смердючі речовини. Близько 200 чоловік вийшли на вулиці і пройшли через місто з революційними піснями. Поліція, захоплена зненацька, не встигла вжити будь-яких заходів" [85].

Конференція інституту визнала за доцільне провести лише двотижневі (у квітні–травні 1906 р.) випускні екзамени для тих студентів четвертого курсу, які не склали їх весною 1905 р., за умови, що вони не будуть порушувати порядку і спокою під час перебування в Ніжині. Більшість студентів відмовилася скласти екзамени за таких умов.

Під тиском суспільних змін 5 грудня 1905 р. конференція затвердила проект “Про зміни Статуту Історико-філологічного інституту кн. Безбородька в Ніжині” [86].

Події 1905–1907 р. змусили професорів більш уважно підійти і до методів викладання своїх предметів, відбору ілюстративного матеріалу тощо. Проф. М.М.Бережков засуджував механічне переливання словесної луски з зошита викладача до зошитів студентів. Він виступив проти рутинного читання лекцій, коли викладач перетворюється на “машину, здатну читати”, а студенти – в стенографістів. Він доводив, що саме “на ґрунті цієї неправильної, ненатуральної методики навчання у нас дійшло до страйку студентів і навіть самих викладачів”. Підкреслюючи, що “всім набридло так учитись”, проф. М.М.Бережков робить висновок: “Перемініть методику викладання, – тоді і страйки будуть виникати не так часто” [87].

Проте не лише ці причини спрямовували студентів вдаватися до страйку. Час вимагав вносити політичні зміни як у суспільстві, так і в навчальних закладах. Про надання студентам справжніх академічних свобод, які можуть здійснитись при завоюванні політичних свобод, говорили на мітингу 18 жовтня 1905 р. професори П.К.Піскорський та М.І.Мандес [88].

У студентів І.І.Потапова, Остроградського, О.І.Ковлясова зберігалася заборонена революційна література, видання ЦК РСДРП в Женеві. Під час обшуку у студента Ковлясова було знайдено рукопис вірша невідомого автора “Что ты спишь, дурачок” [89]. Розповсюджувались також листівки. В одній із них говорилось: “9 січня остаточно підірвало віру робітників у “їх” царя, вони рішуче стають на революційний шлях боротьби з самодержавством.

Студентська молодь не може залишатись осторонь цього руху. Завжди вона відгукувалась на заклики трудящих, то ж і тепер підніметься на визвольну боротьбу. Після цілого ряду зібрань студенти припинили заняття і вирішили не розпочинати їх до того часу, поки докорінно не зміняться загальні умови політичного життя країни” [90].

Резолюція зборів студентів від 25 січня 1905 р. завершувалася словами: “Припинити заняття в інституті до того часу, поки загальне академічне життя не ввійде в нормальну колію” [91].

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

29 січня 1905 р. біля інституту відбувся мітинг, на якому були присутні студенти і професори. Під час мітингу проголошувались заклики: “Геть самодержавство!”, “Хай живе республіка!”. Після мітингу демонстранти пройшли Ліцейською вулицею, роздавали листівки і звернення “К солдатам”, “Мы требуем народного правления”.

На другий день поліція і жандармерія почали викликати на допит деяких студентів і викладачів. Професори М.Н.Сперанський і В.І.Резанов заявили, що вигуків “Геть самодержавство!” вони не чули і не бачили, хто саме зі студентів розкидав листівки [92]. Демонстрація з участю студентів відбулася і 19 березня [93]. Таким чином, студенти не стояли осторонь від суспільно-політичних подій в країні.

У 1907 р. був призначений новий директор інституту **Іван Іванович Іванов (1862–1929)**. Це був складний етап у житті вузу [94]. Після

І.І. Іванов

поразки революції в період реакції студентство було затиснене в лапти поліцейсько-адміністративного режиму. Перед керівництвом інституту ставилася вимога посилити політичну пильність, у зв'язку з чим вважалася обов'язковою присутність представників адміністрації на студентських зібраннях і засіданнях гуртків.

Були призначені навіть спеціальні інформатори, а також створений “дисциплінарний професорський суд” для переслідування прогресивно налаштованих студентів та викладачів. Проте ці заходи були тимчасовими, хоча боротьба проти рефлексійної казенщини та рутини в навчанні й побуті студентів продовжувалась.

Професор І.І.Іванов, талановита й ініціативна людина, вчений-філософ, історик, літературознавець і мистецтвознавець, на відміну від своїх попередників М.Є.Скворцова і Ф.Ф.Гельбке, які намагалися зберегти класичне відділення, вніс пропозицію про зміцнення історичного та слов'яно-російського відділень і відкриття галло-романського відділення. Він боровся за підвищення рівня підготовки студентів, удосконалення навчального

процесу. Йому вдалося добитися деяких змін у навчальних планах і програмах, хоч розроблений ним проект перебудови інституту був у 1908 р. відхилений Міністерством освіти. Не вдалося його реалізувати і 1910 року [95].

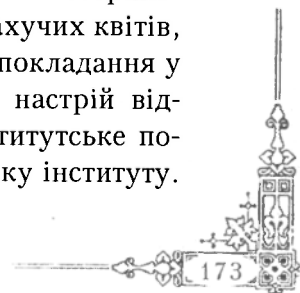
І це, в якійсь мірі, вибило його з колії. Як згадують студенти тих часів, після цього він закрився у своїх порожніх апартаментах і на інститут не звертав уваги, навіть не читав лекцій студентам. До професорів ставився презирливо, студентів уникав. І.І.Іванов був неодруженим. Жив він, як рак-пустельник, у просторих безбородькових опочивальнях, прикрашених позолоченими меблями, дзеркалами та картинами. Була у нього невелика робоча кімнатка, вся завалена книгами. Частенько на столі випадковий відвідувач заставав стакан з горілкою або тарілку з солоними огірками. Обід приносив йому мовчазний камердинер із студентської столової.

Виступав він досить рідко. Проте його виступи перетворювались у цілу подію. Всі погоджувалися, що І.І.Іванов – чудовий оратор. Тільки тоді, коли він поїхав із Ніжина, відкрилась таємниця його відлюдненості і відчуженості від колективу. Виявилось, що він працював над книгою, якою думав здивувати всіх, переоцінити деякі цінності. У цей час І.І.Іванов заново переробляв одну з найбільш вдалих своїх праць “И.С.Тургенев. Жизнь. Личность. Творчество”. Написавши її, він уважав свою місію виконаною і пішов з інституту, влаштувавшись професором у Москві.

В історії інституту він залишився також і як ініціатор масових заходів культурно-наукового спрямування, зокрема, присвячених М.Гоголю. З його ініціативи в 1909 р. була урочисто відкрита меморіальна дошка з написом “Здесь учился Гоголь с мая 1821 по июнь 1828 года”, яка й нині прикрашає фасад університету.

Участь студентів у культурних заходах: М.Гоголь, Л.Толстой, М.Заньковецька

День 14 квітня (за старим стилем) 1909 року видався ясным і теплим. Яскраве весняне сонце заливало своїм світлом білу будівлю колишньої Гімназії вищих наук, де розмістився Ніжинський історико-філологічний інститут. Воно грало на вінках із живих пахучих квітів, принесених учнями всіх навчальних закладів міста для покладання у підніжжя пам'ятника Гоголю. Пожвавлення, піднятий настрій відчувались скрізь. Тисячний натовп, який заповнив інститутське подвір'я, чекав на відкриття меморіальної дошки на будинку інституту.

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Біля 10 годин вийшов із парадного під'їзду директор інституту професор Іван Іванович Іванов. Він виголосив промову про перебування Гоголя у Ніжині, навчання у Гімназії вищих наук. Говорив він, як і завжди, яскраво, виразно, захопивши слухачів логікою думок і багатством виразних художніх засобів. Це був справжній прекрасний оратор.

Після закінчення промови під звуки об'єднаного хору учнів міста Ніжина і духового оркестру, які виконали кантату й "Славу" Гоголю, було зсунуто покривало з пам'ятної дошки і перед очима багаточисельного натовпу, який зняв капелюхи з голови, відкрилася па білому фоні інститутського приміщення обвита барвінком дошка сіроватого мармуру, на якій був вибитий напис золотими буквами: "Здесь учился Гоголь с мая 1821 по июнь 1828 года". Один із учасників цих подій писав: "Звуки хору чистих дитячих і юнацьких голосів, могутні розкати

**Відкриття меморіальної дошки,
присвяченої 100-річчю з дня народження
М.Гоголя**

духового оркестру, крики "ура" – все це злилось разом і враження вийшло сильне, неперевершене..." [96].

Пізніше дошку перенесли зі стіни 3-ого поверху і розмістили над центральними вхідними дверима, де вона знаходиться й нині.

У зв'язку зі століттям від дня народження М.Гоголя в інституті був відкритий музей письменника. Доцент П.О.Заболотський за підтримки проф. М.Н.Сперанського та директора інституту проф.

І.І.Іванова зайнявся збиранням матеріалів і документів, пов'язаних з життям і творчістю М.Гоголя. Із Москви, С.-Петербургу, Твері, Варшави, Одеси, Львова, Ніжина надійшли матеріали від різних діячів культури. На основі тих матеріалів і була відкрита в ці святкові дні Гоголівська виставка. Відвідувачам показали рідкісні експонати, архівні документи Гімназії вищих наук, портрети М.Гоголя різних художників, малюнки тощо. Великий розділ займали папери письменника, його листи, рукописи, афіші театральних вистав, а також різні видання його творів, у тому числі й перекладених І.Франком, Оленою Пчілкою, К.Климновичем, М.Старицьким та ін. На основі цієї виставки був створений музей М.Гоголя, який діє і в наш час.

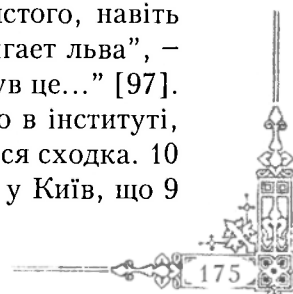
П.О.Заболотський

Проте до іншої події, пов'язаної зі смертю Л.Толстого у листопаді 1910 року, професор І.І.Іванов виявив своє негативне ставлення. "Наші студенти із Тули, – згадував А.Н.Образцов, який вчився в інституті з 1908 до 1912 рік, – знали Ясну Полянну. Один з них ще в 1909 році запитав Льва Миколайовича, чи правильно він робить, обравши педагогічний шлях. У відповідь дочка і секретар Толстого прислала йому, на прохання батька, пакунок книжок Л.М.Толстого з педагогічних питань.

Уже перші повідомлення газет про те, що Толстой збіг із Ясною Полянню, вразило всіх нас. Де тепер Толстой? Що він буде робити далі? Вчинок великого письменника захоплював нас. Потім – повідомлення про смерть... Лекції були зірвані. На свої сині шинелі ми пов'язали крєп. Спочатку був мітинг (громадянська панахида), потім ми з піснями пішли в місто. Там були повсюду кінні і піші поліцейські вартові.

І.І.Іванов відсиджувався у себе і на зрив лекцій ніяк не реагував. Ми довідались, що до Толстого він ставився презирливо, і були цим обурені. Після одного їдкового зауваження його про Толстого, навіть добродушний професор В.І.Петр не витримав: "Осёл лягает льва", – сказав він після того, як пішов директор, і дехто з нас чув це..." [97].

Восени 1910 року в зв'язку зі смертю Л.М.Толстого в інституті, як і в інших вищих навчальних закладах країни, відбулася сходка. 10 листопада 1910 р. директор інституту І.І.Іванов доповів у Київ, що 9

Л.М.Толстой

листопада студенти усіх четвертих курсів у зв'язку зі смертю Л.М.Толстого не з'явилися па лекції і в рекреаційному залі провели сходку [98]. Про цей мітинг його учасник О.Карпеко згадував: "9 листопада 1910 р. студенти на третьому поверсі, в залі, встановили портрет Л.М.Толстого в чорній рамці і провели мітинг. Про життєвий шлях письменника розповів студент Піонтковський. Свою промову він закінчив такими словами: "У великій скорботі схиляємо свої голови над свіжою могилою дорогого і близького всім нам Лева Миколайовича і обіцяємо не зупинятися ні перед чим у боротьбі з мракобіссям та бузувірством". У день поховання Л.М.Толстого відбувся ще мітинг, на який усі студенти з'яви-

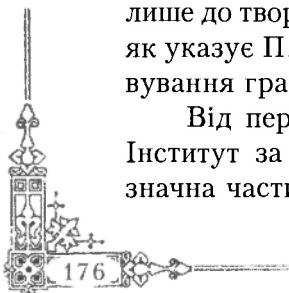
лися з чорними пов'язками" [99].

Ніжинські студенти встановили письмові зв'язки з Петербурзькими, Харківським та Київським університетами і мали інформацію про революційні події в цих навчальних закладах.

Революційні, гострі соціальні процеси впливали і на навчальний процес. Внутрішній протест був спрямований проти класичних мов, на вивчення яких в інституті відводилася велика кількість годин, а тих, хто хотів її вивчати, ставало все менше і менше. На окремих курсах класичного відділення навчалось усього 2-3 особи, а в 1910 р. на III і IV курсах не було жодного студента-класика. В цих умовах професори ставили питання про збільшення годин на вивчення польської, чеської, болгарської, сербо-хорватської мов та літератур, уведення таких предметів, як загальне мовознавство, теорія та історія мистецтва. Але все залишалося без змін.

Не краще було і з історією російської літератури. Вона викладалася на I та II курсах по 2 години на тиждень і викладач устигав дійти лише до творчості Гоголя. Нові періоди вивчення російської літератури, як указує П.А.Заболотський, безумовно, були важливішими "переживання граматичних тонкощів давніх мов" [100].

Від першого випуску 1879 р. до 1910 р. відбулося 32 випуски. Інститут за цей час закінчило 474 студенти, які стали педагогами, значна частина їх була досить відома в країні.

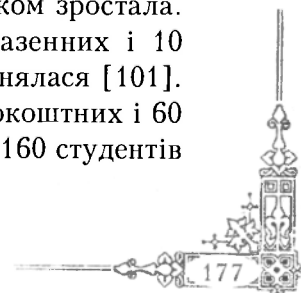
Проблеми відносин викладачів та студентів інституту й міста були на той час актуальними і не завжди простими. Вони були добрими і творчими в час директорства М.О.Лавровського та Ф.Ф.Гельбке, які уміли скрашувати непривабливе ніжинське взагалі й інститутське зокрема життя, об'єднувати у дружню сім'ю професуру й студентство, зближувати їх з міською інтелігенцією.

Коли дивишся на нинішнє приміщення Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, на цей білий красень, який впливає із зелені і чарує кожного, то думаєш, що це було так вічно. Але це не так. Уже в 1909 році з'ясувалося, що частина приміщення знаходиться в аварійному стані, особливо це стосувалося двох крил третіх поверхів, де розміщувались загальні спальні і 11 камер студентів. Вони не опалювались і були закриті. Більше того, при їх руйнуванні могли постраждати й інші частини будинку. Обвал приміщення загрожував життю студентів і працівників. Студенти були переселені в квартири професорів, а професори виселені в місто.

Міністерство освіти на всі рапорти з боку інституту не реагувало. І лише влітку 1911 року почався ремонт. Усе це впливало на організацію навчального процесу, життя колективу інституту. Регламент дня, який був визначений правилами, затвердженими міністерством освіти у 1876 році й перезатвердженими 1909 р., постійно порушувався, бо в нових умовах він давно застарів і необхідна була його реформа. Не обов'язково було проживати всім студентам у гуртожитку інституту. Слід було б поряд з стипендіатами вводити і збільшувати категорію своєкоштных студентів.

Тільки у 1912–1913 навч. році під тиском демократичного руху в навчальний план були внесені суттєві доповнення. Зокрема, була збільшена кількість годин на вивчення етнографії слов'ян і слов'янських говірок (ці курси викладав проф. Г.А.Ільїнський), уведено новий курс слов'янської й античної палеографії, епіграфіки, вступ до порівняльного мовознавства тощо.

У 1911 р. інституту було дозволено брати своєкоштных студентів, тобто таких, що навчалися на власні кошти. Це сприяло демократизації інституту, перетворенню його на відкритий заклад, хоч "своєкоштні" студенти вважалися "ніби чужими для інституту" з обмеженими правами. Не зважаючи на це, кількість їх з кожним роком зростала. Якщо у 1911р. на перший курс було прийнято 27 казенних і 10 "своєкоштных" студентів, то у 1916 р. їх кількість зрівнялася [101]. Контингент студентів у інституті був таким: 100 казеннокоштных і 60 своєкоштных. Тобто в інституті повинно бути не більше 160 студентів [102].

Для покращення умов життя “своєкоштных” студентів у місті силами викладачів та представників інтелігенції влаштовувались на їх користь вистави й музично-вокальні вечори. Особливо активну роль в цьому відіграв професор П.О.Заболотський. Для одного з таких вечорів проф. В.І.Петр запропонував свою кантату для хору з оркестром “Пам’яті Гоголя” і згодився керувати оркестром студентів та учнів інститутської і міських гімназій.

Провінційне життя Ніжина скрашувала своїми виступами видатна українська актриса М.Заньковецька, яка з 1902 р. постійно після гастролей жила в місті й організовувала театральні колективи, залучаючи туди і студентську молодь. 24 лютого 1912 р. вона дала згоду поставити п’єсу “Наймичка” І.Карпенка-Карого. За собою вона залишила центральну роль п’єси – Харитину. На афішах було вказано, що вистава підготовлена Ніжинським українським гуртком за участю М.К.Заньковецької. Ролі виконували: Дідепко, Д.Р.Левченко, Г.В.Ніжинська, Г.М.Волков, М.В.Качеровський, Н.Н.Крутько, Г.Г.Нестеренко, Ю.Г.Скороход, М.Д.Хоменко, С.П.Розанов та ін. Це були переважно аматори. На себе М.Заньковецька брала основний тягар, але добре розуміла, що без творчого ансамблю вистави не буде. Весь свій досвід вона намагалася передати своїм учням. “У грі М.Заньковецької, – згадував І.Мар’яненко, який грав у цій п’єсі Панаса, – вражала її простота, щирість, безпосередність, правдивість і разом величезна глибина почуття при економії голосового звучання і пластичного виразу. Незважаючи на трагічну ситуацію в розвиткові образу, артистка внутрішньо ніби променіє якимсь сяйвом. Уся її роль наскрізь пройнята одним прагненням: знайти своє маленьке сирітське щастя серед чужих, черствих і байдужих людей. Таке трактування значною мірою рятувало роль від мелодраматичності, в яку легко впадали інші актриси.

В діалозі я ловив себе на тому, що більше живу почуттям не своєї ролі, а ролі партнерші, особливо, коли вона якось по-дитячому зізнається, що любить Панаса. Тут було стільки переконливої і чистої віри в своє право на щастя!...” [103].

Знайдена М.Заньковецькою тональність у розкритті образу Харитини дала можливість показати трагічну долю сироти, яка теж, як й інші, хотіла мати своє щастя.

Остання сцена, коли Харитина перед тим, як самовільно піти з життя, звертається до образу своєї матері: “О мамо, мамо! Чи бачиш ти, як я мучусь, чи чуєш ти, як стогне моя душа? Нащо ж ти мене народила, чого ти мене маленькою не втопила, а покинула поневірятися між чужими людьми?...” – вражає такою трагічною правдою, емоційною напругою, чистотою почуттів, що не залишала байдужим

нікого. М.Заньковецька уміла одним словом, одним жестом, внутрішньою глибиною передати і велику скорботу, і смертельну тугу, і драматизм долі жінки, і віру її в майбутнє, в добро. І за це актрису любили глядачі і платили їй своєю прихильністю і вдячністю.

М.К.Заньковецька зі студентами інституту

Виручені кошти за цю виставу, яку так щиро і тепло сприйняли глядачі, пішли на користь учнів ніжинської Грецької школи та незаможних студентів інституту. У цей день молодь піднесла М.Заньковецькій адрес:

“Горячо любимая Мария Константиновна!

Чутким сердцем Вы всегда понимали молодежь, отзываясь на радости ее и горести, и сильнее бьются при Вашем дорогом имени юные сердца.

Нам же, нежинской молодежи, Вы особенно дороги и близки, и мы гордимся, что с особенным правом можем называть Вас “своею”...

... Для истинных талантов не страшна грозная сила времени; они вечно юны, они неизменно чаруют!! Ваше же золотое сердце, Вашу доброту и доступность, Вашу простоту в обращении и доброжелательность, – кому больше ценить, как не нежинской молодежи, для которой Вы много делали и делаете добра!” [104].

Збереглося фото, на якому М.К.Заньковецька поряд зі студентами Історико-філологічного інституту М.Карнекіним, М.Качаровським, М.Гардецьким, П.Волинським, Н.Вишневським, М.Волинським, членами українського драматичного гуртка. Це були ті, з ким актриса часто спілкувалася. Брати Волинські згадували: “Попередні читки п’єс, розподіл ролей, обговорення майбутніх постановок відбувалось найчастіше на квартирі Марії Костянтинівни, де ми часто бували і де звичайно відбувались самодіяльні концерти. Найбільше співали хором з “Десятків” Лисенка. Розучували їх тут же під керівництвом М.К.Заньковецької. Розучували й співали також соло, дуети, тріо.

Найбільше це бували твори Глінки, Чайковського, Лисенка, Стеценка” [105].

Спілкування з М.Заньковецькою збагачувало молодь. Про це свідчать листи, адреси, які приходили і вручались актрисі. В одній із них читаємо: “Счастлив тот, чья юность богата подобными впечатлениями!”.

Усе це не подобалося поліції. Поліцмейстер Басанько в одному зі своїх донесень писав: “В народі Проценко під крилом Троцини розводить крамолу. З робітниками і студентами ставить українські революційні вистави. Це треба викорінювати” [106].

Історико-філологічний на новому етапі утвердження

1911 року на губернських зборах у місті Чернігові було вирішено перед Міністерством освіти порушити клопотання про перетворення Ніжинського історико-філологічного інституту у вищий педагогічний інститут або “педагогічну академію”, а класичну гімназію при інституті перетворити в гімназію загального типу. Спеціально створена (у 1912 р.) для цього комісія відхилила проект Чернігівського земства, але визнала за необхідне здійснити загальні реформи в інституті [107].

Новий директор інституту доктор класичної філології, професор **Йосип Ернестович Леціус**, який працював у Ніжині в 1913–1914 рр. [108], використав ці матеріали і в доповідній на ім'я міністра освіти запропонував відкрити “Ніжинську академію гуманітарних державознавчих наук”, яка б мала стати одним із наукових центрів з філології та права. Для цього пропонувалося відновити

Й.Е.Леціус

Юридичний ліцей, внести зміни в навчальні плани, збільшити штат викладачів та асигнування на бібліотеку, ремонт і наведення порядку в інституті, щоб він міг “уже своїм зовнішнім виглядом нагадувати про своє призначення – бути розсадником науки і культури” [109]. Але ці плани не були втілені в життя, і все в інституті залишалось по-старому.

І в цей час студенти не стояли осторонь соціальних і політичних подій, які відбувалися в країні. У 1913 р., щоб відвернути громадськість від революційних устремлінь, царизм організував у Києві так звану “справу Бейліса”. Професор інституту П.В.Тихомиров брав участь у процесі Бейліса як експерт. Своєю блискучою промовою він розвінчав бузувірські й брехливі “докази”

ксьонза Прокалітса і цим допоміг виграти справу. Коли професор повернувся у Ніжин, студенти влаштували йому бурхливу овацію.

Активну участь студенти взяли й у відзначенні 100-річчя від дня народження Т.Г.Шевченка, хоча його царський уряд заборонив проводити. Студенти розробили велику програму. Але чернігівський губернатор заборонив організовувати публічно ювілейний вечір. Тоді студенти провели його нелегально 25 лютого (9 березня) в одній із аудиторій. Доповідь зробив М.Волинський, проспівали “Заповіт”, “Думи мої, думи мої”, дві пісні з поеми “Гамалія”, прочитали уривки з поеми “Сон”. Організаторами вечора були студенти М.Гардецький, І.Капустянський, І.Дума, Н.Вишневський, Д.Заліський, О.Білич, брати Микола і Петро Волинські.

Місцева газета помістила статтю М.Волинського про Т.Г.Шевченка. Студенти надіслали телеграму в Київ, яка була надрукована в газеті “Рада”: “Разом з усією Україною співаємо гімна Великому Кобзареві і протестуємо проти насильства, яке чинять вороги” [110]. Жандармерія довідалась про організацію шевченківського вечора і розпочала слідство. Найбільш активного організатора ювілею Т.Шевченка Миколу Волинського було виключено з інституту.

У 1914 р. почалася Перша світова війна. На війну пішли студенти й гімназисти старших класів. Так, наприклад, єфрейтор Костянтин Кочетов воював на південно-західному фронті і був нагороджений Георгієвським хрестом 4-го ступеня. Підпоручик 44 артилерійської бригади Володимир Григор та Олександр Гойденко також нагороджені Георгієвським хрестом 4-го ступеня, а рядовий 146 піхотного Царицинського полку Георгій Єременко – Георгієвською медаллю [111]. У Ніжин почали надходити поранені, було прийнято рішення відвести третій поверх інституту під шпиталь і встановити 100 ліжок. Самі студенти часто допомагали медичному персоналу. Був введений спеціальний курс – “Надання першої медичної допомоги і перев’язування”. Студенти читали пораненим листи від рідних, книги. Проте у листі

Т.Г. Шевченко

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

міністра народної освіти графа Ф.Толстого директорів інституту вказувалось: “Інститут повинен надавати посильну допомогу пораненим солдатам і офіцерам, але основну увагу він повинен зосередити на навчанні студентів, які в свою чергу повинні особливо наполегливо вчитися, щоб не посоромити себе” [112].

У цей час, як і в російсько-японську війну 1904–1905 рр. [113], продовжувалося постійне відрахування коштів для фронту.

З кожним місяцем поранених ставало все більше, тому на додаток до попередніх приміщень, виділених шпиталю, відвели і половину другого поверху. Про це свідчить статистика. Якщо 9 жовтня було привезено 70 поранених, то вже 18 жовтня – 320. Протягом 1914–1918 років студенти вчилися і працювали. Був змінений і графік їх занять. Було утворено три групи студентів: перша займалася лише студентськими справами, навчалась, друга – доглядала за пораненими, третя – разом з найнятими візниками їздила до лісу й заготовляла дрова. Потім ці групи через певний час міняли свої функції.

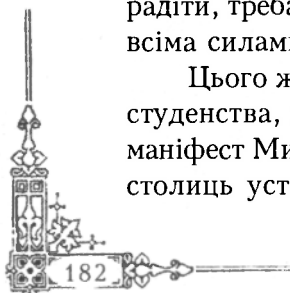
Економічне становище Ніжина під час Першої світової війни погіршувалося з кожним роком. Насамперед, піднялись ціни на хліб і інші продукти харчування. Якщо у 1914 р. фунт чорного хліба коштував 3-4 коп., то вже в кінці 1916 р. – 7 коп. Той самий фунт білого хліба зріс у своїй ціні з 5 до 15 коп. [114]. Ніжин перейшов на карткову систему постачання. На ґрунті цього наростав глухий протест проти війни. Ніжинські студенти Історико-філологічного інституту, яких на той час було 68 чол., теж жили цими подіями і чітко реагували на них напередодні 1917 р.

Останнім директором вузу дореволюційного часу – 1916–1919 рр. був **Іван Павлович Козловський** (1869–?) [115].

В останні дні лютого 1917 р. по Ніжину “пішли чутки, що в Петрограді відбуваються якісь надзвичайні події, що уряд вирішив розпустити Державну Думу, що проти нього повстали робітники і весь народ. І ось з березня газети вийшли без білих плям. Старий лад впав. Державна Дума взяла в свої руки владу” [116].

Першими відгукнулися на ці історичні події студенти та викладачі інституту. “Вранці 4 березня першим відбулось зібрання студентів. Радості не було меж, але тихо і поважно відбулось зібрання. Не час радіти, треба братися за діло.... Віддати себе на службу рідному краю, всіма силами підтримувати і допомагати новому урядові” [117].

Цього ж дня представники міського та земського самоуправління, студентства, профспілок, кооперативів та інших об’єднань, зачитавши маніфест Миколи II про відмову від царювання, вирішили за прикладом столиць установити в Ніжині громадську владу – комітет, який би

порядкував усіма справами Ніжина і Ніжинщини” [118]. Тоді ж на терміновому засіданні Громадського комітету міста було прийнято рішення: “За доглядом за діяльністю поліції призначити двох комісарів – міського та повітового” [119].

Серед призначених комісарів був і студент інституту С.Сівков, майбутній голова Ніжинського військового революційного комітету більшовиків. У своїй практичній діяльності він опирався на студентів, котрі дали згоду замінити стару поліцію на вулицях міста, хоч на зібранні керівників учбових закладів м.Ніжина було прийнято рішення “заборонити учням та студентам займатись міліцейською службою” [120].

Головою Ніжинського Громадського комітету 5 квітня 1917 року був обраний професор інституту П.В.Тихомиров.

Всю інформацію про події в країні та місті ніжинці отримували від цього комітету через газету “Известия Нежинского общественного комитета”.

Це був час правління Тимчасового уряду в Росії. Ніжинські газети були переповнені різного роду повідомленнями, розпорядженнями, указами, які йшли зі столиці й на основі яких організувалося життя в місті. Інформація була найрізноманітніша: мобілізація на фронт, пошуки провокаторів (їх прізвиська друкувалися в газеті), повідомлення про фронтний подвиг студента інституту Василя Васильченка, відкриття українських курсів, про святкування 1 травня з гаслами: “Да здравствует Русская Революция! Да здравствует Демократическая Республика!”, про створення Рад селянських депутатів, відкриття Ніжинських історико-філологічних Вищих жіночих курсів тощо. І все це було у 1917 році.

Колектив інституту думав і про подальшу долю навчального закладу. Директор І.П.Козловський у доповідній записці на ім'я попечителя з нагоди підготовки до 100-річного ювілею Ніжинської вищої школи висловив думку про заснування в Ніжині Педагогічної академії з 5-річним курсом навчання. Висловлювалося також побажання надати кафедрі педагогіки право присвоювати вчені ступені й готувати кращих випускників до професорського звання [121]. Директор захищав існування студентського інтернату і казенних квартир для викладачів. Він вважав, що в інтернаті повинні бути запроваджені нові правила, вироблені “за участю самих студентів” і “в інтересах самих студентів” [122].

Пропозиції І.П.Козловського щодо реорганізації інституту чи принаймні поліпшення його становища, схвалені конференцією влітку 1917 р., були приречені на невдачу. Тимчасовий уряд, який діяв у цей

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

час в Петрограді, відмовився робити будь-які витрати у цьому напрямку. Та й соціально-політичні зміни, які відбувалися в країні та місті, зокрема, не давали можливості вирішувати чисто внутрішні проблеми інститутського життя.

С. В. Сівков

У квітні 1917 р. з ініціативи проф. В. І. Резанова при інституті було створено “Общество изучения России и Украины” [123].

У квітні 1917 р. студенти звернулися до конференції вузу з вимогою допустити на свої засідання представників молоді для розв’язування всіх життєво важливих питань, дозволити проведення в стінах інституту відкритих зборів як студентів, так і сторонніх осіб для обговорення важливих політичних питань. Активну роботу в цьому напрямку вели студенти С. В. Сівков, М. Я. Жуковський, І. Є. Баранов та інші.

Студенти брали участь у суспільно-громадському житті міста: виконували обов’язки міліціонерів, займали посади дільничних уповноважених, навчали грамоти солдатів, вели серед них і жителів Ніжина агітаційну роботу. Консервативно налаштовані викладачі виступали проти будь-яких ініціатив студентів.

Студенти інституту не стояли осторонь і від подій, пов’язаних з відродженням національно-визвольного руху на Ніжинщині. Очолив його теж студент інституту Іпполіт Ковалевський. Відповідаючи на закиди своїх опонентів, які доносились із сторінок місцевої преси, він, уже тоді комісар Центральної Ради, пояснював їм: “Комісаром я став через те, що цього від мене вимагали виявленість кожного громадянина стати до роботи в важкий для рідного краю час і бажання людності Ніжинщини, котрою обрано мене на цю посаду. Ще

М. Я. Жуковський

до перевороту я, склавши руки, не сидів, а потроху готувався до цієї роботи, котру я роблю після перевороту” [124].

Своє політичне кредо І. Ковалевський виклав у місцевій пресі. “Що несе новий лад українському народові? Чого потрібно добиватися нам? Вся земля повинна належати нам? – ставив він

питання і відповідав. – Вся земля повинна належати робочому народові. Це перша наша вимога. Далі у нас українців багато справ, котрі торкаються тільки нашого народу, відомі тільки нам і тільки ми самі можемо добре розібратись в них і добре їх впорядкувати. Тому український народ мусить правити своєю країною сам, а для того потрібно добиватися автономії України. Тепер – для того, щоб народ ніколи не загубив тих прав, котрі ми придбали, потрібно, щоб він був освіченим і розумним” [125].

І. Ковалевський з Л. Іванухою були делегатами Всеукраїнського національного з'їзду в м. Києві. Повернувшись до Ніжина, вони 9 квітня 1917р. скликали Українське віче, на якому виступили з доповідями. Віче, на якому було 800 чоловік, схвалило рішення послати привітання Українській Центральній Раді і доручити їй особливо дбати про негайну українізацію всіх шкіл та ін. На цьому зібранні було вирішено організувати в місті “Просвіту” “для захисту і поширення своїх національних інтересів...” [126].

Головою “Просвіти” був обраний І. Ковалевський. 16 квітня 1917 р. на Соборній площі в Ніжині була проведена панахида по Т. Шевченку. “На східці каплиці зійшов священник. Із усюди неслась хвала новому життю, борцям за волю, хвала Тарасу. Це вперше за кілька сот років всюду залунало прилюдно рідне слово. Несподівано панахида перетворилась в маніфестацію національних почуттів” [127].

Саме в цей час міський парк був перейменований з “Миколаївського” на “Шевченківський”.

Питання українізації в місті вирішувалося не просто. Про це говорить хроніка засідання міської Думи від 14 липня 1917 р., яка засвідчила виступи прихильників і противників. Учбова комісія наполягала провести опитування серед учнів, студентів і батьків про вивчення української мови та викладання на ній [128]. Це питання не було вирішено, бо в Думі було чимало противників. 21 червня 1917 р. у міській пресі було надруковане “Звернення Тимчасового уряду до всіх українців”, у якому говорилося: “Брати українці. Не йдіть загибельним шляхом роздроблення вільної Росії, не відривайтеся від нашої Батьківщини, не розколюйте нашої армії... не наносіть смертельного удару всій державі і самим собі” [129].

Ісполіт Ковалевський

Саме ці обставини і змусили І.Ковалевського написати брошуру під назвою “Хто ми, що ми і чого хочемо”, яка була надрукована в Ніжині у 1917р. У ній автор обґрунтовує право України й українців на автономію, а потім – і самостійну державу.

У газеті “Известия Нежинского общественного комитета” був надрукований “Відкритий лист пану Ковалевському” Михайла Новицького, в якому засуджувались ідеї незалежності України, обливався брудом і сам І.Ковалевський. Послідувала відповідь, у якій автор брошури відкидав звинувачення М.Новицького про те, що він, як і представники української інтелігенції, запродали рідний край і народ за шматок гнилої ковбаси і сало: “Не мені докоряйте, Новицький, бо то не наша інтелігенція, бо я ні за сало, ні за шмат ковбаси рідний народ не зраджу, не зміню своєї мови..., – писав І.Ковалевський. – Тоді як Ви давно відцурались від усього рідного, окрім хліба, борщу, пампушок, галушок... і всього того, що потрібно Вашому шлункові... Взагалі я бачу, що Ви досить часто виявляєте себе профаном...” [130].

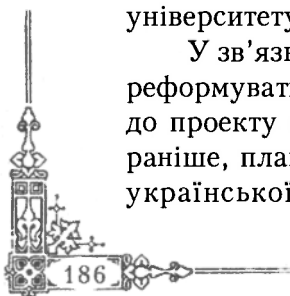
Через деякий час І.Ковалевський залишив Ніжин.

Інститут у буремні революційні роки: на шляху до університету

Жовтневу соціалістичну революцію 1917 р. у Петрограді студенти інституту сприйняли по-різному. Частина їх не зрозуміла, що відбулося, а тому негативно віднеслась до цього. Та й за соціальним складом переважна більшість студентів була привілейованих класів. На 1 січня 1918 р. із 66 чоловік – 4 було із дворян та чиновників, 36 – із духовенства, 7 – із шановних громадян, 12 – із селян і 3 – із козаків [131]. Проте і серед студентів були прихильники радянської влади. Це зокрема Сергій Сівков, Іван Баранов, Микола Жуковський та ін., які багато зробили для її утвердження на Ніжинщині. Повітовий ревком у м.Ніжині, як ми вже вказували вище, очолив С.Сівков. Після захоплення німецькою армією весною 1918 р. Ніжина він виїхав із міста.

У 1917–1918 навчальному році на чотирьох курсах навчалося 68 чоловік, із них 55 були на повному утриманні інституту і 13 – на самозабезпеченні. В цьому ж році диплом учителя одержало 29 випускників. Двох кращих з них прикомандирували до Петербурзького університету для підготовки до одержання професорського звання.

У зв'язку з політичними змінами конференція вносила пропозицію реформувати навчальний заклад, його учбові плани [132]. Відповідно до проекту статуту Педагогічної академії, який був запропонований раніше, планувалося готувати вчителів: 1) вітчизняної (російської та української) мови і літератури, 2) історії, 3) стародавніх мов

(латинської і грецької), 4) нових мов (англійської, французької, німецької, італійської).

Вносились також пропозиція ліквідувати платню за навчання, встановити державні стипендії, зараховувати тих абітурієнтів, які виявили нахил до педагогічної роботи тощо. Пропонувалося допускати до навчання і жінок. У цьому напрямку вже дещо було зроблено. Професор П.В.Тихомиров за активної підтримки інших професорів і викладачів відкрив у Ніжині в 1916 році приватні Вищі жіночі історико-філологічні курси. На перший курс зараховували 65 слухачок. У 1918 р. на I і II курсах їх було уже 90. Проте до існуючих на той час законів приватні особи не мали права утримувати вищі навчальні заклади. Тому 28 червня 1918 р. Вищі жіночі історико-філологічні курси були об'єднані з Ніжинським Товариством сприяння вищій жіночій освіті. Це дало право поставити питання про затвердження Ніжинських вищих жіночих курсів як державного навчального закладу. 4 жовтня 1918 р. міністерство освіти офіційно затвердило даний навчальний заклад [133]. Курси діяли до 1920 р. 4 вересня 1920 р. вони були об'єднані з інститутом.

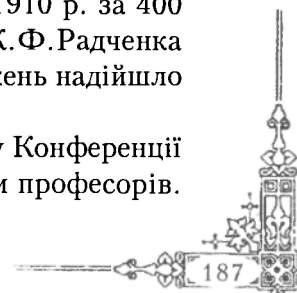
І хоча проект перебудови інституту не був прийнятий, він продемонстрував нові підходи колективу до проблем освіти.

Паралельно з проектом про перетворення інституту в Педагогічну академію група професорів на чолі з В.І.Ляскоронським підготувала документ про створення в Ніжині університету традиційного типу.

Для того, щоб нормально функціонував навчальний заклад, необхідні були викладачі вищої категорії, а також матеріальна база, перш за все бібліотеки. А вона була в інституті сформована як одна із найцінніших у країні, бо зберегла фонди Гімназії вищих наук та Юридичного ліцею, придбані бібліотеки Ніжинського Олександрівського грецького училища, професорів І.Б.Штеймана, С.П.Шевирьова, Ф.Ричля та інших. Серед книжок були унікальні видання.

У наступні роки фонди поповнювалися також бібліотеками власних професорів. Бібліотека професора В.В.Качановського, яка складалася з 783 томів 656 назв книжок зі слов'янської філології, була пожертвована його братом А.В.Качановським. Бібліотека викладача інституту М.С.Кирилова у кількості 549 томів книг і брошур була передана в дар його опікуном В.П.Доброницьким. А у 1910 р. за 400 руб. була куплена у спадкоємців бібліотека професора К.Ф.Радченка у кількості 521 томів 441 назв. Декілька дрібних надходжень надійшло також від випадкових пожертвувачів.

Дирекція Історико-філологічного інституту з дозволу Конференції займалася купівлею книжок та журналів за замовленням професорів.

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Щорічно для цього виділялося 2600 руб. На початку ХХ ст. ця сума збільшилася на 10000 руб. Російські та іноземні періодичні видання вчених товариств і навчальних закладів поступали за рахунок обміну на інститутські “Известия...”.

Всього на 1 січня 1919 р. у фундаментальній бібліотеці було 77108 томів 33192 назв.

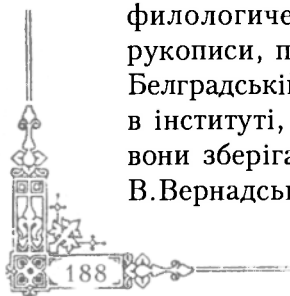
Існувала у кількості 9994 примірників 1503 назв і студентська бібліотека, де були зосереджені навчальні посібники, а також художня література, яка закуплялась у більшій або меншій кількості.

Фонди всієї бібліотеки були систематизовані за галузями наук. Колишні бібліотеки професорів збережені як самостійні книжкові зібрання. У 1909 р. у зв'язку зі святкуванням 100-ліття від дня народження М.Гоголя з фондів фундаментальної бібліотеки були виділені твори письменника, а також праці про його життя і творчість. Цей фонд поповнювався і у 1919 р. у ньому нараховувалось 374 книги 283 назв.

У 1912 р. з метою удосконалення підготовки студентів до вчительської праці та проходження студентами ІV курсу педагогічної практики був створений педагогічний відділ, у якому були зосереджені підручники, методичні посібники та інші книги педагогічного спрямування. Цей фонд складався із 777 екз. книг 526 назв.

У 1919 р. був виділений український відділ, який мав маленький фонд. Проте для його поповнення було виділено 7000 руб. У бібліотеці існував фонд періодики.

Особливе місце посідали старі рідкісні видання й рукописи. Тут зберігалось 100 рукописів різноманітного змісту церковно-словянською, російською, грецькою, латинською, німецькою мовами. Основою цього фонду були 52 рукописи з бібліотеки академіка С.П.Шевирьова, а також професорів Ф.Ричля та В.Качановського та подарованих інституту приватними особами. За своїм характером рукописи представляли собою літературні та загальноісторичні пам'ятки, грамоти, ділові акти, листи, донесення та інші документи. Більшість рукописів відносилася до XVI–XIX ст. і лише окремі – до XI–XV ст. В останні роки рукописи зберігались у квартирі директора І.П.Козловського в кількості 246 номерів, у тому числі 183 основних, які описані в праці М.Н.Сперанського “Рукописное собрание библиотеки Историко-филологического института кн. Безбородко” (1903–1905). Деякі рукописи, перераховані в кінці цього опису, були у 1906 р. передані Белградській АН на її прохання. У 1936 р. всі рукописи, які зберігались в інституті, були передані в Київську бібліотеку АН України. Нині вони зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В.Вернадського.

1918 р. був дуже складним у житті навчального закладу. Директорські обов'язки продовжував виконувати професор І.П.Козловський. На кафедрах працювали проф. В.І.Петр, І.Г.Турцевич, В.І.Резанов, О.С.Грузинський, В.О.Розов, В.Г.Ляскоронський, В.В.Новодворський, П.В.Тихомиров, наставники-керівники І.В.Добіаш, М.М.Кирилов, В.О.Заболотський, В.В.Кукаркін.

У 1918 р. навчалось 160 студ.: казенних – 100, своєкошних – 60. Казенні студенти отримували проценти з капіталу почесних попечителів.

29 квітня 1918 р. після повалення Центральної Ради владу захопив Павло Скоропадський, який оголосив себе гетьманом України. Він звернувся з Грамотою до всього українського народу, в якій заявив про розпуск усіх органів влади й створення нових, про скасування

Учні інститутської
класичної гімназії.
В центрі її
завідувач
А.Ф.Абрамов.

Студенти інституту
та жіночих курсів
разом з викладачами

постанов і розпоряджень урядів Центральної Ради, Тимчасового уряду Росії, Ради народних комісарів.

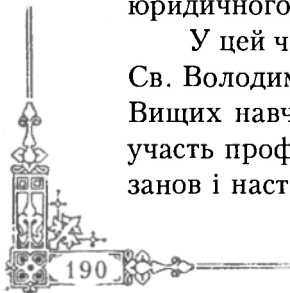
Приватна власність проголошувалась фундаментом культури і цивілізації, а тому відновлювалася скрізь. Гетьман обіцяв народу порядок і нормальне економічне життя.

Як свідчать протоколи засідання правління та конференції інституту, навчальний заклад у 1918 році знаходився в тяжкому стані: для опалення приміщення не вистачало дров, його постійно займали військові підрозділи, не виплачувалась заробітна платня, не було коштів на утримання студентів, на ремонт приміщення тощо. Сімейно-нобутові умови викладачів часто доходили до критичного стану. Так, професор В.В.Новодворський унаслідок складного положення багаточисельної сім'ї, за будь-якої відсутності матеріальних засобів тяжко захворів на психічний розлад, що змусило колектив інституту вжити заходів, надати сім'ї 300 руб. зі спеціальних коштів з подальшим поверненням, просити міністерство освіти виділити для професора 1000 руб. Ця допомога дала можливість поліпшити здоров'я В.В.Новодворського [134].

У колективі обговорювалося питання про підвищення працівникам інституту заробітної платні, про звільнення студентів від складання екзаменів з класичних мов, про необхідність випуску XXXII тому "Известий Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине" [135].

На засіданні конференції від 10 (23) квітня 1918 р. була заслухана доповідь директора інституту І.П.Козловського про пропозиції Міністерства народної освіти: 1) про утворення з майбутнього академічного року кафедр історії України, української мови і історії української літератури; 2) про перехід на викладання предметів українською мовою протягом найближчих 5 років; 3) про порядок залишення при інституті стипендіатів, які говорять українською мовою, для підготовки їх до професорського звання; 4) про введення з 1918/1919 академічного року обов'язкової лектури української мови; 5) про бажаність відкриття курсів з географії України, етнографії і історії мистецтв за рахунок деяких годин, виділених для класичних мов; 6) про перетворення інституту в університет і про відкриття юридичного факультету [136].

У цей час з 13 квітня 1918 р. з ініціативи Київського університету Св. Володимира у Києві проходив спочатку І-ий, а потім і II-ий з'їзди Вищих навчальних закладів України. В роботі Першого з'їзду брав участь проф. П.В.Тихомиров, а в роботі Другого – професор В.І.Резанов і наставник студентів О.С.Грузинський.

У зв'язку з тим, що не було ще остаточних рішень з'їздів, пропозиції директора інституту вирішили обговорювати лише попередньо. Професор В.І.Резанов заявив, що події розвиваються з такою карколомною швидкістю, життя тече таким швидким темпом, що якщо конференція не бажає залишитися поза течією, то їй слід, не гублячи жодної години, приступити до обговорення реформи, тим більше, що вона відповідає проекту перетворення інституту в університет, який у свій час був прийнятий конференцією з ініціативи проф. В.Г.Ляскоропського.

До вирішення цього питання конференція поверталася ще декілька разів. Особливу активність проявляв у цьому проф. В.І.Резанов.

2(15) травня 1918 р. на конференції інституту заслухали доповідь проф. П.В.Тихомирова про роботу та прийняті резолюції Першого з'їзду вищих закладів України у м. Києві. Професор також повідомив про його відвідини, за дорученням І.П.Козловського, директора Департаменту вищої школи з питання про перетворення інституту в університет, який пояснив, що уряд врахує особисті інтереси професорів і службовців інституту. Професорам і викладачам пропонувалося одночасно працювати в інституті, до його повного закриття, й університеті. І міністерство освіти в цьому не бачило перепон. Класичну гімназію інституту пропонувалося перетворити в гімназію загального типу з початку нового навчального року [137].

У зв'язку з тим, що в майбутньому університеті пропонувалося відкрити два факультети: історико-філологічний і юридичний, обговорювалось питання і про забезпечення викладачів квартирами, а університету – необхідними приміщеннями.

Після обговорення питання про створення в Ніжині університету, в якому взяли участь всі присутні члени правління, були прийняті пропозиції. У зв'язку з важливістю цього документу подаємо його повністю: “Пропозиції, вироблені Конференцією інституту князя Безбородька у Ніжині, до законопроекту про заснування в м. Ніжині державного університету князя Безбородька.

1) У м. Ніжині засновується державний університет для осіб обох статей у складі двох факультетів – юридичного і історико-філологічного, з можливістю подальшого розширення.

2) Відкриття університету проходить по одному курсу щорічно.

3) Ніжинський університет замінює собою Історико-філологічний інститут князя Безбородька, тому отримує ім'я основоположника вищого навчального закладу в м. Ніжині і іменується “Ніжинський державний університет князя Безбородька”.

4) Для відкриття юридичного факультету професори і доценти першого призиву вибираються і призначаються урядом; опісля кафедри

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

заміщуються по конкурсу або рекомендації і по балотуванні на факультеті і раді.

5) Інститут князя Безбородька з року відкриття університету закривається і закриття проходить поступово, по одному курсу в навчальний рік.

6) Після закриття інституту при університеті відкриваються однорічні педагогічні курси для підготовки викладачів середньої школи.

7) Інтернат при інституті князя Безбородька закривається і студенти інституту, які отримали державне утримання (стипендії замість перебування в інтернаті), продовжують користуватися таким до закінчення курсу в інституті. По мірі звільнення інститутських стипендій, такі, в розмірі не менше 250 руб. в рік кожна, переходять у розпорядження історико-філологічного факультету університету для надання студентам цього факультету.

8) Директор і професори інституту стають професорами університету від дня відкриття його; законовчитель інституту – професором богослов'я; три викладачі інституту, які читали професорські обов'язкові курси з своїх спеціальностей (вони ж і наставники студентів інституту) стають: а) ті, хто має вчену ступінь – професорами університету, а б) ті, що не мають ще вченого ступеню – виконуючими обов'язки професора.

9) Особи, відзначені в п.8, складають історико-філологічний факультет і терміново обирають декана; кафедри, яких не вистачає, відкриваються наново і заміщуються по конкурсу або рекомендації і балотуються звичайним порядком.

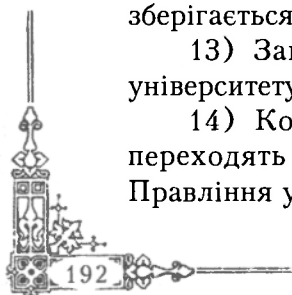
10) Директор, інспектор і наставник студентів інституту, надалі до останнього випуску студентів інституту, продовжують виконувати свої обов'язки по інституту за додаткову до університетського окладу винагороду. Професори продовжують читати свої лекції і вести заняття на залишених курсах інституту за додаткову ж до університетського окладу винагороду.

11) Професори і доценти юридичного й історико-філологічного факультетів утворюють Раду університету, яка терміново обирає із своїх рядів ректора, проректора і інших посадових осіб.

12) Все майно інституту, в тому числі і бібліотеки, переходить у власність університету, причому користування ним в повній мірі зберігається за інститутом до припинення функцій останнього.

13) Завідування бібліотеками покладається на бібліотекаря університету.

14) Колекції і зібрання (картин, рукописів, монет тощо) переходять нарівні з іншим майном інституту у розпорядження Правління університету і довіряються зберігачам музеїв.

15) Відношення Почесного попечителя інституту до університету ~~■~~ означається Урядом за погодженням з Почесним попечителем.

16) Останні посадові службовці інституту (секретар, бухгалтер, економ, він же ексектор, і лікар) отримують власні посади в університеті; за ведення справ інституту до остаточної ліквідації його функцій вони отримують додаткову винагороду.

17) Особи, які користуються державними квартирами в інституті, зберігають їх за собою. Державнокоштні студенти інституту замість казенного приміщення, яке вони займали, повинні отримати від Міністерства освіти особливу допомогу незалежно від стипендії для наймання квартири.

18) Конференція інституту під головуванням колишнього директора інституту продовжує свої функції незалежно від Ради університету і факультетської Ради до останнього випуску абітурієнтів інституту.

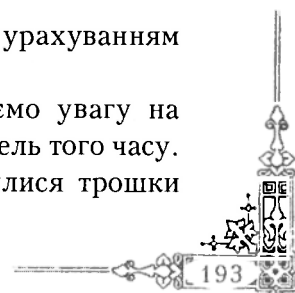
19) Введення в університеті і інституті викладання українською мовою не повинно проходити на шкоду науковій і навчальній справі. В межах можливості викладання всіх предметів українською мовою вводиться через 5-10 років" [138]. Цей документ був направлений до Міністерства освіти.

15 (28) травня 1918 р. на засіданні Правління інституту делегати Другого з'їзду вищих навчальних закладів у м. Києві проф. В.І.Резанов і наставник студ. О.С.Грузинський, доповідаючи про основні рішення, прийняті на з'їзді, розповіли і про свої зустрічі з міністром та директором Департаменту, які обіцяли матеріальну підтримку інституту. Питання про перетворення інституту в університет, за словами делегатів, не привабило до себе в цей час великої уваги з боку міністерства і його рішення в позитивному плані було до деякого часу відкладено.

У колективі чекали на вирішення питання. Проте життя змушувало діяти. Як свідчать протоколи засідання Правління інституту, 12(25) червня 1918 р. повернулися до обговорення проекту Статуту Історико-філологічного інституту князя Безбородька, який був прийнятий ще на засіданні конференції 28 жовтня 1917 р. і готувався для затвердження Тимчасовим урядом.

Нове обговорення завершилося його прийняттям з урахуванням нових, наданих навчальному закладу повноважень.

Перегортаючи сторінки цього документу, звертаємо увагу на детальний опис інститутського приміщення й інших будівель того часу. Цей опис поданий ще до пожежі і тих змін, які відбулися трошки

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

пізніше: “Інститут розташований у місті Ніжині Чернігівської губернії на березі загнившої річки Остер в досить вологій і болотистій місцевості. Він займає власну садибу, яка разом з садом складає простір біля восьми десятин землі. Значна частина садиби зайнята старинним гімназичним парком. Невеличкий парк напівовальної форми знаходиться і перед головним приміщенням.

Головний корпус являє собою кам'яну трьохповерхову будову. На першому поверсі розташовуються: церква, архів, дві квартири – Почесного попечителя і директора інституту, студентська їдальня і приміщення для служителів.

Приміщення інституту

Другий поверх. На другому поверсі розміщуються фундаментальна бібліотека інституту у 7 залах і в коридорі, студентська читальня, бібліотека гімназії, 8 класних приміщень гімназії, актовий зал, рекреаційний зал для гімназистів, фізичний кабінет, приймальня завідувача гімназії.

Третій поверх. Третій поверх зайнятий власне інститутом: тут знаходяться професорська лекторія, 5 аудиторій, 10 невеликих кімнат для занять, 4 великих спальних кімнат, роздягальня, гардеробна, рекреаційний зал, кімната чергово та інші.

У підвальному приміщенні розміщується студентська кухня.

Частину спільної садиби складає двір з флігелями для квартир і різними господарськими службами. Квартир всього зайнято різними службовцями у нинішній час 12 у трьох кам'яних флігелях і у декількох дерев'яних. Служби, які розміщуються у дворі, мають досить занедбаний вигляд: стайні, хліви, льодники, пральня, баня і т.і. дуже погано задовольняють основне своє призначення. Є ще декілька невеликих будиночків, де живуть наймити та слуги" [139].

Оригінальність і неповторність Ніжинського Історико-філологічного інституту полягала в тому, що під одним дахом поєдналися інститут і гімназія, тобто вищий і середній навчальний заклад. А це створювало певні незручності.

Друга особливість була в тому, що в інституті функціонував інтернат. До війни 1914 р. казенним стипендіатам були створені такі умови, яких не можна було знайти ніде в Ніжині. Інститут за 25000 руб. у рік давав студентам одяг, білизну (натільну, постільну й столову), взуття, калоші, книги, навчальні посібники, досить здоровий стіл (сніданок, обід і вечеря), надавав їм наукову і методичну допомогу, книжки зі студентської навчальної бібліотеки, в якій нараховувалося до 20 тис. томів, надавав їм окремі приміщення для занять, спальні, гімназичний зал та ін.

Уся ця характеристика довоєнного часу подавалася для того, щоб показати, наскільки складним і невлаштованим було життя своєкоштных студентів. Якщо казенні студенти отримували хоча б 250 руб. у рік, то інша категорія залишалась в обездоленому стані. У 1917 р. Почесний попечитель О.О.Мусін-Пушкін прийшов цим студентам на допомогу, виділивши із своїх коштів 5 тис. руб. на влаштування загально-студентської їдальні. Інститут відпустив їм дрова, і це дало змогу якось проіснувати, отримавши один раз на день дві найпростіші страви.

У 1918 р. у тяжкому стані опинились й казеннокоштні студенти, особливо ті, що повернулись після військової служби. Не всі приміщення інституту опалювались .

На червень в інституті, крім директора та Почесного попечителя, було 1 законовчитель, 10 професорів, 4 штатних доценти, 4 наставники-керівники (викладачі), 3 чергових наставники, 1 лікар, 1 економ, 1 секретар правління, 1 казначей (бухгалтер). Крім того, при інституті залишалися Історико-філологічне товариство, Гоголезнавчий музей тощо.

27 червня 1918 р. помер у Києві Почесний попечитель інституту граф Олександр Олексійович Мусін-Пушкін [140]. Графиня М.Н.Мусіна-Пушкіна і її син Микола Олександрович [141], який зго-

дом став останнім попечителем інституту, на знак вдячності за підтримку в тяжкі для сім'ї дні виділила 5 тис. рублів на невідкладні потреби студентів інституту. За рішенням правління був установлений спеціальний фонд О.О.Мусіна-Пушкіна, яким могли користуватися студенти [142].

За свідченням проф. В.І.Резанова, який часто бував у справах інституту в Києві (зупинявся на квартирі Почесного попечителя), М.О.Мусіп-Пушкіп активно допомагав йому у вирішенні інститутських питань у міністерстві та інших установах, що свідчило про його особистісну зацікавленість долею інституту.

За доби Гетьманату здійснювалася реформа вищої, середньої і початкової шкіл. Її проводила вперше створена в Україні Всеукраїнська академія наук (ВУАН), яку очолював акад. В.І.Вернадський. Він і керував комісією з реформи вищої школи в міністерстві народної освіти і мистецтв.

5 вересня 1918 р. відбулося перше її засідання. Презентували Ніжинський інститут професори О.С.Грузинський і В.І.Резанов. Для розробки проекту реформи вищої школи на цьому засіданні була створена підкомісія, яку очолив проф. А.М.Лобода. До її складу увійшли і проф. О.С.Грузинський та В.І.Резанов, а також делегували останнього попечителя інституту графа М.О.Мусіна-Пушкіна й представника чернігівського губернського земства П.Я.Дорошенка.

Результатом роботи комісії під керівництвом акад. В.І.Вернадського та підкомісії під керівництвом проф. А.М.Лободи, а також величезної роботи, яку врів проф. В.І.Резанов, готуючи різного роду довідки, пояснення, була прийнята резолюція відносно Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька. Подаємо тут тільки найважливіші її пункти:

“а) незалежно від того чи іншого рішення питання про реорганізацію інституту терміново збільшити його штати і кошторисні призначення, для того, щоб заклад міг безболісно існувати в поточному навчальному році. Надати інституту екстрену матеріальну підтримку у зв'язку з його господарською розрухою у розмірі 252017 руб. 77 коп. відповідно до пропозиції підкомісії про штати;

б) доповнити кількість інститутських кафедр заснуванням трьох кафедр українознавства;

в) зробити посаду директора виборною, надати конференції право обирати на посаду директора терміном на 4 роки особу як із середовища професорів інституту, так і зі сторонніх осіб, які мають звання професора або доктора наук, що викладають в інституті; встановити в

інституті одну позаштатну ординатуру, бо директор повинен бути професором;

г) терміново включити інститут до списку державних вищих навчальних закладів України;

д) пропозиції про перетворення інституту в сільськогосподарський навчальний заклад [це була пропозиція чернігівського земства – Г., О.С.] відпадає; питання про перетворення інституту із усіма існуючими проектами реформи передати в попередню підкомісію під головуванням А.М.Лободи, включивши до складу підкомісії проф. А.Ю.Кримського, В.В.Заньковського і А.Ф.Музиченка” [143].

Комісія акад. В.І.Вернадського направила міністру народної освіти і мистецтв для подальшого подання в законодавчому порядку такого змісту законопроект в інститутських справах:

“1) Інститут оголошується державним навчальним закладом;

2) приймаються і затверджуються нові штати, які і вводяться у дію з 1-го липня 1918 року;

3) асигнувати інституту кредити: а) на господарські потреби, опалення, освітлення тощо, утримання казенних студентів і т.п. – 99305 руб.; б) на утримання особового складу – 125298 руб.; в) на покриття дефіциту, на ремонт головного приміщення, проведення електричного освітлення і ремонт пошкоджень, отриманих від пожежі – 152709 руб. 77 коп. Всього – 377317 руб. 77 коп.;

4) заснувати три нових кафедри українознавства;

5) зробити посаду директора виборною;

6) ввести зверхпосадову посаду ординарного професора;

7) перейменувати інспектора помічником директора;

8) посаду законовчителя інституту ліквідувати і замість нього заснувати посаду професора богослов'я;

9) ввести окрему штатну посаду бібліотекаря” [144].

Усі пункти, крім 6 та 9, були затверджені міністром.

До правління інституту надійшла постанова Чернігівського губернського земського зібрання від 2-го вересня 1918 р. за № 7787 про клопотання перед Міністерством народної освіти про перетворення Ніжинського історико-філологічного інституту в Український педагогічний інститут за зразком інституту імені Шеллапутіна в Москві. Члени правління взяли цей документ до відома.

Сучасний дослідник О.М.Мироненко в статті “Творення мережі національної вищої школи за часів владування П.Скоропадського” вказує, що Ніжинський інститут “користувався особливою увагою гетьмана”, і стверджує, що до відомих трьох університетів – Київського

Св.Володимира, Новоросійського та Харківського “додався Ніжинський історико-філологічний інститут ім. князя Безбородька, якому було надано статус державного університету”, а також “восени на Україні з’явилося ще 3 університети” [145].

17 серпня 1918 р. вийшов закон, згідно з яким Київський український народний університет, котрий був відкритий 5 жовтня 1917 р., з 1 липня перетворювався на Київський державний український університет, який у 1919 р. був об’єднаний з Київським університетом Св.Володимира. Це ж саме торкалося і Кам’янець-Подільського державного українського університету. У жовтні 1918 р. на базі Вищих жіночих курсів уряд П.Скоропадського утворив Катеринославський університет.

У кінці листопада 1918 р. влада П.Скоропадського впала і на заміну їй прийшла Директорія. Життя в інституті було напруженим. Директор закладу І.П.Козловський у зв’язку з хворобою передав управління навчальним закладом проф. І.І.Семенову, який поставив 26 грудня 1918 р. питання про вибори директора.

У ході дебатів надійшла пропозиція проф. І.Г.Турцевича обрати на посаду директора академіка Є.Ф.Карського. Він доводив це тим, що під час перебування в Ніжині у розмовах про інститут академік зауважував, що якби йому довелося бути директором, то він доклав би всіх зусиль, щоб вивести інститутське господарство із такого сумного стану.

Проф. І.Г.Турцевич підкреслював, що Є.Ф.Карський – “кандидат підходящий, бо він не тільки видатний вчений, а й людина, яка володіє адміністративним досвідом і показала себе як ректор Варшавського університету хорошим адміністратором. Восени цього року йому було доручено організувати білоруський університет у Мінську, і він навряд чи погодився зайняти посаду директора Ніжинського інституту, якби доручена йому справа мала успіх. Проте стан його у Мінську змінився, і він, може бути, готовий буде виступити кандидатом на посаду директора. Слід би було запитати його про цю згоду” [146].

Акад. Є.Ф.Карському в інституті могли б запропонувати і кафедру історії російської мови і слов’янських говорів, бо проф. Розов, який обіймав її, уже давно не читав лекцій.

Проф. І.І.Семенов, який, очевидно, не хотів далі виконувати обов’язки директора, наполягав на тому, щоб його обрали із своїх професорів. Жваве обговорення завершилось голосуванням. Результати були такі: акад. Є.Ф.Карський отримав 5 голосів, проф. П.В.Тихомиров – 3 голоси, професори І.І.Семенов, В.І.Резанов і доцент Г.А.Максимович по одному голосу. Останні три особи зняли свої кандидатури. У зв’язку з цим було прийняте одногосне рішення:

зв'язатися з акад. Є.Ф.Карським, щоб з'ясувати питання про його згоду зайняти посаду директора. Тимчасовим виконавцем його обов'язків обрали проф. П.В.Тихомирова [147]. На жаль, нічого поки що не відомо про відповідь академіка Є.Ф.Карського.

Для того, щоб ефективно функціонував університет, необхідні були відповідні умови: наявність викладачів вищої категорії (докторів наук, професорів), а також матеріальної бази, перш за все бібліотеки.

Функціонування Історико-філологічного інституту в умовах громадянської війни, частой зміни влади відбувалася у важких умовах. Часто навчання студентів припинялося зовсім, бо в інститутських приміщеннях були влаштовані казарми військових частин. Усе це завдавало шкоди навчальному процесові. В ніч з 17 на 18 червня 1918 р. в інституті виникла пожежа. На першому поверсі загорілась кладовка. Вогонь перекинувся на інші приміщення. І хоча пожежу ліквідували, збитки були великі: пошкоджені архів Гімназії вищих наук, меблі гоголівських часів, знищена значна кількість студентського одягу тощо.

Директорія на чолі з Головним отаманом С.Петлюрою, який зосередив у своїх руках необмежені диктаторські повноваження, під натиском більшовиків пала. 23 січня 1919 р. Ніжинський нолк 1-ї Української радянської дивізії звільнив місто від петлюрівців. У лютому-квітні 1919 р. відбулися вибори до Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.

Постановою Народного комісаріату освіти школа відділялася від церкви. 18 лютого 1919 р. у Ніжині було прийнято розпорядження про заборону у школах релігійних обрядів.

11 березня (26 лютого за ст.ст.) 1919 р. у місті був відкритий Український народний університет імені Т.Г.Шевченка. У ньому планувалося чотири факультети: словесно-історичний, соціально-економічний і політичних наук, природничо-математичний та прикладних знань. В свою чергу факультети поділялись на відділи. Наприклад, словесно-історичний факультет мав: а) загальнонауково-популярний і б) спеціальний; природничо-математичний – викладання: а) біологічних принципів і б) математичних. Уводився демонстративно-експериментальний метод. Передбачалось створення власної учбової майстерні для виготовлення діапозитивів [148].

Проте 23 серпня 1919 р. Ніжин зайняли денікінці. Однак і ця влада тут довго не затрималася. У листопаді 1919 р. денікінці підпалили інститут. Пожежа була ліквідована, але протягом кількох років будинок залишався непридатним для навчання.

Стан був напружений. Швидка зміна влади, нестабільність ситуації впливали і на роботу інституту. 20 листопада 1919 р. Ніжин був звільнений від денікінців бійцями Богунського полку та партизанами

Ніжинщини. 15 січня 1920 року відбулися вибори у волосні та сільські Ради, а також повітову Раду. У Ніжині встановилася радянська влада.

Потому надійшли декрети Наркомосу України про відновлення занять. 26 січня 1919 р. Нарком освіти В.П.Затонський підписав розпорядження про передачу навчальних закладів міст Харкова, Києва, Катеринослава, Полтави і Ніжина на утримання держави [149]. У зв'язку з цим почалася реорганізація структури інституту. Професорсько-викладацький склад намагався довести, що вуз протягом майже півстоліття успішно готував учителів для середньої школи, даючи їм і належну університетську освіту. Чернігівський губернський відділ народної освіти наполягав на відкритті в Ніжині інституту для підготовки працівників освіти як вихователів дошкільних закладів, так і вчителів для шкіл різного типу. Були внесені зміни у навчальні плани, запроваджено вечірнє навчання тощо. Проте зміни в навчальному процесі інституту відбувалися повільно.

Як і у попередні роки, приміщення інституту використовувалося не за прямим призначенням. Це було в місті єдине місце, де могли розміститись сотні військових на тимчасове розташування. Використовувалося приміщення і для шпиталю. У грудні в інституті розміщувався штаб ХП Червоної армії. Заняття не проводились, всі викладачі були виселені з квартир, які знаходилися на території інституту. Як свідчить запис у протоколі засідання правління НІФІ, 9 грудня (26 листопада) 1919 р. усім професорам було запропоновано звільнити квартири з усіма речами й залишити територію інституту протягом 24 годин. 11 грудня о 6 годині вечора всі професори, в тому числі й адміністрація інституту вийшли із квартир, які вони займали. З цього вечора адміністрація інституту втратила можливість безпосередньо спостерігати за долею приміщень і майном інституту, яке з цього дня перейшло у фактичне розпорядження квартир'єрів [150].

Після подібних акцій інститут недораховувався чимало меблів, посуду, постільних речей тощо.

У цих складних умовах колектив інституту продовжував працювати, розмірковувати про подальшу його долю, організовувати і вести заняття в інституті та гімназії.

10 березня 1919 р. в інституті відбулося засідання конференції, присвячене пам'яті Т.Шевченку. З доповідями "Тарас Шевченко і народна освіта" виступив проф. А.С.Грузинський, "Шевченко в історії української громадянської думки" – викладач гімназії Г.М.Іваниця.

У 1919 р. було проведено декілька засідань Державної комісії з реорганізації вищих навчальних закладів, складання програми і кошторису. В результаті цього був вироблений Меморандум, який

передбачав злиття в один навчальний заклад Історико-філологічного інституту з Жіночими курсами і надання студентам наукових історико-філологічних знань на фундаменті громадсько-політичної підготовки, освічених принципами соціалізму, протягом чотирьох років. У Меморандумі передбачались енциклопедичні курси, які читалися б у I та II семестрах в дусі єдності знань з наук: вступ до філософії, енциклопедія математики (вступ в аналіз, теорія вірогідностей, аналітична геометрія, основи вищої математики), енциклопедія біологічних наук (порівняльна анатомія й еволюційна теорія, фізіологія людини), енциклопедія наук суспільно-економічних (вступ у соціологію, енциклопедія права, історія соціальних учень, історія господарського побуту). А далі йшли спеціальні предмети: вступ до порівняльного мовознавства, вступ до історичної науки, вступ до вивчення літератури, загальний курс історії України, загальний курс історії української літератури, практичні курси мов: української, німецької, французької, англійської, латинської, грецької.

Усе це, говорилося в Меморандумі, повинно забезпечуватись науковими силами. Комісія, яка представила Меморандум, продовжувала розробляти навчальний план далі, який передбачав як систематичні комплекси, в які вводились обов'язково "в якості запліднюючого елемента", суспільно-економічні предмети, так і окремі предмети, а також рекомендували використовувати трудовий метод, який передбачав збільшення практичних занять. У той же час учні вищої школи повинні бути підготовленими для суспільно-політичної роботи на мітингах, фабриках, де вони повинні виступати під керівництвом спеціальних працівників [151].

В інститут протягом 1919 р. приходили директивні листи та постанови з Наркомосвіти. У всіх навчальних закладах уводився трудовий принцип навчання. 18 грудня 1919 р. колишня гімназія при Історико-філологічному інституті отримала нову назву "Ніжинська 1-а радянська школа 1-го і 2-го ступенів" [152].

Так сталося, що за дореволюційний час у Ніжинській вищій школі навчалися лише юнаки. Першою студенткою, яка вступила у 1919 р. до Історико-філологічного інституту і навчалась одна серед юнаків цілий рік, була Олена Олександрівна Левковцева. 35 років працювала вона потім учителем російської словесності, майже половину з них – у Ніжинській середній школі № 4. Про ті пам'ятні дні О.О.Левковцева згадувала: "Професію вчителя я полюбила змалечку. Батько й мати працювали вчителями на селі. До революції там учитель був одночасно і лікарем, і суддею, і радником. Часто до нас приходили селяни за порадами. Я бачила безпросвітну бідність і темноту селян.

О.О. Левковцева – перша студентка інституту

В сім'ї любили читати художню літературу. Цю любов до книги прищепили й мені. Читала твори класиків російської літератури: Гоголя, Пушкіна, Лермонтова, Некрасова та інших. А гімназисткою познайомилась з творами Чернишевського, Добролюбова, Писарева, Белінського. І остаточно вирішила присвятити своє життя боротьбі з темрявою, а учитель завжди має справу з людьми. Одержати вищу освіту педагогічну тоді для мене можна було тільки в Ніжинському історико-філологічному інституті. Взявши атестат про закінчення Ніжинської жіночої гімназії, я пішла до ректора інституту професора Тихомирова Павла Васильовича. Це було в 1919 році. На Україні ще палахкотіла громадянська війна. Відбувся приблизно такий діалог:

– Ви хочете навчатись в нашому інституті?

– Дуже!..

– В інститут приймаємо лише осіб з

атестатом зрілості.

Подаю ректору атестат про закінчення з золотою медаллю.

– Але досі до інституту приймали тільки осіб чоловічої статі...

Мабуть, професор побачив на моєму обличчі страждання і, щоб закінчити неприємну розмову, додав:

– До того в жіночій гімназії не вивчали стародавніх мов – грецької і латинської.

– Латинську мову я вивчала, – настоювала я, – а грецьку вивчу...

Прийшла додому убита горем. Просила батьків, щоб допомогли знайти репетитора з грецької мови. Батько домовився з учителем Ніжинської класичної гімназії Йосифом В'ячеславовичем Добіашем. Учитель до нестями був закоханий в грецьку мову. Я працювала по 10 годин на добу. Було важко, але за декілька місяців я опанувала програму і витримала вступний екзамен до інституту. В перший рік навчання я була одна дівчина серед студентів. Значна частина студентів, особливо старших курсів, носила форму. Мені батько теж придбав студентську куртку, в ній за зовнішністю в аудиторіях я мало відрізнялась від останніх.

Лише в наступному 1920–1921 навчальному році, після реформи вищих навчальних закладів на Україні, почали приймати до інституту жінок.

Історико-філологічний інститут князя Безбородька (1875–1920)

М.С.Державін,
академік (1900)

В.І.Резанов,
член-кор. (1890)

Ю.Ф.Карський,
академік (1885)

І.М.Кириченко,
член-кор. (1914)

В.І.Савва,
професор (1886)

В.В.Данилов,
фольклорист (1905)

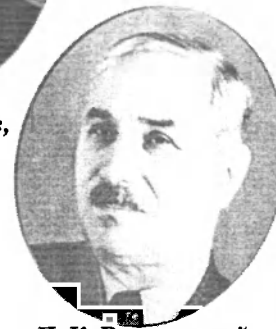
М.Н.Петровський,
член-кор. (1919)

А.П.Кудлубовський,
професор (1888)

М.Ф.Даденков,
професор
(1910)

Р.М.Волков,
професор
(1914)

Є.І.Кашпровський
професор (1888)

**Випускники
Історико-філологічного
інституту**

П.К.Волинський,
професор (1916)

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Навчаючись в інституті, я захопилась роботою драматичного гуртка. Керувала ним, писала п'єси, переробляла інші жанри художньої літератури на п'єси. Це дуже допомогло мені в майбутній праці.

Не один раз я дякувала професору російської літератури Резанову Володимиру Івановичу, який заохочував моє захоплення. Закінчила інститут Народної освіти в 1923 році” [153].

Історико-філологічний інститут завершував своє існування. За цей час було здійснено 39 випусків. Інститут підготував 667 учителів, із них по класичному відділенню – 127, слов'яно-російському – 222, по історичному – 262 чол. [154]. Він залишився в історії культури України як яскравий науковий центр з філологічною та історичною школами, а також вуз для підготовки вчителів і науковців. Навічно увійшли в його історію ті, хто тут навчався і формувався як майбутній учений, культурний діяч. Меморіальні дошки на стінах нинішнього університету свідчать, що Історико-філологічний інститут князя Безбородька закінчили основоположник білорусознавства, академік Ю.Ф.Карський (1885), видатний славіст, академік М.С.Державін (1900), члени-кореспонденти АН В.І.Резанов (1890), М.С.Кириченко (1914) та М.Н.Петровський (1919), відомий учений-фольклорист і літературознавець В.В.Данилов (1905), професори В.І.Савва (1886), А.П.Кадлубовський (1888), Є.І.Кашпровський (1888), М.Ф.Даденков (1910), Р.М.Волков (1914), П.К.Волинський (1916), Народний артист РРФСР, художній керівник хору ім.М.П'ятницького П.М.Козьмін (1915) та багато інших.

**Науково-педагогічний
ІНСТИТУТ
(1920–1921)**

**ІНСТИТУТ
народної освіти
(1921–1930)**

**ІНСТИТУТ
соціального виховання
(1930–1933)**

16 червня 1920 р. була створена спеціальна комісія для проведення реформи Історико-філологічного інституту, яка дійшла висновку, що на базі вузу можна створити чотири інститути: гуманітарний, фізико-математичний, природничий і педагогічний, об'єднавши їх тимчасово в один науково-педагогічний інститут [1]. На першій стадії реорганізації всі інститути іменувалися факультетами. У Ніжині були відкриті лише два інститути (факультети): а) гуманітарний (інститут теоретичних наук – ІТЕН) у складі відділів: 1) соціально-політичних наук, 2) історичних наук, 3) української мови та літератури, 4) російської мови та літератури і б) педагогічний (Вищий інститут народної освіти – ВІНО) у складі відділів: 1) дошкільного, 2) шкільного, 3) позашкільного (політосвіти). Фізико-математичний та природничий інститути (факультети) планувалося відкрити в ході розгортання вузу. Всі ці документи були направлені в Наркомос України та в Губнаросвіту.

П.В. Тихомиров

З 1919 по 1922 р. директором інституту працював професор **Павло Васильович Тихомиров (1868– ?)** [2]. Про нього згадував у своїх спогадах студент П.П.Плющ, майбутній відомий мовознавець, професор Київського університету ім.Т.Шевченка: “Найбільшою популярністю серед студентів користувався професор Павло Васильович Тихомиров (колишній меншовик, експерт з давньоєврейської мови у відомому процесі Бейліса, перекладач Г.Спенсера). На його лекції з логіки й соціології сходилися всі студенти словесного й історичного відділів.

Павло Васильович не був рафінованим красномовним лектором, але нас чарував його глибокий розум, надзвичайно самобутня мова, блискуче знання предмета і завжди оригінальні, дотепні приклади з літератури і з оточуючого життя. Імпонувала нам, студентам, і його зовнішність – його високий зріст і простецьке, грубувате, але розумне й симпатичне обличчя. Ніхто з викладачів інституту в нашому уявленні не втілював у собі так яскраво образ ученого, як він...” [3].

Протягом червня 1920 р. – вересня 1921 рр. вища школа в Ніжині працювала під назвою Науково-педагогічний інститут. У студентські аудиторії прийшла селянська й робітничка молодь, 41, 4 відсотка якої складали жінки. Професор С.І.Никонов згадував: “...Студентство

прийшло з шматком сала і хліба в торбині, з мандатом про відрядження в руках і з величезним бажанням вчитись” [4].

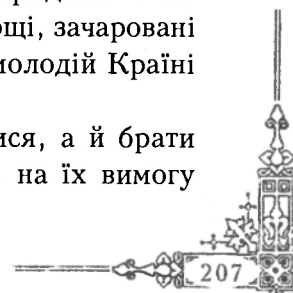
“Одягнуті ми були в найрізноманітніші “шати”, які на той час збереглися у нашому родинному “гардеробі”: в селянські свитки, кожухи, кореї, в гімнастюрки й шинелі, в батьківські піджаки й пальта тощо. Серед такої розмаїтої одежі де-не-де проскакували форменні куртки й шинелі з блискучими гудзиками: їх доношували окремі студенти скасованого Історико-філологічного інституту, якого вони не встигли закінчити до 1920 року... У 1920–1921 навчальному році ми одержували невелику стипендію і натуральний продуктовий пайок (борошно, крупа, картопля, сіль). Крім того, нам безкоштовно давався обід (як правило, гороховий суп або варений горох) у студентській їдальні (вона містилася в кінця Гоголівської вулиці)...

Студенти Ніжинського інституту 20-х років.
Картина худ. П. Орлая

Який разючий контраст до життя сучасних студентів є колишнє наше життя, життя початку 20-х рр., сповнене матеріальних нестатків, життя навголодь в майже неопалюваних квартирах, в убогих одежинах. Але ми були тоді молодими, в розквіті непочатих сил, окрилені новим життям, прагненням до служіння розкріпаченому народові. І ми безстрашно боролися й перемагали всі матеріальні труднощі, зачаровані однією мрією – здобути вищу освіту, стати корисними молодій Країні Рад” [5].

Студенти нового покоління хотіли не тільки вчитися, а й брати активну участь у житті інституту. У листопаді 1920 р. на їх вимогу

було організовано студентський клуб, який відіграв велику роль у громадсько-політичному вихованні молоді.

Навчання проходило в складних матеріальних умовах, а тому студпрофкомом було прийнято рішення, згідно з яким кожен студент повинен був перед початком навчального року заготовити в лісі один-два кубометри дров для потреб інституту. Випускник вузу тих часів О.С.Пулинець згадував: "Дрова ці спалювались в інститутських печах, починаючи з другої половини жовтня, були вони сирі, подавали зміїне шипіння і не давали тепла. Одержували ми і стипендію (не всі). На місяць 1 пуд муки (житньої), 2 фунти пшона і одну бутилку олії.

Професори і викладачі одержували, мабуть, трохи більше. Чітко пам'ятаю, як професор Резанов Володимир Іванович, прикривши свою голову ковдрою і підтримуючи її лівою рукою біля підборіддя, наче жіночу хустку, правою тягнув дитячі санчата, навантажені його місячним пайком.

Вчитися було важко, але до труднощів ми ставилися з гумором (майже гоголівським). Навчальні плани і програми змінювались кожного року. Комічно було слухати курс "Історія дитячого руху" з вуст визначного спеціаліста з російської літератури... Резанова В. І... Професор історії Покровський Олексій Іванович твердо був упевнений в тому, що які б соціальні процеси не проходили, студенти повинні знати давню історію, і тому, не дивлячись ні на програму, ні на навчальні плани, ні на вимоги декана, – читав нам 2 роки історію Єгипту; і все ж на третій рік його застопорили десь на Римській каналізації. Взагалі, ті курси, які читались раніше в Ніжинському історико-філологічному інституті, читались у нас на високому, як говорять, рівні" [6].

У 1920 р. держава виділила інституту близько 15 мільйонів карбованців на покращення матеріальної бази, стипендіального забезпечення студентів, утримання основного складу вузу тощо. Зріс і фонд бібліотеки. Він досягнув тоді понад 80 тисяч томів.

Директор інституту проф. П.В.Тихомиров направив до Укрголовпросвіти Пам'ятну записку про створення у Ніжині дослідних кафедр: а) класичної філології, до складу якої входили професори І.Г.Турцевич, І.І.Семенов, П.В.Тихомиров, викладачі – І.В.Добіаш та А.М.Корнілов; б) російської й української філології у складі професорів В.І.Резанова, О.С.Грузинського, викладачів В.А.Заболотського, Є.О.Неверової, М.К.Волинського, наукових співробітників П.М.Іванова, М.М.Новицького, В.А.Михальського, Н.Є.Іваненко, Н.М.Лук'янова, В.С.Родіонова, Н.С.Родіонової; в) історії України у складі професорів В.Г.Ляскоронського, Г.А.Максимовича, М.Н.Бережкова, викладачів В.В.Кукаркіна, Н.П.Дончевського та наукових

співробітників Дубровського, Петровського, Хорошкевича, Дем'яновського.

У 1920 р. знову був запрошений в інститут проф. І.Г.Турцевич, який перебував на пенсії і проживав у Ніжині.

В інституті розгорнулася науково-дослідна робота. Професор В.І.Резанов розпочав своє фундаментальне дослідження з історії української літератури. Професор О.С.Грузинський вивчав творчість Т.Г.Шевченка, а також діалекти середньої смуги Чернігівської губернії. Професор Г.А.Максимович разом зі студентами досліджував історію українського козацтва та українського села. Активізували свою наукову діяльність професори О.І.Покровський, І.Г.Турцевич, М.М.Бережков та інші. Інститут видав черговий XXXIV том “Известий”.

7 грудня 1920 р. з Наркомосу України надійшло повідомлення, що запропонований Статут Науково-педагогічного інституту визнано незадовільним і тому він не може бути затвердженим.

Постановою Наркомосвіти УРСР від 7 червня 1921 р. науково-педагогічний інститут переіменовувався у Ніжинський інститут народної освіти з факультетами – робітничим і соціального виховання [7].

У 1922 р. професора П.В.Тихомирова на посаді директора змінив **Олександр Олександрович Карпеко** (1891–1969), родом із Чернігівщини, який у 1914 році закінчив Історико-філологічний інститут. Тому, приїхавши до Ніжина, він знову опинився у тій же атмосфері, яка була збережена ще з його студентських років. Хоч час уже, звичайно, наклав свій відбиток [8].

18 жовтня 1921 р. О.О.Карпеко був призначений деканом факультету соціального виховання, а 10 грудня цього ж року – політкомісаром інституту. А через рік – 1 вересня 1922 р. – він став ректором. Посаду декана факультету соціального виховання обійняв В.А.Заболотський. Одночасно О.О.Карпеко був керівником кафедри суспільствознавства, читав курси історичного матеріалізму, політичної економії та теорії РКП.

Він був людиною енергійною, а тому зумів об'єднати навколо себе колектив інституту і спрямувати його навчально-виховну роботу в русло тих нових ідей і директив, які йшли від Наркомосу.

Згадуючи свій приїзд до Ніжина у 1921 році, О.О.Карпеко писав: “Я побачив наполовину вирубаний інститутський парк, майже зовсім зруйновану цегляну огорожу навколо подвір'я інституту та високі

О.О.Карпеко

обгорілі стовпи, які було видно крізь чорні провалля вікон і дверей лівої частини будинку. Такі ж провалля були і в правій частині. Покрівля в багатьох місцях була зірвана. Руйнування зазнали всі житлові та допоміжні будівлі, розташовані на подвір'ї інституту... Я не знав, де мені шукати ректора. Вирішив навмання зайти у перший флігель направо. Якраз в ньому, на другому поверсі, розміщалась канцелярія інституту... В першому дідусеві я пізнав... Павла Васильовича Тихомирова, одного з моїх професорів, що читав нам у свій час курс історії філософії і логіку. Тепер він відрекомендувався ректором інституту. Другий – Іван Іванович Семенов, також професор і інспектор часів нашого студентства – проректором...

В інституті залишилось всього шість десятків студентів і біля двох десятків професорів та викладачів. Серед викладачів і студентів не було жодного члена партії чи комсомолу. Всі вони знаходились у тяжких матеріальних умовах. Життя в місті після ран, нанесених громадянською війною, ще не налагодилось. Тому не дивно, що студенти не одержували стипендії, а наукові працівники більше ніж півроку не мали ні заробітної плати, ні пайків.

І.І.Семенов

Багато професорів були старі, що збереглися ще від дореволюційного інституту. Крім Павла Васильовича Тихомирова, який і тепер читав філософські дисципліни, та Івана Івановича Семенова, який переключився з римської поезії на німецьку мову, особливо виділялись маститий професор Володимир Іванович Резанов, що читав, як і раніше, російську літературу; чудовий педагог Володимир Олександрович Заболотський; професор історії Георгій Андрійович Максимович, заповзятливий організатор різних екскурсій і розваг, але не завжди задовольнявший студентів своїми лекціями професор Олександр Сергійович Грузинський; зовсім уже згорблений Олексій Іванович Покровський, що читав загальну історію. Із нових виділявся Петро Олександрович Бельський. З'явилися і зовсім не звичні для попереднього Історико-філологічного інституту математики, фізики, хіміки, ботаніки, зоологи, які готували вчителів із цих спеціальностей. Дещо змінила своє обличчя в зв'язку з цим і бібліотека, яка майже не постраждала. Проте, кабінети, лабораторії були зовсім зруйновані. Раніше затишна їдальня перетворилась у якийсь суцільний коридор без вікон і дверей, по якому вільно гуляв вітер, який наносив у сніжні

дні цілі гори снігу. Лекції читались тільки для маленьких груп на квартирах професорів. Про закінчення занять сповіщав не звичайний дзвінок, а стук палкою по підлозі, якщо студенти повинні були переходити з другого поверху на перший, або в стелю, якщо вони повинні були підніматись на другий поверх. Такі умови гнітюче діяли як на студентів, так і на наукових працівників” [9].

Цю характеристику можна доповнити уривком із спогадів П.П.Плюща: “З інших професорів інституту початку 20-х рр. шанобливою увагою студентів-словесників користувався Володимир Іванович Резанов... Лекції цього маститого вченого були для нас взірцем глибокого, копіткого аналізу творчості класиків російської літератури нісляпушкінської епохи. Вони відкривали нам, неофітам науки, світ наукової філологічної думки, вводили в лабораторію творчої праці вченого літературознавця...”

Добре пам’ятаю його змістовні лекції, насичені рясністю фактів і великою науковою ерудицією, його спокійну чисту мову русака, його ласкаво-усміхнене обличчя, старосвітське пенсне на чорному шнурочку, його батьківське піклування про кожного свого вихованця. Це він єдиний звернув увагу на моїх “Партизанів” (п’єса П.П.Плюща, яка йшла в 20-х роках у Ніжині – Г.С.), пожурих мене за одіозне орфоргафічне оформлення п’єси, за різні недоречності в ній з погляду законів сценічного мистецтва і обіцяв мені гарячу допомогу в моїх дальших літературних спробах.

П.П.Плющ

Цікавими, живими, темпераментними були лекції Максимовича, відносно молодій людини, бездоганно елегантного зовні і хорошого, талановитого оратора.

Запам’ятав й професора В.Г.Ляскоронського, якому в 1920 році було лише 60 років, але він нас вражав своєю передчасною старечою дряхлістю: лекції його полягали в читанні ним якоїсь власної праці; заняття відбувалися в його квартирі в затишній кімнаті; ми тихенько розташовувались на старовинних стільцях, професор, сидячи в креслі й не підводячи на нас очей, читав нам щось з книжки майже беззвучним голосом, викликаючи у нас уявлення холодного дрібного осіннього дощику, і ми, подрімавши під час чергової зустрічі з цим видатним

істориком, виходили з його будиночку з неприхованою радістю від того, що ми знов повертаємося до звичного свого життя.

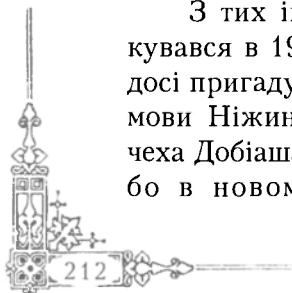
Чи не наймолодшим викладачем інституту в 1920–1921 навч. році був О.С.Грузинський (йому виповнилось тоді 39 років). Як уже зазначалося, Олександр Сергійович викладав нам нову, не чувану раніше дисципліну енциклопедичного характеру – “українознавство”. Олексій Сергійович, колишній учасник славетного філологічного семінарію акад. В.М.Перетца, вже на початку ХХ сторіччя опублікував свої знамениті статті про Пересопницьке євангеліє і був відомим україністом. На жаль, лекції його були досить безсистемними, до того ж він був далеко не блискучим оратором: мова його безперервно супроводжувалася нудним еканням...

Доводилось нам слухати й лекції інститутських патріархів – професорів Бережкова та Турцевича, що, як уже говорилося, повернулися в 1920 році до педагогічної роботи з відставки.

Професор Бережков викладав історію Росії. Це був високий кістлявий старик з сильним ще, але по-старечому надтріснутим голосом і трохи шепелявий. Взимку ходив він у чорній дореволюційній форменній шинелі чиновника Міністерства народної освіти, поверх якої був накинутий плед. До аудиторії він звертався, вживаючи чудернацький, ним самим вигаданий апелятив – “Господа товарищи студенты!”, контамінуючи дореволюційну і радянську форми звертання. Про ідейний рівень лекцій старого Бережкова свідчила така деталь його лекторської манери: кожного разу, згадуючи, наприклад, Катерину II, він промовляв: “блаженной памяти государыня императрица Екатерина Вторая”.

Другий пристарілий учений, професор Турцевич, читав нам вступ до загальної історії, але замість цього протягом півріччя розповідав нам лише про якийсь міжнародний конгрес у Римі, учасником якого він колись був, і з особливим захопленням – про саме вічне місто з його пам’ятками античної архітектури. Говорив він цікаво й розумно як глибокий фахівець своєї справи, але ми помічали, що він не усвідомлює, кому він читає свої лекції, що він не знає про соціальний переворот у країні після Жовтня. Не дивно, що, звертаючись до місцевої влади з проханням відремонтувати його власний будиночок біля інституту, він адресував свої заяви так: “Нежинской городской управе”.

З тих інститутських викладачів, з якими я так чи інакше спілкувався в 1920–1921 рр. і частково в 1921–1922 навчальному році, і досі пригадується мені зворушлива постать викладача давньогрецької мови Ніжинського Історико-філологічного інституту Безбородька – чеха Добіаша. У 1920 році, німецький і напівсліпий, він позбувся роботи, бо в новому, радянському науково-педагогічному інституті,

грецька мова не викладалася. Але старий педагог не міг існувати **без** улюбленої праці і попросив студком загітувати хоч з десяток студентів, які добровільно побажали б вивчати давньогрецьку мову під його керівництвом (розуміється “не за пекунії, а gratis”). На цей заклик Добіаша зголосилося 7–8 студентів (в їх числі і я). Але незабаром гурток вивчення грецької мови розпався. Це був останній, жорстокий удар долі, що розвіяв надії старого ентузіаста класичної філології. Невдовзі після цього Добіаш помер” [10].

У 1920–1921 навчальному році в інституті працювало дев’ять професорів і двадцять чотири викладачі. Після того, як Науково-педагогічний інститут, який існував з червня 1920 р. по вересень 1921 р., був перетворений у 1921 р. в Інститут народної освіти, в ньому відкрилися факультети соціального виховання, робітничий (підготовчий) і професійної освіти, на яких навчалася 239 студентів.

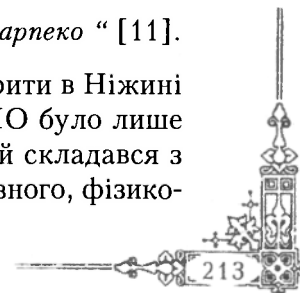
Факультет соціального виховання мав чотири відділи, де здійснювалася підготовка вчителів історії і суспільствознавства, мови і літератури, математики, природознавства. Факультет профосвіти мав три відділи: літературний, лінгвістичний та соціально-економічний. Останній готував фахівців високої кваліфікації для середніх і вищих навчальних закладів, а також науковців.

Усіма ділянками діяльності інституту керувало бюро ІНО, куди входили ректор, декани факультетів, представник студентів та деякі інші особи. Була проведена велика організаційна та підготовча робота. Був відремонтований актовий зал і декілька аудиторій, які були обставлені меблями. У залі відбулись урочисті збори, присвячені 5-й річниці Жовтневої революції, на яких прийняли привітання В.І.Леніну:

“Дорогий Володимир Ілліч! Професори і студенти Ніжинського Інституту Народної Освіти, що зібрались на урочисте засідання з приводу п’ятих роковин пролетарської революції, шлють Вам, вождю світового пролетаріату, свій гарячий привіт, радіють Вашому видужанню та поверненню до керівництва партійною і радянською роботою і заявляють, що сторічний Ніжинський інститут, який виконує одне з відповідальних завдань – готує нових працівників школи, не залишить цієї роботи до того часу, поки не створить могутньої червоної армії освіти, яка готова єдиним фронтом з трудівниками молота і серпа піти на штурм світового капіталу і остаточно завершити перемогу праці в усьому світі.

Ректор Карпеко “ [11].

У зв’язку з тим, що Наркомос України вирішив закрити в Ніжині факультет професійної освіти, з 1923 по 1932 рр. в НІНО було лише два факультети. Факультет соціального виховання, який складався з чотирьох відділів (історико-економічного, літературно-мовного, фізико-

Збори колективу інституту на честь 5-ї річниці Жовтневої революції
Худ. Г. Небожа

математичного та агробіологічного) й готував учителів для семирічних шкіл і шкіл робітничої молоді, та робітничого факультету з денним і вечірнім відділенням, де здійснювалася підготовка молоді для вступу до вищої школи. Термін навчання на кожному факультеті був три роки.

З кінця 1922 р. викладачі і службовці інституту поряд із зарплатою почали одержувати продовольчі пайки. Республіканський комітет сприяння вченим і Чернігівський губернський відділ профосвіти надіслали в інститут інструкцію і норми видачі пайків. За цими нормами щомісяця кожен викладач чи співробітник мав одержати: хліба 37, 5 фунтів, крупи 12 фунтів, гороху 6 фунтів, цукру 2 фунти, м'яса 15 фунтів, масла 2 фунти, мила 2 фунти, солі 2 фунти, чаю 0, 5 фунта, тютюну 3/4 фунта, сірників 5 коробок [12].

З 1919 по 1934 роки в інституті було підсобне господарство. Ніжинський повітовий виконком передав під нього 40 га орної землі в урочищі Войтовщина, а також 8 корів, 4 коней, деякий реманент і посівний матеріал. Наприклад, у 1932 році площу було засіяно такими культурами: вівса – 8,13 га, гороху – 7,39 га, квасолі – 6,15 га, проса – 9,0 га, кукурудзи – 1,81 га, гречки – 10,63 га, картоплі – 2,65 га, буряків – 2,0 га, моркви – 1,5 га, помідорів – 1,0 га, капусти – 2 га, вики – 1 га, рижю – 2,0 га, огірків – 1 га.

При допоміжному господарстві було організовано кролятник (178 кролів) і передбачалося відкрити свиноферму [13].

У господарстві працювали студенти, співробітники, викладачі. Врожаю з нього вистачало для забезпечення 120–150 студентів безкоштовним харчуванням.

Поступово приміщення інституту було приведено в належний стан, і заняття відновилися в головному корпусі.

В інститут приймали всіх, хто мав середню освіту, а також тих, хто вчився раніше в середній школі. Вступних екзаменів не було, проводилася тільки співбесіда.

Недостатня підготовка студентів, а також їх перевантаженість різними позанавчальними видами роботи (ремонт будинків, праця у підсобному господарстві, заготівля дров тощо) призводили до різкого скорочення контингенту протягом року. Так, наприклад, на кінець 1922–1923 навчального року із 300 студентів на факультеті соціального виховання залишилося 148, а на робітфаци з 200–89.

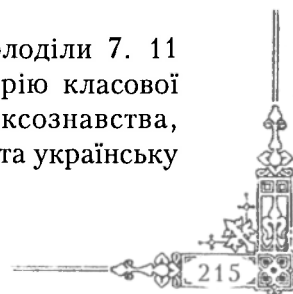
Значно знизився рівень підготовленості студентів. Професор М.М.Бережков, відвідавши лекцію професора О.І.Покровського, зазначав: “Был на лекции А.И.Покровского о Востоке, т.е. о значении его истории в культурной истории человечества... Очень интересная лекция, особо, что касается Египта и Вавилона. Остроумная, блестящая лекция, но конечно, не по плечу, не по развитию наших институтских слушателей и слушательниц...” [14].

Згідно з декретами ВУЦВК УРСР від 27 липня і 1 серпня 1923 р. проголошувалася рівність мов. В інституті була створена студентська комісія з українізації у складі Борисенка (голова), Одарченка (секретар), Крементуло, Кулініч, Кононенко та ін., яка розробила конкретні заходи популяризації української мови, пов'язані зі створенням українського драматичного гуртка, українського хору, студії української мови, кабінету української мови [15].

Комісія запропонувала дирекції інституту 50% коштів, виділених на поповнення фондів бібліотеки, використати для придбання книжок українською мовою.

1 лютого 1924 р. бюро вузу прийняло рішення про запровадження в інституті українізації. Все діловодство та викладання всіх навчальних предметів переводилося на українську мову. Для надання допомоги співробітникам і викладачам були відкриті курси.

Із 25 викладачів українською мовою у 1924 р. володіли 7. 11 предметів викладали українською: політекономію, історію класової боротьби, історію українського народу, семінар марксознавства, педпрактикум, українське письменство та ін. Із 281 студента українську мову знали 225.

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Дирекція інституту ставила завдання у 1926-1927 навчальному році повністю перейти на викладання українською мовою. Спостерігались у цій справі й перегиби, коли “студентів, що не вміють читати, писати та говорити українською мовою, забороняли переводити на старші курси” [16].

Гучномовні гасла про досягнення 100%-ої українізації викладацько-студентських лав, що з’явилися в 1926 р., найбільш болісно вдарили по досвідченій дореволюційній професурі, частина з якої була вимушена залишити навчальний заклад (М.Н.Бережков, І.Г.Турцевич та ін.). Жорсткий формалізований підхід до розширення сфери вживання української мови міг завдати значної шкоди процесові національного відродження, залишивши за його межами інтелектуальні сили, що не володіли мовою, а форсована українізація, без урахування реального стану справ могла дискредитувати плідну ідею [17]. Не зважаючи на окремі прояви цих явищ в НІНО, в цілому процес українізації тривав успішно.

Поряд із процесом українізації проводилась значна робота з відновлення та створення бази для ведення наукової роботи. Розширювалися зв’язки зі школами.

До вересня 1922 р. кафедр, у сучасному їх розумінні, в інституті не було. 28 вересня 1922 р. на об’єднаному засіданні предметних комісій, тобто

В.О. Заболотський

ради факультету соціального виховання, було утворено кафедри: 1) фізико-математична – керівник П.О.Бельський; 2) природнича – керівник М.Ф.Ліозін; 3) історії культури – керівник О.О.Карпеко, 4) історії – керівник М.Н.Петровський; 5) літературна – керівник В.І.Резанов; 6) мовознавча – керівник І.І.Семенов; 7) теорії і практики соціального виховання – керівник В.О.Заболотський; 8) педології – посада керівника була вакантною.

Факультет соціального виховання став основним в інституті. Його деканами у різний час були Олександр Олександрович Карпеко, Володимир Олександрович Заболотський, Олександр Сергійович Грузинський. Того часу, крім них в інституті працювали: М.П.Данчевський, Г.А.Максимович, В.І.Резанов, І.І.Семенов, П.О.Бельський, П.А.Буштедт, М.К.Волинський, О.А.Гржимайло, С.П.Гуринов, М.С.Кармінський, О.А.Каменов, А.С.Каратаєв, А.Н.Кирилов, В.В.Кукаркін, Є.А.Максимович, А.П.Максимович, С.М.Никонов, Ф.А.Проценко, Л.О.Радіонова, В.І.Семенець, О.С.Слущевський,

К.Г.Титов, О.К.Покровська. У 1922–1923 рр. під керівництвом В.І.Резанова був організований науковий семінар з російської літератури, метою якого була підготовка наукових кадрів для вузів. На початку 1924–1925 навчального року семінар було перетворено в **науково-дослідну кафедру історії культури і мови**.

Ця ніжинська кафедра була відкрита у зв'язку зі створенням подібних в Україні у 1922–1923 рр. Усього існувало 55 таких кафедр: 39 у Харкові (тоді столиці України), 11 – у Катеринославі, 3 – у Кам'янець-Подільському, 1 – у Києві та 1 – у Ніжині. Остання була специфічною, бо об'єднувала декілька наукових профілів: історію, культуру і мову.

Кафедра складалася з чотирьох секцій: 1) української і російської історії – керівник проф. В.Г.Ляскоронський, а потім проф. М.Н.Петровський; 2) української мови та літератури – керівник проф. Є.А.Рихлик; 3) загальної і російської літератури – керівник членкор. АН, проф. В.І.Резанов; 4) античної культури – керівник проф. І.Г.Турцевич, а потім проф. О.І.Покровський. У 1926 р. була створена п'ята секція – педолого-педагогічна. Її керівником призначили спочатку проф. Я.М.Колубовського, а потім проф. М.Т.Даденкова. До складу кафедри входили М.М.Бережков, І.І.Семенов, Г.А.Максимович, В.І.Резанов, О.С.Грузинський, П.В.Тихомиров, І.Г.Турцевич, О.І.Покровський, Я.М.Колубовський, Є.А.Рихлик, О.О.Карпеко, К.Ф.Штепа, М.Н.Петровський, А.Г.Єршов, В.В.Кукаркін та ін. Правда, у 1922 р. до Одеського університету виїхав проф. П.В.Тихомиров, до Кримського університету в Сімферополь перевівся проф. Г.А.Максимович. У цьому ж році помер проф. І.І.Семенов, а 1926 р. пішли у відставку професори М.М.Бережков та І.Г.Турцевич. Проте і ті співробітники, які залишилися, забезпечували підготовку фахівців через аспірантуру та проводили ґрунтовне дослідження наукових проблем [18]. Загальне керівництво кафедрою здійснював професор **Володимир Іванович Резанов** (1867–1936), вихованець Ніжинського Історико-філологічного інституту (1886–1890) [19]. Після його закінчення він деякий час працював у різних установах і навчальних закладах Курська, збирав матеріали з фольклору та етнографії цього краю, які у 1902–1903 роках були опубліковані трьома випусками. У цей же період майбутній учений зайнявся вивченням давньої літератури.

У 1899 р. В.І.Резанов перейшов у Ніжинський історико-філологічний інститут на посаду наставника студентів [20], а після складання у 1902 р. магістерського екзамену та захисту дисертації “Из разысканий о сочинениях Жуковского” (1907) – на посаду екстраординарного професора кафедри російської словесності. За цей

В.І.Резанов

час молодий учений побував за кордоном, розшукав у бібліотеках та архівах матеріали з російської літератури XVIII – I пол. XIX ст.

З жовтня 1910 р. В.І.Резанов захистив докторську дисертацію на тему: “Из истории русской драмы. Школьные действия XVII–XVIII веков и театр иезуитов”. До дисертації були додані два томи матеріалів (“Экскурс в область театра иезуитов”, “Памятники русской драматической литературы”). Праця була високо оцінена І.Я.Франком, академіками В.М.Перетцом та М.І.Петровим.

Після захисту дисертації В.І.Резанова призначили ординарним професором російської словесності Ніжинського історико-філологічного інституту. У полі зору вченого залишилась історія російської драматургії XVII–XVIII ст., шкільні дійства, театр іезуїтів. Особливу увагу він приділяв українському театру та літературі Київської Русі (“Слово о полку Игореве” и поэзия скальдов” та ін.). Використовуючи порівняльно-історичний метод, В.І.Резанов зумів з’ясувати складні питання російської й української літератури.

В.І.Резанов брав активну участь у навчальному та науковому процесі інституту, читав спецкурси з нової російської та західно-європейської літератур, керував студентськими науковими гуртками, готував доповіді для ювілейних заходів, присвячених М.В.Гоголю, О.В.Кольцову, І.О.Гончарову, Л.М.Толстому, Т.Г.Шевченку. Учений був учасником багатьох наукових конференцій, з’їздів, членом товариств (Історико-філологічного при Ніжинському інституті кн. Безбородька з дня його заснування в 1894 р. та при Харківському університеті, літописця Нестора при Київському ун-ті, Товариства любителів російської словесності при Московському ун-ті).

В.І.Резанов чимало зробив для вивчення історії та культури України. Він був одним із ініціаторів створення у квітні 1917 р. “Общества изучения Украины”, закликав вивчати місцеву мову, етнографію, історію, літературу. “Мета товариства, – писав В.І.Резанов, – збирання, а потім і опрацювання матеріалів для створення “Енциклопедії України”. На перше місце висувається вивчення української мови, становлення і засвоєння наукової і навчальної термінології з усіх галузей, створення підручників та посібників”.

У 1920–1922 рр. В.І.Резанов працював деканом факультету профосвіти, а з 22 квітня 1922 р. керував секцією російської й української мови та літератури. Через рік його затвердили керівником науково-дослідної кафедри історії культури та мови.

Студенти інституту разом з директором О.О.Карпеко та викладачами:
проф. В.І.Резановим, І.І.Семеновим та ін.

Праця В.І.Резанова як педагога і вченого була високо оцінена. У 1923 р. його обрали членом-кореспондентом Академії наук СРСР, а 1924 р. – було присвоєно звання героя праці. У 1927 р. він був обраний в комісію по складанню матеріалів для “Большой советской энциклопедии”, а також Комітет з вивчення історії російського театру при відділі теорії і історії театру Державного інституту мистецтв (Ленінград).

У цей період творчості вчений приділяв багато уваги дослідженню історії та культури українського народу, почав писати фундаментальну працю з історії української літератури. Протягом 1925–1929 рр. він видав тексти української драматургії періоду феодалізму (“Драма українська. Старовинний театр український”) і дослідження про неї.

Вийшло 6 випусків. В.І.Резанов ввів у науковий обіг величезну кількість художніх текстів давньої української драми, у більшості випадків з варіантами, що дало йому можливість поглибити уявлення про розвиток драматичних жанрів у XVII–XVIII ст., визначити їх художню специфіку. Введення їх в контекст світової літератури сприяло виявленню нових показників у системі сюжетних і стильових зв'язків.

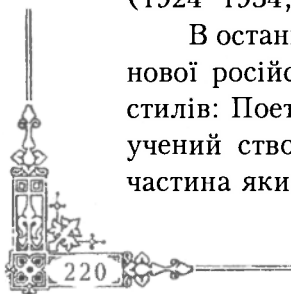
В.І.Резанов писав також про творчість Т.Г.Шевченка, Лесі Українки та інших українських письменників. На початку 20-х років учений звернувся до вивчення літератури революційних років (“Етюды о пролетарском литературном творчестве”).

На секції загальної та російської літератури, якою він завідував, дослідник виступав з доповідями: “Накануне социальной революции. Анализ пьесы Гандурина “Перед бурей”, “Шевченко и Кухаренко”, “К истории украинских влияний на Московщину”, “Венец Димитрию”, ростовская драма 1704 года”, “Этюды о пролетарском литературном творчестве. Александр Безвестный и его произведения, драма “Победа жизни”, “Максим Горький”, “Развитие украинской культуры за 10 лет Октября” та інші. Усі вони були опубліковані в періодичній пресі.

У цей час учений написав й інші праці, зокрема з історії російської драматургії. За дорученням Академії наук В.І.Резанов продовжував вивчати пам'ятники давнього українського театру, їх літературні джерела і європейські зв'язки. Він також готував і видавав чергові томи “Драми української”. У 1928 р. написав серію етюдів про новий театр: “Літературні джерела п'єс Котляревського “Наталка Полтавка” та “Москаль-Чарівник” і п'єса В. О. Гоголя “Простак”, “Леся Українка, сучасність і античність: про драматичну поему “Кассандра”, “До питання про українську романтичну драму: “Сава Чалий” та “Переяславська ніч” Єремії Галки (М. І.Костомарова)” та інші.

В.І.Резанова цікавили й теоретичні питання, новітні течії в літературознавстві. Він вивчав теорію і практику віршування в Києві XVII–XVIII ст., підготував книгу в 2-х частинах – “Литературологию”, редагував збірники “Записки Ніжинського Інституту народної освіти та науково-дослідної кафедри історії культури й мови при інституті” (1924–1934, 10 томів) та “Бюлетень”.

В останні роки В.І.Резанов працював над проблемою становлення нової російської та української літератур (“До історії літературних стилів: Поетика ренесансу на терені України і Росії”). За своє життя учений створив біля 70 фундаментальних наукових праць, значна частина яких не втратила свого значення і сьогодні.

Як бачимо, призначення В.І.Резанова на посаду керівника науково-дослідної кафедри не було випадковим. Його добре знали не тільки в Україні, а і в Росії та інших країнах.

Секцією української мови та літератури керував **Євген Антонович Рихлик** (1888–1937). Народився він у селянській сім'ї чехів-переселенців. У 1899 р. закінчив однокласне народне училище російською мовою. Мама навчила читати і писати по-чеськи.

Середню освіту Є.А.Рихлик одержав у 5-й київській гімназії, яку закінчив 1909 р., та в реальній школі у Празі, куди в 1900 році батьки відправили його до родичів, де він був до 1903 р.

З 1909 по 1913 рр. Є.А.Рихлик навчався в Київському університеті па слов'яно-російському відділенні. У 1910 та 1913 рр. слухав лекції в Берлінському університеті, а в квітні-травні 1913 р. успішно склав державні экзамени й одержав диплом першого ступеня.

Студентська робота “Поэтическая деятельность Ф.Л.Челаковского”, про видатного чеського поета, фольклориста, 1912 р. була відзначена золотою медаллю. Після закінчення університету працював у приватних гімназіях Києва та Вищих вечірніх жіночих курсах. З 1 січня 1914 р. Є.А.Рихлика на його прохання на два роки зарахували стипендіатом при університеті для підготовки до професорського звання по кафедрі слов'янської філології. Цей термін був продовжений ще на один рік.

Під час Першої світової війни та революції брав участь у чеському національному рухові, який пожвавився в Україні; написав дві брошури під назвою “Життя слов'ян”, які мали слов'янофільський напрямок.

У 1916–17 роках Є.А.Рихлик склав магістерські экзамени, і в 1917 р. його обрали приват-доцентом Київського університету. Під час громадянської війни працював деякий час у Самарському університеті на посаді екстраординарного професора кафедри слов'янської філології. У березні 1919 р. Є.А.Рихлик повернувся в Україну і знову продовжив свою роботу в Київському університеті.

У 1920 р. він перейшов науковим співробітником Етнографічної комісії Всеукраїнської академії наук, де займався вивченням життя, побуту національних меншин України. У 1920 р. за дорученням

Є.А.Рихлик

Етнографічної комісії Є. А. Рихлик поїхав на Волинь, де вивчав і збирав етнографічний матеріал у чеських колоніях. Особливу увагу він звернув на ті факти, які підтверджували українсько-чеські етнографічні зв'язки.

Перебуваючи в рідному селі Вільшанці, Є. А. Рихлик не тільки займався науковою роботою, про що свідчить праця “Лексичні особливості мови с. Вільшанки”, а й громадською діяльністю. Він узяв участь в роботі конференції (з'їзді) чехословаків Волині, яка відбулася в Житомирі, виступив з доповіддю, в якій закликав своїх земляків піклуватися про подальший розвиток рідної мови, культури, примножувати традиції побуту. Деякий час (1923–24 рр.) працював директором школи в с. Вільшанка, а потім чеської трудової школи № 105 у м. Києві на Шульвці, підтримував зв'язки з чеськими патріотами.

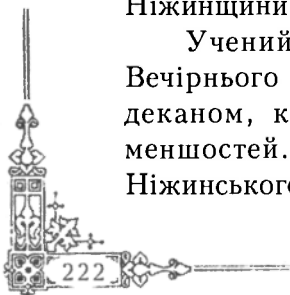
Переїхавши до Києва, Є. А. Рихлик продовжував співробітничати з Етнографічною комісією при ВУАН, прочитав там доповіді “Чеські колонії на Волині” та “Слов'янське народознавство в нових українських книгах”. Брав активну участь в роботі різних наукових товариств, членом яких був.

Із листопада 1925 р. Є. А. Рихлик працював професором кафедри українського мовознавства та письменства Ніжинського інституту народної освіти [21], продовжував підтримувати зв'язки з Етнографічною комісією ВУАН, за дорученням якої збирав народознавчий матеріал по Ніжинській окрузі. У 1926 р. учений був призначений науковим представником – кореспондентом Наукового інституту книгознавства, і перед ним ставилося завдання збирати матеріали та відомості про сучасне й минуле книги в Україні.

16 березня 1926 р. Є. А. Рихлик був затверджений на посаді штатного професора I групи української мови та письменства Ніжинського ІНО, а 10 лютого 1927 р. – обраний членом і керівником секції української мови та письменства Науково-дослідної кафедри української культури в Ніжинському ІНО [22].

У цей час Є. А. Рихлик поринув у громадську та наукову роботу. З 1926 р. був заступником голови Ніжинського окружного бюро спілки наукових співробітників, головою інститутської спілки Робос, обирався делегатом III-го Всеукраїнського з'їзду СНР (1929 р.), I-ої та II-ої Всеукраїнської культурної наради (1928, 1930), окружних з'їздів Рад Ніжинщини та III Всеукраїнського з'їзду Рад.

Учений виступив одним із ініціаторів відкриття в Ніжині Вечірнього робітничого університету і в 1927–1929 рр. був його деканом, керував семінаром вивчення культури національних меншостей. З 1927 по 1929 рік був заступником голови бюро Ніжинського наукового товариства краєзнавства.

Є.А.Рихлик намагався перетворити секцію української мови та письменства науково-дослідної кафедри НІНО на самостійну кафедру українознавства та славістики. Він мріяв зробити Ніжин одним із центрів славістики в Україні, намітив для вивчення цікаву наукову проблематику: “Українсько-польські літературні взаємовідносини”, “Слов’янські меншості УРСР”, “Слов’янська енциклопедія” та інші. Усі ці плани не здійснилися, бо через декілька місяців постановою сектора науки Народного комісаріату освіти від 6 вересня 1930 р. Ніжинська науково-дослідна кафедра історії культури була ліквідована.

Є.А.Рихлик був дуже ерудованою людиною, знав усі слов’янські мови, читав і писав французькою, німецькою, англійською, почав вивчати в Ніжині єврейську мову.

У ніжинський період науковець працював над дисертацією “Українські мотиви в польському письменстві ХІХ століття”, опублікував чимало наукових розвідок (“З нової літератури про “польсько-українську школу” (1927), “Про деякі польські переклади українських народних дум” (1929), “Сава Чалий і Сава Цалинський у польській літературі” (1929), “Українські мотиви в поезії Юлія Словацького” (1928–1929) та інші) [23]. У 1929 р. Є.А.Рихлик видав книгу “Науково-дослідна робота серед нацменів Радянської України”, а через рік – “Ольбрахт і робітничий рух Чехо-Словаччини”. У цей час поживалася наукова робота вченого. Але в 1930 р. в кабінетах ДПУ була створена міфічна “чеська шпигунська організація”. 14 грудня 1930 р. Є.А.Рихлика арештували як “агента зв’язку”. Вчений тримався на допитах мужньо, спростовував звинувачення в шпигунстві. “Трійка” винесла вирок: 10 років у північних таборах. Рідні добивалися помилування. Але на заяві 1937 р. була поставлена остання резолюція: “Досрочное освобождение не желательно”. Цей новий вирок наніс сильний удар по здоров’ю Є.А.Рихлика, і через декілька місяців він помер. У 1958 р. реабілітований посмертно. У розквіті творчих сил загинув учений, який зміг би ще багато зробити для розвитку славістики й збагачення традицій Ніжинської наукової школи.

У складі науково-дослідної кафедри були 2 історичні секції, пов’язані з українською та російською історією й античною культурою.

Наукові засади історичної науки в Ніжинській вищій школі були закладені ще в останній чверті ХІХ – на початку ХХ ст., коли в Історико-філологічному інституті князя Безбородька працювала ціла плеяда талановитих українських і російських істориків, таких як В.К.Піскорський, Є.М.Щепкін, М.М.Бережков, В.Г.Ляскоронський та ін. Тому дослідження на ниві історичної науки, що не припинялися навіть у бурхливі 1917–1920 рр., після встановлення радянської влади в Україні на початковому етапі були їх генетичним продовженням.

І це не дивно. У вузі продовжували працювати відомі науковці: М.М.Бережков, В.Г.Ляскоронський, Г.А.Максимович, І.І.Семенов, І.Г.Турцевич. У 1922 р. до Ніжина, після тривалої перерви, викликаної працею у київських навчальних закладах, повернувся знаний історик-античник О.І.Покровський. Поступово зростає нове покоління місцевих істориків, що увібрали кращі досягнення Ніжинської вищої школи: М.Петровський, К.Штепа, В.Дубровський, Т.Алексеев, А.Єршов та ін.

Із відкриттям при НІНО в 1922 році Науково-дослідної кафедри історії культури і мови (далі – ННДК) розпочинається, на жаль, нетривалий період справжнього розквіту історичного студіювання в Ніжині. Дослідження вітчизняної та зарубіжної історії проводилося ніжинськими науковцями, як вказувалося вище, у двох секціях: української та російської історії й історії античної культури під головуванням їх керівників – професорів В.Ляскоронського та П.Тихомирова. Подібних наукових установ історичного спрямування на початку 20-х рр. в Україні, крім Ніжина, було відкрито ще чотири: у Кам'янці-Подільському, Катеринославі, Києві та Харкові. З пріоритетним напрямком дослідження античної історії та культури ніжинська стала єдиною у своєму роді.

Завдання ННДК зводилося до чотирьох головних напрямків діяльності: 1) ґрунтового дослідження наукових проблем і залучення співробітників кафедри до педагогічної праці; 2) підготовки через аспірантуру кваліфікованих спеціалістів; 3) участі співробітників кафедри у громадському житті країни; 4) “допомога у національно-культурному будівництві”, формування НДК як “центрів української науки і культури” [24].

Саме в напрямку втілення цих першочергових завдань і почала діяти ННДК, яка перетворилася в центр національно-культурного відродження в Північному Лівобережжі. Активно включилися представники НІНО та ННДК в роботу по впровадженню політики українізації, здійснення якої у вузі, як ми зазначали, відбувалося складно, суперечливо й неоднозначно.

Секція української та російської історії перетворилася в центр наукового дослідження історії Лівобережної України, історичного краєзнавства та джерелознавства. Її керівником був **Микола Неонович Петровський** (1894–1951), випускник Ніжинської вищої школи, у якій навчався з 1915 по 1919 рік. Із січня 1924 р. по 1933 р. викладав історію СРСР та України в Ніжинському інституті. Захистив кандидатську дисертацію “Польсько-козацькі війни до Богдана Хмельницького”. У 1928 році йому було надане вчене звання професора.

М.Н.Петровський багато уваги приділяв становленню української радянської історіографії. Але особливо його цікавив період визвольної боротьби українського народу проти шляхетської Польщі, зокрема війни 1648–1654 рр. і відносини України з Росією. Займаючись вивченням української історії XVII–XVIII ст., він підготував та опублікував близько 40 розвідок.

У Ніжині вчений написав й оприлюднив праці: “До історії Руїни” (1928), “Українські діячі XVII віку. Тиміш Цицюра” (1929), “До історії полкового устрою гетьманщини” (1929), “Нариси історії України XVII – початку XVIII ст.” (1930), “До біографії Івана Богуна” (1930), “До історії Державного устрою України XVII віку” (1931), “З історії класової боротьби на Україні в XVII ст.” (1932) та ін. Він брав дієву участь в роботі кафедри історії України та комісії Лівобережної України УАН. Але в Ніжині так склалися події, що вчений змушений був переїхати до Києва [25]. Про це ми розповімо далі.

М.Н.Петровський

З 1934 р. М.Н.Петровський працював старшим науковим співробітником бібліотеки Академії наук УРСР, а з 1937 р. – старшим науковим співробітником Інституту історії АН УРСР (з червня 1942 р. по 1947 р. – директор цього інституту). У 1940 р. він захистив докторську дисертацію “Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648–1654 роки)”. 1945 р. його обрали членом-кореспондентом Академії наук УРСР. Він автор понад 100 наукових праць з історії України, досліджень про літописи Самовидця, С.Величка, Г.Грабянки та ін. І все ж ніжинський період був найплодовитішим у його науковому житті.

Важливою особливістю досліджень з історії України було те, що переважна більшість аспірантів, а також учених займалися дослідженнями проблеми Гетьманської держави XVI–XVIII ст. Ця тематична спільність проявлялась у працях А.Єршова про цехи Лівобережної України і грошовий обіг цього часу, В.Євфимовського про соціально-економічні відносини від Литовсько-Польського поневолення до кінця XVIII ст., В.Дубровського про українське селянство, В.Фесенка про сотенні та полкові управи Гетьманщини. У цьому ж руслі написані й наукові праці М. Петровського, одного з видатних представників Ніжинського історичного осередку.

Не менш плідну наукову роботу проводили і члени секції історії античної культури, до складу якої увійшли досвідчені професори з

величезним науково-педагогічним стажем, які працювали у вузі ще з дореволюційних часів: П.В.Тихомиров (голова), І.Г.Турцевич, І.І.Семенов, О.І.Покровський. Поряд з ними почали наукову роботу молоді вчені та аспіранти – К.Штепа, Б.Чистілін, Т.Алексеев, В.Пухтинський, М.Калюжка. Маючи значний науковий потенціал, члени секції розробляли широкий спектр проблем, що стосувались античної історії та культури, але під впливом радянсько-партійної ідеології все ж головна увага в дослідженнях була спрямована на три провідні напрямки: 1) аспекти, важливі з боку емпіричної соціології античності та сучасності; 2) проблеми, що мають значення для з'ясування марксизму (уявлення Маркса й Енгельса про старий світ); 3) справи, що з'ясовують античні елементи у складі первісних християнських уявлень в українському фольклорі та старовинному письменстві [26]. Навіть старшому поколінню науковців, звикшому до методологічного плюралізму, довелося пристосовуватись до “нових дослідницьких умов”. Це можна підтвердити науковим доробком керівника секції професора **Олексія Івановича Покровського** (1868–1928), видатного вченого-історика, який працював в інституті з 1894 по 1905 р., а потім з 1922 по 1928 роки [27].

Випускник дореволюційного часу Л.І.Пуцилов згадував: “Великим ерудитом з давньої історії був О.І.Покровський, який володів чудовою пам'яттю і міг напам'ять цитувати латинською чи давньогрецькою цілі сторінки із творів Цицерона, Арістотеля та інших класиків. У мові його був великий недолік, який заважав і йому і нам: майже після кожної фрази він покашлював, якимось прихлинував, і завдяки цьому принижувався зміст його лекцій. Він ретельно готував свої конспекти і давав їх студентам. Із цих конспектів нічого не можна було викинути, і на екзамен залишалось тільки зазубрити їх. Зовнішність його викликала дуже приємне враження: він завжди ретельно одягався і майже на кожній лекції ми бачили у нього нову краватку” [28].

Як зазначав інший його учень і колега по кафедрі у 20-ті роки К.Ф.Штепа, учений мав дуже цінну властивість: при всій невичерпній глибині своїх знань з одної спеціальної галузі він не був однобічним, а цікавився всіма суміжними науковими дисциплінами. Він був у такій же мірі істориком, як і філологом, соціологом, етнологом. А це забезпечувало широту поглядів і глибину висновків. “Всі рецензенти (проф. Р.Ф.Шульц, В.П.Бузескул та інші) одностайно відзначали аналітичний талант Олексія Івановича і особливо його любов і здатність до критики, що часом наближувалася до гіперкритики”. Про це свідчить його докторська дисертація “О Хронологии Афинской истории VI ст. до Р. X” (1915), а також інші праці [29].

У серпні–жовтні 1922 р. відбулися арешти близько 70 професорів і викладачів вузів України, яких вислали за кордон і на північ СРСР (боротьба із “зміновіхівством”), після чого секретар ЦК КП(б)У Д.Лебідь констатував, що “зараз настрої серед інтелігенції, в тому числі професури, що залишилася, можна характеризувати: готові служити і не роздумувати” [30]. Більшість представників інтелігенції під впливом цих обставин обрала позицію політичного нейтралізму, який з часом поступився місцем байдужості, або офіційній “вірнопідданості” [31].

В таких умовах вдруге розпочалася робота О.І.Покровського в Інституті народної освіти у Ніжині. Продовжуючи дослідження на ниві давньої історії, учений, разом з тим, змінив тематичне навантаження, переорієнтувавшись із політико-правової і культурологічної проблематики на соціально-економічну, що в 20-х рр. ХХ ст. стало поширеним явищем для багатьох представників молодого радянської науки. Усе сильніше над науково-методологічним плюралізмом пошукової роботи істориків почали нависати адміністративні й організаційні методи партійно-ідеологічного тиску, віддзеркаленням якого стала поява пролетароцентристської теорії суспільного розвитку, що методологічно базувалася на сплаві вульгаризованого марксизму з позитивізмом. Ці зміни віддзеркалилися на напрямках наукової роботи, що проводили члени секції історії античної культури науково-дослідної кафедри, до складу якої увійшов, а потім і очолив О.І.Покровський.

Наслідком цього стала поява із-під пера О.Покровського низки статей і доповідей, не характерних для його попередньої наукової діяльності (“Proletarii”, “Пролетарии древнего Рима”, “Революция у древней Еллады”, “Селянські війни древності”, “О материалистическом понимании истории в первичном его виде” та ін.). Провівши тривалий час у навчальних закладах і наукових установах Києва, О.Покровський і після повернення до Ніжина не втрачав з ними зв’язок, ставши дійсним членом Київської філії Всеукраїнської асоціації сходознавства, кафедри марксизму-ленінізму при Українській академії наук, “науковим співробітником з окремими дорученнями”, розробляючи за ухвалою Історико-філологічного відділу УАН індивідуальну тему [32]. Саме співпраця з підрозділами Української академії наук і визначила коло наукових інтересів ученого. За дорученням Академії наук він опрацьовував грецькі джерела “про територію і людність теперішньої України” [33], наслідком чого стала поява цілої низки цікавих друкованих розвідок “Уявлення еллінів про Скіфію”, “До історії ідеалізації первісних народів в античній літературі”, “Уявлення еллінів про той світ”, “Скіфи і Іліада”, “Торговий шлях від Чорного

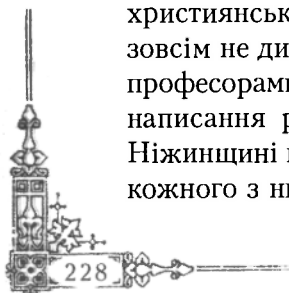
моря до Китаю у IV ст. до Р.Х.” і т.д. Але ці серйозні наукові дослідження все частіше під тиском ідеологічних установок перегукувалися з популяризаторськими нарисами, замовником яких виступала кафедра марксизму-ленінізму (“Вопросы древней истории у Маркса и Энгельса”, “Маркс и Аристотель”, “Давній світ у творах Маркса і Енгельса”, “Экономическая история античного мира в толковании Маркса и Энгельса”, “Маркс и Энгельс как историки”, “Наука і народна освіта у соціальних вченнях від Платона до Леніна”, “История представлений о значении науки в социалистическом обществе (от Платона до Ленина)” та ін.).

Конформізм О.Покровського цілком зрозумілий. Щоб мати змогу займатися улюбленою справою – наукою, щоб не випасти з контексту історії, учені НІНО все частіше в 2-й пол. 20-х рр. намагалися продемонструвати свою лояльність до офіційного політичного курсу. Не зважаючи на це, наукові розвідки вченого високо цінувалися в наукових колах. “Всього тижнів за три до від'їзду мого із Харкова я закінчив і відніс до преміальної комісії при Головнауці рецензію на останні його роботи, представлені ним на премію, і, розуміється, із вповні сприятливим відгуком, якого вони заслужили, і з заключенням про присудження автору певної премії” [34], – писав академік В.П.Бузескул до ніжинського історика М.М.Бережкова. Крім того, харківський учений повідомляв про свої клопотання перед С.Єфремовим і В.Перетцом про обрання О.Покровського членом Української академії наук [35].

Слід зазначити, що конформістські риси не відразу затвердилися у О.І.Покровського та його колег по інституту.

У грудні 1923 р. О.Покровській у відповідь на директиву про необхідність зазначати науково-теоретичне і практичне значення своїх досліджень заявив, що робити це “він вважає зайвим і не знаходить можливим” [36], що було своєрідним реактивним опором, який, на думку американського психолога Д.Майерса, виникає, при загрозі свободи дій. Але подібні виступи надалі ставали все більш рідкими.

Першим попередженням для дотримання нових теоретичних догм стало відрахування з аспірантури НДК у 1923 р. К.Штепи за розробку “зовсім непотрібних для пролетарської держави питань” [37] в дослідженні “Віра у демонів в античному суспільстві II ст. християнської віри”, яке писалось під керівництвом І.І.Семенова. Тому зовсім не дивно виглядала згода О.Покровського, разом з двома іншими професорами НІНО – М.Бережковим і Г.Максимовичем, узятися за написання роботи про діяльність і подвиги червоних партизанів на Ніжинщині й Чернігівщині – теми досить далекої від наукових інтересів кожного з них.

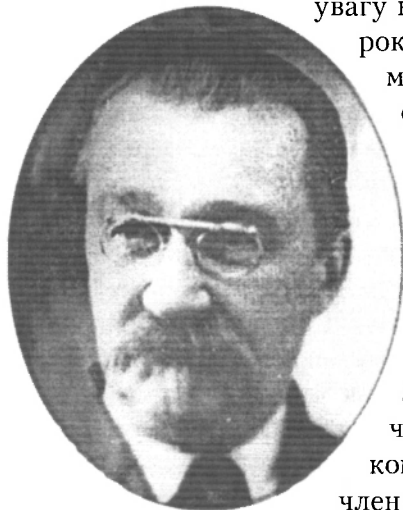

У 2-й пол. 20-х рр. про О.Покровського вже говорили виключно як про історика-марксиста. Академік А.Кримський у своєму звіті про розвиток історико-філологічних наук в Україні за перше десятиліття радянської влади безапеляційно констатував, що “в Нежине профессор всеобщей истории О.И.Покровский читал историю средних веков “на марксистской основе”, а также разработал курс “истории марксизма” [38]. Ще більш переконливо про марксистські уподобання ніжинського дослідника говорив академік О.Гермайзе: “Бувши істориком античного світу, учений дбав за свої історично-філософські погляди, і, працюючи над питанням методології та філософії історії, ще за давніх часів брав теорію Маркса й Енгельса за основу для свого розуміння історичних процесів і теорії історичного знання. Цілком натурально, що Олексій Іванович після революції скерував свої інтереси на висвітлення питань, що безпосередньо стосуються інтересів марксистської науки. Наприклад, він пише розвідку про походження слова пролетарії й починає друком свої надзвичайно цікаві історичні коментарі до Комуністичного Маніфесту Маркса й Енгельса” [39]. Але ці твердження про “методологічне переродження” Олексія Івановича Покровського викликають сумнів. Знаючи про трагічну долю й Агатангела Юхимовича Кримського, й Осипа Юлійовича Гермайзе, розумієш, що іншого вони написати й не могли. Бажання жити й працювати примушувало О.Покровського, як і сотень інших українських учених старшого покоління, пристосовуватись, виконувати ідеологічні замовлення й перетворюватися на політичну служницю тоталітарного режиму. Саме це, на нашу думку, примусило його обґрунтовувати важливість Комуністичного Маніфесту.

Наукова спадщина О.І.Покровського в історичній історіографії, особливо в еленістиці, посідає чільне місце. У його працях, примітках, екскурсах намічено багато цікавих тем, які можна розробляти самостійно, опираючись на короткі, але дуже конкретні й вагомні роздуми вченого. О.І.Покровський був одним з авторитетних знавців історії античної культури в кінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Випускник вузу 1910 р. **Микола Федорович Даденков** (1885–1955) у 1928 р. очолив кафедру педагогіки, на якій працював до початку Великої Вітчизняної війни.

Потяг до історії педагогіки був помічений у майбутнього визначного вченого, автора підручників і монографій з педагогіки, ще в інституті. У студентські роки він написав роботу “И.П.Пнин. Опыт его библиографии и обзор литературной деятельности” (1912). У цей же період М.Ф.Даденков цікавився педагогічними процесами, які відбувалися в Німеччині (“Личность в современной немецкой педагогике”, СПб., 1911) та інших країнах.

М.Ф.Даденков

Очолюючи кафедру педагогіки в Ніжині, учений зосереджував увагу на тих процесах, які відбувалися у школі в 30-х роках, а також вивчав спадщину видатних педагогів минулого й сучасності. Серед помітних робіт – статті про А.С.Макаренка, Ніжинську вищу школу як яскраве явище освіти в Україні в ХІХ ст. та ін.

Науково-дослідна кафедра займає визначне місце не тільки в історії Ніжинської вищої школи 20-х років, а й у всій системі підготовки наукових кадрів України. Керівники секцій були добре відомі в Україні вчені, зв'язані з науково-дослідними центрами. Значна частина співробітників кафедри входила в різні комісії Української Академії Наук: Є.А.Рихлик – член етнографічної комісії заходознавства при УАН,

в.о.керівника кабінету дослідження національних меншостей при етнографічній комісії УАН; М.Н.Петровський – науковий співробітник кафедри історії України при УАН, науковий співробітник комісії Лівобережної України при УАН; О.І.Покровський був дійсним членом Київської філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства. Науковими співробітниками різних комісій УАН були: К.Т.Штепа – науковий співробітник культурно-історичної комісії УАН, А.Г.Єршов – науковий співробітник комісії Лівобережної України при УАН, Г.П.Алексеев – науковий співробітник наукового інституту книгознавства.

Випускник історичного відділення Ніжинського інституту народної освіти (1922), а також аспірантури науково-дослідної кафедри (1925) **Анатолій Григорович Єршов** (1897–?) працював штатним співробітником кафедри (1921–1931).

Уже його студентська праця “Міста і містечка Лівобережної України наприкінці ХVІІІ ст. (по “Топографічному опису Чернігівського намісництва” О.Шафонського)”, яка зберігається в ніжинському архіві [40], засвідчила допитливість і науковий талант молодого дослідника.

Робота в архівах Харкова, Ніжина, вивчення основних джерел дозволили А.Г.Єршову зібрати значний матеріал про цехи Лівобережної України і написати спочатку під керівництвом проф. Г.А.Максимовича, а потім проф. М.М.Бережкова кандидатську дисертацію “До історії цехів Лівобережної України ХVІІ–ХVІІІ ст.” Ця праця і до цього часу залишилася визначальною з досліджуваного питання.

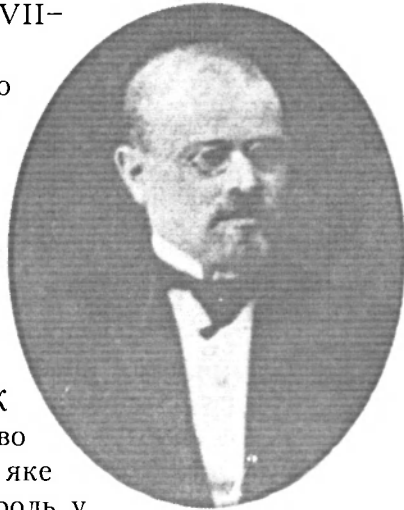
З 1926 р. молодий учений, працюючи в штаті кафедри, зосередив увагу на питаннях джерелознавства та історіографії історії України. Його цікавили час написання “Истории Русов” та її автор, джерела праці О.Ригельмапа “Летописное повествование о Малой России”, літописні джерела історичних праць С.Лукомського, а також розвідки сучасних дослідників про XVII–XVIIIст.

З ініціативи М.С.Грушевського молодого науковця обрали позаштатним науковим співробітником комісії Лівобережної України УАН (1926 р.) і залучили до “Археографічної експедиції” КНДК. З цього часу починається більш тісна співпраця ніжинських науковців із різними установами Української Академії Наук й особисто з метром української історичної науки М.С.Грушевським [41].

У 1925 р. за активної участі членів ННДК було відкрито Ніжинське краєзнавче товариство як один із структурних підрозділів ВУАН, яке відіграло в другій половині 20-х рр. значну роль у дослідженні історії та культури Ніжинщини, Прилуччини та Роменщини. Проте, через партійно-бюрократичні перепони, а потім і реакційно-репресивні дії влади проти діячів українського краєзнавчого руху робота товариства на початку 30-х рр. згорнулася.

На жаль, у березні 1931 р. у зв'язку зі сфабрикованим звинуваченням А.Г.Єршов був заарештований і в розквіті творчих сил загинув.

Робота науково-дослідної кафедри була різнобічною, про що свідчать наукові доробки професорів М.М.Бережкова, Г.А.Максимовича, В.Г.Ляскоронського, В.І.Резанова, О.С.Грузинського, Н.В.Тихомирова, І.Г.Турцевича, І.І.Семенова, Є.А.Рихлика, О.І.Покровського, Я.М.Колубовського, М.Н.Петровського та інших, а також співробітників кафедри, які приходили після закінчення аспірантури. Наукова думка не стояла на місці, а диктувалася вимогами нового часу. Так, проф. Я.М.Колубовський створив в інституті педологічний кабінет-лабораторію, де досліджував протягом чотирьох навчальних років (1924–1928) обдарованість, емоційну сферу дітей та інші проблеми. У цій лабораторії М.А.Рябко, В.П.Котляров та

О.С.Грузинський

Г.А.Максимович

інші досліджували рефлексологію. Кабінет був обладнаний необхідними приладами, виписаними з Німеччини та Ленінграда.

За 1922–1927 рр. члени кафедри заслухали 86 доповідей, опублікували понад 100 наукових праць, значна частина з них побачила світ у виданнях ВУАН та у “Бюлетені” кафедри. Їх тематика була багатогранною, охоплювала різні проблеми історії, філології, педагогіки.

Складовою частиною роботи науково-дослідної кафедри була підготовка наукових кадрів. На ній навчалося 8–12 аспірантів, 2–3 з них щорічно закінчували навчання, а в 1929–30 навчальному році – 10, серед них відомі пізніше вчені П.О.Кононенко, Г.О.Костенецький, І.Я.Павловський, О.С.Пулинець, П.В.Одарченко, В.К.Пухтинський, М.С.Косенко, С.Ю.Борисенко, Г.Д.Бутко, В.П.Котляров, М.Ф.Проценко, В.А.Фесенко та інші. Усього за шість років (1924–1930) при кафедрі закінчили навчання 24 аспіранти. Значна частина їх працювала професорами та викладачами вузів Дніпропетровська, Києва, Луганська, Миколаєва, Харкова, Ніжина тощо.

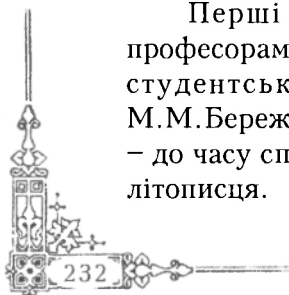
У кінці 20-х років робота кафедри зазнала деяких змін. Посилився ідеологічний вплив. Це можна підтвердити багатьма прикладами. Дуже уважного до старої професури ректора інституту О.О.Карпека, який був призначений директором Київського ІНО 18 липня 1924 року, змінив **Микола Григорович Куїс** (1890– ?), який виконував свої обов'язки до 1 серпня 1930 р. [42]. Він не займався до цього науковою діяльністю, бо закінчив Смоленський вчительський інститут (1913–1916 рр.) і працював у школі та перебував на різних адміністративних посадах. Це в деякій мірі позначилось і на роботі у Ніжинському ІНО.

В нових умовах він не зміг відстояти традиції Ніжинської наукової школи, і науково-дослідну кафедру у 1930 р. закрили. Її працівники внесли вагомий внесок у розвиток української науки і цим підняли авторитет кафедри Ніжинської вищої школи.

В її історії було чимало яскравих епізодів. Тут слід згадати про взаємини членів кафедри з академіками М.С.Грушевським та К.В.Харламповичем.

Зв'язки вчених інституту з Академією наук

Перші контактні зв'язки академіка М.С.Грушевського з професорами В.К.Піскорським, І.П.Козловським відносяться ще до студентського періоду, а з Р.Ф.Брандтом, М.І.Соколовим, М.М.Бережковим, І.Г.Турцевичем, В.Г.Ляскоронським, В.І.Петром – до часу спільної праці у Київському науковому товаристві Нестора-літописця.

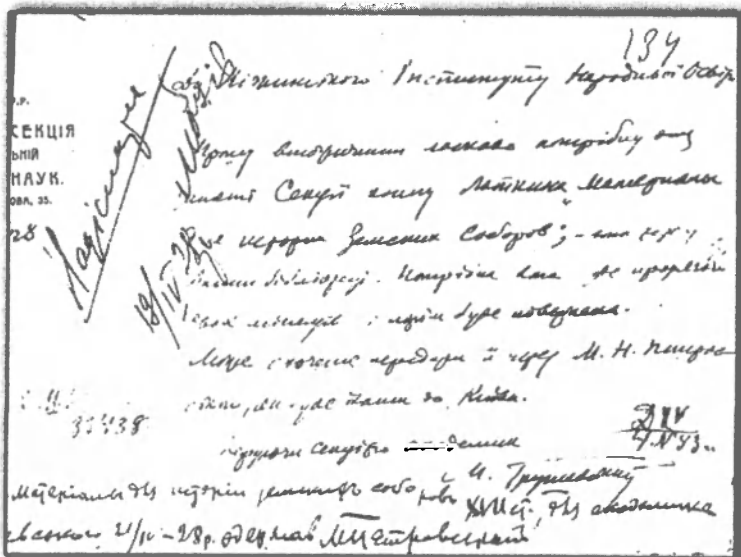
Становлення М.С.Грушевського як вченого збіглося у часі з входженням Ніжинського наукового історичного осередку до еліти вітчизняної науки. Тому він цікавився працями ніжинців, використовував їх під час написання своєї магістерської дисертації, а потім і пізніше (М.Арістов “О промышленности древней Руси” та “О земле Половецкой”; М.Бережков “Св.Владимир – строитель городов русских”; І.Лашнюков “Владимир Мономах и его время” та ін.). Він був знайомий з “Известиями Историко-филологического института” та “Сборником историко-филологического общества при Институте кн.Безбородко”.

М.С.Грушевський

У подальші роки його знайомство з науковою продукцією вчених-істориків та філологів Ніжинської вищої школи розширилося. Налагодилися також контактні зв'язки М.С.Грушевського з професорами В.Г.Ляскоронським та О.С.Грузинським. А 21–23 квітня 1907 р. М.С.Грушевський побував у Ніжині [43]. Зі свого боку ніжинці уважно слідували за доробком М.С.Грушевського.

Новий, найбільш плідний період зв'язків ученого з представниками Ніжинської вищої школи розпочався після повернення його з еміграції у березні 1924 р. У середині 20-х років він очолив Історичну секцію Української Академії наук і Науково-дослідну кафедру історії України. Налагодилися і зв'язки з ніжинськими науковцями М.Н.Петровським, А.Г.Єршовим, К.Т.Штепою, В.Г.Ляскоронським, Є.А.Рихликом, Г.А.Максимовичем, В.І.Резановим та ін. У часописах

Лист М.Грушевського до Ніжинського Інституту народної освіти про користування книгами бібліотеки. 1928 р.

“Україна”, “Записки історичної секції ВУАН”, “Записки історико-філологічного відділу УАН”, які редагував М.Грушевський, з’являлися праці професорів-істориків і філологів Ніжинського інституту народної освіти.

У 20-х роках відбулося ділове листування М.С.Грушевського з представниками Ніжинської вищої школи, яке було пов’язане з проведенням різнобічних наукових заходів, користуванням окремими книгами з бібліотеки НІНО тощо.

У 20–30 роках М.С.Грушевський підтримував тісні зв’язки з професором І.Г.Турцевичем, у якого в цей час жив професор Казанського університету **Костянтин Васильович**

Харлампович (1870–1932), що повернувся із заслання. У 1919 р. його обрали академіком ВУАН, але він не встиг переїхати до Києва. У 1924 р. його засудили й зіслали в Тургай (Киргизія), де він пробув до 1927 року.

Після закінчення заслання К.Харлампович у 1928 р. переїхав до Києва. Але жити не було де, посада була зайнята, і Костянтин Васильович погодився переїхати до Ніжина, де йому директор НІНО обіцяв місце на кафедрі історії.

К.В.Харлампович оселився у будинку професора І.Г.Турцевича за адресою: Інститутська площа, 2. На жаль, втручання певних посадових осіб у справу академіка призвело до того, що йому було відмовлено у роботі. Більше того, 1928 р. у зв’язку з черговою академічною чисткою за пропозицією наркома освіти М.Скрипника К.В.Харламповича та академіка

Ф.І.Мищенка було виключено з лав академіків, як колишніх професорів, що займалися вивченням історії церкви.

У січні 1929 р. у К.В.Харламповича померла дружина. Засобів для існування не було. Почав продавати книги.

М.С.Грушевський продовжував підтримувати К.В.Харламповича і в цей складний час [44]. Він замовляв йому рецензії до часопису “Україна”, в бібліографічному розділі якого було надруковано 39 рецензій і статей. Не без підказки М.С.Грушевського проф. М.М.Могиланський залучив К.В.Харламповича до написання статей до “Біографічного словника діячів України”, над яким в той час працювали в ВУАН. До речі, до написання рецензій для “України” М.С.Грушевський залучив також ніжинських працівників професорів М.Н.Петровського, К.Ф.Штепу, А.Г.Єршова, Д.І.Абрамовича та ін. Деякі з них писали статті і до “Біографічного словника”.

К.В.Харлампович

Крім рецензування опублікованих праць та написання невеликих статей для “Біографічного словника”, К.В.Харлампович написав також дослідження “Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII–XVIII)”. Учений переглянув величезну кількість документів, біля 10 тис. справ. У цей час були також написані статті: “Як судили гайдамаків у Ніжині” та “Пригоди одного ніжинського грека”.

У 1931 р. К.В.Харлампович, переїхавши до Києва, продовжував підтримувати особисті та творчі зв'язки з М.М.Бережковим, І.Г.Турцевичем, К.Ф.Штепою та іншими ніжинцями. У Києві К.В.Харлампович знаходився у скрутних умовах, бо не було постійної роботи та своєї квартири. Тимчасові заробітки як коректора та бібліографа у журналах “Економіст-марксист”, “Історик-марксист” не могли задовольнити вченого. Посада бібліотекаря у Київському ІНО не була затверджена, і його призначення все далі відсувалося. 24 березня 1932 р. К.В.Харлампович раптово помер. Поховали його на старому Байковому кладовищі.

Так сумно завершилося спілкування видатного вченого, академіка К.В.Харламповича з ніжинцями. Можна тільки шкодувати, що йому не дали можливості працювати в інституті. Настільки б покращився матеріальний, а також моральний стан вченого, який би привів до написання нових цікавих праць. Добрі відносини К.В.Харламповича з старшим і молодшим поколіннями вчених Ніжина сприяли б підняттю їх наукового престижу. І все ж, не зважаючи на те, що академіки М.С.Грушевський та К.В.Харлампович не працювали у Ніжинській вищій школі, але їх вплив на її науковців мав сприятливий характер.

Не на багато вдалішим було перебування в Ніжині й іншого видатного вченого на ниві гуманітарної науки – **Дмитра Івановича Абрамовича (1873–1955)**. Відомий історик літератури й мови, член-кореспондент АН СРСР з 1921р., автор ґрунтовних праць “Исследование о Киево-Печерском патерике как историко-литературном памятнике” (1901-1902), “К вопросу об объеме и характере литературной деятельности Нестора Летописца” (1902) та ін. після відбуття соловецького ув'язнення і через неможливість повернутися до Ленінграду, за особистим проханням М.С.Грушевського був влаштований К.Штепою до Ніжинського інституту народної освіти. За пропозицією Михайла Сергійовича Д.І.Абрамович активно включився в роботу по організації бібліографічного відділу часопису “Україна”, для якого підготував у другій половині 20-х рр. 9 рецензій і дві статті, включаючи відгуки на праці М.Грушевського, П.Лаврова, М.Нікольського, І.Огієнка тощо. Фундатор української історичної науки високо цінував обізнаність і велику ерудицію Дмитра Івановича, тому звертаючись до ніжинської наукової громади з проханням підготувати чергові

рецензії на нові видання, наголошував, що огляд "Записок товариства ім. Т. Шевченка" зробити "можуть тільки Абрамович і Петровський". І дійсно, у грудневому випуску "України" за 1929 р. було надруковано рецензію "Записки Наукового Товариства імені Т.Г.Шевченка. – Львів, 1927." Д.І.Абрамовича. Співпрацював учений і з установами ВУАН, надрукувавши у 4 томі "Пам'яток мови та письменства давньої України" твір кас'янівської 2-ї редакції 1462 р. за рукописом Києво-Печерської Лаври 1553–1554 рр. Працював Дмитро Іванович і над дослідженням літературних джерел Ізборника Святослава 1076 р. та "Четьих Миней Дмитрия Ростовського" та ін.

Після закриття Ніжинської науково-дослідної кафедри вчений залишився практично без роботи і був вимушений разом із родиною переїхати до Смоленська, де деякий час працював у місцевому педінституті, а в повоєнний час – у Вільнюському університеті.

Найактивнішими науковцями у 20-х роках були М.Петровський, який опублікував за 1924–1930 рр. 36 праць, К.Штепа – 24, Є.Рихлик – 20, В.Резанов – 17, А.Єршов – 17, О.Карпеко – 10, Т.Алексеев – 8, О.Грузинський – 7, М.Даденков – 7, П.Одарченко – 8, О.Покровський – 7.

З 1924 по 1934 рік кафедри інституту видавали наукові "Записки Ніжинського ІНО". За цей час вийшло 10 томів. У них та інших виданнях співробітники кафедр й аспіранти опублікували 216 наукових праць, значна частина яких була присвячена історії, літературі та мові України. Серед них назвемо тільки деякі: М.М.Бережков "Іван Ржевський – ніжинський воевода", "Про земляні і дерев'яні укріплення м. Ніжина XVII–XVIII ст.", В.І.Резанов "До історії літературних стилів: Поетика ренесансу на терені України і Росії", Є.А.Рихлик "Юлій Словацький і "українська школа" у польському письменстві", "Чеська література на Радянській Україні", І.Г.Турцевич "Овідій та Шевченко", М.П.Петровський "Нариси історії України XVII–початку XVIII століть", І.Я.Павловський "Весільні обряди і звичаї Ніжинщини" та інші.

У цей період розпочав досліджувати творчість Лесі Українки **Петро Васильович Одарченко**. 1923 р. він отримав направлення до

Ніжинського інститут народної освіти, який закінчив у 1926 р. і був залишений в аспірантурі, де працював під керівництвом професора Є. А. Рихлика, зацікавився спадщиною Лесі Українки.

Після закінчення аспірантури у 1929 р. працював у НІНО, читав лекції. Під час наукової конференції до Києва познайомився з акад. С. Єфремовим, письменниками М. Зеровим, П. Пилиповичем, Б. Якубовським. Намічались творчі плани, але, як свідчить у своїй біографічній розповіді П. Одарченко, його вдосвіта 1 жовтня 1929 р. заарештували агенти ГПУ й у Ніжинській в'язниці тримали півроку. Офіційне обвинувачення було сформульоване такими словами: "П. В. Одарченко обвиняється в приналежности к контрреволюционной организации, ставящей своей целью свержение советской власти и восстановление Самостийной Украины" [45].

Слідство закінчилося вироком: заслання в Алма-Ату на три роки. Після цього було ще додаткових три роки, а потім довічна еміграція з 1943 р. за кордон, де були написані вченим сотні наукових праць.

Одним з найенергійніших учених молодшого покоління був професор **Кость Тедосьович Штепа (Штепа) (1896–1958)**, випускник НІНО, з 1922 року аспірант, а після захисту у 1924 р. промоційної праці "Вчення про демонів в античній і християнській літературі в епоху зародження християнства" науковий співробітник секції античної культури НДК. Уже в перші роки наукової діяльності К. Штепа зарекомендував себе активним і цілеспрямованим працівником, що підготував цілу низку цікавих розвідок "Організація вільних робітників в античному світі", "Процес утворення міфів у найдавнішій історії еллінської релігії", "Актуальність вивчення античної культури" та ін. Паралельно молодий науковець проводив підготовку чисельних статей для українських наукових часописів, таких як "Первісне громадянство", "Записки НІНО", "Шлях освіти" та ін., серед яких найбільший інтерес у

П. В. Одарченко

К. Т. Штепа

науковців викликали “Про характер переслідування відьом у старій Україні”, “До українських народних переказів про сотворення першої людини”, “Чарівники та відьми”. Яскравим завершенням цих наукових пошуків став захист К.Штепою в Одесі докторської дисертації “Нариси з історії античної й христинської демонології”, що для Радянської України 20-х рр. було явищем досить рідкісним. У листопаді 1927 року Костю Тодосьовичу було присуджено науковий ступінь доктора історії європейської культури.

Не менш плідно й наполегливо працював К.Штепа і на викладацькій ниві, ставши у 1924 р. професором із спеціальності “всесвітня історія та лінгвістика”. Спектор дисциплін, які він викладав, був досить широким. На факультеті соціального виховання, деканом якого він працював протягом 1926–1928 рр., викладав методику суспільствознавства та політосвіти, німецьку мову, стародавню та середньовічну історію; на факультеті робітничої освіти читав політекономію. Його лекції, що викладалися українською мовою, відзначались майстерною трибунною риторикою із значною дозою театральщини, що приводило слухачів у захоплення. Великого розголосу набув підготовлений ним і успішно впроваджений в навчання у НІНО, єдиному українському вузі, “Дальтон-план” – система колективної підготовки студентів методом конференцій, лабораторних занять, організації кількісного та якісного обліку праці [46].

Ф. Д. Великохатко

З кінця 1920-х років розпочалася тісна співпраця К.Штепи з установами ВУАН: Кабінетом примітивної культури, Культурно-історичною комісією та Комісією історичної пісенності. За рекомендацією М.Грушевського у 1928 р. його було обрано дійсним членом науково-дослідної кафедри історії України. Після переїзду до Києва у 1930 році вчений працював викладачем Інституту професійної освіти та заступником голови Комісії для досліджень з історії Близького Сходу та Візантії, потім професором і завідувачем кафедри стародавньої історії Київського університету. Як і тисячі інших представників української інтелігенції, Костя Тодосьовича не обминула хвиля цькувань і переслідувань. Протягом вересня 1938 – вересня 1939 рр. він знаходився під слідством у Лук’янівській в’язниці, але на відміну від багатьох інших йому пощастило, і К.Штепу не лише було звільнено, але й поновлено на всіх посадах. Залишившись у

роки війни в окупованому місті, він був заступником голови Київської міської управи, ректором Київського університету, головним редактором газети “Нове українське слово”. У 1943 р. переїхав до Німеччини, а у 1952 р. – до США, де й помер.

Такі основні досягнення й кадрові зміни відбулися на науково-дослідній кафедрі та історичній і мовно-літературній секціях.

У 1922 р. на факультеті соціального виховання було утворено відділ для підготовки вчителів природознавства. Викладачами цього відділу були доценти В.В.Абрамович, С.І.Михайловський, О.А.Каменев, П.А.Буштедт.

В.В.Абрамович, випускник Одеського університету, в 1929–1930 роках перебував у Ніжині на посаді професора біології, займався вивченням впливу хімічної обробки насіння пшениці на подальший урожай, а також її стимуляцією за методою М.Попова. Дослідженнями біологічних явищ займався і професор біології другої групи П.О.Бельський. Він вивчав основні біологічні фактори, інстинкти гніздування птахів, флору Ніжинської округи тощо. Питаннями орнітофауни Ніжинщини займався професор І.А.Богдан.

На природничому відділі наприкінці 20-х – на початку 30-х років у силу різних причин тимчасово працювали професори та викладачі Ф.Д.Великохатько, С.М.Марич, З.І.Строкатів, І.Ф.Худобець. Переважна більшість – це ті, хто зазнав політичних репресій у різних навчальних закладах, в основному – в Києві. Але і в Ніжині вони не могли довго затриматися.

У процесі викладання біології проводилася велика дослідна робота на ділянках. У 1928 р. на роботу в інститут запросили його випускника, вчителя біології Галицької семирічної школи **Валентина Андрійовича Святогора (1892–?)**. Він став організатором і творцем ботанічного саду інституту, який на початку 30-х років був одним з кращих в Україні. У ботанічному саду, крім ділянок, були організовані відділи акліматизації та захисту рослин, де вирощували виноград, абрикоси, персики, індійську коноплю, лаванду тощо. Тут було зібрано понад 160 видів трав'янистих, 90 видів деревних порід і кущів. Кількість колективних та дослідних ділянок зросла до 650.

Дуже багато зробив В.А.Святогор для вирощування нових сортів фруктових дерев, які культивуються у Ніжині і до цього часу. У

В.А.Святогор

Випуск Ніжинських короткочасних педкурсів студентів 1929 року

зв'язку з від'їздом В.А.Святогора з міста керівником ботанічного саду був призначений К.Т.Клименко, який досить успішно продовжив роботу свого попередника.

На відділі математики і фізики, який був створений у 1922 р., працювали викладачі П.О.Бельський (зав. кафедрою з 1922 по 1923 рік), В.М.Замислова, М.О.Сергієв, М.С.Кармінський, А.М.Соломаха, І.Ф.Костенецький, Л.І.Халявенко, професори В.С.Ковальов, Н.І.Ахієзер, які, крім навчальної роботи, успішно проводили наукові дослідження, писали підручники й посібники, працювали над створенням кабінетів. У 1933 р. фізико-математичну кафедру було поділено на дві: математики і фізики.

У 1925 р. в інституті була створена комісія з питань організації громадської роботи викладачів і студентів. Вона складалася з представників адміністрації інституту, партійної, комсомольської та профспілкової організацій і функціонувала кілька років. Перед нею стояло завдання організувати лекції для населення, школи ліквідації неписьменності, курси української мови для службовців різних установ. Значну роботу проводила і дирекція інституту. Вона спрямовувала як навчально-виховний, так і науковий процес.

В інституті, як і в інших навчальних закладах 20-х років, в навчальному процесі проводилася різноманітна експериментальна робота. Насаджувався бригадно-лабораторний метод, Дельтон-план тощо. Цими проблемами в інституті займалися члени кафедри педагогіки М.П. Данчевський, І.М. Забарний, М.Г. Куїс, Г.Д. Миронець, І.О. Огинський, М.Ф. Проценко, М.А. Рябко. Але професори старшого покоління В.І. Резанов, І.І. Семенов, О.І. Бельський, О.І. Покровський та інші продовжували використовувати апробовані багатолітнім досвідом методи вузівської роботи: читали лекції, проводили практичні та лабораторні заняття. Правда, серед викладачів було чимало і прихильників нових методів.

Експериментальна діяльність завершилась у 1928 р., і професори та викладачі повернулися до традиційних методів роботи в аудиторії. У 1930 р. замість бригадного методу складання заліків і екзаменів вводились індивідуальні.

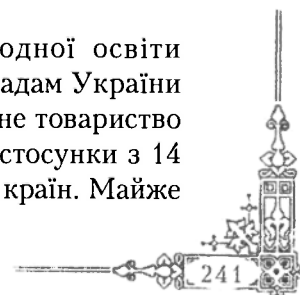
Постановою Наркомосвіти УРСР у 1930 р. Інститут народної освіти реорганізовувався в Інститут соціального виховання з 3-х річним терміном навчання [47] із відділами: історико-економічним, філологічним, агро-біологічним, фізико-математичним.

У цей період були внесені зміни і до навчальних планів. Так, наприклад, на мовно-літературному відділенні з навчального плану були вилучені математика, фізика, географія, хімія, а замість них уведено загальне мовознавство, старослов'янська мова, теорія літератури, зарубіжна література. Подібне спостерігалось і на інших відділеннях. Навчальні плани з того часу стали типовими для всіх педагогічних вузів України. Збільшився контингент студентів, про що свідчать такі дані: у 1930 – 1931 н.р. було 606 студентів, 1931 – 1932 н.р. – 744, у 1932 – 1933 н.р. – 896 студентів.

У 1930–1931 н.р. на 14 кафедрах працювало 56 викладачів (9 професорів, 18 доцентів, 16 асистентів, 7 викладачів та 2 лаборанти), з яких 8 вибуло та 4 прибуло. “Причини вибуття такі: 2 – переведені на іншу роботу, 2-х – заарештовано, 1 – звільнено за ворожу нам ідеологію, 1 – вибув за скороченням посади та 2 вибуло для підвищення кваліфікації” [48].

Зв'язки інституту із зарубіжжям

Наукова продукція Ніжинського інституту народної освіти надсилалась усім навчальним і науково-педагогічним закладам України та багатьом вузам Росії, інших республік. Через Всесоюзне товариство культурних зв'язків із закордоном інститут підтримував стосунки з 14 навчальними й науково-дослідними установами зарубіжних країн. Майже

всі кафедри спілкувалися з науковими закладами Києва, Харкова, Москви, Ленінграда, Баку, Краснодару, Нижнього Новгорода, Смоленська, Сімферополя, Мінська, Вінниці, Одеси, Чернігова, Омська.

Інститут вів інтенсивне листування, пов'язане з обміном науковою літературою. У ніжинському архіві збереглися документи про наукові відносини інституту (НІНО) з Українським університетом у Празі в 1924 р. У одному з документів читаємо:

“Ректорат УУ [Українського університету – Г.С.] в Празі призначив для вашої бібліотеки по примірникові видань УУ в Празі і видання, що вже вийшли, передав пражському студентському “Комітету допомоги українським культурним і науковим силам на Україні” до пересилки Вам. Комітет вислав ті книжки 13 грудня 1923 р. за посередником перевізної фірми “Шенкер і К” до Всеукраїнської Академії наук з тим, щоби вона переслала їх вам. Комітет зробив так за порадою члена місії СРСР в Празі гр.Калюжного. Ректорат УУ прохає Вас, щоби НІНО зі свого боку прислав бібліотеці УУ в Празі свої наукові публікації...” [49].

Документи 1924 р. свідчать, що з Праги в Ніжин постійно надходила наукова продукція.

Англійське видавництво в Лондоні від 2 квітня 1924 р. сповіщало: “Нами зроблені для вас підписки з безпосередньою висилкою із редакції на наступне видання “Nature”. 30 квітня 1924 р. були вислані видання “La Geographie”, “La Nature”.

Архівні дані свідчать, що в цьому ж році НІНО підтримував зв'язки з французькими видавництвами (документ від 6 травня 1924 р.), хоч вони згодом були перервані через складні дипломатичні відносини.

28 вересня 1925 р. Всесоюзне товариство культурних зв'язків із закордоном звернулося до Ніжинського інституту з пропозицією: “Товариство посилає Вам на прохання Російської асоціації інженерів у Америці декілька номерів журналу, який видається нею і в майбутньому, але дуже бажає отримати від Вас в обмін які-небудь матеріали з технічних питань...”. З таким же проханням до НІНО звернувся й університет штату Нью-Йорку.

У зв'язку з тим, що до Ніжина надходили подібні прохання і від інших вузів, ректорат НІНО звернувся до Народного комісаріату освіти з листом: “За останній час безпосередньо до ІНО звернувся Університет штату Нью-Йорку з проханням надіслати йому як правила вступу до нашого вузу, так і видання нашого ІНО. Поскільки інститут не мав досі безпосередніх зносин з закордоном, бажано знати Ваш погляд та мати вказівки щодо обміну виданнями з вузами за кордоном”. На жаль, конструктивного листа-відповіді ми не відшукали.

У 1928 р. інститут замовив обладнання за кордоном на 2000 крб.

Документи 1930 засвідчують, що для бібліотеки інституту були замовлені за рахунок валютних асигнувань Наркомосвіти України журнали Франції “Revue des e'tucos slaves”, Чехословаччини “Slavia Casopis pro slavanskou filologii”, Польщі “Kwortalnik historyczny”, Німеччини “Die deutsche Schule”, “Die Erziehung” та інші, книги в Англії.

У 1932 р. інститут направив “Записки Ніжинського інституту” (кн. VI, VII, VIII, IX, X) до празької бібліотеки антикваріату “Ф.Свобода”. Це ж видавництво надіслало в Ніжин свої видання та каталоги. Празький університет просив надіслати “Записки НІ Соц. вих.”, книгу проф. М.Петровського “ До історії державного устрою України XVII стол.”.

Як засвідчують архівні документи за 1929 рік, Ніжинський інститут соціального виховання та Науково-дослідна кафедра, починаючи з 1924 р., проводили безпосередній обмін виданнями з такими закордонними установами: Науковим товариством ім. Т.Шевченка у Львові (Польща), Українським науковим інститутом у Берліні, часописами “Le Mond Slave”, “Українські вісті” (Париж), Академією наук (Краків), Українським університетом у Празі та чеськими часописами, Інститутом славянознавства в Мишле (Париж), Інститутом Ост. Європи (Берлін) та ін. [50].

Участь студентів у науково-мистецькому житті

У 1923 р. в інституті був створений історико-краєзнавчий музей, який розмістився в приміщенні інститутської церкви (нині малий актовий зал університету). Ініціатором створення та першим керівником музею був професор О.С.Грузинський. Після нього музеєм завідували К.Ф.Штепа, І.Ю.Снаський [51]. Останній був доктором історичних наук, відомим нумізматом. Пізніше він завідував нумізматичним відділом у Ермітажі, опублікував праці “Русская монетная система. Историко-нумизматический очерк” (М., 1957), “Дукати і дукачі України: Историко-нумизматичне дослідження” (К., 1970), “Русская нумизматика” (Берлін, 1983) та інші, в яких описав і монети інститутського музею.

У 1924 р. відновила свою діяльність і кімната-музей М.В.Гоголя, яка була створена 1909 р. П.О.Заболотським за участю професора М.Н.Сперанського та В.О.Заболотського. Пізніше вона була перетворена в музей.

У грудні 1921 р. в інституті була створена комсомольська організація, яка складалася з 9 чоловік, переважно слухачів підготовчих

І.Ю.Спаський

курсів. Першим її секретарем був Григорій Ільницький. Восени 1922 р. вона вже нараховувала 32 комсомольця. “Зимовими вечорами, дарма що в приміщенні інститутського студклубу панував тріскун-мороз, ми розважалися в міру своїх сил з безжурністю, властивою молодості, – згадував студент 1920–1921 років П.П.Плющ. – Багато танцювали (це ря-

тувало нас від холоду), дискутували на літературні теми і т.і. Іноді ж брали з бібліотеки давні комплекти студентського гумористичного сатиричного журналу старого Історико-філологічного інституту, читали їх і захоплювалися талановитістю наших попередників – студентських гумористів і сатириків” [52].

У 1923–1928 роках в інституті працювала громадсько-літературна студія. Вона вважалася філіалом літературної організації “Плуг”. Керував студією професор В.І.Резанов. Її головою був **Іван Горбань**, автор декількох п’єс. Молоді літератори писали твори різних жанрів. Вірші, оповідання, нариси друкували в місцевій періодичній пресі та в рукописних збірниках.

Зі студією були зв’язані відомі українські письменники Павло Тичина, Павло Усенко, Петро Панч, Володимир Сосюра та інші. Вони читали тут свої твори, брали участь в обговоренні доробку молодих літераторів, диспутах і семінарах.

У 20-ті роки виникло наукове студентське товариство історико-літературного спрямування. Ним керував професор В.І.Резанов. Йому допомагали професори М.Н.Петровський та О.С.Грузинський, аспірант Г.О.Костенецький. У складі товариства, наприклад, у 1924–1925 навчальному році працювали такі секції: 1) історії і суспільствознавства – 36 студентів; 2) нової і новітньої літератури – 60 студентів; 3) газетно-журнальна – 15 студентів; 4) літературних вечорів і спектаклів – 23 студенти.

Важливе місце у виховній роботі займав хор студентів, яким керував диригент Ф.Д.Проценко, та драматичний гурток під керівництвом професора П.О.Бельського.

Декілька слів необхідно сказати про **Федора Даниловича Проценка (1866–1942)**, яскраву особистість в культурному житті Ніжина, людину, яка мала добрі сценічні та організаторські здібності, сильний голос співака. Разом з М.Заньковецькою вони сприяли розвитку театрального та музичного життя в місті. Його знали не тільки в Ніжині, а і С.-Петербурзі, Москві, Києві, Чернігові як уповноваженого Всеросійського театрального товариства (1905–1918) та Всеукраїнського музичного товариства [53].

Після закінчення у 1913 р. регентських учительських курсів у Петербурзі Ф.Д.Проценко викладав у інституті й гімназії співи та музику, керував спочатку церковним, а потім інститутським хором. Про свою роботу з останнім він зазначав, що хоча “сили були слабкі, музичної і драматичної підготовки майже ніякої, але студенти працювали уважно й уперто і внаслідок такої роботи першого року [1923 – авт.] хор дав 9 концертних виступів в ІНО і 8 – за його межами. З художнім успіхом пройшли звітні концерт і вистава (“Студенти” Гака)”.

У 1924–1925 роках хор, вокальний та інструментальний ансамблі дали 35 концертів, а також дві вистави “Запорожець за Дунаєм”.

“Підготовча робота до вистави “Запорожця”, – згадував Ф.Д.Проценко, – дала виключний ефект виховного масового порядку. Вся студентська маса була захоплена справою вистави і виявила незвичайну самодіяльність і любов до театру; студенти колективно під керівництвом швачки Бабенко Л.Г. з церковних риз пошили повний комплект чохлаів на стільці та вбрання для вистави і студенти в майстернях ІНО заготовили бутафорську зброю і всі приладдя для вистави, сцену обладнали ефектними декораціями і освітленням по ескізах студента Спаського І.Ю., хор, оркестр, балет та вокальний ансамбль надзвичайно енергійно і уважно підготували свої ролі. Все це сприяло гарному художньому успіху вистави і до того це був гарний приклад: як за допомогою мистецької справи можна організувати і скерувати енергію і волю студентської маси ІНО, тут бо студенти, як майбутні освітники, набувають досвід до масової роботи” [54].

У наступному навчальному році студенти підготували оперу М.Аркаса “Катерина”. У вокально-інструментальному ансамблі брали участь викладачі ІНО В.В.Кукаркін (віолончель), Г.В.Чернев-

Ф.Д.Проценко

У.Р.Фохт

І.І.Левченко

О.Л.Германович

ський (скрипка), М.Ф.Аргентов (тенор), Ф.Д.Проценко (баритон).
Із студентів виявили добрі музичні здібності Л.Шарило (сопрано),
К.Рошулкіна (сопрано), Б.М.Ляховий (тенор).

За 6 років існування студентський хор та вокально-інструментальні ансамблі ІНО провели значну мистецько-громадську роботу – дали понад 200 концертів. І все це завдяки наполегливій і плідній роботі їх керівника Ф.Д.Проценка.

У 20–30 роках Ф.Д.Проценко продовжував керувати інститутським хором, але після виконання у 1934 р. деяких українських пісень, в яких були слова про козаків та Січ, його звільнили з роботи.

За період з 1921 по 1933 роки Інститут народної освіти закінчило понад 1400 чоловік. Основна маса випускників – це вчителі шкіл. Але багато було і тих, хто працював у партійних та радянських закладах, в інститутах і університетах. Серед випускників 20-х років – доктор філологічних наук, професор О.Л.Германович; доктор філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту світової літератури ім. М.Горького АН СРСР У.Р.Фохт; кандидати біологічних наук, доценти В.А.Святогор і С.О.Мулярчук; кандидат філологічних наук, доцент І.Я.Павловський; доктор історичних наук, професор, головний нумізмат Ермітажу І.Г.Спаський; заслужений учитель Російської Федерації, директор Яснополянської школи-інтернату ім. Л.Толстого, кандидат педагогічних наук І.І.Левченко; доктор історичних наук, професор Харківського університету К.К.Шиян; доктор філологічних наук, професор В.С.Вашенко; кандидат філологічних наук, доцент О.С.Пулинець та інші.

Ніжинська вища школа 20-х років увійшла в історію як важливий центр підготовки вчительських та наукових кадрів.

ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ (1933–1941)

У 1930 та 1932 рр. урядом були прийняті рішення про загальне початкове навчання та навчальні програми й режим у початковій і середній школі. Щоб забезпечити виконання цієї програми, необхідно було збільшити кількість студентів і поліпшити якість підготовки вчителів. Відкривалися підготовчі курси в селах та районних центрах. Це деякою мірою поліпшувало підготовку вступників до інституту.

17 жовтня 1932 року за розпорядженням Народного комісаріату освіти України був відкритий Ніжинський педагогічний інститут професійної освіти для підготовки вчителів-предметників. У новоутвореному навчальному закладі залишилися ті ж відділи, що і в його попередника – Інституту соціального виховання. А в 1933 р. частина інститутів соціального виховання й інститутів професійної освіти була

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Випускники інституту соціального виховання 1931 р.

реорганізована в педагогічні вузи, у тому числі і Ніжинський інститут [1] з чотирьохрічним терміном навчання.

У 1932–1933 роках в інституті навчалося 1186 студентів на стаціонарі і 1612 – на заочному відділенні. Це майже в двадцять разів більше, ніж у 1920–1921 навчальному році. На історико-економічному відділенні було 223 студенти, мовно-літературному – 198, агробіологічному – 158, фізико-математичному – 164. І майже однакова кількість чоловіків та жінок.

У зв'язку з приєднанням до інституту Мринського педагогічного технікуму до 1934 р. відбулася підготовка вчителів початкових класів. Це відділення закінчило понад 200 вчителів. У 1931 р. в інституті був також відкритий географічний відділ, який пізніше об'єднався з хіміко-біологічним, унаслідок чого 1934 р. утворився факультет природознавства.

На початку 1934–35 навчального року з окремих відділень, які існували в інституті (літературно-мовного, історичного, економічного, географічного, біологічного, дошкільного, математичного, фізичного), були створені 4 факультети: літературно-мовний, історичний, фізико-математичний, хіміко-біологічний.

На 1 вересня 1934 р. в інституті було 8 кафедр: 1) суспільних наук; 2) мови і літератури; 3) педагогіки й методик; 4) механіко-математична; 5) фізики й політехнізації; 6) хіміко-біологічна; 7) ботаніки та зоології; 8) військової та фізичної підготовки. Вивчалися в інституті й окремі предмети, котрі не викладалися на названих кафедрах, як, наприклад, співи та історія культури.

На 1 січня 1932 року в інституті працювало 6 професорів, 9 доцентів, 32 викладачі, 28 асистентів. Усього 75 чоловік [2].

У червні 1934 р. відбувся перший випуск Ніжинського педагогічного інституту. 238 випускників стали вчителями середніх шкіл республіки.

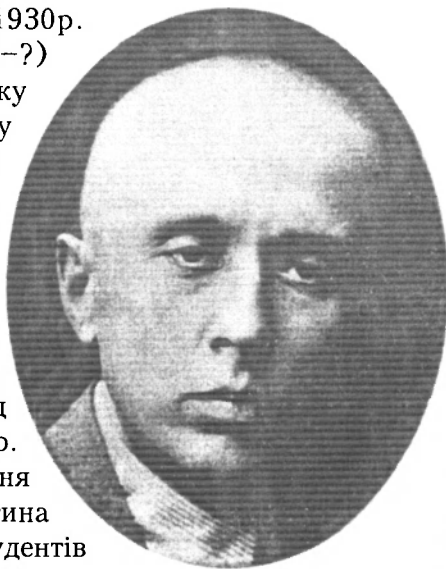
Починаючи з 1932 р. і до 1937 р. в інституті працювали курси підготовки вчителів V–VII класів, на яких щорічно навчалося 80 – 120 чоловік.

Були переглянуті й уточнені навчальні плани, до яких внесли чимало змін. Так, до навчального плану фізико-математичного відділу були введені предмети техніко-механічного профілю, які забезпечували політехнічну підготовку майбутніх учителів.

Навчальний процес забезпечували професори та викладачі, більшість з яких були випускниками цього ж інституту як дореволюційного часу, так і 20-х років. Серед них В.І.Резанов, М.Ф.Даденков, М.Н.Петровський, Г.О.Костенецький, В.А.Святогор, І.Д.Шут, І.І.Олександрович, О.О.Пирогов, І.Я.Павловський, В.К.Пухтинський, П.М.Іванов та інші.

Директором інституту з 1 серпня 1930р. працював **Степан Семенович Порада** (1902–?) [3]. Закінчивши у 1921р. Великосорочинську учительську семінарію та отримавши вищу освіту заочно. До цього часу, з 1925 по 1 серпня 1930 р. він був директором і викладачем педагогічного технікуму. Тому новий директор інституту й одночасно зав. кафедри педагогіки з 1932 р. намагався зосередити увагу на педагогізації навчального прогресу. На це, зокрема, вказував і перевіряючий роботу інституту від ЦК КП(б)У І.Пономаренко в червні 1932 р.

Повторна перевірка інституту 6–12 грудня 1933 р. привела до того, що значна частина керівного складу інституту викладачів та студентів була звинувачена в різного роду провинах й усунена від виконання своїх обов'язків. 9 січня 1934 р. звільнили і директора С.С.Пораду. На його місце був тимчасово

С.С. Порада

призначений секретар партосередку, зав. кафедри військової справи та фізвиховання Василь Іванович Лазукевич, якого 10 березня 1934 р. змінив **Гнат Миколайович Мельничин** [4]. 4 січня 1935р. наказом заступника наркома освіти він був також звільнений з посади директора і на його місце призначений **Микола Павлович Загрецький**.

Значних утрат зазнав інститут у період сталінщини. Понад тридцять викладачів, співробітників і студентів закладу в 30-х роках були заарештовані з різних причин. Починаючи з 1930 р. велася боротьба проти націоналізму, шовінізму. Але деякі студенти постраждали за свої правдиві висловлювання. Представник ЦК КП(б)У І.Пономаренко, що перевіряв роботу Ніжинського інституту соціального виховання 23–30 червня 1932 р., відмічав у своєму звіті: “При здоровому в цілому політико-моральному стані студентства, професорсько-викладацького складу – були факти відверто-ворожих виступів, хитань, факти “вузького академізму”, “нейтральності”, абсектеїзму, особливо щодо участі у громполіткампаніях як з боку студентів, так і викладачівського складу” [5].

У 1935 році були репресовані студенти Петро Антонович Кошуба, Петро Матвійович Лета, Яків Оврамович Супрун, Олександр Єфремович Яненко, бухгалтер Дмитро Миколайович Томасевич та інші. Деякі викладачі та студенти (М.Сайко, А.М.Соломаха, Й.Дудка та ін.) через декілька місяців повернулися до роботи та навчання, а частина була відправлена на різні терміни в табори або інші місця позбавлення волі. Серед них Євген Антонович Рихлик, про якого йшлося раніше, Петро Васильович Одарченко, Іван Якович Павловський та інші.

Л.О.Окіншевич

Показовою для цього часу є також справа професора **Льва Олександровича Окіншевича** [6], відомого українського історика, учня академіка М.Василенка, автора праць з історії XVII–XVIII ст., зокрема “Центральні установи України – Гетьманщини 17–18 вв.” (I ч., 1929; II ч., 1930). До переїзду в Ніжин Л.О.Окіншевич у 1921–1933 рр. працював науковим співробітником ВУАН, секретарем Комісії з вивчення історії західно-руського та українського права.

Залишившись без роботи, проф.Л.Окіншевич у вересні 1933 р. переїхав до Ніжина, але через декілька місяців був звинувачений у націоналізмі й звільнений з посади. В архіві зберігся витяг з наказу

№ 317 від 15.ХП.1933 р., який ми наводимо тут: “Призначений з жовтня місяця цього року на посаду викладача історії народів СРСР гр.

Випускники педагогічного інституту 1934 р.

Окіншевич Л.О. під час переговорів з ним про прийом його на роботу в інститут наводив документи, які характеризували його з позитивного боку. В процесі ж роботи виявлено, що: а) Окіншевич мав зв'язки з керівником нацдемовщини в Білорусі, агентом інтервентів Ігнатівським (лист від 13 листопада 1926 р. Ігнатівського до Окіншевича), б) його наукова продукція свідчить за те, що він працював далеко не на користь радянської влади. Буржуазна преса ("Дзвони" Львів, 1931 р., ч.І) оцінює наукову продукцію Окіншевича з позитивного боку. В лекціях Окіншевич ще й зараз подає матеріали з історії за Грушевським, Яворським, зводить процес боротьби революційних селянських повстань XVII і XVIII ст. до прагнення селянина на ринок, доводячи, що зачинником боротьби є козацька старшина проти польського шляхтича і московського феодала-поміщика й після лише зрадила селянство. По суті робить козацьку старшину гегемоном селянських повстань.

В статті "Шлях до фашизму" під кутом критики Слабченка, фактично його ідеалізує. Як висновок – Окіншевич і далі стоїть на буржуазно-націоналістичних позиціях і протаскує їх як у друкованій роботі, так і на практиці у викладанні.

На підставі вищезгадано наказую:

Л.О.Окіншевича звільнити з роботи в інституті з 16 грудня 1933 р. Доручити т. Тихому передати до парторганізації справу на тих членів партії, які рекомендували Окіншевича до інституту.

Директор інституту Порада.

Згідно секретар Жуковський” [7].

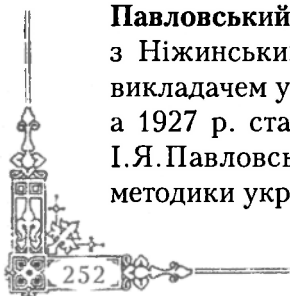
Про це детально розповідає і сам професор Л.О.Окіншевич у своїй книзі “Моя академічна праця в Україні” (Львів, 1995).

У зв’язку з перевіркою роботи інституту 6–12 грудня 1933 р, комісією ЦК КП(б)У було прийнято рішення, крім Л.О.Окіншевича, звільнити ще декількох викладачів. Заступника директора з навчальної роботи Панаса Мусійовича Тихого (1904–?), що у 1932 р. закінчив інститут, зняли з роботи “як буржуазного націоналіста та сина куркуля” [8].

Ніжинська міська газета “Нове слово” (28 грудня 1933 р.) помістила статтю під назвою “З корінням вирвати націоналістично-контрреволюційні елементи з Н.П.І.”. Автор публікації, спираючись на рішення червеного пленуму ЦК КП(б)У про небезпеку на культурному фронті, підкреслював: “Особливо повинно стати для нас уроком викриття контрреволюційної, націонал-фашистської зграї у ніжинському педінституті. Вдаємося до фактів”.

Кого ж автор статті відносить до цієї категорії викладачів? Виявляється, це професори та викладачі Колубовський, Рихлик, Ненадкевич, Каратаєв, Штепа, яких автор називає “класовими ворогами, контрреволюційними націоналістами”. До них він також залічує, “завідділом Щербину, професорів К.Кремінного, Даденкова, Окіншевича, “буржуазного” професора Рудкевича, “фашиста” професора Петровського, викладачів, доцентів Соломаху, Маріча, Павловського, Кирилова, Пенського, Винограда, студентів Турок, Мамонта”. І на завершення: “Можна ще навести силу фактів шкідницької роботи в пед ВИШі протягом останніх років, фактів, що викриті, але й досі не усунуті в практиці роботи кафедр інституту. Адже маємо безліч випадків, коли окремі студенти, навіть студенти старших курсів, на яких більше вплинули контрреволюціонери – націоналісти, не розуміють класової боротьби в нових умовах, боротьби на два фронти...” [9].

Серед тих, кого репресували в цей час, був і **Іван Якович Павловський (1885–1975)**. Починаючи з 1920 р., його доля пов’язана з Ніжинським інститутом [10]. Після його закінчення він працював викладачем української і російської мов на науково-дослідній кафедрі, а 1927 р. став її аспірантом. Після закінчення аспірантури в 1930 р. І.Я.Павловський продовжував працювати в інституті як викладач методики української і російської мов, а в січні 1931 р. його призначили

завідувачем кафедри мовознавства. У квітні цього ж року присвоїли звання доцента. Науковий інтерес І.Я.Павловського відзначався широтою. Він написав такі праці: “Слово о полку Ігоревім” і народна словесність”, “Польсько-українські взаємовідносини XVII ст. в польській літературі”, “Питання про початок української мови і про становище її в слов’янській родині”, “З життя і творчості В.Чумака”, “Ще один з ненадрукованих творів В.Чумака”, “Зміни у весільних обрядах Ніжинщини у XX столітті”, “Л.М.Толстой на Ніжинщині”, “Спроба вивчення стану орфографічної грамотності учнів Ніжинської трудової школи” та інші.

У листопаді 1933 р. вийшла постанова ЦК КП(б)У, яка закликала до боротьби з українськими буржуазними націоналістами. Під час обговорення її в інституті у грудні 1933 р. було прийняте рішення “Про рішуче очищення працівників інституту від націоналістичних елементів”. Різкій критиці була піддана праця професора М.Н.Петровського. Тут же згадувались і прізвиська “тих, що припустили великих хиб у своїх наукових працях або вміщували низької якості наукові статті” (Резанов, Павловський, Д.Ладухін, Штепа, Богдан, Іванов та інші). Після цього зазнав обвинувачень завкафедри мовознавства І.Я.Павловський. Була призначена комісія для перевірки роботи кафедри, яка дійшла висновку, що її керівник – “буржуазний націоналіст”. “Дирекція Ніжинського педінституту складені Павловським програми з методики та історичного курсу мовознавства зняла, як побудовані на буржуазно-націоналістичних позиціях”. 26 грудня 1933 р. І.Я.Павловського звільнили з роботи, а в

Свідоцтво І.Я.Павловського про закінчення інституту 1923 р.

1934 р. він був репресований і висланий на поселення в Узбекистан. Після звільнення в повоєнний час працював доцентом Ферганського педагогічного інституту. У 60-х роках вийшов на пенсію і переїхав до Ніжина, де й помер у 1975 р. Доля І.Я.Павловського була характерна для багатьох учених 30-х років.

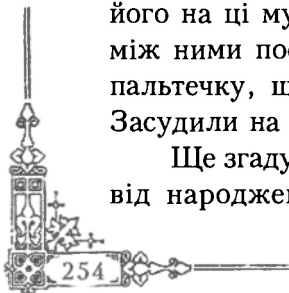
З позицій боротьби з “українським буржуазним націоналізмом” оцінювалася в той час і робота інших кафедр та організацій. Коли у серпні 1933 р. в Чернігові відбувся зліт радянських письменників і літгуртківців області, то на ньому була засуджена робота літературної студії Ніжинського інституту соціального виховання “На штурм” за те, що “перед її очима в “Записках Ніжинського ІСВ” друкувались ворожі нам націоналістичні статті з літератури, педагогіки та ін., а літературна організація “На штурм”, як одна з вирішальних дільниць фронту національно-культурного будівництва – не викрила цього, не вжила заходів” [11]. Надуманість цієї “боротьби з націоналізмом” була очевидною. Звернемося до спогадів студента 30-х років Костянтина Шептія, які доповнюють нашу розповідь про трагічні події цих часів:

“Не можу не згадати й професора Івана Петровича Смільського, який викладав у нас мовознавство. Невисокий, кремезний, чуб, як смола, чорний, такі ж чорні проникливі очі. Хлопці говорили: не дивиться, а коле очима. З незмінною люлькою в зубах...

Жив він у Києві, а на заняття приїжджав поїздом... Викладав він майстерно і був великодушною людиною, тільки тяжка судилась йому доля – після літніх канікул ми вже його не бачили. І ніхто не бачив.

А ось що трапилось з українським літературознавцем, доцентом Яненком. Читав він нам лекцію на тему: “В.І.Ленін про літературу”. Добре все виклав, а студент Лазар Полонський, його всі звали Ремом, візьми та й запитай: “А який вклад в літературознавство вніс товариш Сталін?” Яненко ж, видно, не подумавши про небезпеку, відповів: “У товариша Сталіна немає праць про літературу”. Цього було досить. Ледве дочекавшись перерви, Полонський побіг куди треба, і вже скільки не просив у нас викладач прощення (саме так він казав “прощення”), ніщо не допомогло: потрапив до в’язниці. Був він людиною зовсім хворою, нерідко студенти по-під руки водили його з інституту додому. В інституті був і суд. З вікна гуртожитку бачили студенти, як вели його на ці муки: чотири вартових з оголеною зброєю по боках, а він між ними посередині – зігнутий, немічний, в старенькому осінньому пальтечку, ще й спина в крейду вишмарувана. Жаль було, боліло. Засудили на 10 років, та він, видно, вже й року не прожив.

Ще згадується доцент Каратаєв, викладач російської мови, людина від народження скалічена, він укоротив собі віку з мисливського

дробовика, наставивши дуло в лице, а ногою натиснувши на гашетку. Нерідко доводилось бачити, як на перерві, стоячи в коридорі біля вікна, виймав він загорнутий в хусточку шматочок чорного хліба і обідав. Та ото дізнавшись, що вже й він “ворог народу”, не став чекати, поки пілати поведуть на Голгофу.

Можна б іще згадувати, бо, як живі, стоять перед очима Клим Степанович Забарило, Олександр Олександрович Пирогов, товариш Виноград й інші, та вже досить, адже роблю це не лише за для спогадів, а для того, щоб жило в людях добро, коли б воно не було засіяне, щоб не зникали безслідно діла і образи творців добра” [12].

1933–1934 навчальний рік можна назвати одним із найтрагічніших у великій історії Ніжинської вищої школи. Саме в цей час відбувалася тут перевірка ЦК КП(б)У інституту та чистка членів партії вузу.

З 12 завідувачів кафедр, затверджених на 1933–1934 навчальний рік, залишилося працювати тільки 3: І.А.Богдан (біологія), М.С.Кармінський (математика), М.Ф.Даденков (педагогіка). Усі інші були зняті з роботи як такі, що виключені з партії, або ж з стандартним на той час формулюванням

Молоді викладачі-призивники. 26.X.1939 р.

– “буржуазний націоналіст”: В.Г.Галета (економіки), М.Н.Петровський (історії), В.М.Ковальов (фізики), І.Я.Павловський (мовознавства), В.М.Бутко (діамату), М.А.Рябко (педології та дошкільної педагогіки), О.П.Іванов (хімії).

У 1933-1934 роках були зняті з роботи викладачі: філологи доценти Каратаєв і М.Є.Ладухін, історики – професор Л.О.Окіншевич, доцент М.О.Калюшко, викладачі О.П.Іванський та В.Г.Гончарук та інші; німецької мови Кирилов, керівник хору Ф.Д.Проценко; декани факультетів біохімії П.А.Рищенко, історичного – доцент М.С.Яцура; директори інституту та їх заступники С.С.Порада, П.М.Тихий, Г.М.Мельничин,

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

М.К.Завальний [13]. Наказ в.о. директора В.І.Лазукевича від 14.02.34 р. №41 свідчить, як легко розправлялися з викладачами: “Доцента історії всесвіту т. Калюжко М.О., яка постановою Чернігівського обласного бюро КП(б)У від 27.02.33 р. виключена з лав партії за те, що за час своєї роботи в кафедрі історії виявила примиренство до буржуазно-націоналістичної роботи окремих членів кафедри (Петровський, Окіншевич) і не сигналізувала перед дирекцією та партійним осередком про стан історичної кафедри – вважати звільненою з педагогічного інституту з 16.01.1934” [14].

Випускники математичного факультету 1933 р.

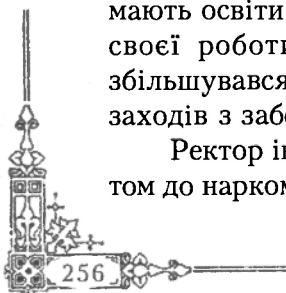
1 вересня 1934 р. вийшов на пенсію один із найстаріших і найдосвідченіших професорів, член-кореспондент Академії наук СРСР В.І.Резанов.

Директори інституту С.С.Порада, Г.М.Мельничин, М.П.Загрецький виявляли особливу старанність щодо “викорчовування” націоналізму в інституті й звільняли з роботи викладачів і виключали з навчального закладу студентів. Майже в кожному наказі директора значилось одно-два прізвища студентів, яких виганяли з інституту як “соціально чуждих елементів”. Десятки молодих людей були позбавлені права на навчання через те, що вони були дітьми попів та куркулів.

“Очищення” педагогічних кадрів, а це більша частина викладачів інституту (у 1933–34 н.р. працювало 43 викладачі) привело до того, що під загрозою зриву опинився 1934–1935 навчальний рік. Деякі кафедри були злиті в одну (мови й літератури; історії, філософії, діамату, економіки; педагогіки і педології та педагогіки початкового навчання) [15].

У зв’язку з тим, що Рада народних комісарів УСРР прийняла 2 квітня 1934 р. постанову про те, що всі вчителі середніх шкіл, що не мають освіти в обсязі педвищу, повинні до 1 вересня 1937 р. в процесі своєї роботи набути без відриву від виробництва вищу освіту, збільшувався контингент студентів-заочників. Необхідно було ужити заходів з забезпечення навчального процесу викладачами.

Ректор інституту Н.М.Мельничин був змушений звернутися з листом до наркома освіти України та секретаря Чернігівського обкому КП(б)У:

“Наркому освіти
УСРР
тов.Затонському,
секретарю обкому
КП(б)У
т.Маркітану.

Проробка ухвал
комісії чистки партії та
наказа т.Затонського
про заходи подальшої
боротьби з корінними
буржуазно-націона-
лістичних елементів в
ПедВиш'ах привели до
висновків, що вимагають звіль-
нення з роботи в інституті цілої
низки професорів та викладачів
(16 осіб).

Зважаючи на орієнтовний
план роботи на наступний 1934-35
рік, поданий в НКО 26/VII та
висновків комісії чистки партії,
щоб почати нормально роботу,
зараз інституту будуть потрібні такі кадри:

По економічному циклу – 2 робітники з політекономії, з них один –
голова кафедри, 1 робітник з економполітики.

По педциклу:

1 робітник з психології,

1 ___”___ з педології, з них голова кафедри,

1 ___”___ з педагогіки.

По заг.-освітньому циклу – 2 робітники з нім.мови.

По військовим дисциплінам – 1 керівник кафедри.

По фізкультурі – 2 робітники.

По історичному циклу: 2 робітники загал.історії – з них керівник
кафедри:

1 ___”___ історії Росії та СРСР,

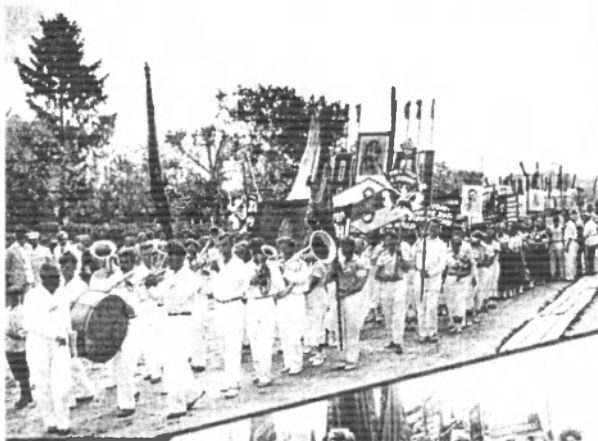
1 ___”___ історії України,

2 ___”___ історії ВКП(б), КП(б) У і методист.

По фізичному циклу: 2 робітники, з них один керівник кафедри.

По математичному циклу: 1 робітник, особливо потрібний методист.

По літературному циклу: 4 робітники – з них обов'язково один
керівник та один методист:

Викладачі і студенти інституту на
першотравневій демонстрації

НІЖИНЬСКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

1 – з укр. літ., 1 – з рос. літ., 2 – з світової літер.

По біологічному циклу: 2 робітники – з ботаніки і зоології, з них 1 керівник кафедри, науковий робітник, що забезпечив би організацію наукового-дослідної роботи в біосаду при НІІ, один – обов'язково методист.

По кафедрі хімії – 3 робітники, з них 1 – керівник кафедри.

Ведеться листування з робітниками з політекономії (1), історії Заходу і Сходу (1), хімії (2), літератури (1), фізики (1). Наслідків ще нема.

Інститут декілька разів звертався до Управи підготовки кадрів про відрядження робітників, особливо з соціально-економічних дисциплін. До початку роботи залишився один місяць. До цього часу ми нікого від НКО не одержали (виняток – тов. Божулін). Такий стан з кадрами в інституті ставить під загрозу планування роботи та нормальний початок навчального року.

Звертаючись до Вас з цим листом, прошу Вас вжити відповідних заходів, щоб інститут забезпечити необхідними пед. кадрами.

З свого боку інститут вживає таких заходів: звернувся з листом від СНР та адміністрації інституту до всіх Обл.СНР та СНР пед. інститутів; веде листування з Н.Д. інститутами; послав оголошення про конкурс на заміщення вільних посад в “За ком. просвещение”, – але його чомусь до цього часу не видрукувано.

Директор Ніжин. пед. інституту Мельничин.
[28.VII. 1934] [16].

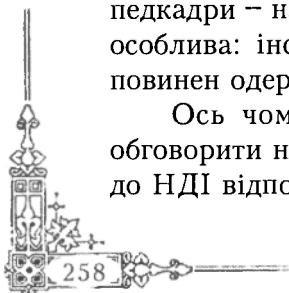
Наводимо інший документ, пов'язаний з першим.

“До голів ОблСНР, СПР педінститутів
Шановні товариші.

Буржуазно-націоналістична згряя, переродженці з партквитками та їх прислужники, що міцно були засіли на чолі з колишнім директором Порадою в Ніжинському Педінституті (див. “Правда”, “За ком. просвещение”, наказ т.Затонського) – викриті обкомом КП(б)У та комісією чистки партії. Знищення коріння шкідницької, націоналістичної роботи – пряме завдання СНР. Але остання здійснить це завдання за умов товариської допомоги з боку всіх СНР.

Нове керівництво інституту та СНР зараз повинні добути нові педкадри – найпекучіша потреба в яких в Ніжинському педінституті – особлива: інститут для нормальної роботи 4-х факультетів, 35 груп повинен одержати ряд робітників (див. список).

Ось чому інститут (дирекція, СНР) просять В/організацію обговорити на своїх зборах справу допомоги і рекомендації на роботу до НДІ відповідних кадрів.

Відповіді адресуйте: м. Ніжин, педінститут, СНР.

Чекаємо на Вашу скору конкретну допомогу. Дирекція та СНР зобов'язуються створити найкращі умови для рекомендованих Вами робітників. Список вільних посад додаємо.

З тов.привітом
Голова СНР – Пирогов, директор НДІ – Мельничин”
(28.VII.1934) [17].

Усі ці заходи дали певний результат. 14 вересня 1934 р. були призначені зав. кафедрами:

філософії, діамату, ленінізму,
тимчасово економіки – О.О.Пирогов,
історії – О.М.Файт,
педагогіки – М.Ф.Даденков,
військових дисциплін – О.Д.Масік, а через деякий час
В.Д.Старіцин,
математики – М.С.Кармінський,
мови й літератури – О.Є.Яненко,
біології – І.А.Богдан,
хімії – Крутман,
фізики – М.Г.Дерябкін.

На кафедри прийшли доценти А.Г.Міхацький (фізики), Г.Г.Шаповал (хімії), Г.Д.Давидова (психології), К.Г.Мигаль (історії), С.Г.Козуб (літератури), О.М.Файт (історії), Куляба (історії), О.Є.Яненко (літератури) та ін. Проте уже через два місяці почалась “чистка” і новоприбулих. Були зняті з роботи викладач історії України доцент Куляба (“як нездатний забезпечити ведення курсу”, “опора на буржуазного націоналіста Окіншевича”), викладач діамату доцент М.С.Яцура (“що став на позиції ревізії марксизму-ленінізму”, “говорив, що Маркс не завжди був Марксом, тим самим розриваючи Марксово вчення на частини”, по-ліберально-приміренському ставився до прояв українських буржуазних націоналістів і троцькістів”), викладач літератури С.Г.Козуб (“як буржуазний націоналіст”), зав.кафедрою літератури О.Є.Яненко (“як виявилось, у нього не окремі помилки, а система буржуазно-націоналістичаих троцькістських поглядів”), викладач військових дисциплін і зав. військовим кабінетом І.М.Семенов (вів розмови зі студентами про вичищених з партії викладачів), викладач хімії доцент Г.Г.Шаповал (за приховання

А.Г.Міхацький

М.П.Загрецький

соцпоходження і соцстану), викладач діамату П.І.Демірський (за припущення політичної помилки) та ін.

1 січня 1935 р. наказом заступника наркома освіти директором Ніжинського педагогічного інституту був призначений **Микола Павлович Загрецький (1897–1938)**. До цього він очолював культурно-освітній відділ Чернігівського обкому КП(б)У. Стати керівником вузу йому довелося в досить скрутні часи. Репресій та переслідувань з боку органів НКВС зазнали десятки викладачів і студентів, що призвело до значних кадрових проблем і дестабілізації навчального процесу в освітньому закладі. Здолавши всі об'єктивні і суб'єктивні перепони та використавши власні зв'язки, за досить короткий час М.П.Загрецькому вдалося в значній мірі виправити становище на

краще, він запросив на роботу до інституту в 1935–1936 рр. випускників навчальних закладів Києва, Дніпропетровська, Полтави, Умані, Кам'янця-Подільського і т.д. (К.Т.Клименка, М.І.Повода, В.П.Руденка, М.П.Сайка, О.Г.Сидоренка, О.В.Локотя та ін.).

Засідання комсомольського комітету інституту. 1939 р.

Прихід М.П.Сайка, перевід його на посаду професора дали можливість розділити кафедру мови й літератури на дві: зав. кафедри літератури був призначений М.П.Сайко, а мови – тимчасово Г.О.Костенецький.

Згідно з розпорядженням НКО від 14 вересня 1933 р. навчання студентів в інституті збільшувалося на один рік і стало 4-річним. Вста-

новлювалися чотири категорії оцінок: “дуже добре”, “добре”, “задовільно”, “незадовільно”.

Не зважаючи на репресивні методи, застосовані до керівництва, у ті ж роки студентство брало активну участь у громадській роботі, ліквідації неписьменності та малописьменності. Так, у 1932 р. нею було охоплено 2724 чол., 1933 р. – 1900 чол. Силами студентів у 1933 р. обслуговувалися 82 політшколи в різних районах, 38 сільсько-господарських гуртків. Унаслідок мобілізації студентів на розгортання боротьби за колективізацію від час весняної засівкомпанії 1933 р. до колгоспів, – відмічалось у матеріалах перевірки інституту, – було залучено майже 2000 чол., зокрема процент колективізації в підшефному селі Веркіївка зріс з 46% до 78% на 1 червня [18]. Був оновлений і впорядкований парк інституту, капітально відремонтоване приміщення інститутського клубу, де розгорнули свою роботу гуртки.

Продовжувалася наукова-дослідна робота й у ботанічному саду. У 30-х роках була проведена велика робота по перетворенню інститутського (графського) парку на біологічний сад. У перші роки біосад розвивався по лінії колекціонування рослин. У цей період

Студенти відпочивають у графському парку

в саду були зібрані рослини: а) місцеві культури; б) культурні рослини СРСР: України, європейської частини Росії, Сибіру, Далекого Сходу, Середньої Азії, Кавказу, Криму; в) культурні рослини зарубіжних країн: Китаю, Японії, Північної Америки, Афганістану, Індії, Манжурії, Болгарії, островів Середземного моря, Італії, Англії, Німеччини, Голландії. Ця колекція у 1932 р. поповнилася рослинами Африки, Середньої й Південної Америки, Антільських островів тощо. В основному це були технічні та садово-городні культури.

У біологічному саду були сформовані 8 відділів: 1) ботанічної систематики; 2) фізіології рослин; 3) селекції рослин; 4) акліматизації рослин; 5) фітопатології (вивчення хвороб рослин); 6) руху рослин – “квітковий годинник”, а також помологічний розсадник та різні типи пришкольних ділянок [19].

Працівники біосаду під керівництвом В.А.Святогора, а з 1934 р. К.Т.Клименка вели роботу з селекції рослин (добір, схрещування, трансплантація), акліматизації, фізіології (стимуляція рослин:

К.Т.Клименко зі студентами у ботанічному саду

термостимуляція, фотостимуляція штучної мутації, екологічного впливу оточення тощо) [20].

Під час експериментальної роботи було виділено нову олійну рослину із роду *Euphorbiaceae* високої олійності, випробовано на виситтання в умовах Ніжинщини нові техкультури: бавовник, кенаф, канатник, італійські та індійські коноплі, сою, сафлор, арахіс, кунжут, мам, судзу, змієголовник, лялеманцію, квізотію та ін. рослини (кожна декількох гатунків – від одного до двадцяти). Також зібрані для сортовипробування різні гатунки садово-ягідних та городніх рослин і т.ін.

Біосад підтримував зв'язок з 106 науково-дослідними установами СРСР. А з Всеукраїнським Інститутом рослинництва та Кліматсадом ВУАН були підписані спеціальні угоди на виконання низки науково-дослідних робіт над рослинами.

Біосад, налагоджуючи зв'язки з багатьма науково-дослідними установами, колгоспами та школами, одержував і вивчав сотні зразків насіння різних культур. Ці рослини були з найрізноманітніших кліматичних умов: м'якого клімату Полісся та Лісостепу України, з берегів і островів Середземного моря, суворих гірських умов Алтаю та Паміру, не менш суворих умов пекучого клімату Середньої Азії тощо.

У свою чергу біосад міг перенести для випробування рослини **України** на гори Кавказу, Алтаю і в пекучі долини Казахстану, щоб **всесторонньо** вивчити рідну флору та зробити на їх основі загальні селекційні **висновки**.

Велику допомогу сортовим насінням, розсадою, саджанцями **ботанічний сад** надавав школам і колгоспам. Ботанічний сад інституту **був** удостоєний участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві та занесений до Книги пошани її учасників.

Слід підкреслити, що біологічна і методична робота саду поширювалась і доповнювалась дослідями на периферії – пришкільних

Випускники інституту 1935 р.

ділянках та в колгоспах, що закладалися під керівництвом і за вказівками біосаду.

До безпосередньої роботи у самому саду залучались як студенти інституту та робітфаку, так і вчителі та учні ніжинських шкіл. Так, у 1932 р. в саду працювали студенти – 300 чол., робітфаку – 300 чол., учні 8-ми ніжинських шкіл – біля 3000 чол., студентів -заочників – 200 чол., учителів Ніжинського району – 250 чол., дошкільнят – 80 чол.

У ботанічному саду проводились екскурсії. У 1932 р. його відвідали 140 учнів, селян-колгоспників – 100 чол., представників наукових і педагогічних закладів – 44, окремих працюючих – 760 чол.

У ботанічному саду була розроблена система науково-дослідних ділянок, які рекомендувались як зразок для школи. Тут же працювало

М.П.Сайко

товариство біологів-дослідників, до складу якого входили викладачі природничого факультету, студенти, вчителі, агрономи деяких колгоспів. Ботанічний сад був справжньою науковою лабораторією природничих наук з окремими відділами, великою кількістю дослідних ділянок, з великою оранжереєю, побудованою в 1937 році.

Студенти інших факультетів мали свої захоплення. Особливим успіхом користувався драматичний гурток, яким керував завідувач бібліотеки інституту, український письменник Олександр Дмитрович Королевич (Лесь Гомін).

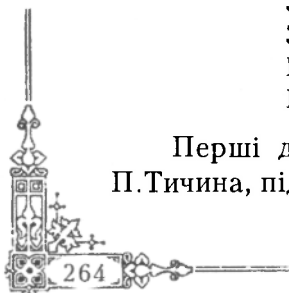
При кафедрі літератури продуктивно працювала літературна студія, якою керував доцент **Микола Пилипович Сайко** (1897–1949), поет і літературознавець. Родом він був із Борисполя Київської області. Зі шкільних років добре знав письменника С.Пилипенка, який читав у його класі історію, а в 20-х роках очолював літературну організацію “Плуг”, членом якої став М.Сайко.

Після закінчення Полтавського учительського інституту він працював учителем, а потім викладачем Київського університету, завкафедри Лубенського учительського інституту. У 1934 р. в Лубнах ліквідували факультет мови й літератури, і М.Сайка разом зі студентами у 1935 р. перевели до Ніжинського педагогічного інституту, де він працював до 1949 року. Це був дуже складний для педагога період. У 1937 році його піддали різкій критиці як викладача української літератури за так звані “помилки національного характеру”, звільнили з роботи, заарештували. Проте через п’ять місяців його випустили й дозволили навіть працювати в інституті на посаді доцента.

Літературною діяльністю М.Сайко займався рано. Перші його твори з’явилися у бориспільській місцевій періодиці. У кінці 1925 р. М.Сайко став членом літературної організації “Плуг”, у якій був до 1932 р. В одному зі своїх віршів М.Сайко так характеризував літературне життя:

Засосюрилося небо,
Затичинилась земля,
І втекла від мене Феба:
В Плугі з Вишнею гуля...

Перші два рядки стали афоризмом. Вірші М.Сайка помітив П.Тичина, підтримав молодого поета. Збереглося цікаве їх листування.

У 1930 р. вийшла перша книга віршів М.Сайка “Жайворонок степу”, куди увійшло тридцять дві поезії.

Перебуваючи в Ніжині, М.Сайко продовжував підтримувати тісні зв'язки з П.Тичиною, В.Сосюрою, П.Усенком та іншими письменниками. Не випадково, що деякі з них бували в Ніжині, зустрічалися зі своїм

творчим побратимом. Студент 30-х років, нині відомий український поет О.Ющенко згадував про одну з таких зустрічей з В.Сосюрою в грудні 1938 р. М.Сайко познайомив літстудійців з українським ліриком. В.Сосюра залишився тоді на два дні, слухав і читав їх вірші, давав консультації. 24 грудня відбувся вечір, присвячений творчості Т.Шевченка. М.Сайко зробив доповідь “Політична сатира в творах Шевченка”, а потім прочитав свої вірші В.Сосюра. “І як ми були зворушені, коли Володимир Миколайович після свого виступу сказав: “А тепер виступлять ваші поети, яких виховує чудовий знавець поезії і сам поет, автор збірки “Жайворонок степу”. Я знаю ці прозорі сонячні вірші. В Сайка можна вчитися не тільки початківцям” [21].

М.Сайко приділяв багато уваги вихованню юних талантів, указував на труднощі літературної роботи, розкривав її специфіку. “То не поет, який навчився лише римувати”, – любив повторювати М.Сайко. На заняттях літстудії йшло обгово-

М.Сайко серед молодих літераторів

В.Сосюра з літстудійцями
(крайній праворуч О.Ющенко)

рення нових збірників поезії. Студія видавала літературну газету й рукописний альманах “Зростання”. Саме тут творчо збагатилися молоді літератори, які пізніше стали відомими вченими-філологами і письменниками. Серед них – літературознавець і критик Прокіп Мисник, Леонід Стеценко, поети Андрій Бурлака, Петро Артеменко, Олекса Ющенко, Борис Левін, Іван Москаленко та багато інших.

Ніжинська літературна студія, в якій активно працювали молоді талановиті студенти інституту, визначила для багатьох з них подальший шлях в літературу. Змінювались її учасники, але традиції продовжували розвиватися. Творча атмосфера літературного життя в інституті сприяла тому, що значна частина випускників пов’язала свою долю з літературою. А.Ф.Павелко, С.П.Заволока, В.І.Тищенко, В.Г.Хоменко, М.З.Шамота, Л.В.Полонський, О.С.Стогнут та інші стали академіками, професорами, відомими в країні вченими-філологами.

У Ніжин приїжджали Володимир Сосюра, Максим Рильський, Павло Усенко, Дмитро Косарик та інші письменники, критики, літературознавці. Вони читали свої твори, допомагали літстудійцям, давали творчі поради. Інколи самі писали про Ніжин, студентське життя. У В.Сосюри є чудовий вірш “Молодість”, де поет говорить про місто, інститут:

Зима. Педінститут. І молодість рум’яна
Шумить у стіпах цих, де Гоголь молодим
Проводив роки й дні минулого тумани
Освітлював навік нам генієм своїм.

І далі:

За вікнами зима, хитання срібне вії,
І Ніжин у снігах, що в час новий крізь бурі
Прийшов до перемог з зорею на чолі,
Нехай же лине спів, як роки ці безжурні,
У гуркоті труда на радісній землі.

На жаль, документи інституту за 1936–1941 роки загинули під час війни, тому важко прослідкувати у деталях за життям колективу навчального закладу. Проте, як свідчать деякі дані, процес репресій продовжувався і в 1936–1938 роках, правда, змінилося лише “клеймо”, яке прикріплювалося до репресованих. Директор інституту М.П.Загрецький продовжив упроваджувати політику своїх попередників, рішуче реагуючи навіть на дрібні натяки щодо нелояльності членів свого колективу до влади, наслідком якої були безпідставні звільнення викладачів і співробітників з роботи та відрахування студентів з інституту. Такі дії керівництва сприяли лише погіршенню морально-психологічного клімату в колективі, стимулювали подальше процвітання наклепів, цькувань і викриття нових “ворогів народу”.

За два роки, протягом яких М.П.Загрецький перебував на посаді ректора інституту, на нього самого та його заступників надходили також численні “свідчення”, які викривали всю “ворожість” їх дій у напрямку підриву соціалістичного процесу виховання майбутніх учителів (про це свідчать десятки листів-доносів викладачів і студентів НПІ до місцевих партійних органів та органів НКВС з метою прояву власної лояльності, але, як свідчить розгортання подальших подій, це стало для більшості з них незначним порятунком).

“В ЦК КП(б)У
Отдел школ.
Гончаренко Я.

Заявление

Сообщаю о следующем: 2 июня 1937 года я поставил в известность Нежинский райотдел НКВД и районный партийный комитет о некоторых фактах, имеющих место в педагогическом институте.

На мой взгляд, директор института Загрецкий реализует контрреволюционные установки в практике руководства института, который выражается в подборе кадров. В отношении подбора кадров следует отметить:

1. Зав. учебной частью Даденков, бывший директор Радомыслинской гимназии (о нем может сообщить тов. Лозинский, работающий в колонии НКВД в Броварах).

2. Руководитель кафедры литературы Сайко был членом “Плуга”, руководимого Пилипенко. В книге “10 років української літератури” – редакция Пилипенко помещен портрет Сайко.

Сайко имел личные связи с врагами народа Шаблювским, Колесниковым, Костенко, Дорошкевичем и котировался в этих кругах очень высоко (известно это мне лично по работе в институте литературоведения в 1931–1933 гг.).

3. Ассистент украинской литературы Дубина был связан с врагом народа Иосипчуком.

4. Файт – преподаватель истории был также связан с врагом народа Иосипчуком еще с 1920 г.

5. Повод – декан литературного факультета был в хороших отношениях с троцкистом Левченко (Никополь), Сарадтаевым и директором Нежинского агротехникума (фамилия мне не известна), о котором мне сообщил директор нежинского ресторана Титаренко, что он – директор агротехникума, недавно арестован органами НКВД как польский шпион.

6. Абрамович работал в Житомирском институте преподавателем украинского языка. Знающие утверждают, что он был в свое время изолирован органами НКВД.

7. Чередник – арестован в этом году, сообщили мне об этом сотрудники института. Под руководством Чередника работал Руденко, принятый в институт по рекомендации Повода.

Политическая линия этих людей в практике работы института выразилась в том, что руководство литературного факультета Повод – Сайко систематически игнорирует борьбу с контрреволюционным троцкиско-национализмом.

Факты по этому пункту такие:

1. Не был составлен и проработан вопрос о 5-летию постановления ЦК ВКП(б) от 23. IV.1932 г., не была розоблачена контрреволюционная практика авербаховцев против этого постановления.

2. Не проработан вопрос борьбы с контрреволюционным троцкизмом и национализмом в истории украинской литературы, при постановке этой темы возражали против Повод, Сайко и Дубина.

3. Преподаватель украинской литературы Сайко придерживается ефремовских установок в оценке Коцюбинского, конкретно в расшифровке символов “Фата моргана”, не раскрывает контрреволюционной концепции “Перших хоробрих” – националистически оценивает творчество Элана.

4. Ассистент Дубина придерживается меньшевистско-троцкистской постановки вопроса о взаимоотношении базиса и надстройки, националистически оценивает творчество Шевченко, идеализирует фашиста Винниченко (за идеализацию Винниченко Дубина получил от месткома выговор).

5. Библиотека, директор Файт, выдает националистическую литературу студентам, например, работы Сенченко, журнал “Під марксистсько-ленінським прапором”.

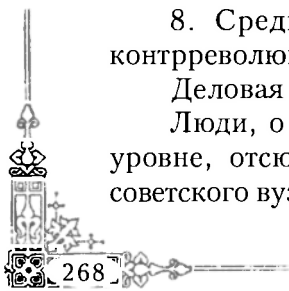
6. Некоторые студенты литературного факультета пишут контрреволюционные стихотворения и распространяют среди студентов (об этом детально может информировать Ясковец).

7. Сайко организовал научный кружок, но вызывает удивление тот факт, что состав этого кружка – студенты второго курса, когда разрабатывать научные вопросы могут преимущественно студенты старших курсов, члены этого кружка практикуют раздачу националистической литературы – студ. Стеценко, распространяют националистические установки о том, что фашистская наука имеет положительное значение – студент Михальский.

8. Среди студенчества широко практикуется использование контрреволюционной литературы.

Деловая сторона вопроса:

Люди, о которых идет речь, со стороны деловой стоят на низком уровне, отсюда качество продукции низкое, отсюда дискредитация советского вуза и установка на подготовку кадров низкой квалификации.

Директор інститута Загребський працював раніше в Черніговському обкомі партії і в своє время був в близьких відносинах з троцькістом Сенченко, крім цього на посади вчителя історії України працює Сатановський, він голова місцевого комітету, який був в ІЧП (г.Київ) і був в хороших відносинах з шпיוном Рителем.

Крім того, Загребський культивує групування, займає критику і приймає в інститут працівників за принципом сімейності.

Сотрудник Нежинського інститута
Гончаренко Яков Кузьмич” [22].

Гортаючи поживкі сторінки давно минулих справ, стає дійсно моторошно від всієї незрозумілої розгубленості й жорстокості, якою було охоплене покоління тридцятиників. Поряд з власним страхом перед завтрашнім днем, студентська молодь охоплювала переконання в правильності своїх дій щодо викриття прихованих і ще не викритих ворогів Радянської влади.

Свідчення Я.Гончаренка були не поодинокими, а тому, настільки впливова в м. Ніжині людина, як директор інституту М.П.Загребський, не могла не привернути увагу місцевих силових органів. Робота Загребського в обласному центрі та його знайомство з низкою українських партійних і державних функціонерів лише підсилювали інтерес до нього.

З цього моменту розпочалася “боротьба” директора за власне виживання, що, зрозуміло, не могло принести користі ні навчальному закладу, яким він керував, ні українській науці й освіті в цілому. Але доля М.П.Загребського вже була практично вирішеною.

5 вересня 1937 року відбулося засідання партійного комітету педінституту, на якому була розглянута справа директора НІІ М.П.Загребського і прийнято рішення про виключення його з лав КП(б)У, а 7–8 вересня 1937 року відбулися розширені партійні збори Ніжинського педінституту, на які була запрошена комісія районного партійного комітету в складі Куськала, Шевченка та Терещенка.

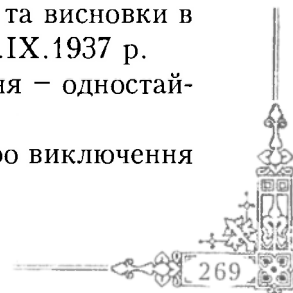
Згідно з протоколом на зборах були присутніми 12 членів партії та 14 кандидатів у члени партії.

До президії зборів увійшли – Самошевський, Терещенко, Пляшечник.

На порядок денний винесено обговорення матеріалів, що вміщені в “Більшовику” за 4.IX.1937р. “Націоналістичне кубло та висновки в газеті “Нове село”” і рішення партійного комітету від 5.IX.1937 р.

Учасники зборів були не багатослівними, а рішення – одностайними.

“Чухрій: Приєднуюсь до постанови парткомітету про виключення Загребського з партії.

Бородавка: Моя пропозиція – винести Загрецькому партійне недовір'я і просити відповідні органи прибрати його.

Самошевский: В райпарткомі сиділи друзі Загрецького – колишні секретарі Талалай і Литвиненко. Безумовно, важко було і не під силу вести боротьбу з цією зграєю” [23].

Партійні збори підтримали виключення М.П.Загрецького з рядів партії як ворожу для неї людину, а вже через кілька днів (11.XI.1937 р.) В.П.Затонский Наказом №1635 звільнив Загрецького з посади директора НПП.

Правоохоронні органи міста “на прохання трудяших” відкрили чергову справу проти діячів націоналістичного контрреволюційного руху, які ніби то прагнули ліквідувати органи Радянської влади в області.

23 вересня 1937 року Миколу Павловича Загрецького було заарешовано і звинувачено в організації та активній участі в контрреволюційній діяльності. Згідно з постановою про арешт:

“Загрецкий Николай Павлович, 1897 года рождения, нац. – белорус, служащий, искл. из рядов ВКП(б), образов. высшее.

Загрецкий является членом контрреволюционной организации.

Жена: Ващенко Евгения Афанасьевна, 34 года, ассистент Нежинского пединститута” [24].

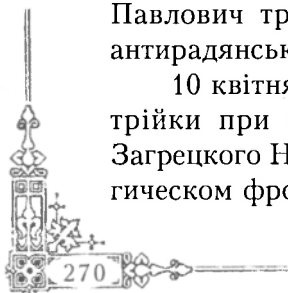
На момент арешту Ніжинський навчальний заклад вже очолювала інша особа (Самошевський), яка була вимушена дати характеристику своєму попередникові, “необхідну” владі:

“... Засмітив професорський-викладацький склад ворожими націоналістичними елементами, створив сімейственність в роботі інституту, по ворожому проводив, провів набір викладачів на 1937/1938 роки, внаслідок чого, жодний викладач не приїхав на роботу в інститут. На основі постанови парторганізації звільнив частину буржуазних націоналістів з роботи. Провів їх звільнення на основі конкурсу, чим дав можливість ворогам проводити шкідництво в інших учбових закладах...” [25].

Загрецького заарештували, в його будинку провели обшуки, але власних допитів не проводили майже протягом місяця, збираючи необхідні докази для доведення його провини.

На перших допитах, що розпочалися в середині жовтня, Микола Павлович тримався досить мужньо й відхиляв усі звинувачення в антирадянській діяльності.

10 квітня 1938 р. справу Загрецького було направлено на розгляд трійки при обласному НКВС: “По следственному делу № 35793 Загрецкого Николая Павловича обвинительное заключение: На идеологическом фронте проводил к.р. националистическую и вредительскую

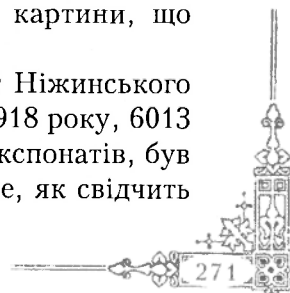

деятельность, направленную на подрыв политики партии и Сов. Власти...был арестован 23 сентября 1937 года...Обвиняется: Работая культпросном Черниговского обкома КП(б)У в 1932 году, Загорецкий насаждал в высших учебн. заведениях области буржуазных националистов, им же в Нежинский пединститут на должность директора был послан Мельничин, впоследствии разоблачен как шпион... рецензируя в 1931–1932, совместно с рядом лиц историю Украины и КП(б)У, протаскивал в этих произведениях контрреволюционно-националистических концепций, в результате эта литература, как идеологически вредная изъята, а участники, рецензировавшие, арестованы как враги народа.

По переходу на руководящую работу в Нежинский пединститут Загорецкий проводил там организационную деятельность по сколачиванию контрреволюционно-националистического подполья, пополнял преподавательские кадры за счет националистически настроенной части преподавателей, при чем был очень тесно связан с участниками антисоветской националистической организации: Маркитаном, Сенченком, Литвиненком, Богданом, Рындычем – все арестованы. Под покровительством Загорецкого в Пединституте, особенно на кафедре укр. языка и литературы националисты Сайко, Абрамович, Дубина, Гончаренко систематически протаскивали буржуазный национализм... он выдвигал их в должностях...защищал троцкистов Богданову, Косицкую..., студента-троцкиста Омерды защищал на суде..., хранил националистическую литературу..., высмеивал обстановку в сельсоветах...“заявлял, что по-сельсоветовски” проводил вредительскую деятельность, задерживая стипендию... Допрошенный Загорецкий виновным себя не признал..., однако вина доказана Файтом, Шустом, Галаганом, Савченко и др.” [26]. Справу прагнули завершити до чергової річниці з дня народження В.І.Леніна і 23 квітня 1938 р. було засуджено до вищої міри покарання і вирок було виконано в той же день.

11 липня 1935 р. вийшла постанова РНК УРСР (№842) “Про концепцію речей державного значення в центральних музеях”. Голова РНКУ Любченко дав розпорядження: “Надати НК освіти УРСР право вилучати з місцевих музеїв на території УРСР особливо цінні історичні речі загальнодержавного значення для передачі їх на постійне зберігання до центральних історичних музеїв”. У зв'язку з цим були передані до Київського музею західного і східного мистецтва всі картини, що подарував О.Г.Кушельов-Безбородько ліцею у 1845 р.

Згідно з цією ж постановою у 1936 р. мінц-кабінет Ніжинського пединституту, в якому знаходилося, згідно з “Описом” 1918 року, 6013 монет, медалей, жетонів і асигнацій з 10 тис. музейних експонатів, був відправлений на територію Києво-Печерської лаври. Але, як свідчить

відомий історик і спеціаліст нумізматики Р.М.Яушева-Омельянчик, подальша доля Ніжинського мінц-кабінету невідома. Науковці Відділу нумізматики Національного музею історії України за останні 20 останніх років, вивчаючи історію і склад власного зібрання, не зустрічали примітки: “З Ніжинського музею” [27].

У зв’язку з репресіями деякі навчальні дисципліни в 1937–1938 р. не викладалися. Припинилось видання “Наукових записок”. Проте і в цих умовах навчальний процес продовжувався, відбувався пошук нових прийомів засвоєння знань, організації виховної роботи.

У навчальних планах, складених кафедрами й затверджених Народним комісаріатом освіти, основна увага зосереджувалася на вивченні спеціальних предметів. Так, на першому курсі на спеціальні дисципліни відводилось 74% годин, на другому – 85% і на третьому – 86% [28]. У ці роки розроблялись в інституті і вводилися в дію правила внутрішнього розпорядку; правила про режим і обов’язки студентів, співробітників, викладачів; визначались вимоги до студентів-ударників тощо. Було розроблено положення про кафедру та її керівника. У 1936 р. студенти одержали “Залікові книжки”. Остаточо була запроваджена стабільна форма обліку успішності – залік, екзамен; введена диференційована стипендія для студентів відповідно до їх успішності. Скасовувалася педологія і вводилась педагогіка й психологія.

У кінці 30-х рр. до інституту прийшли нові викладачі: доценти Б.Я.Ушаєв, Л.О.Савченко, С.Т.Новиков, О.П.Болдирева, К.П.Волинчикова, І.С.Плехтеєв та інші. На посади викладачів і асистентів

було залучено понад двадцять випускників інституту

попередніх років. Директором інституту був призначений кандидат економічних наук, доцент **Іван Матвійович Гречко**.

Значною подією в житті Ніжинського педагогічного інституту 30-х років стало відкриття у 1935 р. на його базі учительського інституту з дворічним терміном навчання. Він мав ті ж факультети, що й педагогічний. У зв’язку з уведенням обов’язкового загального семирічного навчання виникла потреба в прискореній підготовці вчителів V–VII класів. У 1935 р. на факультеті учительського інституту було прийнято 160 чоловік. У наступні передвоєнні роки щорічно приймали 220 – 250 абітурієнтів. Перший випуск учительського інституту відбувся 1936 р. За період з 1935 по 1941 рік його закінчили 1119 чоловік.

І.М.Гречко

Квіти доценту О.П.Болдиревій

Більшість із них продовжувала вчитися на заочному відділенні педагогічного інституту. Термін навчання був трирічний.

У 1939 р. відбувся останній випуск робітфаку. За вісімнадцять років існування цього факультету його закінчило 1540 робітників і селян, значна частина з яких успішно завершила свою педагогічну освіту в інституті.

З кожним роком в інституті поліпшувалася навчальна база та матеріально-побутові умови студентів і співробітників. У 1936–1937 роках у головному навчальному корпусі інституту обладнано центральне опалення. В останній передвоєнний 1939–1940 навчальний рік державні асигнування на утримання інституту становили 5845500 крб. Навчання й утримання одного студента становило 3440 крб. Активізувалось студентське життя. Студентська молодь брала участь у громадсько-суспільному житті. В інституті із викладачів та студентів старших курсів були створені бригади допомоги селу, які виїжджали в Ніжинський, Носівський і Бобровицький райони. Вони працювали на приміських педагогічних курсах, у вечірніх школах з ліквідації безграмотності, піонерських таборах. У цей час був оновлений та впорядкований парк інституту: насаджено нові дерева, обладнано спортивні майданчики, розбито алеї. В інститутському клубі встановлена кіноапаратура для демонстрації науково-популярних і художніх фільмів. У 1939 р. збудовано радіовузол, радіофіковано всі аудиторії. При клубі

Випускники фізико-математичного факультету 1938 р.

працювали самодіяльні гуртки (драматичний, хоровий, музичний, стрілецький, радіо- і фотосправи). Особливим успіхом користувався драматичний гурток, яким керував завбібліотекою О.Д.Королевич.

Зростали фонди бібліотеки. Якщо у 1917 р. було 86000 книг, то у 1939 р. – 326710. Розпорядженням Раднаркому України Ніжинський педагогічний інститут був внесений у число науково-навчальних закладів, яким надсилався обов'язковий примірник усіх книг, які видавалися в Україні.

У 1938 р. був побудований чотириповерховий студентський гуртожиток на 600 місць (вул. Богуна). Для нього придбали меблі, устаткування.

За 22 довоєнні роки (з 1918 по 1941 рік) в Ніжинському інституті, не враховуючи Учительського інституту, здобули вищу освіту 2990 чоловік на стаціонарі та (з 1927 по 1941 р.) 2995 осіб на заочному відділенні. Щорічно зростала кількість студентів, про що свідчать такі дані: 1919 р. в інституті було 144 студенти; 1920 р. – 252, 1921 р. – 289, 1930 р. – 647; 1934 р. – 790, 1935р. – 1296, 1939/1940 – 1680 студентів. Щорічний випуск в останні роки доходив до 400 чоловік, це без

Учасники Шевченківського комітету.
1939 р.

Директор І.М.Гречко вітає
О.Толстого в Ніжині

випускників заочного відділу. Усього було підготовлено 7134 вчителі історії, мови, літератури, фізики, математики, природознавства для шкіл України. Внесок у вітчизняну культуру, зроблений Ніжинським педагогічним інститутом, був досить вагомий. 1939 р. вся країна відзначала 125-річчя від дня народження Т.Г.Шевченка. У Києві проходив святковий пленум Спілки письменників СРСР, на якому були О.Фадеев, О.Толстой, О.Серафимович та багато інших. В інституті був створений Шевченківський комітет.

За значні успіхи в підготовці педагогічних кадрів та з нагоди 130-річчя від дня народження М.В.Гоголя у 1939 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР інституту присвоєно ім'я М.В.Гоголя [29].

1940 року Ніжинська вища школа відзначила своє 120-річчя. З цієї нагоди був випущений ювілейний номер "Наукових записок" інституту.

Багато вихованців інституту передвоєнних років стали заслуженими вчителями республіки, відомими вченими, громадськими діячами. Серед них – професор-історик, Герой Радянського Союзу О.В.Тканко (1935); історик, генерал-лейтенант авіації, Герой Радянського Союзу І.М.Мороз (1934); історик, генерал-майор авіації, Герой Радянського Союзу

Випускники історичного факультету 1940 р.

Ф.Т.Яловий (1936); письменник, Герой Радянського Союзу Ю.О.Збанацький (1937); філолог, автори підручників з української літератури, посібників з методики, професор Т.Ф.Бугайко (1935) та доцент Ф.Бугайко; біолог, професор П.Г.Богач, фізик, професор М.С.Шульга (1941); економіст, доцент М.К.Буряк (1940); філолог, доцент О.П.Павленко (1938); журналіст, редактор газети С.П.Заволока (1941); фізик, доцент І.В.Івах (1939); літературознавець, професор В.І.Тищенко (1940); мистецтвознавець, ст. науковий співробітник В.Г.Хоменко (1940); філолог-літературознавець, академік М.З.Шамота (1939); літературознавець, доцент Л.В.Полонський (1936); та багато інших учених, а також доценти нашого інституту І.І.Александрович, Є.Г.Кулініч, М.Г.Кишенько, Д.Д.Герасименко, викладачі Г.Г.Костенецький, Г.Н.Бутко, О.М.Пирогов, В.І.Пономаренко, О.П.Павелко, В.Ю.Галета, І.Н.Кучеренко, Н.В.Сладківська, А.С.Одарич, Ю.С.Москаленко, І.А.Харицький, Ю.А.Савченко, М.Ф.Бровченко, З.М.Сидоренко, Г.Й.Репецький, О.В.Москаленко та інші.

Грунтовна підготовка випускників принесла Ніжинському педагогічному інституту ім. М.В.Гоголя добру славу та засвідчила те, що навчальний заклад і в складних умовах зберігав і примножував традиції, сформовані в попередні роки.

ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ім. М.В.Гоголя

У РОКИ ВЕЛИКОЇ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

(1941—1945)

Вірломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз на декілька років перервав навчальний процес в інституті. Одразу ж після екзаменів значна частина студентів пішла на фронт. Понад 100 дівчат добровільно вступили на курси медсестер. У червні–серпні 1941 р. студенти й викладачі інституту розвантажували і навантажували залізничні вагони з військовою технікою та спорядженням, працювали у полі на збиранні врожаю. Випускниця філологічного факультету, вчителька Першотравневої СШ на Сумщині, Герой Соціалістичної Праці Є.Касьяненко згадувала:

“На все життя запам’ятався мені рік закінчення інституту – 1941. Державні екзамени почали складати у мирний час, а закінчили вже у воєнний, в школах, бо наші

**РОДИНА-МАТЬ
ЗОВЕТ!**

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

аудиторії стали госпіталем. Бувало, вдень звітуємо перед екзаменаційною комісією, а вночі працюємо на військовому складі, пакуємо снаряди для відправки на фронт” [1].

Спогади Є.Касьяненко доповнює Герой Радянського Союзу, генерал-лейтенант, льотчик, випускник інституту 1934 р. І.Мороз: “Пам’ятаю, у перші дні війни, після поранення у повітряному бою, я потрапив на перев’язку в госпіталь, що розмістився у рідному інституті. Хотілось обійти всі аудиторії, де минули студентські роки, поклонитись великому Гоголю. Та з перебитою ногою далеко не підеш. Важко було уявити, що в тиші аудиторій, де звучали лекції чудових професорів, йде титанічна боротьба за життя радянських воїнів, покалічених війною. Це відвідання інституту додало ненависті до фашизму і сил для боротьби з німецькими окупантами” [2].

На фронт пішли понад 50 викладачів і сотні студентів. Частина була в партизанських загонах (Ю.Збанацький, О.Шуман, П.Журба, І.Довгоброд та інші).

Викладачі
інституту –
учасники війни

Загроза окупації нависла над Ніжином. 24 черпня 1941 р. робота інституту припинилася, колективу запропонували евакуюватись до м.Уральська. Проте дістатись туди не вдалось, бо ешелон з викладачами, співробітниками і студентами розбомбили фашисти. Деякі співробітники

та студенти розійшлися по домівках, інші пробирались далі і знайшли притулок у різних областях Росії та інших республіках. О.Д.Королевич, наприклад, працював директором школи в Узбекистані, був нагороджений медаллю і значком "Відмінник народної освіти". Про роботу вузу в роки війни він розповів у своєму романі "Люди".

13 вересня 1941 р. Ніжин був окупований фашистами. Деякі студенти, викладачі, випускники вузу, зокрема І.Могильний, Г.Солодовник, М.Шуст, В.Тищенко, В.Нелін, В.Нечай-Гумен брали участь у підпільній роботі під керівництвом сліпого юриста Я.П.Батюка, який по смертю був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Майже перед самим звільненням міста частина підпільників потрапила в гестапо і була розстріляна фашистами. Про їх подвиг розповів у своїй книзі "Подвиг у п'ятні" та одноіменній п'єсі учасник подій, випускник інституту М.Шуст.

У 1941 році під керівництвом студентів Дмитра Чичковського та Михайла Поляченка створено підпільну організацію ОУН. У 1942 році її керівників фашисти розстріляли.

У підпіллі в Лубнах працював випускник інституту П.Артеменко, поет, автор збірки "Пісні моєї весни" (1962), куди увійшло 45 поезій. Він був розстріляний у квітні 1942 року.

Смертю хоробрих загинули доцент кафедри математики Л.О.Савченко, доцент кафедри історії О.П.Кузнецов, доцент кафедри російської літератури Б.Я.Ушаєв; викладачі І.Ф.Лобода, І.О.Терешенко, Ф.І.Куртенок, І.Ю.Калиниченко, І.С.Ясківець, Р.І.Грицюк, Д.І.Сорока, Г.Я.Заборський, О.С.Рудик; студенти та співробітники

М. Шуст

Г. Солодовник

І. Могильний

П. Артеменко

Викладачі і студенти-підпільники

**Викладачі і
співробітники –
партизани**

М.І.Ворожбит, П.С.Чичкань, О.Т.Виниченко, І.І.Падалка, М.В.Волошко, І.В.Босонець, С.І.Бурштинський, В.Ю.Буряк, П.С.Гилюк, М.І.Горбань, Л.Я.Зільберман, В.І.Кокта, І.Кримінський, Ф.І.Мартинюк, І.А.Могильний, О.І.Насінник, О.І.Новицький, І.І.Попов, І.О.Рак, В.П.Сагайдак, Г.Ф.Солодовник, М.Г.Ступак, Г.Суходольський, Г.В.Чобітько, Г.В.Чуян, І.М.Щеголевський та інші [3].

І.Ф.Лобода

Б.Я.Ушаєв

І.О.Терещенко

Загинули в роки Великої Вітчизняної війни

У роки війни приміщення інституту займали фашисти, де розмістили свій госпіталь. У студентському гуртожитку (по вул. Богуна) розташувалися фельдкомендатура і жандармерія. За період окупації в інституті були пограбовані або знищені меблі та прилади, розкрадені цінні книги. Директор бібліотеки Н.Г.Наркевич згадувала: “В бібліотеку було зведено книги кабінетів та майно гоголівського музею.

У перші ж дні окупанти “відвідали” бібліотеку, вони розмістили в ній своїх солдатів, які й почали грабувати бібліотеку. Особливо жорстоко винищували відділ радянської літератури.

Робітники бібліотеки, що залишилися в місті, робили все, що можна було для врятування її, і на деякий час небезпека послабла.

Та в лютому 1942 року прийшли жандарми в супроводі представника фельдкомендатури і звеліли відчинити двері, обходили приміщення і з подивом оглядали книжкові шафи. Їх дивувала кількість книг у бібліотеці такого маленького міста. З їх розмов я зрозуміла, що вони хочуть викинути бібліотеку і зайняти приміщення. Та якось і ця небезпека минула, бібліотека не була виселена. Пізніше було наказано відкрити читальню, звичайно, вилучивши з неї радянську літературу, ними заборонену.

Довелося йти на хитрощі, домагатися дозволу на видачу старих дореволюційних журналів “Вестник Европы”, “Русская мысль”, “Русское богатство” за 1880–1914 роки. Надія на незнання цих журналів та необізнаність з авторами, з яких багато було заборонених німцями, мене не обдурила.

Надійшла зима 1943 року. Після Сталінградської поразки німців стало ясно: швидко скінчиться панування німців. Непокоїла думка: “як зберегти бібліотеку до приходу Радянської Армії?”

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

У лютому 1943 року розпорядженням комендатури було запропоновано очистити ліву половину приміщення бібліотеки, 25 робітників виносили книги у приміщення міської бібліотеки, що стояла рядом з бібліотекою інституту. Було запропоновано знайти місце і для шаф з правої половини приміщення, а стелажі просто розбирались.

Н. Г. Наркевич

Бібліотеці дорого обійшлася ця історія. Винесені в сусіднє приміщення матеріали (підручники, деякі томи енциклопедії, програми, журнали, брошури) наглухо забиті в книгозбірні міської бібліотеки, загинули. 14 вересня 1943 року, тікаючи з міста, окупанти міську бібліотеку спалили [4].

Початок вересня 1943 року. Німецька армія, як повідомляло радіо, “скорочує фронт”. Ніжинці бачили, що незабаром фронт “скоротиться” так, що Ніжин буде вільний.

9 вересня припинили роботу установи. 14 вересня почались пожежі. Вночі на 15 вересня передові частини Червоної Армії вступили в Ніжин. В бібліотеку був покликаний сапер для вилучення мін. З підвалу бібліотеки вилучено 12 запальних снарядів. Швидко тікаючи з міста, фашисти не встигли бібліотеку спалити”.

Але Н. Г. Наркевич не розповіла, як вона разом з бібліографом З. К. Константиноюю та викладачем французької мови О. Д. Замисловою, ризикуючу життям, рятували найцінніші фонди, як уночі перед відступом фашистів з Ніжина перерізали провід мінування і цим врятували бібліотеку від знищення.

З. К. Константинова

Інститут зазнав збитків на суму понад 5 млн. крб. За тодішнім грошовим еквівалентом їх було

б значно більше, якби не мужність радянських воїнів і студентів інституту. Перед відходом з міста гітлерівці замінували не тільки будинок фундаментальної бібліотеки, а й інституту, який врятували бійці сьомого мотомеханізованого корпусу 60-ї армії генерала І. П. Корчагіна, котрі розмінували приміщення.

15 вересня 1943 р. Ніжин був звільнений від окупантів, а 15 листопада відновилися заняття. 301 студент і 20 викладачів розпочали навчальну роботу у складних умовах. Приміщення інституту – учбовий

корпус, гуртожитки та квартири – були пограбовані німецькими окупантами, а новий гуртожиток для студентів на 500 – 600 місць спалений, зруйновано також 52 інші будівлі, які мали велике значення для навчального процесу. Перший поверх учбового корпусу був перетворений у стайню. Вікна скрізь були вибиті, двері зняті з завісів і частково поламані, меблів не було, а з будинку несло смородом кінського гною.

Учбовий корпус та 6 інших будинків на території садиби інституту, що збереглися, давали можливість розпочати навчання та забезпечити частину студентів і викладачів квартирами. Всі будинки потребували капітального ремонту. Дирекцією інституту та всім колективом було проведено велику роботу по частковому відновленню функціонування фізичного, хімічного кабінетів, а також зоології і ботаніки. Більшість приладів загинула. Якщо до війни балансова вартість обладнання всіх кабінетів складала 568 911 крб., то після звільнення Ніжина від фашистів – лише 42029 крб. Частково збереглося майно літературного кабінету і кімнати музею М.В.Гоголя, які були відновлені.

В бібліотеці інституту було знищено до 100 000 томів книг. Залишилось 209 577 книжок. З фундаментальної бібліотеки було виділено потрібну кількість основної літератури, скупленої в будинку інституту, де й організували читальний зал на 200–250 місць.

У 1943–1944 р. навчалося в інституті 600 студентів. Для навчальної роботи було освоєно 32 кімнати, але відчувалася велика потреба в столах, і стільцях. Робили самі великі лави та столи. За штатним розписом в інституті повинно було працювати 56 викладачів, але їх було значно менше. На кінець навчального року в інституті було 47

Почесна грамота студентки А.М.Булах (Гулак), яка в роки війни працювала на Алтайському тракторному заводі. 1942 р.

Доц. М.І.Повод у Берліні

Зруйнована фашистами будівля гуртожитку №1

викладачів, які з великим перевантаженням виконували в основному всю роботу за навчальним планом. Це доценти, кандидати наук Д.І.Кузнецов, П.Є.Кулик, М.П.Сайко; доценти, що не мали вченого ступеня, – М.С.Кармінський, А.М.Соломаха, Й.М.Куриленко, А.Г.Міхацький; викладачі, що закінчили аспірантуру й написали кандидатські дисертації, – П.М.Іванов, Г.О.Костенецький, І.І.Пенський, І.Т.Зима, Л.В.Полонський, П.К.Сміян; старші викладачі Г.Д.Прихно, К.Х.Коваленко, А.М.Тамбовцева; викладачі М.М.Ярошенко, В.Ю.Нечай-Гумен, В.І.Тищенко, Н.В.Сладківська, О.П.Онїпко та інші.

Певну допомогу інституту того часу надали Київський університет і Київський педагогічний інститут, які відрядили до Ніжина для читання лекцій з психології та педагогіки професорів М.О.Раєвського і М.Ф.Даденкова, інших учених.

З перших днів відновлення роботи інституту контингент студентів зростав і через місяць досяг 657 осіб. Потім частина студентів з відкриттям роботи Київських навчальних закладів повернулася до своїх попередніх навчальних закладів, частина залишила інститут з різних причин матеріального та сімейного характеру. На кінець другого семестру в інституті було 602 студенти, на випускних курсах – 108, закінчило інститут – 100 чоловік.

Подаємо схему відомості про розподіл студентів за факультетами та курсами станом на 15 травня 1944 р.:

Факультет	I	II	III	IV	Разом
Фізико-математичний	54	17	15	-	86
Історичний	27	12	14	-	53
Природничий	56	15	10	-	81
<i>Літмовний</i>					
Укр. відділ	55	16	20	13	104
Рос. відділ	30	36	20	14	100

Педагогічний інститут ім. М.В.Гоголя у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945)

<i>Учительський інст.</i>					
Укр. відділ	67	47	-	-	114
Рос. відділ	31	33	-	-	64
Всього студентів	320	176	79	27	602

Поступово інститут повертався до нормального життя, хоч значні втрати, завдані війною, уже не можна було відновити. У ботанічному саду і столітньому парку інституту були знищені багатолітні дорогоцінні насадження. Із 910 видів рідкісних порід рослин різних географічних зон світу залишилося лише 400 і ті в переважній більшості – покалічені.

У ботанічному саду під керівництвом К.Т.Клименка відновлено, в основному, складний за своїм плануванням відділ інтродукції (акліматизації), заповнено відповідним змістом відділ квітництва, упорядковано відділ південного садівництва, де в жакливому стані збереглися частково персики, абрикоси, комбінації на спільних коренях слив та абрикосів, виноград, окультивовано й підготовлено до закладання відділи систематики та репродукції, закладено розсадник на 10 тис. штук дерев та кущів, заоколіровано 300 рослин, придбано частину найнеобхіднішого інвентаря, приладів і матеріалів на суму біля 10 тис. крб., посаджено у парку 1 500 дерев.

Із студентів були сформовані бригади, які відремонтували та виготовили 40 парт на 200 місць, 30 столів, 200 стільців, 40 шаф тощо.

Викладачі, співробітники і студенти не забували того, що йшла війна, треба було громити фашистів. І тому вони зібрали та передали у фонд оборони країни на будівництво бойового літака “Смерть фашизму” 162000 крб. [5], за що одержали подяку уряду, дві телеграми Й.Сталіна.

*Нежин. Пединституту
имени Николая Васильевича Гоголя.
Директору пединститута товарищу Кузнецову
Комитету ЛКСМУ товарищ Одарич
Председателю профкома товарищу Лях*

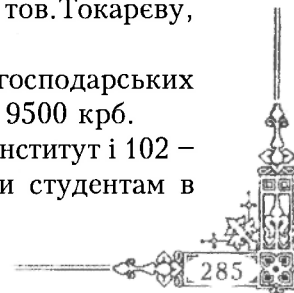
Прошу передать студентам и преподавателям Нежинского пединститута имени М.В.Гоголя, собравшим 162 000 рублей на постройку самолета “Смерть фашизму”, мой братский привет и благодарность Красной армии.

Сталин” [6].

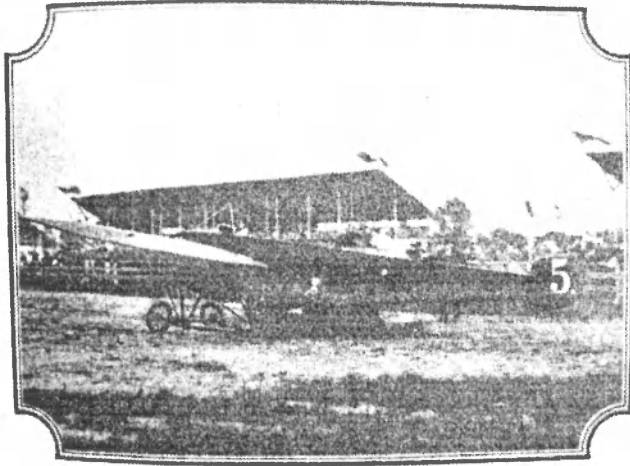
Літак вручено льотчику військової частини № 83302 тов.Токареву, з яким колектив інституту листувався.

Студенти брали участь у відбудові міста, сільськогосподарських роботах. Було зібрано для допомоги дітям фронтників 9500 крб.

У 1945 році інститут закінчило 198 чоловік (96 – пединститут і 102 – учительський інститут) [7]. З метою надання допомоги студентам в

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Літак "Смерть фашизму", збудований на кошти викладачів і студентів інституту

оволодінні предметами навчального плану за відсутності необхідної навчальної і методичної літератури кафедри розширили систему групових та індивідуальних консультацій, колоквиумів. Розвивався і заочний відділ. У 1944 р. тут навчалося 880 студентів.

В інституті відбувалися наукові конференції, присвячені творчості Г.Сковороди, Т.Шевченка, М.Гоголя, А.Чехова, І.Крилова та ін. Усього за період з 1943 по 1945 рік відбулося 8 конференцій і сесій, де було

обговорено 50 доповідей.

У листопаді 1945 р. відбулося урочисте відзначення 125-річчя Ніжинської вищої школи. З цією метою ухвалою РНК УРСР та ЦК КП(б)У від 19 вересня 1945 р. за №1544 було утворено Державний

Урочисте засідання, присвячене 125-річчю Ніжинської вищої школи

ювілейний комітет у складі: наркома освіти П.Г.Тичини (голова комітету), голови Чернігівської обласної ради депутатів трудящих С.П.Костюченка, секретаря Чернігівського обкому КП(б)У П.В.Дніпровського, начальника управління в справах вищої школи при РНК УРСР С.М.Бухало, секретаря ЦК ЛКСМУ В.С.Костенка, секретаря Ніжинського міського КП(б)У Ф.Г.Герасименка, дійсного члена АН О.І.Білецького, заслуженого діяча науки С.Х.Чавдарова, голови Ніжинської міськради О.Т.Волошинова, члена-кореспондента АН М.Н.Петровського, директора інституту Д.І.Кузнецова.

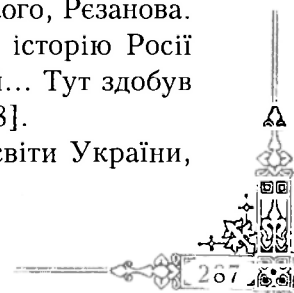
За наказом начальника управління в справах вищої школи при РНК УРСР С.М.Бухало від 3 жовтня 1945 р. за №374 інституту дозволено було провести ювілейну наукову сесію з участю колишніх вихованців інституту та представників вищих навчальних закладів УРСР, надано 5 стипендій імені М.В.Гоголя по 500 крб. на місяць для кращих студентів інституту, дозволено видати ювілейний збірник “Наукових записок”.

За рішенням президії ЦК Співки працівників початкової і середньої школи УРСР від 13 листопада 1945 р. профкому інституту виділено 10 тис. крб. на покращення матеріально-побутових умов студентів.

До цієї дати були упорядковані кімната та музей М.В.Гоголя. Викладачі і студенти виступили зі статтями в місцевій та республіканській пресі, повідомленнями про історію вузу. 17 листопада 1945 р. з доповіддю “125 років вищої школи в Ніжині” виступив директор інституту Д.І.Кузнецов. Колектив інституту отримав привітання від Ради Народних комісарів УРСР та Центрального комітету КП(б)У, Голови комітету вищої школи Радянського Союзу Кафтанова.

Академія наук УРСР надіслала розгорнуту телеграму, підписану акаміками О.В.Палладіним, Є.О.Пагоном, М.В.Птухою, І.Н.Романенком, у якій, зокрема, говорилося: “З Ніжином пов’язане ім’я основоположника наукового білорусознавства акад. Карського. Тут працював європейсько відомий спеціаліст класичної філології акад. Нікітін, згодом віце-президент Російської Академії наук, роботи якого довго лишатимуться зразком наукової прозорливості і строгості методу. В Ніжині проходила діяльність акад. Лавровського, видатного славіста Соколова, основоположника слов’янської акцентології Брандта, відомих дослідників російської літератури Петухова, Кадлубовського, Резанова. В Ніжинському інституті викладали статистику Бунге, історію Росії Арістов, глибокий знавець античної історії Покровський... Тут здобув освіту визначний радянський славіст акад. Державін” [8].

Надіслав особисто телеграму і народний комісар освіти України, видатний поет, академік П.Тичина:

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

*“Директорові Ніжинського
педагогічного інституту
імені М.В.Гоголя
тов. Д.І.Кузнецову.*

*Жалкую дуже, що сам я особисто не можу взяти участі у святкуванні 125-річного ювілею Ніжинського Державного педагогічного інституту ім. М.В.Гоголя. Прошу передати сердечне моє вітання й поздоровлення всім тим, хто невтомно золоту нашу молодь навчає, всім тим, хто пильно й старанно вчиться; всім тим, хто адміністративно та технічно сприяє
ростові інституту!*

Завжди кожний ювілей з новою силою розкриває і підкреслює нам те, чим ми особисто повинні пишатись і з чого повинні брати досвід на майбутнє.

Ювілей інституту ім. Гоголя наголошує нам потрібну його славу: перша слава – це те, що інститут з давніх часів став колицкою дружби між представниками українського і російського народів.

Товариші! Зміцнюйте ж ви цю дружбу тепер – це більше, це глибше! Ми живемо у тім краю, де простори безкраї, де небо над нами високе, де братерство залізне, непорушне. Друга слава інституту – це те, що із стін його – і особливо за часів радянської влади – вийшло тисячі і тисячі діячів на полі освіти.

Товариші! Пишайтеся ж ви тим, що готуєтесь нести освіту в маси. Ваша праця – благословенна буде навіки!

А третя слава – це та, що в розгромі фашистських загарбників багато прославили себе, як герої, також і вихованці інституту ім. Гоголя.

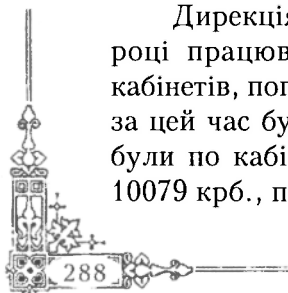
Товариші! Завжди плекайте у своїм серці патріотизм! Засвічайте любов до Батьківщини, розпалюйте ненависть до ворогів! <...>” [9].

Були привітання також від Наркому освіти Російської Федерації акад. Потьомкіна, ректора Київського університету ім.Т.Шевченка проф. В.Г.Бондарчука, художнього керівника хору ім.П'ятницького, народного артиста РСФСР, випускника інституту 1914 р. П.М.Козьміна та багатьох інших.

На науковій конференції, яка відбулася 18 та 19 листопада, було заслухано 14 доповідей, серед промовців і доповідачів були вихованці інституту професори М.Н.Петровський, М.Ф.Даденков, доценти Н.Т.Левченко, П.П.Плющ та інші.

У ці святкові дні колектив інституту брав на себе нові зобов'язання щодо покращення всієї роботи.

Дирекція інституту, колективи кафедр у 1945–1946 навчальному році працювали над збагаченням матеріальної бази, поновленням кабінетів, поповненням новою літературою бібліотеки. На їх обладнання за цей час було витрачено 166 708 крб., у тому числі головні витрати були по кабінету фізики – 40052 крб., кабінету фізіології людини – 10079 крб., по військовому кабінету – 34953 крб., ювілейній виставці –

Післявоєнний випуск студентів інституту

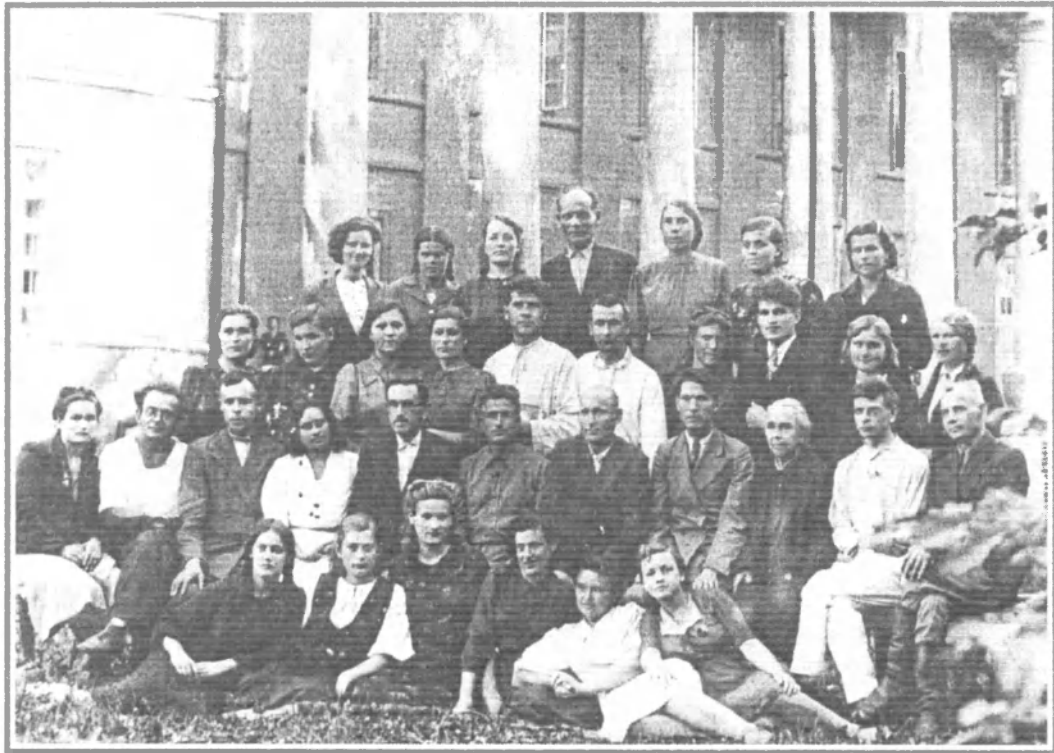
21793 крб., по бібліотеці – 41269 крб., музею Гоголя – 5942 крб. Бібліотека збагатилася в цьому році на 12352 книги.

У другому семестрі інститут почав працювати в одну зміну, оскільки була виготовлена необхідна кількість столів і стільців, лав.

Штатним розкладом на 1945–1946 навчальний рік передбачалось 103, 5 одиниць професорсько-викладацького складу. Проте ці посади не були зайняті. Працювало 74 викладачі, з них – 3 професори, 8 доцентів. Не всі кафедри були укомплектовані викладачами. Так, на кафедрі марксизму-ленінізму (зав. каф. М.Г.Карпов) проти планованих 15 осіб працювало 10. Відповідно на інших кафедрах: історії (зав. каф. О.А.Логунов) – із 17–7, педагогіки (зав. каф. М.І.Левченко) – з 9–6, української мови (зав. каф. П.В.Сладківська) – із 10–8, української літератури (зав. каф. О.А.Білан) – з 7–5, російської мови (зав. каф. Г.О.Костенецький) – із 9–8, російської літератури (зав. каф. О.Т.Бущинний) – з 7–5, загальної літератури (зав. каф. Г.П.Васильківський) –

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

із 3-2, математики (зав. каф. М.С.Карпінський) – з 11-8, фізики (зав. каф. А.Г.Міхацький) – з 9-6, хімії (зав. каф. М.М.Копнін) – 4, з 5-3, ботаніки (зав. каф. І.І.Білоус) – із 6-6, зоології (зав. каф.

Студенти післявоєнного часу

Г.М.Гасовський) – з 5-5, іноземних мов (зав. каф. А.Р.Бржовська) – із 9-5, військово-фізкультурній (зав. каф. І.О.Мітянін) – з 9-9.

У цьому році склад викладачів значно поповнили ті, що були демобілізовані з лав Червоної Армії (Ф.В.Легейда, І.А.Шут, О.Т.Гора, В.А.Шевченко, М.Г.Глінка, Ю.А.Савченко, В.О.Руденко, В.М.Савченко, І.А.Харицький, О.Г.Сидоренко, С.Т.Новіков, Г.О.Юрченко), а також залишених з випуску 1945 року та прибулих з інших закладів. Усього працювало в кінці 1945–1946 навчального року 93 викладачі, з них – 2 професори (Г.М.Гасовський, О.Т.Бузинний), 7 доцентів, кандидатів наук і 3 доценти без ступеню.

Змінився й контингент студентів. На початку навчального року було їх 920: на природничому факультеті – 194, на фізико-математичному – 223, історичному – 148, мовно-літературному – 355

Ф.Т.Яловий

О.В.Тканко

І.М.Мороз

Випускники інституту – Герої Радянського Союзу

(від. укр. мови та літ. – 207, рос. мови та літ. – 148). Серед студентів було 62 учасники Великої Вітчизняної війни.

В учительському інституті в цей час навчалося 352 студенти: на історичному факультеті – 130, фізико-математичному – 116, мовно-літературному – 106 (від. укр. мови та літ. – 62, рос. мови та літ. – 44).

Разом в обох інститутах навчалося 1272 студенти. Проте відбувся значний відсів. 72 особи залишили з різних причин інститут. 90 осіб навчалося на підготовчому відділенні.

Цікавою може бути для нас і таблиця, яка характеризує студентський колектив цього часу:

	по пед. інституту	по учит. інституту
жінок	867	344
чоловіків	63	8
українців	895	348
росіян	12	1
євреїв	22	1
інших	1	-
членів ВКП(б)	14	2
членів ЛКСМУ	309	101
учасників Вітч. війни	62	8
інвалідів Вітч. війни	17	5

Студенти не тільки навчалися, а й проводили значну позааудиторну роботу: брали участь в агітаційній передвиборчій компанії до Верховної

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Ради СРСР, організували 19 концертів і вечорів художньої самодіяльності для студентів та жителів міста, здійснили 5 культпоходів до театру, переглянули 23 кінофільми. Крім цього, студенти організували 4 платні вечори, кошти від яких пішли на придбання 12 путівок для дітей службовців, батьки яких загинули на фронті.

При клубі інституту працювали гуртки: хоровий – 50 чол., духовий оркестр – 15 чол., драматичний гурток – 35 чол., хореографічний – 16 чол., джаз-оркестр – 9 чол.

Працювали також наукові гуртки при кафедрах. У кінці року було організовано дводенну студентську наукову конференцію. Таким чином, перший післявоєнний навчальний рік пройшов у напруженому трудовому ритмі.

І.Я.Довгоброд

Привчав студентів до естетичного сприймання навколишнього світу чудовий фотомайстер Іван Якович Довгоброд. Все своє життя він фотографував. Разом з іншими студентами та викладачами інституту у роки Великої Вітчизняної війни він відважно воював у партизанському загоні. І тут також фотографував важливі бойові епізоди. Після війни, закінчивши фізико-математичний факультет, він довгий час працював лаборантом та старшим викладачем і став фотолітописцем історії інституту. Без його фотознімків важко уявити життя Ніжина. Він був закоханий у свою справу і цю любов передавав своїм вихованцям. Цей та наступні розділи нашої книги ілюстровані фотодоробком заслуженого працівника культури України І.Я.Довгоброда.

ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ

ім. М.В.Гоголя
(1946–1975)

Колектив інституту радо зустрів перемогу у Великій Вітчизняній війні і доклав усіх зусиль, щоб в нормальних умовах проходив навчальний процес. Разом з колективом викладачів і студентів багато зробив у справі ліквідації наслідків війни перший післявоєнний директор інституту (1943 – 1950) доцент **Дмитро Іванович Кузнецов (1902–?)**.

На 1 вересня 1947 р. інститут уже мав необхідні умови для роботи: повністю було відремонтовано основний навчальний корпус, у якому

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Д.І.Кузнецов

розміщено 36 великих аудиторій, 12 кабінетів, 10 лабораторій, читальний зал на 420 місць. Упорядковано музей М.Гоголя, природничий музей. Поповнилися фонди бібліотеки: на початок 1948 – 1949 навчального року в них нараховувалося 250414 томів, а на 1 жовтня 1969 р. – 456125.

За той же час в інституті зростала кількість нових кабінетів, лабораторій, з'явилася кінофотолабораторія та лабораторія друку.

У 1949 році був відремонтований гуртожиток на 330 місць, що його зруйнували фашисти. У 1960 р. закінчено будівництво нового чотириповерхового гуртожитку в центрі міста, а через два роки – споруджено житловий будинок для викладачів на 48 квартир. Поступово зміцнювалася матеріальна і житлово-комунальна база інституту.

Підвищувався і якісний рівень викладачів. Якщо у 1945–1946 навчальному році із 72 викладачів інституту з ученими ступенями і званнями було лише 15%, то через п'ять років із 107 викладачів їх було уже 22, а в 1969 – 1970 навчальному році з 172 викладачів – 51 кандидат наук. Захистили докторські дисертації І.К. Чапля та А.Г. Тка-

Професори (справа наліво) А.Г.Ткачук, І.К.Чапля, доценти О.А.Білан, Г.П.Васильківський

чук. Продовжували плідно працювати професори історик Е.К.Гриневи́ч і біолог Г.М.Гасовський. Усе це не могло не позначитися на навчальному процесі. Серед тих, хто брав активну участь у житті інституту, були І.П.Костенко, В.І.Власенко, М.Г.Глінка, А.Д.Батурський, Ю.С.Москаленко, В.Ю.Назаров, М.М.Ярошенко,

Остап Вишня серед викладачів

М.А.Лескевич, Г.І.Аржанова, К.Д.Гулак, П.І.Нагорна, В.І.Солдатов, П.Х.Білий, Г.Г.Аврахов, А.С.Одарич, Л.І.Нестеренко, В.І.Тульчій, А.М.Соломаха, О.І.Козакова, І.І.Пенський, Г.П.Васильківський, Н.М.Дзюбанова, Л.О.Поприткін, В.І.Жильов, Г.Ф.Герасименко та ін.

Разом з тим, нормальне функціонування навчального закладу було порушене розгортанням нової хвилі тиску на інтелігенцію.

У 1946 р. побачили світ сумнозвісні постанови ЦК ВКП(б) про журнали “Звезда” і “Ленинград”, спрямовані проти творчості А.Ахматової та М.Зощенка, про кінофільм “Большая жизнь” та інші. Продовженням цього стали постанови, ухвалені вже ЦК КП(б)У “Про перекручення і помилки у висвітленні української літератури в “Нарисі історії української літератури”, “Про журнал сатири і гумору “Перець”, “Про журнал “Вітчизна” та ін.

Ці партійні постанови почали втілюватись у життя, а це означало, що буде організована нова чергова компанія морально-політичного тиску на членів колективу інституту. Вишукувались у лекціях, позааудиторній виховній роботі фактики, які можна було використати проти конкретних працівників інституту. У цей час за ідеологічні “погрешення” були піддані критиці математик М.С.Кармінський, історики П.К.Сміян, М.І.Білан, філологи М.П.Сайко, П.В.Сладківська, біологи О.А.Каменев, Є.М.Гасовський та інші.

У газеті “Деснянська правда” за 1 серпня 1951 р. було надруковано статтю “В Ніжині занедбана ідеологічна робота серед інтелігенції”, в якій було піддано критиці поетичну збірку студентів “Зростання”.

З 1950 по 1954 рр. директором інституту працював кандидат економічних наук, доцент **Приходько Андрій Григорович (1905–?)**.

А.Г.Приходько

Незважаючи на факти політичного тиску, колектив інституту продовжував проводити різнобічну роботу з підготовки вчителів, яких так потребувала післявоєнна школа.

Тож не випадково, що велика група викладачів інституту в 1953 р. була нагороджена орденами та медалями. Серед них орденом Трудового Червоного Прапора була відзначена праця кандидата біологічних наук, доцента С.Т.Новикова, орденом “Знак пошани” – кандидата філологічних наук, доцента Г.П.Васильківського, кандидата педагогічних наук, доцента А.Г.Міхацького, кандидата філософських наук, доцента, М.І.Повода, кандидата філологічних наук, доцента Л.В.Полонського, медалями “За трудову доблесть” та “За трудову відзнаку” – старших викладачів П.М.Іванова, І.Д.Шута, Г.Д.Прихна, Ю.А.Савченка, О.Г.Сидоренко, І.А.Харицького, Ф.С.Харлана.

Є.В.Василевська

Двічі (у 1955 та 1959 роках) до Верховної Ради України IV та V скликань обиралась завідувачка кафедри зоології **Євгенія Василівна Василевська** (1903–1991), яка з 1950 р. працювала в інституті, вела плідну науково-дослідну роботу в галузі гельмінтології та вузівської методики, пов’язаної з проблемами викладання зоології (“Зоологія безхребетних”, 1963; “Зоологія хордових”, 1966; “Вивчення місцевої фауни як важлива умова ґрунтовних знань з зоології”, 1964 (співавтор Л.С.Назарова) та інші), брала активну участь у громадському житті вузу та міста, систематично виступала перед населенням із пропагандою наукових знань.

У середині 50-х років інститут перейшов на п’ятирічний термін навчання. Для всіх старших курсів були складені перехідні плани. Відкри-

лися нові спеціальності (“українська мова, література і англійська мова”, “українська мова, література, музика і співи”, “російська мова, література, музика і співи”).

Розширилися зв’язки кафедр із школами. В інституті проводили семінари вчителів-предметників, класних керівників, голів предметних

Випускники-біологи 1952 р.

комісій, директорів шкіл та їх заступників. Викладачі кафедр брали участь у роботі місячних обласних і республіканських курсів поглибленої перепідготовки учителів з різних спеціальностей. В інсти-

На засіданні з нагоди 100-річчя від дня смерті М.В.Гоголя

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Г.А.Білан

Є.Г.Усенко

К.Єршоменко

В.Є.Смоловик

Заслужені вчителі України – випускники інституту

туті був відкритий на громадських засадах університет педагогічних знань.

Вуз міг пишатися своїми випускниками. Майже двадцятьом з них було присвоєно звання заслуженого учителя УРСР та РРФСР. Це, зокрема, вчителі Д.Ф.Залеський, В.Є.Михайленко, О.С.Закусин, А.Ф.Гайовий, Є.Г.Усенко, І.І.Левченко, В.Є.Смоловик, М.І.Верьовка, І.К.Гаркун, Є.С.Щербакова, Л.В.Пилипчик, І.Т.Федоренко, Г.А.Білан, М.В.Данько, Т.І.Конча, М.Я.Міхель, О.А.Шам, І.Я.Павловський, М.А.Мишастий.

Велику допомогу випускники інституту надали школам Західної України в перші післявоєнні роки. На жаль, декілька чоловік там трагічно загинуло.

У 60-х роках поряд з філологічним, фізико-математичними та природничим факультетами успішно працювали і поновлені факультети англійської мови (з 1962) та історичний (з 1968).

Члени літературної студії філологічного факультету на своєму засіданні

Факультет англійської мови було відкрито у вересні 1949 року. Серед перших його викладачів, які починали роботу на факультеті, були Г.Ю.Хмельницька, О.В.Юрин, Ю.А.Рутківська, Р.Л.Гуревич. У 1951 році викладацький склад поповнили випускники Київського університету ім. Т.Шевченка: О.Б.Шахрай, К.О.Лазоренко, О.П.Тарасенко, Й.З.Халемський, О.І.Близнюк, Г.С.Чекаль.

Перший випуск студентів факультету відбувся в 1953 році. 103 випускники поїхали за призначенням у різні області України.

Але в період з 1959 по 1964 роки роботу факультету англійської мови було припинено. Одночасно англійську мову було приєднано до філологічних спеціальностей.

Відновлено факультет у 1962 році. В 60–70 роках на роботу в інститут прийшли Г.Ф.Антонюк, О.В.Бартиш, Г.В.Верба, С.В.Гапонова, І.М.Іонова, М.М.Жилко, О.В.Жомнір, Л.С.Панова, В.П.Скнар, І.К.Харитонов, М.Ф.Худотенла, В.В.Фіщук, О.В.Сологуб, Л.Б.Карпуть та ін.

Довгий час факультет очолювали ст. викл. Григорій Федорович Антонюк та доцент Олександр Ісакович Близнюк.

За цей період підготовлено 867 учителів англійської мови.

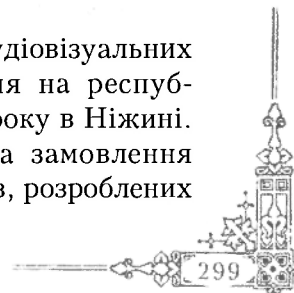
На факультеті проводилась наукова робота у двох напрямках: методичному та філологічному. Викладачі О.І.Близнюк, Г.В.Верба, Н.М.Жилко, Л.С.Панова почали розробляти комунікативну методику навчання іноземних мов у школі та вузі з використанням наочності. В інституті було створено науково-дослідну лабораторію, яку очолив професор Й.М.Берман. Її метою була розробка методики використання сучасних аудіовізуальних засобів у навчанні іноземних мов у школі.

У 1965 та 1966 рр. школи України отримали комплекти граматичних таблиць та оглядових тематичних картин з розвитку усної іноземної мови, а 1967–1968 рр. – видавництво “Радянська школа” разом із фірмою “Мелодія” (Москва) видали перші лінгафонні курси – посібники з комплектами грамплатівок: “Лабораторні роботи з розмовної практики англійської мови” та “Лабораторні роботи з граматики англійської мови” (автори О.І.Близнюк, Г.В.Верба).

У той же час на замовлення Міністерства освіти лабораторією ТЗН Ніжинського педінституту було підготовлено 10 магнітофільмів з відповідними методичними розробками для розвитку навичок аудіювання.

Досвід Ніжинського педінституту з упровадження аудіовізуальних засобів у навчанні іноземних мов одержав схвалення на республіканському методичному семінарі, який відбувся 1971 року в Ніжині.

Упродовж сімдесятих років “Укркінохроніка” на замовлення Міністерства освіти випускає серію навчальних діафільмів, розроблених

Викладачі різних поколінь на 30-річчя факультету іноземних мов

у Ніжинському інституті: "Вчись говорити англійською". У 1977 році видано "Довідник з граматики англійської мови" Г.В.Вербі.

Першим науковцем-філологом на факультеті іноземних мов була кандидат філологічних наук, доцент О.Б.Шахрай. Її статті з лексикології англійської мови друкувались у журналах. Вона є автором підручників з історії мови "Короткий історичний довідник з фонетики і морфології англійської мови" (1971) та "Історичний коментар до читання і правопису сучасної англійської мови" (1976). У цей час захистили кандидатські дисертації О.В.Жомнір, В.П.Скнар, Р.Л.Гуревич.

У 80-ті роки було продовжено роботу з названих вище напрямків. Вийшли з друку дидактичні матеріали для навчання англійської мови в школі, розроблені О.І.Близнюком і Л.С.Пановою. ("Альбом карток з англійської мови, 4-8 класи"). До цих навчальних посібників фірмою "Мелодія" було також видано звуковий додаток. У ці ж роки вийшли друком навчально-методичні посібники Л.С.Панової і М.Н.Жилко

(“Викладання іноземних мов у школі”, “Вправи з граматики англійської мови”).

Функціонування *Історичного факультету* у 50–70 роках було досить складним. Відкритий у 1934 р. на базі історико-економічного відділення, він проіснував до 1950 р., а потім був штучно приєднаний до філологічного факультету. Підготовку кадрів забезпечували дві кафедри історичного спрямування: історії СРСР і УРСР та загальної історії, на яких працювали професор Е.К.Гриневич, доценти М.М.Ярошенко, Л.В.Олійник, Г.Ю.Кулик, І.І.Ліхтенфельд та ін.

У 1945–1956 рр. склали державні экзаменаци й отримали направлення в школи 376 випускників-істориків педагогічного інституту та 172 – учительського інституту (з 1946 по 1949 рр.).

У 1956 р. історичне відділення історично-філологічного факультету НДПІ перевели до Полтавського педагогічного інституту. І тільки 1968 року в Ніжині знову був відкритий історичний факультет, який, згідно з постановою ЦК КПРС, на прохання обкому партії був у 1973 р. переведений до Чернігівського педагогічного інституту.

У цей короткий час деканом факультету був кандидат історичних наук, доцент М.М.Ярошенко, а членами кафедри історії – доценти та

Викладачі історичного факультету

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

старші викладачі К.Г.Устинова (зав. каф.), Н.Л.Проскура, О.П.Удод, Г.І.Штепура та ін. Відбулося всього два випуски студентів-істориків: у 1972 р. – 76 чол., 1973 р. – 72 чол.

Кожний директор інституту пишався своїм, кровним, що він зробив для очолюваного ним навчального закладу, для його колективу. Завідувач кафедри марксизму-ленінізму, кандидат філософських наук, доцент **Марко Іванович Повод (1910–1985)**, який працював у інституті

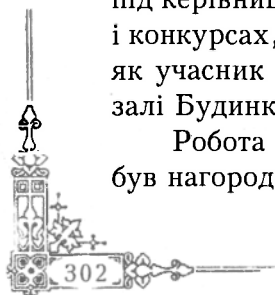
М.І. Повод

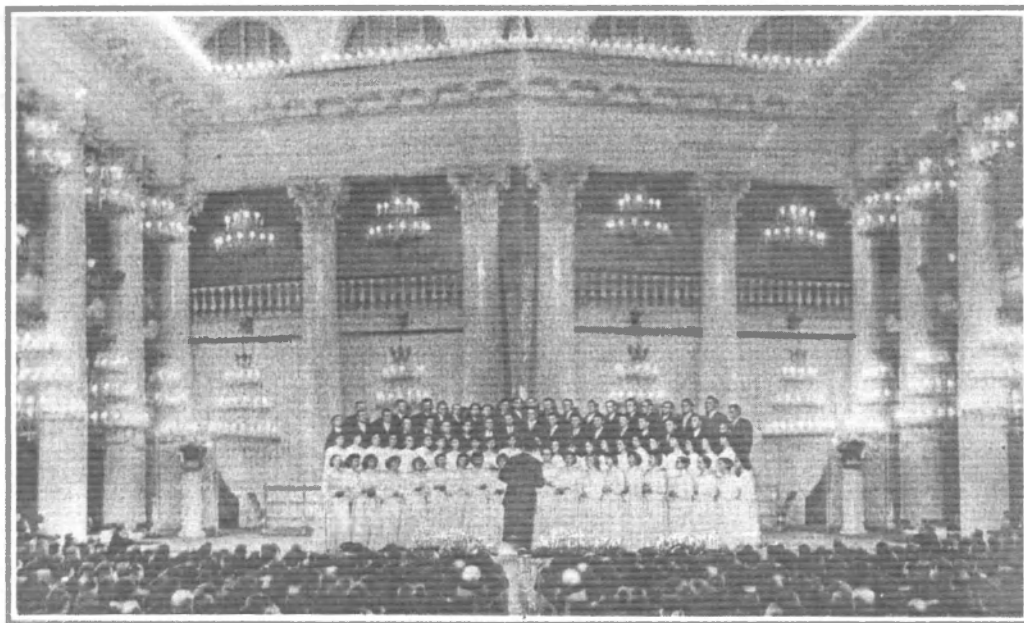
з 1935 по 1963 рр., 1953 року був призначений директором. У нього була одна пристрасть – любов до музики. Тому й вирішив добитися дозволу на підготовку вчителів музики і співів. І ось з 1956 р. на філологічному факультеті до спеціальностей “українська мова і література”, “російська мова і література” була приєднана спеціалізація “музика і спів”. А 28 березня 1957 р. “Учительская газета” відвела цілу сторінку, де був описаний досвід ніжинців. У той час ніхто не готував учителів співів та музики, як і малювання для шкіл. А це було вкрай необхідно.

Дирекція приділяла викладанню музики особливу увагу, збагачувалась матеріальна база: було закуплено 12 піаніно, 3 роялі, 30 баянів, 15 скрипок, 50 домр. До інституту були запрошені 14 викладачів, створена кафедра музики та співів, на якій працювали тоді молоді, а згодом відомі діячі культури випускник Одеської консерваторії В.М.Іконник, народний артист України (1957–1961); випускниця Московського музично-педагогічного інституту імені Гнесіних В.А.Розен, лауреат міжнародних конкурсів; випускник Київської консерваторії М.К.Мельник, диригент і композитор; зав. музичною частиною Ніжинського драматичного театру ім. М.Коцюбинського В.М.Панарін; диригент і музикознавець Л.М.Тевзадзе та ін.

В інституті набула широкого розвитку художня самодіяльність, в якій брали участь більше 500 студентів. Хор філологічного факультету під керівництвом В.М.Іконника брав участь у республіканських звітах і конкурсах, де завойовував призові місця, виступав по радіо, а весною як учасник Декади українського мистецтва в Москві – у Колонному залі Будинку Спілок, Університеті дружби народів ім.П.Лумумби.

Робота ніжинців отримала широкий резонанс. Ректор М.І.Повод був нагороджений орденом Леніна.

Виступ інститутського хору в Колонному залі Будинку спілок

Назріла необхідність відкриття самостійного музично-педагогічного факультету, який і було створено у 1964 році.

Велика робота ректора інституту М.І.Повода та ст. викладача О.І.Близнюка, який багато допомагав йому у цьому, а також викладачів кафедри музики дала можливість швидко утвердитись новому факультету. З їх ініціативи в інститут приїжджали композитори Д.Кабалевський, А.Хачатурян, П.Майборода, А.Штогаренко, Л.Коган та інші, які не тільки познайомили студентів і викладачів інституту зі своєю творчістю, а й надали їм методичну допомогу. “Я дуже радий, – говорив А.Хачатурян, – що музика у вашому вузі займає достойне місце, радий, що ентузіастом цієї справи є ваш ректор. Я буду всюди пропагувати ідеї вашого вузу, бо переконаний, що мистецтво повинне бути потребою педагога. Любіть музику! Вивчайте музику класиків, розширюйте діапазон, амплітуду мислення”. Ніжинський педагогічний інститут виступив ініціатором підготовки вчителів співів, активним пропагандистом музичної культури.

У різні роки, крім В.М.Іконника, тут працювали, В.А.Розен, М.К.Мельник, В.М.Панарін, Л.М.Тевзадзе, також заслужена артистка України М.Ф.Бровченко, В.П.Устименко, В.І.Барабанов, М.М.Коваленко, доктор мистецтвознавства, професор А.П.Лашенко, заслужений артист України, кандидат мистецтвознавства О.К.Незовибатько,

**Композитори Георгій
Майборода (справа),
Платон Майборода та поет
О.Ющенко в інституті**

Л.А.Гарбер, заслужений діяч мистецтв України М.О.Буравський, кандидат мистецтвознавства М.С.Юрченко, кандидат педагогічних наук В.П.Рева, заслужені працівники культури Н.Д.Даньшина та С.О.Голуб, К.А.Федотов, Т.Г.Даллада, Л.П.Вишнева, С.М.Козлова, О.Г.Гроздовська.

Заслугою М.І.Повода було також поновлення картинної галереї, подарованої у 1845 р. О.Г.Кушельовим-Безбородьком Юридичному ліцею.

У 1932 р., як ми вже зазначали, картини цієї колекції згідно з постановою уряду були передані до Київського державного музею західного та східного мистецтва, де зберігалися до 1946 року. На основі наказу Комітету у справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР і розпорядження директора музею В.Ф.Овчинникова від 12 квітня 1946 р. картини були повернуті Ніжинському педінституту 1 липня 1946 р. у кількості 139 полотен – 134 із колекції О.Г.Кушельова-Безбородька, а 5, мабуть, з тих, які надійшли до колекції після 1845 р.

Нині важко сказати, скільки картин було передано до музею у Київ 1932 р., бо всі документи загинули під час війни. На жаль, картини були повернуті в рулонах без дорогоцінних рам, у яких вони раніше розміщувалися.

Після їх передачі інституту, на жаль, його дирекція нічого не зробила, щоб це духовне багатство стало надбанням широкої громадськості. 10 років зберігались вони на інститутському складі, і

лише у 1955 р. з ініціативи зав. музею М.Гоголя Антоніни Миколаївни Булах-Гулак і за підтримки директора інституту М.І.Повода 29 вересня 1955 р. була створена комісія, яка в період з 1 по 10 січня 1956 р. вивчила колекцію і встановила, що 111 картин придатні для експонування, а 12 картин прийшли в непридатність.

Протягом 1956–1957 років київський художник-реставратор Володимир Данилович Тарасов, який раніше реставрував картини у Луврі, провів велику роботу по відродженню всіх картин [1].

В інститутській майстерні були зроблені дубові рами, а також виготовлені надписи. З 1957 р. картинна галерея була відкрита для відвідувачів. І в цьому велика заслуга А.М.Булах-Гулак та М.І.Повода. 64 картини експонувались у 2-х великих залах, 36 картин залишилися в запасниках. У картинній галереї експонуються художні твори переважно майстрів різних шкіл Італії XIV–XVIII ст.: П'єтро Перуджіно, Лео Меммі, Домініко Гірландайо, Антоніо Корреджіо, Рафаеля, Тіціана, Паоло Кольярі Веронезі, Тінторетто, Анжело Брондзіно, Франческо Пармідіжаніно, братів Карраччі, Гвідо Рені, Гверчіно, Караваджіо, Сальватора Розі, Джовані Баттіста Тьєполо, Баттоні, Рібери, Мурилло, Джунти Пізано та ін.

У галереї є полотна і художників інших країн Західної Європи, зокрема Франції XVII–XVIII ст. – Симона Вуе, Ніколи Пуссена, Франсуа Буше; Німеччини – Мартина Шена, школи Гольбейна, фламандських живописців Брегеля Старшого, Рубенса, Ван-Дейка; школи Рубенса, Тербурга, Клода Лоррена, Давида Теньєра та ін., а також твори російських художників Плахова, Андреева, Байкова, Іванова, Кольмана.

В.М.Іконник

М.Ф.Бровченко

В.А.Рожен

Л.М.Тевзадзе

М.К.Мельник

Викладачі музичного факультету

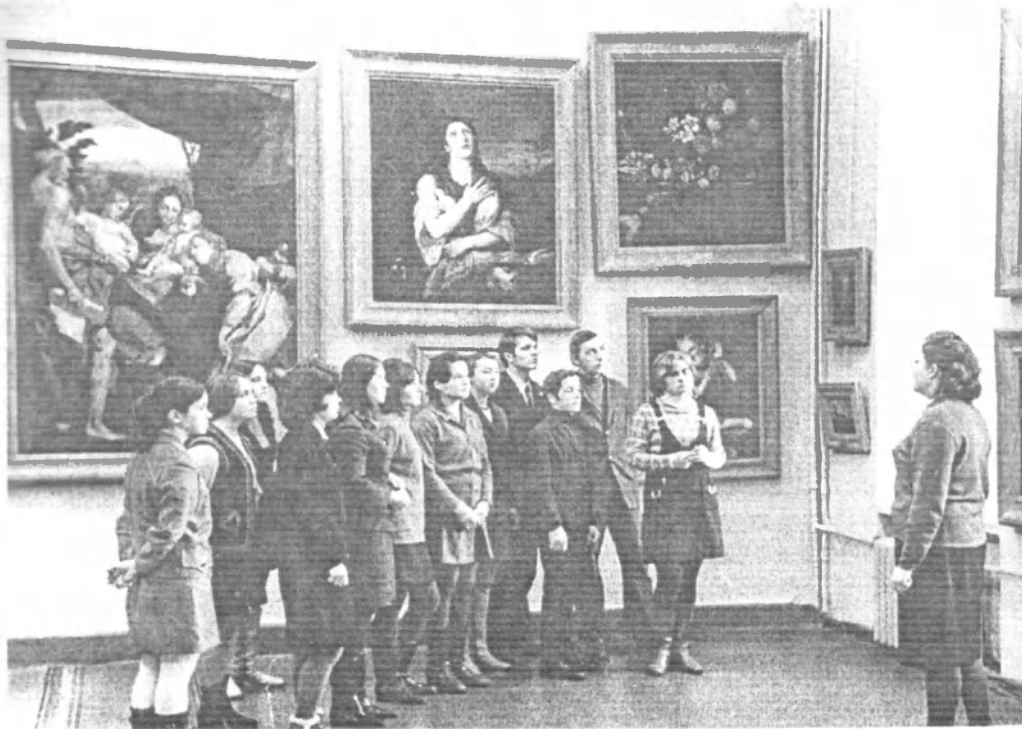
Реставратор В.Д.Тарасов

Таким чином, завдяки відкриттю музичного факультету та створенню картинної галереї директор інституту М.І.Повод назавжди залишиться у пам'яті потомків.

З кожним роком зростала кількість дипломованих спеціалістів. Якщо у 1945–1946 навчальному році із 72 викладачів інституту з ученими ступенями й званнями було тільки 20, 9%, то у 1950–1951 рр. із 107 їх було 21, 2%, у 1959–1960 рр. – із 102 – 24, 5%, 1969–1970 рр. – із 173 – 30%. Плідним у збільшенні наукових ступенів були 60-ті рр. Захистили докторські дисертації І.К.Чапля (1966 р.), А.Г.Ткачук (1968), кандидатські – Ф.М.Протас (1961), І.В.Сенчук, Є.Г.Кулініч (1962), В.І.Власенко (1963), І.П.Костенко, О.М.Шуман (1966), П.Ф.Смирнов, М.М.Фіцула, Д.Д.Герасименко, М.Г.Кишенько (1968).

У 50–60-х роках в інституті успішно працювали міжфакультетські кафедри: історії КПРС та наукового комунізму (зав. кафедри доцент В.І.Власенко), політекономії та марксистсько-ленінської філософії (зав. каф. доцент П.Ф.Смирнов), педагогіки (зав. каф. доцент М.А.Лескевич), психології (зав. каф. доцент Г.І.Аржанова), іноземних мов (зав. каф. К.І.Монахова), фізвиховання (зав. каф. В.І.Жильов). Члени цих кафедр проводили велику пропагандистську роботу в товаристві "Знання". Ст. викладач М.І.Проскура за лекторську діяльність був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

А.М.Гулак проводить екскурсію в картинній галереї

Більш різноманітними й результативними стали зв'язки інституту зі школами. До ефективних форм роботи належали: організація і проведення різноманітних семінарів учителів-предметників, класних керівників, голів предметних комісій, директорів шкіл та їх заступників; участь викладачів у роботі місячних обласних і республіканських курсів поглибленої перепідготовки учителів, на факультеті університету педагогічних знань, які функціонували по кожній спеціальності з 1967 року.

Крім навчальної викладачі кафедр вели значну науково-дослідну роботу. Філологічна наука збагачувалась працями професорів І.К.Чаплі, П.П.Плисецького, доцентів О.І.Панф'орова, Л.В.Полонського, М.С.Чубача, М.П.Сайка, Г.Я.Неділька, О.Д.Королевича, М.В.Красильника, Г.П.Васильківського, І.Г.Чередниченка, О.Д.Неділько, Ф.Я.Середі, Д.С.Наливайка, А.Д.Батурського, О.А.Білана, Г.Г.Аврахова, Н.М.Дзюбанової, Я.О.Спринчака, Л.Г.Керенцевої, Є.Г.Кулініч, М.Г.Кишенько, І.В.Сенчука, Д.Д.Герасименка, О.Ф.Дем'яненка, К.П.Волинчикової, Л.Й.Коцюби, Є.М.Михальського, В.П.Крутиуса, Ю.А.Савченка та інших. Усі вони в цей час захистили докторські чи

Ректор інституту М.І.Повод зустрічає акторів театру ім. І.Франка Н.Ужвій та Є.Пономаренка

академіка НАН України (“Французька буржуазна революція 1789 – 1794 років у творчості Анатолія Франса”), Г.П.Васильківського (з літературного краєзнавства), Я.О.Спринчака (“Нариси російського історичного синтаксису”, 1 та 2), А.В.Майбороди, Л.І.Коломієць (“Старослов’янська мова”, “Збірник вправ і завдань з старослов’янської мови”) тощо.

Значний науковий рівень філологів засвідчила і Всесоюзна наукова конференція, присвячена 150-річчю від дня народження М.Гоголя, яка

Учасники гоголівської конференції. 1959 р.

кандидатські дисертації, опублікували цікаві наукові розвідки. Серед значних досліджень слід назвати докторське дослідження І.К.Чаплі “Українська революційно-демократична літературна критика (кінець ХІХ – початок ХХ ст)”, праці О.А.Білана (“Олекса Десняк”), Г.Г.Аврахова (“Художня майстерність Лесі Українки”), Д.С.Наливайка, нині

проходила в інституті з 31 березня по 2 квітня 1959 року. В ній взяли участь відомі вчені-літературознавці – члени-кореспонденти АН УРСР, професори Н.Є.Крутикова та Є.П.Кирилюк, професори Д.В.Чалий, П.О.Єгоров, В.В.Данилов, П.К.Волинський,

У.Р.Фохт, М.Л.Степанов та інші. Прочитали доповіді і викладачі Ніжинського педагогічного інституту ім. М.В.Гоголя Г.П.Васильківський, О.А.Білан, О.І.Папфьоров, Н.М.Дзюбанова, Ю.А.Савченко [2].

На цю подію відгукнулися “Литературная газета”, “Учительская газета”, “Радянська Україна”, “Деснянська правда” та ін. Були випущені тисячним накладом листівки з зображенням будинку інституту, портретом М.Гоголя та скульптурою М.Меркулова “Молодий Гоголь”, подарованою інституту М.С.Хрущовим. Літературна студія випустила збірник віршів “Перший заспів”.

У 1962 р. відбулася міжвузівська конференція, присвячена 150-річчю від дня народження Є.П.Гребінки, на якій були заслухані доповіді професорів П.К.Волинського, А.В.Недзвідського, І.І.Пільчука, доцентів С.Д.Зубкова, О.А.Білана, Г.І.Рудницької, Г.Я.Неділька, М.Ш.Кругляка.

Значна наукова робота проводилась і на інших факультетах. Завідувач кафедри зоології професор **Георгій Миколайович Гасовський** (1893–1959), який в інституті працював у 1944–1949 та 1951–1958 роках і був відомим у Радянському Союзі вченим, досліджував паразитофауну, вніс вагомий внесок у вивчення історії вітчизняної зоологічної науки. Завідувач кафедри ботаніки, а потім доцент цієї ж кафедри **Сисой Олександрович Мулярчук** (1897–1974) досліджував флору лук і пасовищ. Учений подав пропозицію обчислювати врожай кормових культур з гектара не центнерами, а в кормових одиницях. Цей принцип стали широко використовувати в колгоспах і радгоспах. Для зміцнення кормової бази білковими кормами та освоєння солончаків і солонців, поліпшення їх фізичного стану С.О.Мулярчук запропонував вирощувати дуже цікаву кормову й медоносну рослину Буркун білий. Дослідник багато зробив для вивчення рослинного світу різних регіонів Дагестану та України, зокрема Чернігівської області. У книзі “Рослинність Чернігівщини” (1970) він дав вичерпну характеристику флори нашого регіону.

Інеса Віталіївна Марисова (1929), завідувачка кафедри зоології, з приїздом у 1964 році в Ніжин почала

С.О.Мулярчук

Г.М.Гасовський

Професор І.В.Марисова в зоологічному музеї

займатися дослідженням птахів Чернігівщини, тих змін у природі, які впливали на скорочення ареалів або повного зникнення окремих видів. З ініціативи і під керівництвом І.В.Марисової вівся постійний облік чисельності рідкісних та зникаючих птахів шляхом періодичних конкурсів, що давав можливість ефективно здійснювати науково обґрунтовані природо-

охоронні заходи. Понад 60 публікацій дослідниці присвячені різним проблемам орнітофауни Чернігівщини. Серед них праці: "Изменения орнитофауны Нежинщины за последние 50 лет", "Изменение фауны млекопитающих и птиц на Черниговщине за последнее тысячелетие", "Роль антропогенных факторов в изменении фауны и экологии птиц Черниговщины" та інші.

Доцента І.В.Марисову цікавили різні проблеми зоології. У співавторстві вона написала декілька навчальних посібників: "Хрестоматія з зоології" (1964), "Лесные птицы, звери и охотоведение" (1975), "Птахи України. Польовий визначник" (1984), методичні розробки. Вона створила десятки фільмів про живий світ різних країн.

У цей же період зав. кафедри ботаніки, доцент Олександр Якович Гречаненко (1913) займався вивченням особливостей вирощування люпину та ніжинських огірків, доцент Оскар Мойсейович Барам (1918–1993) – дослідженнями в галузі хімічної кінетики, ст. викладач Михайло Павлович Солдатов (1906–1986) – аналітичної хімії, ст. викладач О.Д.Кучерук – геологічних умов розвитку й особливостей проявлення карсту, ст. викладач Л.Т.Нікітіна – діяльності шлунку, доцент Ю.Л.Петров – парадоксів біоенергетики тощо.

Науковців природничого факультету цікавили також проблеми фізіології функціональних систем організму, біологічних основ використання, перетворення та охорони рослинного й тваринного світу, проблем колоїдної хімії.

У ботанічному саду під керівництвом **Каленика Трохимовича Клименка** в цей час виведені нові сорти морозостійких абрикосів. Якщо в 1949 р. їх було лише декілька, то 1951 р. кількість таких сортів

К.Т.Клименко на дослідній ділянці

Доцент О.М.Барам
читає лекцію

збільшилася до 14. Серед них – “Крупноплідний”, “Цукристий”, “Родючий”, “Смачний” та інші. Частина їх надзвичайно швидкоплідна, сіянці починають плодоносити на третій – четвертий рік, а окулянти – навіть на другий рік після посадки. На жаль, що після того, як К.Т.Клименко вибув з інституту, ніхто не продовжив цієї цікавої експериментальної роботи. На сьогодні багато сортів, які вивів учений-садівник уже зникли. Хоч є сподівання, що вони збереглися в інших регіонах, бо відомо, що 1958 року у 12 областях України вирощувались абрикоси К.Т.Клименка.

На фізико-математичному факультеті доцент В.І.Тулчій займався дослідженням теорії пружності. Доцент М.С.Кармінський видав підручник “Прямолінійна тригонометрія”. Значні наукові здобутки мали й викладачі-математики Л.І.Нестеренко, Л.І.Колесник, І.С.Матюшко та інші, які захистили дисертації.

Члени загальноінститутських кафедр, історичного, музично-педагогічного факультетів та факультету англійської мови також мали певні досягнення в науковій роботі. Хоч монографій і вузівських підручників було тоді видано не так багато, зате підготовлені викладачами цих кафедр і факультетів навчальні та методичні посібники для студентів і вчителів набули широкого застосування в школах і

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

вищих навчальних закладах. Слід відмітити плідну роботу доцента кафедри психології Мордуха Шайовича Кругляка (1898 – ?). Його монографії та навчальні посібники з історії, її методики та психології (“Розуміння історичного матеріалу учнями IV класів” (1954), “О проблемном изложении на уроках истории” (1954) та інші), статті, опубліковані в Радянському Союзі, а також у Німецькій Демократичній Республіці, Польщі, Болгарії, засвідчували широту наукових інтересів вченого.

Г.І.Аржанова,
зав. кафедри
психології

М.А.Лескевич,
зав. кафедри
педагогіки

Навчальні посібники уклали викладачі кафедр англійської мови О.І.Близнюк та Г.В.Верба, психології – Г.І.Аржанова, ботаніки – Г.Ф.Герасименко, Ю.Л.Петров, Є.В.Василевська, Л.С.Назарова, української мови – Л.І.Коломієць, А.В.Майборода.

Значні наукові досягнення були у зав. кафедри педагогіки доц. Лескевича Миколи Андріановича (1919–2002), доц. Ярошенка Михайла Макаровича (1913 – ?), які займалися вивченням історії освіти в Україні і, зокрема, Ніжинської вищої

школи, доцента Тамари Дмитрівни Пінчук, автора книг “Значення схематичного малюнку у формуванні понять молодшими школярами

на уроках читання”, “Етичні взаємини вчителів і учнів”, “Все життя улюбленій справі: З досвіду Героя Соціалістичної Праці І.А.Коровая”, доцента (а згодом професора) Ф.М.Протаса з політичної економії, доцентів Я.Г.Онилата, Л.І.Кобзаря з психології. Багато викладачів різних кафедр брали участь у написанні

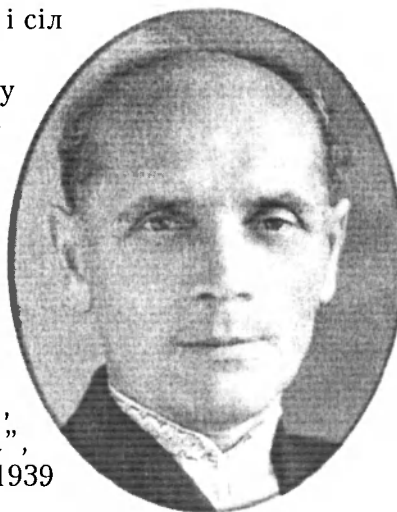

Доцент Т.Д.Пінчук проводить практичне заняття

нарисів для унікального видання “Історія міст і сіл УРСР. Чернігівська область” (1972 р.).

За післявоєнний час викладачами інституту було захищено дві докторські і 53 кандидатських дисертації.

У 50–60 роках інтенсивно працювала інститутська літературна студія, якою керували О.Д.Королевич, а потім Д.С.Наливайко. **Олександр Дмитрович Королевич** (1900–1958), талановитий український письменник, відомий в літературі під псевдонімом Лесь Гомін, член Спілки письменників СРСР з 1934 р., автор збірок оповідань, романів “Голгофа”, “Люди” працював у Ніжинському інституті з 1939 року.

О.Д.Королевич

Після війни О.Д.Королевич повернувся із евакуації з Узбекистану. З 1944 р. працював викладачем української літератури та заступником директора із заочної освіти, “де виявив себе кращим організатором на цій ділянці роботи, забезпечивши високий процент явки учителів-заочників на сесії, гарні показники успішності заочників і високий процент закінчивших у 1945–46 навч. році” [3].

У цій же характеристиці, підписаній директором інституту Д.І.Кузнецовим 25 січня 1948 р., сказано: “Літературні твори, написані т. Королевичем за попередні роки за псевдонімом Олесь Гомін, для користування заборонені” [4]. І все ж О.Д.Королевич про-

О.Ющенко і Є.Гуцало

довжував свою творчу працю. У 1945–1948 роках він написав роман “Люди”, в основу якого лягли події, пов’язані з життям Ніжинського педагогічного інституту в перші місяці війни. Письменник створив узагальнюючі, яскраві образи представників інтелігенції, простого народу. Це і директор інституту Житній, завуч Граб, секретар парт-

організації Тернина, професор Цаль. З любов'ю письменник розповів про долю доцента, літератора Хорло, який у перший же день війни, перервавши роботу над докторською дисертацією, включився в підготовку інституту до евакуації. У романі Лесь Гомін виразно подав опис міста, яке любив і добре знав і яке в творі виступає цементуючим образом.

О.Д.Королевич був дуже скромним, а тому мало хто знав про його плідну літературну діяльність. Лесь Гомін підтримував зв'язки з українськими літераторами. До нього у Ніжин літом 1952 року приїздили його друзі письменники С.Скляренко та В.Сосюра.

“– Кого бачу! Сеня! Володя! Друзі мої!

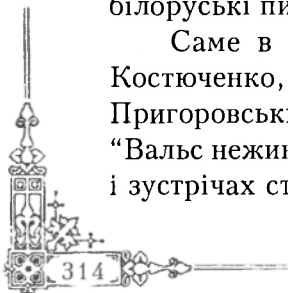
– Здорово, Сашко! Який же ти худорлявий!

Вони розцілувалися і довго не випускали один одного з обіймів. Тоді, звичайно, нікому з нас, сторонніх спостерігачів цієї зворушливої зустрічі, і в голову не приходило, що приховувалось за щирістю почуттів цих трьох різних людей – двох відомих письменників і завідуючого заочним відділом Ніжинського педінституту”, – згадував доцент Г.П.Васильківський.

1957 року студентська група 3-ого курсу українського відділення, якою керував О.Д.Королевич, заступилася за звільненого з інституту викладача М.С.Чубача. Дирекція застосувала репресії. Виключила декількох студентів, а О.Д.Королевича обвинуватила в тому, що він послабив пильність, сприяв розвиткові нездорових настроїв у групі. Директор інституту М.І.Повод оголосив йому сувору догану, і що найстрашніше, звільнив з 1 вересня 1957 р. з роботи. За цим послідувала вимога терміново 23 серпня 1957 р. звільнити квартиру. Це був великий удар. О.Д.Королевич переїхав у Черкаси до своїх батьків, де і помер 16 січня 1958 р. Так закінчилося життя талановитого українського письменника, філолога, який підтримав багатьох юних літераторів у післявоєнний час, допоміг відчувти творчі сили й упевненість.

Незважаючи на прикрі випадки, які торкались деяких викладачів, зокрема О.Д.Королевича та інших, в інституті намагалися зберегти літературні традиції. Про це свідчить відкриття у 1960 р. на фасаді інституту меморіальний дошок Євгенові Гребінці, Леоніду Глібову, Францішекові Богушевичу. В цій церемонії взяли участь українські й білоруські письменники.

Саме в цей час тут навчалися і пробували свої сили Віктор Костюченко, Дмитро Олександренко, Дмитро Куровський, Віталій Пригоровський та ін. У 1955 р. Віктор Риженко написав знаменитий “Вальс нежинских студентов”, який довго звучав на випускних вечорах і зустрічах студентів.

Опустилась над Нежином ночь,
Лег туман над Остром-рекой.
Тихо парк институтский поет
Нам о счастье своей листвою.
И как остров в морской синеве,
Ты стоишь, среди лип утопая,
Институт – наш студенческий светлый маяк
Звезда путевая.

“Наш факультетський вальс, що одразу ж набув загальної популярності, як “Вальс нежинських студентів”, – згадував активний учасник літературного процесу цього часу, заслужений журналіст України, поет Віталій Пригоровський, – найбільш красномовний, найбільш переконливий приклад активного, небайдужого становлення початківців до гарячих подій і тем. Я й тепер, коли повертаюся до порогів своєї юності, з гордістю промовляю – ні, скоріше, наспівую задушевні, милозвучні слова цього хвилюючого поетичного твору” [5].

Після О.Королевича літературну студію спочатку очолив доцент А.К.Косінов, а потім нині відомий учений-літературознавець, лауреат Національної премії ім. Т.Г.Шевченка, академік НАН України, а тоді доцент кафедри російської та зарубіжної літератури Д.С.Наливайко. Він керував літстудією з 1957 по 1969 рік.

Кінець 50 та 60-ті роки був часом перших творчих кроків Євгена Гуцала, Володимира Морданя, Віктора Вовка, Віктора Абузярова, Леоніда Горлача, Анатолія Давидова, Василя Нікітіна, Анатолія Мойсеєнка та ін. Усі вони стали відомими письменниками, лауреатами державних премій, авторами багатьох творів, які користуються увагою читачів.

У 1964 р. на посаду ректора інституту був призначений кандидат історичних наук, доцент **Василь Матвійович Горбач (1918 – 2001)**. Цю посаду він обіймав до 1978 р. До цього він працював ректором Уманського педагогічного інституту. Не хотів їхати з насидженого місця в Ніжин. Але у секретаріаті ЦК КП України сказали: “Ніжин – це українська Сорбонна!”.

І ось В.М.Горбач у Ніжині. У старішому педагогічному інституті уже склався колектив, хоча в ньому були і не прості відносини, з чим пов'язано призначення нового керівника. Проте ректор розумів, що рішення не дріб'язкових, а глобальних питань зможе об'єднати всіх працівників.

В.М.Горбач

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Наближався ювілей – 150 річчя Ніжинської вищої школи. У зв'язку з цим ректорат вийшов з пропозиціями до партійних і державних органів, пов'язаних із розширенням матеріальної бази. У старому приміщенні уже було тісно, не вистачало квартир для викладачів, їдальня була розміщена в будинку дореволюційної стайні.

А.Д.Батурський

Пропозиції інституту були прийняті вищими органами влади – від міському партії до Міністерства освіти й ЦК КП України. Міністерству освіти було доручено фінансувати будівництво нового корпусу інституту, гуртожиток, їдальню, а Чернігівський облвиконком фінансував будівництво будинку для викладачів. Помічником ректора В.М.Горбача був проректор інституту доцент А.Д.Батурський.

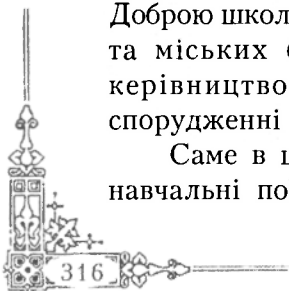
Крім будівництва, ректорат, деканати та кафедри вирішували постійні поточні справи. Одна з провідних проблем – зв'язок інституту зі школою. І в цьому напрямку багато було зроблено не тільки кафедрою педагогіки (зав. каф. доц. М.А.Лескевич), а й профільними кафедрами: вивчався досвід учителів шкіл, для них читались лекції на курсах перепідготовки, зміцнювалися зв'язки кафедр з методичними осередками районів і шкіл. Це був один із яскравих періодів зв'язків кафедр зі школами, вивчення й узагальнення до свідчу вчителів-предметників.

В інституті був створений загін макаренківців, яким 15 років керувала досвідчений педагог **Олена Лаврентіївна Богма**. Вона добре знала школу, дитячі проблеми у місті, була депутатом міської ради, а тому зуміла організувати студентів так, що вони провели значну роботу із занедбаними дітьми. Наслідки цієї діяльності макаренківців неоціненні. Шкода, що таких загонів немає нині.

Була звернена увага і на розширення участі студентів у різних видах громадської діяльності.

Доброю школою виховання студентів була їх участь у цілинних обласних та міських будівельних загонах, допомога у збиранні врожаю, керівництво роботою шкільних учнівських гуртків, робота на спорудженні нового корпусу та студентського гуртожитку.

Саме в цей час студенти природничого факультету здійснювали навчальні поїздки в Крим, Карпати, на Урал, у Карелію, а інших

факультетів – по місцях бойової слави та в міста-герої. Тут значну роль відіграли і викладачі кафедри фізичного виховання. У 1965 р. було відкрито Кімнату бойової слави.

Набула розвитку й художня самодіяльність. Студентські колективи виступали у Москві, Києві, Чернігові та інших містах і селах, на полях, фермах, у цехах.

Велику виховну роботу, як керівник драматичного колективу, проводила, починаючи з 1970 р., доцент кафедри російської і зарубіжної літератури **Олена Миколаївна Євстаф'єва (1920–2000)**. Говорили в інституті: “70-ті роки – це роки Євстаф'євої”. І це дійсно так, бо її масові заходи збуджували весь колектив інституту, вони не залишали байдужим нікого.

Великою популярністю у глядачів користувались інсценізації прозових творів на військово-патріотичну тему. У 1972 р. була здійснена вистава за романом О.Фадєєва “Молода гвардія”. Після перегляду спектаклю відбулася зустріч із членом штабу “Молода гвардія” капітаном I-ого рангу В.І.Левашовим, родичами молодогвардійців. У 1982 р. студенти їздили в Краснодар і там показали свою роботу уже в новому складі [6].

Надовго залишився в пам'яті вечір партизанської слави (1973 р.). Була інсценізована повість Б.Гусєва “За три часа до рассвета” (про героя Великої Вітчизняної війни підпільника Кузьму Гнедаша, який воював на Чернігівщині). На зустріч зі студентами були запрошені герої книги, що залишилися в живих, а також партизани Чернігівщини. Приїхав і автор книги, а також мати героїні твору Клари Давидюк та рідні К.С.Гнедаша. Керівника драмколективу нагородили Грамотою Верховної Ради УРСР, а потім медаллю “За трудову відзнаку”.

Одним з кращих спектаклів була драматична інсценівка відомого роману Б.Васильєва “А зори здесь тихие”, яку показали глядачам у 1977 році. На одному зі спек-

О.М.Євстаф'єва

Доц. О.М.Євстаф'єва та письменник Б.Васильєв після вистави “А зорі тут тихі”

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

таклів був присутній автор, який високо оцінив роботу студентів, підкресливши, що постановка за професійним рівнем не відстає від столичних.

Не забували Ніжин і українські письменники. У квітні 1965 р. в інституті відбувся великий літературний вечір, на якому читали свої твори поети Дмитро Павличко, Володимир Мордань, Станіслав Реп'ях, Леонід Горлач, сатирик Юрій Кругляк, критик Володимир П'янов.

А в кінці листопада 1966 р. тут побували Ю.Збанацький, В.Козаченко, С.Олійник, які поділилися враженнями про роботу V-ого з'їзду письменників, говорили про нагрілі питання розвитку літератури.

Не можна забути і зустріч з письменниками, яка відбулася на запрошення керівника літстудії С.Д.Наливайка зі згоди ректора інституту В.М.Горбача 12 грудня 1968 р. Того дня до інституту приїхали Євген Гуцало, Микола Вінграновський, Борис Олійник, Григорій Тютюнник, Іван Драч, Анатолій Шевченко. Це була пам'ятна на довгі роки зустріч, на якій відбулася безкомпромісна, щира, відверта розмова про українську мову, літературу. Учасники зібрання читали свої ще не опубліковані твори й не знали, що вони знаходяться під пильним оком

працівників КДБ і що про цей факт внутрішнього життя інституту стане відомо у Секретаріаті ЦК України. "Я,

– згадував Д.С.Наливайко, – як керівник літстудії, і літстудійці були взяті на замітку, а потім, десь

через неповний рік, на партзборах виступив секретар партбюро і говорив про ідейні

зриви в роботі літстудії. Звичайно,

головним винуватцем зробили мене.

І після цього негайно "розжалували"

– відсторонили від керівництва літстудією" [7]. У 1971 р. Д.С.На-

ливайко пішов із інституту.

Кінець 60-х років відзначився ще

однією подією, яка мала широкий

резонанс не тільки в Ніжині, а й Ук-

раїні. У столиці ріс протест інтелі-

генції. Іван Дзюба написав працю

"Інтернаціоналізм чи русифікація?",

яка розповсюджувалась у рукописі.

Один із екземплярів потрапив до Ніжина,

який за ініціативою декана філологічного фа-

культету доцента Г.Г.Аврахова та доцента ка-

федри української літератури Л.Й.Коцюби був

переданий у 1967 р. за кордон. Він був виданий у

Г.Г.Аврахов

Л.Й.Коцюба

Д.С.Наливайко

1968 р. у Лондоні та Нью-Йорку у видавництві “Сучасність”. Ця справа набула розголосу, і викладачів, які були пов’язані з нею, звільнили з роботи, деяким оголосили догану [8].

18 березня 1970 р. інститут відвідав Олесь Гончар. Він подякував викладачам інституту, які 7 травня 1968 р. надіслали телеграму, в якій висловлювали своє обурення з приводу цькування його роману “Собор” і підтримали автора [9]. Студенти та викладачі тепло зустріли письменника.

У 1967 році були започатковані дружні зв’язки між чехословацькими й українськими студентами. У цьому році студенти природничого факультету відвідали чехословацьке місто Градець-Кралове. 1970 р. 20 студентів з Банської Бистриці приїхали до Ніжинського інституту, а наші студенти-філологи у цьому ж році відвідали назване місто. Дружба між братніми народами зміцнювалася не лише шляхом екскурсій та обопільним ознайомленням із життям двох країн, а й науковими зв’язками.

У кінці 60-х років в інституті з’явилися студенти-узбеки, які приїхали до нас вивчати російську мову. Щорічно здійснювався протягом п’яти років набір 25 студентів із Самаркандської області. А коли закінчився п’ятирічний термін їх навчання, почали набирати студентів з Казахстану. І це тривало до 1991 року.

Глибокі знання студентам-узбекам та казахам протягом 1966–1991 р. давали викладачі філологічного факультету Л.Ф.Мойсеєва, О.М.Голь-

Олесь Гончар серед викладачів і студентів інституту

Гості з Чехословаччини в інституті

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Доц. А.С.Біла зі
студентами-казахами

Доц. Л.Г.Керенцева
проводить практичне заняття
зі студентами-казахами

Студент
узбекської групи
складає екзамен

дович, Г.Я.Томіліна, Р.П.Живоглядова, Н.М.Арват, О.М.Євстаф'єва, О.М.Букарева, Н.М.Жаркевич, Л.А.Івасенко, О.В.Плаушевська, а також історик В.Й.Томек та ін. Професор Г.В.Самойленко, доценти А.С.Біла, Л.Г.Керенцева відзначені почесним званням відмінника освіти Казахстану та Узбекистану.

Філологічний факультет підтримував зв'язки з Самаркандським університетом, Семипалатинським і Карагандинським педагогічними інститутами. Викладачі цих вузів періодично приїжджали до Ніжина для консультацій з питань організації навчального процесу, також читання лекцій з порівняльної граматики російської та казахської, російської та узбецької мов, історії і сучасних проблем літератури та культури своїх народів.

На філологічному факультеті проходили стажування також студенти старших курсів вузів Узбекистану, Казахстану, Туркменистану. Були створені всі можливі умови для засвоєння знань та організації наукової, культурно-масової роботи.

Студентський казахський вокально-інструментальний ансамбль "Арман" (керівник – Т.В.Качалова) неодноразово займав призові місця в конкурсах колективів художньої самодіяльності України.

1970 рік був ювілейним для інституту – його колектив відзначив 150-річчя з часу відкриття навчального закладу. 18 серпня 1970 року указом Президії Верховної Ради СРСР за великі заслуги у підготовці педагогічних кадрів для народної освіти Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М.В.Гоголя був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Це був єдиний в Україні педагогічний навчальний заклад, відзначений такою високою урядовою нагородою [10].

Були відзначені орденами й медалями ректор інституту доцент В.М.Горбач, доценти В.І.Власенко, І.В.Марисова, Є.Г.Кулінич.

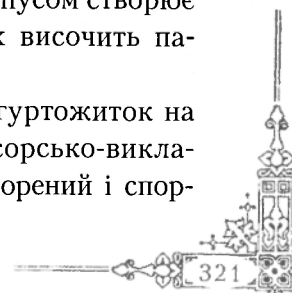
Голова Президії Верховної Ради України О.П.Ляшко вручає орден інституту

Указ про нагородження інституту

Напередодні ювілею постав новий навчальний корпус інституту, перші палі під фундамент якого були забиті 8 січня 1968 р., а останні – через вісім місяців. Сімсот шістьдесят два залізо-бетонних дванадцятиметрових моноліти, загнані в болотистий ґрунт, створили надійну основу будівлі. На цьому місці раніше були зарослі очеретом плавні, куди студенти залюбки ходили на полювання. Чотириповерховий будинок, облицьований світлою керамічною плиткою, обернений фасадом до мальовничої річки Остер, разом із старим корпусом створює своєрідний ансамбль. Між будинками в зелені і квітах височить пам'ятник М.В.Гоголю.

В ювілейний період був збудований студентський гуртожиток на 632 місця, 80-квартирний житловий будинок для професорсько-викладацького складу, двоповерхова їдальня. Тоді ж був створений і спор-

Новий корпус інституту

тивно-оздоровчий табір "Лісове озеро" в мальовничому місці на березі великого водоймища, що є частиною давнього русла Десни.

У новому корпусі інституту почали навчатися студенти фізико-математичного та природничо-географічного факультетів, а також

розмістилися загальноінститутські кафедри та адміністративно-управлінські підрозділи.

Ювілейного року в інституті навчалося 3949 студентів (1674 – стаціонару і 2275 – заочників). А за часи існування Радянського Союзу вчителями стали 22593 випускники, у тому числі: філологічного факультету – 6507, історичного – 1235, фізико-математичного – 4101, природничого – 2461, факультету англійської мови – 959, музично-педагогічного – 96. 45 відсотків учителів Чернігівської області – це випускники Ніжинського педагогічного інституту. Двом учителям-випускникам інституту – Є.К.Касьяненко та І.А.Коровай – було присвоєно звання Герой Соціалістичної Праці.

Є.К.Касьяненко

І.А.Коровай

Серед тих, хто закінчив навчальний заклад у 50–70 роках, є відомі письменники: лауреати державних премій прозаїк Євген Гуцало та поет Леонід Горлач, автор книжок для дітей, лауреат премії ім. Лесі Українки Анатолій Давидов, поети Володимир Мордань, Дмитро Куровський, Василь Нікітін, Анатолій Мойсієнко, драматург Ангеліна Полднева, перекладач Дмитро Олександренко, літературознавець Віктор Костюченко; вчені: доктор педагогічних наук, професор М.І.Бурда, доктор філологічних наук, професор, академік А.П.Грищенко, доктор педагогічних наук, професор О.Я.Ростовський, доктор біологічних наук, професор Л.І.Рековець та багато інших.

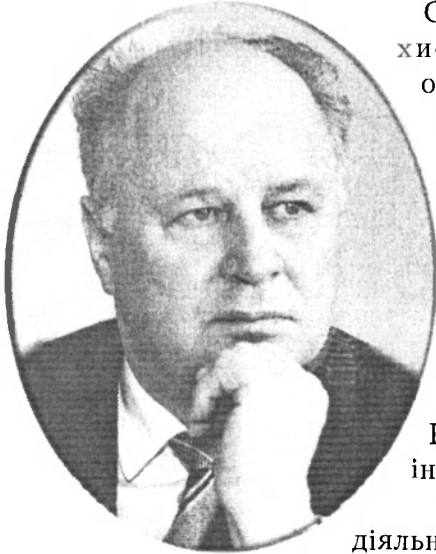

ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ім. М.В.Гоголя (1975–1995 рр.)

У другій половині 70-х років інститут очолив **Федір Степанович Арват** (1928-1999). Випускник Одеського університету, він тривалий час працював у Чернівецькому університеті доцентом кафедри української мови, деканом філологічного факультету. У березні 1976 р. його направили на роботу до Ніжина, де він працював спочатку проректором з навчальної роботи, а в серпні 1978 р. був призначений ректором інституту. На цій посаді він працював до 14 грудня 1995 р., а радником ректора – до кінця свого життя [1].

Ф.С.Арват

Саме в цей час розкривається його вроджений хист та набутий життям досвід вмілого організатора, чуйного наставника, душевної щедрості людини. Він виявив себе здібним, ініціативним, вимогливим і в той же час демократичним в усіх відношеннях керівником вузу. З його ініціативи та при його підтримці в інституті відкрито 7 нових кафедр та 9 спеціалізацій, декілька лабораторій та наукових центрів, аспірантура, збудовані два гуртожитки та закладений будинок для викладачів. Поява пам'ятників І.Безбородьку та Вчительці на території інституту – це теж заслуга Ф.С.Арвата.

У цей час інститут спрямовував свою діяльність у напрямку подальшого розвитку тих традицій, які були закладені у попередніх десятиліттях. Продовжувалися пошуки нових форм та методів навчальної і виховної роботи зі студентами, активізації їх самостійної пізнавальної діяльності.

Значну увагу щодо вдосконалення навчальних планів, організації самостійної роботи студентів, запровадження різних прийомів і методів виявлення знань студентів приділяв проректор з навчальної роботи, доцент **Петро Макарович Никоненко (1936)**, який понад двадцять п'ять

П.М.Никоненко

років очолює цей напрямок діяльності інституту. Він прийшов до Ніжинського педагогічного інституту із Чернівецького університету майже разом з Ф.С.Арватом і став йому надійним помічником. Багато важливих втілень, які характерні для їх двадцятилітньої співпраці, були здійснені разом. Відповідальність, чесність, добропорядність, працьовитість – усі ці притаманні П.М.Никоненку риси сприяли росту його авторитету як в інституті, так і за його за межами. То ж не випадково, що у 1996 р. йому було присвоєно звання заслужений працівник народної освіти України.

Колективи факультетів (філологічного, фізико-математичного, природничого, іноземних мов і музично-педагогічного) чимало зробили щодо підвищення якості знань студентів, залучення молоді до наукової та громадської діяльності. У 1979–1980 навчальному році в інституті навчалося 2683 студентів денної форми та 886 заочників. Функціонувало

стаціонарне підготовче відділення з контингентом слухачів 100 чол., 3-місячні курси підвищення кваліфікації вчителів.

Піднесення якості підготовки вчительських кадрів у другій половині 70-х – 80-х роках йшло шляхом упровадження в практику досягнень вузівської педагогіки та передового досвіду, зміцнення кафедр висококваліфікованими спеціалістами. Інститут неодноразово виходив переможцем серед педвузів СРСР та України, за що нагороджувався преміями та урядовими відзнаками.

Ректор інституту Ф.С.Арват був відзначений високими державними нагородами: орденом Трудового Червоного Прапора, орденом Дружби народів. Авторитет інституту і його керівника зростали. 16 червня 1992 р. професор Ф.С.Арват постановою Кабінету Міністрів був затверджений дійсним членом-

засновником Академії педагогічних наук України, а 1 жовтня 1999 р. йому надане звання заслужений працівник освіти України [2].

Ректор Ф.С.Арват умів слухати тих, хто до нього приходив, спілкуватися з тими, хто пропонував щось зробити корисне на благо інституту. І це можна підтвердити багатьма прикладами. Коли автор цих рядків вийшов з пропозицією відродити традиції дореволюційного історико-філологічного факультету, Ф.С.Арват загорівся цією ідеєю, підтримав її. Це сприяло тому, що ми спокійно почали створювати навчальні плани зі спеціальностей “українська мова, література та історія”, “російська мова, література та історія”, які були введені в

Міністр освіти академік І.А.Зязюн виступає на раді інституту

Вручення колективу інституту призових прапорів

навчальний процес у 1990 році. Це було природне поєднання двох спеціальностей. Дух філології й історії запанував на факультеті. Пройшло уже 15 років з часу введення їх в дію, і можемо сказати, що подібних планів більш ніколи не було і, мабуть, не буде.

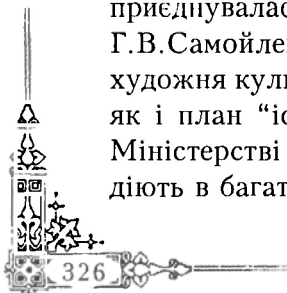
Своєрідність одночасної підготовки вчителів філології й історії полягала в тому, що студенти бачили історичний процес розвитку суспільства і вписували туди не тільки історичні факти, а й мову, літературу, культуру, бачили, як вони змінюються, збагачуються з часом. До того ж, студенти цієї спеціальності, крім мови літературознавства та історичних дисциплін, вивчали ще й окремо історію світової культури та культури України (220 год), етнографію, давньоруську мову, щоб читати давні тексти, латину, народознавство, слухали спецкурси та брали участь в роботі спецсеминарів, проходили археологічну, краєзнавчу, архівну та етнографічну практики.

Для забезпечення читання основних курсів з історії були залучені фахівці з Київського університету ім.Т.Шевченка доценти В.С.Шиловцева та З.І.Мухіна, Чернігівського педагогічного інституту доц. В.П.Коваленко, В.П.Глущенко. Деякі курси читали професори А.О.Буравченков та Л.В.Таран.

У 1992 р. філологічний факультет був переіменований на історико-філологічний. Поступово створювалася навчальна база для відкриття окремого історичного відділення. Кафедра історії, яка діяла з 1991 р. під керівництвом доц. Є.М.Страшко, поповнилася новими фахівцями. На кафедру прийшли О.Д.Бойко, Р.А.Дудка, І.М.Конончук, Л.М.Мицик, О.Ю.Москаленко, З.І.Мухіна, П.П.Моціяка, В.С.Шиловцева, П.П.Овдієнко, О.В.Ростовська, О.Г.Самойленко. Вони й забезпечували читання всіх історичних дисциплін.

У 1993 р. була відкрита спеціальність “історія та народознавство”, а 1997 р. – “історія та основи правознавства”. Велика робота деканату історико-філологічного факультету (декан проф. Г.В.Самойленко) та кафедри історії (зав. каф. доц. Є.М.Страшко), підтримка ректора Ф.С.Арвата сприяли тому, що у 1999 році був відкритий історико-правознавчий факультет.

Крім історичної спеціальності, у цей же час на філологічному факультеті була відкрита спеціалізація “художня культура”, яка приєднувалася до української та російської філології. Розроблені проф. Г.В.Самойленком навчальні плани “українська мова, література та художня культура”, “російська мова, література та художня культура”, як і план “історія та народознавство” не тільки були затверджені в Міністерстві освіти та й запозичені іншими навчальними закладами і діють в багатьох університетах до цього часу.

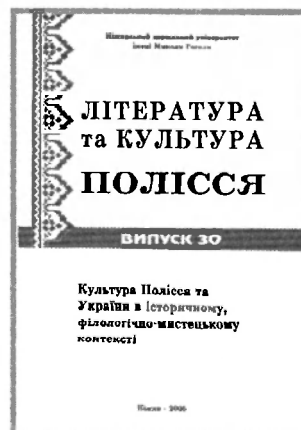

Викладачі історичного факультету

Для введення спеціалізації “художня культура” у Ніжині були гарні умови: в інституті функціонувала картинна галерея, твори якої використовувалися в навчальному процесі, були досвідчені викладачі, які добре знали мистецтво і могли забезпечити читання основних курсів (доц. О.В.Плашевська, доц. О.М.Євстаф’єва). Крім цього, близькість Києва, з його музеями, полегшувала проведення мистецьких практик. Залучались із столиці й спеціалісти. Історію кіно, наприклад, читав відомий кінознавець Сергій Тримбач, а історію театру – ст. наук. співробітник Інституту мистецтвознавства та фольклору АН України Г.І.Веселовська.

У 1990 р. проф. Г.В.Самойленком була створена кафедра історії культури та народознавства й засновані аспірантура зі спеціальності “Теорія та історія культури”, а також науковий збірник “Література та культура Полісся” (з 1990 р. вийшло уже 30 випусків).

У всіх цих починаннях відчувалась повсякчасна підтримка ректора Ф.С.Арвата. І це стосувалося й інших факультетів. У 1983 р. на факультеті англійської мови з’являється спеціальність “німецька мова” і факультет отримав назву “іноземних мов”.

НІЖИНЬСКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Підтримав Ф.С.Арват й ініціативу декана природничого факультету доцента І.І.Кочерги, який запропонував відкрити спеціальність “географія і біологія”. Була створена кафедра географії. За короткий час сформували матеріальну та навчально-виробничу базу, здійснили кадрову політику. Молоді викладачі захистили кандидатські дисертації. Забезпечили навчальний процес зі спеціальності І.Д.Якушик, який захистив у 1998 р. докторську дисертацію, доценти Л.В.Мискіна, Ю.М.Пушміна, В.В.Смаль, І.В.Смаль, М.О.Барановський, М.Г.Криловець, О.Г.Мордвінов (у 2001 р. захистив докторську дисертацію) та ін.

Викладачі кафедри географії, зоології вітають з ювілеєм доц. Мискіну Л.В.

Викладачі кафедри анатомії і зоології

Були відкриті нові спеціальності й на інших факультетах, а також аспірантура з російської літератури, української мови, української літератури, теорії та історії культури, педагогіки, започаткована робота обласного ліцею при інституті (кер. доц. М.В.Папуча).

У 1985 р. відкрив свої двері для відвідувачів Музей рідкісної книги, в експозиції якого експонується понад 200 книг. А в 1995 р. був створений на основі інститутських фондів Гоголівський центр. У 1989 р. була створена нова експозиція музею М.В.Гоголя. З'явилися на факультетах свої музеї, кімнати та іменні аудиторії.

Академік Ф.С.Арват, а разом з ним і його вірний помічник, про-ректор з навчальної роботи П.М.Никоненко всією душею вболівали за долю, за майбутнє вищої та середньої школи, вчителя. Вони все робили, щоб створити необхідні умови для підготовки фахівців. І заслуга їх полягає в тому, що авторитет випускників інституту був настільки високим, що їх охоче брали на роботу в школах різних регіонів.

На 25 кафедрах в 80-х – на початку 90-х рр. працювали і продовжують нині працювати деякі професори: Н.М.Арват, Ф.С.Арват, І.М.Гетман, В.А.Домбровський, В.В.Дубравін, Р.Г.Зятківська, З.В.Кирилюк, О.Г.Ковальчук, Л.І.Коломієць, Т.П.Маєвська, І.В.Марисова, Е.А.Пушмін, О.Я.Ростовський, Г.В.Самойленко, П.М.Щербань, В.П.Яковець, В.Г.Янушевський, викладачі старшого покоління, доценти О.П.Граб, І.П.Костенко, В.Й.Томек, І.С.Борщенко, П.О.Сердюк, О.І.Близнюк, Р.Л.Гуревич, П.М.Никоненко, О.В.Плашевська, О.Д.Неділько, О.М.Шуман, О.І.Стефанюк, О.А.Матвійко, Г.Д.Гроза, П.М.Дробот, Л.І.Колесник, В.П.Крутиус, В.І.Семеніхін, Г.М.Чирва, А.С.Біла, А.М.Гулак, П.І.Нагорна, Н.І.Лукашова, Н.А.Панасенко, І.М.Солдатова, К.А.Семеніхіна, Л.І.Нестеренко, В.Г.Потороча, Н.М.Палаєва, Л.І.Пащенко, С.М.Лукашов, М.Д.Бойправ, О.Л.Богма, В.О.Аніщенко, Л.І.Колесник, В.М.Грибань, І.І.Старун та багато інших, які творчо працювали й віддавали всі свої сили і знання молодому поколінню.

Основне по-повнення науково-педагогічних кадрів відбулося за рахунок випускників аспірантури, університетів і консерваторій. Останніми ж роками значно зросла питома вага вихованців інституту в складі його кафедр та інших наукових підрозділів. Нині вони складають третину всього професорсько-викладацького колективу, що свідчить про зростаючий науковий і методичний потенціал кафедр. Щороку до аспірантури вступало 15–20 молодих викладачів і асистентів, переважно випускників інституту.

Доц. В.М.Грибань на практичному занятті

Н.А.Панасенко

Відбувався процес омолодження професорсько-викладацького складу. Середній вік викладачів становив 38 років, майже 100 викладачів мали вік до 30 років.

За період з 1983 по 1995 рік викладачами інституту захищено 93 кандидатських дисертацій. 6 викладачів стали докторами наук: Самойленко Г.В. (1988), Янушевський В.Г. (1989), Гетман І.М. (1991), Ковальчук О.Г. (1992), Яковець В.П. (1993), Ростовський О.Я. (1994), надруковано біля 20 монографій та 40 підручників і навчально-методичних посібників, зокрема, Е.А.Пушміна "Міжнародний юридичний процес і міжнародне право" (1990), М.П.Недюхи "Системний аналіз немарксистської ідеології" (1990),

П.М.Щербаня "Драматична педагогіка", Н.А.Панасенко "Охорона природи", І.К.Харитонова "Теоретична грамати́ка сучасної англійської мови", О.Д.Бойка "Історія України" та інші.

Саме в Ніжині створює свої основні праці професор **Нінель**

Проф. Н.М.Арват зі студентами

Миколаївна Арват (1928), відомий мовознавець, автор більше 230 праць. Її наукові інтереси пов'язані з проблемами синтаксису, особливостями організації і вираження семантичної структури речення. З цієї проблеми опубліковано більше 50 статей, посібників, серед них – "Аспекты изучения простого предложения", "Семантическая структура простого

односоставного предложения", "Компонентный анализ семантической структуры простого предложения" та монографія "Семантическая структура простого предложения в современном русском языке" (1984), написана на основі докторської дисертації, яку вона захистила у 1977 р.

Професора Н.М.Арват цікавить також мова творів російських та українських письменників, особливо М.Гоголя. Багато уваги вона приділяє порівняльному вивченню різних елементів у російській та українській, російській та молдовській мовах, питанням культури мови, про що свідчать книги “Порівняльна граматики російської і молдовської мови” (ч.1., 1972, у співавторстві), “Порівняльне вивчення російської і української мови в школі” (1989, співавтор Ф.С.Арват). Крім цього, вийшло 7 видань підручників “Російська мова” (5-8 класи) для молдавських шкіл (у співавторстві).

Професор Н.М.Арват – учасник ІХ Міжнародного з'їзду славистів (Київ, 1983), конгресів МАПРЯЛ: ІІІ (Варшава, 1976), ІV (Берлін, 1979), ІVІ (Будапешт, 1986), ІVІІ (Москва, 1990), багатьох інших міжнародних конференцій [3].

У 70–80-х роках професор Л.І.Коломієць та доцент А.В.Майборода зосереджували свою увагу на проблемах, пов'язаних з дослідженнями старослов'янської мови, історичної граматики, порівняльної граматики української і російської мов (підручники, посібники). Професор Л.І.Коломієць багато зробила для вивчення фразеології української мови. Її спостереження над історичною фразеологією були основою для докторської дисертації “Фразеологія української мови другої половини ХVІ – першої половини ХVІІ століть”, яку вона захистила у 1979 р., та розділів в академічному виданні “Сучасна українська літературна мова”.

У галузі літературознавства в 70–90-ті роки створені фундаментальні праці доцента Г.Я.Неділька, автора монографій та посібників про творчість Т.Г.Шевченка (“Тарас Шевченко. Семінарій” (1985, у співавторстві), “Тарас Шевченко: Життя і творчість” (1988), “Т.Г.Шевченко і літературне життя Київського університету” (1989, у співавторстві), опубліковані статті та книги тонкого дослідника художнього тексту, чудового знавця української поезії доцента П.О.Сердюка (“Людина в поемі”, 1970; “Невичерпність пізнання” 1989), а також П.М.Никоненка про письменників Західної України, професора О.Г.Ковальчука про український повоєнний роман і творчість О.Довженка. Про письменників діаспори опубліковані ґрунтовні праці доцента О.Г.Астаф'єва.

Багато зроблено й дослідниками російської літератури. Серед робіт є такі, у яких вперше широко й повно висвітлюється поставлена проб-

Г.Я.Неділько

Доц. П.О.Сердюк зі студентами

доцентів Н.М.Жаркевич (“Творчество Ф.Н.Глинки в истории русско-украинских связей”), П.В.Михеда про творчість В.Наріжного, О.М.Євстаф’євої про Д.Мамина-Сибіряка, А.Б.Живоглядова про Ф.Достоевського.

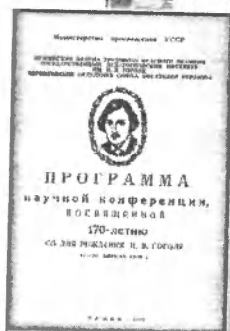
Доц. Г.В.Самойленко читає лекцію вчителям шкіл

міжнародна Гоголівські конференції (1979, 1988, 1989, 1994), видані збірники “Гоголь и современность: Творческое наследие писателя в движении эпохи”, “Изучение творчества Н.В.Гоголя в школе”, “Наследие Н.В.Гоголя и современность”, “Творчество Н.В.Гоголя и современность”, в яких взяли участь багато вчених з усього Радянського Союзу, які цікавилися спадщиною М.Гоголя. На кафедрі російської і зарубіжної літератури та факультеті також активізувалась індивідуальна

лема. Це монографії професорів З.В.Кирилюк (“Искусство создания литературного характера”), Т.П.Маєвської (“Романтические тенденции в системе русского реализма 70–80-х годов XIX века”), Г.В.Самойленка (“Стихотворная сатира и юмор периода Великой Отечественной войны”, “Олександр Фадеев і Україна”, “А.А.Фадеев и литература народов СССР”),

Серед різноманітних тем, над якими працювали вчені-філологи, треба виділити проблему, пов’язану з вивченням життя і творчості М.В.Гоголя. У 1979 та в подальші роки з ініціативи проф. Г.В.Самойленка на історико-філологічному факультеті були проведені три всесоюзні та одна

три всесоюзні та одна

Наукова конференція присвячена
170-річчю з дня народження М.В.Гоголя.
17–20 квітня 1979 р.

робота у цьому напрямку. Були опубліковані праці: “Н.В.Гоголь и литература народов СССР” (проф. Г.В.Самойленко, доц. Є.М.Михальський), “Петербург Гоголя” (к.ф.н. Т.І.Агаєва), статті доц. П.В.Михеда, доц. Є.М.Михальського, проф. Н.М.Арват, доц. В.Г.Коваленко, доц. Л.І.Гетман, проф. О.Г.Ковальчука та інші.

Доц. А.В.Майборода на лекції

Значну увагу вчені-філологи приділялися творчості письменників Ніжинської вищої школи Є.П.Гребінки, Л.І.Глібова, Ф.Богушевича та ін. Їм були присвячені ювілейні конференції та літературні читання, збірники матеріалів. На кафедрі української мови завершена підготовка до видання “Словника творів Л.Глібова” (укладачі доц. О.Д.Не-

ділько, доц. А.В.Майборода та інші), а на кафедрі російської мови – “Словарь “Вечеров на хуторе близ Диканьки”.

У 90-х роках на кафедрі історії культури, літератури та народознавства було створено центр по вивченню літератури та етнокультури Полісся (керівник проф. Самойленко Г.В.). Проведені всесоюзні та республіканські конференції, видані збірники “Література та культура Полісся”, монографії доцента Г.Я.Неділька “Тарас Шевченко і Чернігівщина” (1992), професора Г.В.Самойленка “Страницы литературной жизни Черниговщины XII–XVIII веков” (1992), “Нежинская филологическая школа” (1993), “Вчені-філологи Ніжинської вищої школи” (1993), “Марія Заньковецька і театральне життя Ніжина” (1994), “Нариси культури Ніжина” (у 5-ти томах, співавтори О.Г.Самойленко, С.Г.Самойленко, 1995–1998) та серію біобібліографічних покажчиків про 21 вченого інституту.

Певне місце в Ніжинській філологічній школі займають праці з англійської і німецької філології та методики викладання доцентів факультету іноземних мов О.Б.Шахрай, Г.В.Верби, Р.Л.Гуревича, О.І.Близнюка, Л.С.Панової, Н.М.Жилко, І.К.Харитонова, С.І.Потепенка, А.М.Трибуханчика, А.В.Роліка та інших. Кафедри цього факультету звертають особливу увагу на підготовку посібників з англійської мови для шкіл і вищих навчальних закладів.

Викладачі факультету іноземних мов (зліва направо) Л.С.Панова,
М.М.Жилко, Г.С.Чекаль, О.І.Близнюк

Значну увагу викладачі інституту приділяли підготовці навчальних посібників для шкіл, зокрема, ця робота проводилася методистами кафедр методики викладання мови та літератури (зав. каф. доц. С.П.Лукач), хімії (доц.Н.І.Лукашова), англійської мови (доц. Л.С.Панова), музики та співів (проф. О.Я.Ростовський) та інші. Про це свідчать роботи С.П.Лукач “Бесіда на уроках мови”, Н.М.Жилко, Л.С.Панової “Посібник з граматики англійської мови для середніх шкіл”, Н.І.Лукашової (у співавторстві) “Методика викладання шкільного курсу хімії”, О.Я.Ростовського “Художньо-педагогічний аналіз музичних творів у школі”, “Взаємозв’язок різних видів мистецтва на уроках музики”, Л.І.Нестеренка (у співавторстві) “Завдання з геометрії для 9 класу”, Г.В.Самойленка “Вивчення творчості О.І.Герцена”, “Вивчення творчості О.Фадеева в школі”, В.О.Коломієць “Типові помилки вивчаючих англійську мову”, П.М.Дробота “Вивчення творчості І.Кочерги в школі”, колективні праці “Вивчення творчості М.В.Гоголя в школі”, “Вивчення творчості П.Куліша в школі” тощо.

Велика робота по підготовці навчально-методичної літератури у другій пол. 80–90-х рр. велася на кафедрі педагогіки (зав. каф. доцент Є.І.Коваленко), членами якої підготовлено біля 20 навчально-методичних посібників. Серед них – дослідження професора Петра Миколайовича Щербаня “Навчально-підготовчі ігри” (1991), “Альбом

Учасники педагогічної конференції “Розвиток школи і педагогічної думки в Україні”, присвяченої 1000-літтю відкриття першої школи на Україні. 1989 р.

навчально-методичних схем з педагогіки” (1990), доцента Євгенії Іванівни Коваленко “Ігрові вправи в роботі з шестилітками” (1987), “Сюжетно-рольові ігри дошкільників” (1986), “Активізація творчої діяльності дошкільників” (1988), “Система профорієнтаційної роботи СПТУ” (1989), доцента Н.М.Суховерхової “Педагогічна книга майстра виробничого навчання” (1992), доцента Н.І.Яковець “Идейная закладка рабочей молодежи” (1989), колективні праці “Формування екологічної культури” (відп. ред. проф. П.М.Щербань), “Педагогіка спілкування” (акад. Ф.С.Арват, доц. Є.І.Коваленко, доц. Г.М.Чирва, проф. П.М.Щербань), “Екологічне виховання школярів”, “Українська етнопедагогіка у фольклорі і прикладному мистецтві” (ред. проф. П.М.Щербань), навчальний посібник-довідник “Сімейно-родинна педагогіка” (за ред. акад. Ф.С.Арвата, проф. П.М.Щербаня, доц. Є.І.Коваленко), “Вибрані педагогічні твори С.Русової” (за ред. доц. Є.І.Коваленко) та інші.

Кафедрою педагогіки проведено 5 Всеукраїнських науково-практичних конференцій і видано 7 збірок матеріалів, серед них –

“Розвиток школи і педагогічної думки в Україні” (1989), “Психолого-педагогічні проблеми науково-технічної творчості учнів” (1990, спільно з кафедрами психології та фізики), “Соціалізація особистості як проблема національної освіти” (1993) та інші.

Найважливішими напрямками наукової роботи на фізико-математичному факультеті є “Наближені методи дослідження диференціальних рівнянь” та “Дослідження фізичних властивостей напівпровідникових сполук АІІВV та АІІВVI і гетеровалентних твердих розчинів на їх основі”.

В наукових колах високо оцінюють дослідження з диференціальних рівнянь професора В.П.Яковця і доцента І.І.Старуна, з питань наближеного розв’язання крайових задач для звичайних диференціальних рівнянь – доцента Л.І.Нестеренка.

За результатами наукових досліджень в кінці 80-х – на початку 90-х років на факультеті видано дві монографії: “Асимптотическое интегрирование линейных систем обыкновенных дифференциальных уравнений” (1989), “Асимптотическое интегрирование линейных систем дифференциальных уравнений с вырождениями” (1991), авторами яких були В.П.Яковець, І.І.Старун, М.І.Шкіль, надруковано близько 200 наукових статей. В.П.Яковець та І.І.Старун були відзначені грантом фонду “Відродження”. У 1993 р. В.П.Яковець захистив докторську дисертацію. Це був перший доктор наук – вихованець фізико-математичного факультету.

На факультеті проведено кілька міжнародних і республіканських конференцій з матеріалознавства фізики та техніки напівпровідників. Спільно з НАН України засновано науково-дослідну лабораторію (керівник доцент М.Г.В’ялий), в якій проводяться дослідження в одному з пріоритетних напрямків науки і техніки – “Нові речовини і матеріали”. У співдружності з вченими науково-дослідних інститутів фізики, фізики напівпровідників, проблем матеріалознавства НАН України, Національного університету ім.Т.Г.Шевченка, інших наукових установ і вищих навчальних закладів отримано нові напівпровідникові матеріали на основі антимоніду індію для динамічної голографії в інфрачервоній

Проф. В.П.Яковець читає лекцію

області спектра, які за своїми параметрами перевершують світові аналоги, проведено детальні дослідження фізико-хімічних і фізичних властивостей кристалів ряду систем твердих розчинів АІІВV – АІІВVI, розроблено технологію одержання напівпровідникових структур на основі арсеніту галію і селеніту цинку та на основі проведених досліджень показано перспективність їх застосування в якості перетворювачів енергії сонячного випромінювання в електричну енергію, встановлено ряд нових особливостей діаграм “фізична властивість – хімічний склад” для систем твердих розчинів типу АІІВV – АІІВVI і встановлено їх зв’язок з особливостями взаємодії компонентів розчину.

Доц. М.Г.В'ялий на практичному занятті з фізики

Доцент М.Г.В'ялий підготував монографію “Напівпровідникові тверді речовини в гетеровагентних системах АІІВV – АІІВVI”, а також разом з М.П.Бойко – посібник для вчителів “Фізико-технічна творчість учнів”. На базі кафедри фізики виконувалися господарні роботи за замовленнями науково-дослідних інститутів НАН України, заводів “Прогрес”, “Арсенал” та ін.

(керівники – доц. М.Г.В'ялий, ст. наук. співробітник В.І.Сидоров, доц. Ю.К.Попелковський, доц. А.Д.Пашун).

Систематично проводилася в цей час і наукова робота на природничо-географічному факультеті. Одним із її показників є систематичний захист кандидатських дисертацій, а також докторської дисертації В.Г.Янушевським (1989).

Кафедрами ботаніки, зоології, географії виконувалися комплексні теми вивчення природних ресурсів, природокористування Чернігівського Полісся. Ряд викладачів працювали над науковими темами, які координувалися академічними інститутами.

Після захисту кандидатської дисертації “Олешские пески и биоценоотические связи в процессе их заростания” об'єднана Вчена рада біологічного відділення АН УРСР, урахувуючи велике теоретичне і практичне значення роботи **Івана Івановича Гордієнка** (1918–1986) у 1968 р., присудила вчений ступінь доктора біологічних наук. Методи залісення пісків насадженнями білої акації, гледичії, сосни, запропо-

новані вченим, були успішно використані в Херсонській та інших областях України. Робота була опублікована. Високу оцінку вона одержала на Виставці досягнень народного господарства в Москві. У 1973 р. була відмічена Золотою медаллю, а 1974 р. – демонструвалася на міжнародній виставці у Спокані (США).

З 1975 по 1986 рік професор І.І.Гордієнко завідував кафедрою ботаніки Ніжинського педінституту, створив при ній дві лабораторії: фізіології рослин та основ сільського господарства, організував ботанічний музей.

І.І.Гордієнко був головним редактором і одним зі співавторів колективної міжкафедральної роботи “Природоохоронна освіта в школі” (К., 1981). Велику увагу він приділяв дендрарію агробіостанції, поповнив колекцію деревних та чагарникових рослин 50 новими інтродуцентами. Створив чудовий куточок декоративних насаджень між старим і новим корпусами інституту, який завжди чарує своєю красою у будь-яку пору

І.І.Гордієнко

Викладачі та співробітники природничого факультету на зустрічі з випускниками

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

року. Почав засаджувати графський парк новими породами дерев, робити його реконструкцію, але смерть призупинила творчі задуми вченого. Його справу продовжив молодий, талановитий біолог, завідувач ботанічним садом Є.А.Басак.

Кафедра хімії

Професор **Андрій Володимирович Домбровський** (1912–1992) прийшов у Ніжинський педінститут у 1976 році і зайняв посаду завідувача кафедри хімії. Його дослідження в галузі органічної хімії були добре відомі в країні. У Ніжині Андрій Володимирович згуртував навколо себе викладачів-органіків, які вирішували досить різноманітну хімічну проблематику, роз-

ширив зв'язки з науково-дослідними інститутами Москви та Києва.

У 1984 р. А.В.Домбровський видав монографію “1, 4-Диоксан”, надрукував десятки статей у різних періодичних виданнях Радянського Союзу. Деякі з них наближаються за своїм об'ємом до монографій. Учений багато працював над підготовкою підручників та посібників

для студентів і викладачів вузів. У співавторстві з В.М.Найданом він видав підручник “Органічна хімія” (1992), підготував рукопис “Демонстраційні досліді” до лекційного курсу з органічної хімії.

Разом з доцентами Н.І.Лукашовою та С.М.Лукашовим підготував пробний підручник для учнів 10 класу “Органічна хімія”, який був виданий у 1995 р. уже після смерті вченого. Разом з головою Республіканського журі юних хіміків доцентом

Н.І.Лукашова

І.І.Кочергою розробляв матеріали для олімпіади, вивчав проблему розвитку хімічних здібностей обдарованої молоді.

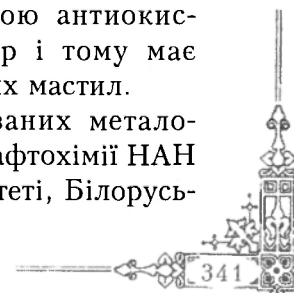
З 1986 по 1990 рік кафедра хімії Ніжинського педінституту стала осередком проведення Республіканської хімічної олімпіади “Студент і науково-технічний прогрес”. Професор А.В.Домбровський очолив на цей час Республіканське журі цієї олімпіади, а після його смерті – доц. І.І.Кочерга.

На кафедрі хімії спільно з Інститутом біоорганічної хімії та нафтохімії НАН України у 1994 р. була створена проблемна науково-дослідна лабораторія з хімії металокомплектних сполук (керівник – кандидат хімічних наук, доцент В.В.Суховеев, науковий консультант – член-кореспондент НАН України Г.О.Ковтун), на базі якої розроблялися за державним замовленням дві теми: “Синтез гетероциклічних сірко- та азотовмісних металокомплексів і вивчення їх практично-корисних властивостей” та “Синтез сульфоновмісних сполук і вивчення їх практично-корисних властивостей”.

Актуальність цієї проблематики зумовлюється тим, що металокомплексні сполуки широко застосовуються у нафтохімічній промисловості, сільському господарстві, ветеринарії, фармакології, медицині та інших галузях народного господарства завдяки своїм поліфункціональним властивостям. Тому вивчення практично-корисних властивостей металокомплексних сполук є і на сьогодні надзвичайно актуальним завданням.

Дослідники поставили за мету синтезувати невідомі в науковій літературі сірко- та азотовмісні металокомплекси для пошуку перспективних для промислового використання інгібіторів, ефективно гальмуючих процеси окислення палив і мастил, а також біологічно активних речовин для застосування в практиці сільського господарства. На основі досліджень вівся пошук ефективних металокомплексних інгібіторів окислення нафтопродуктів із одержаних сполук. Попередні дослідження показали, що синтезовані комплекси перехідних металів та їх бінарні композиції з органічними стабілізаторами (ароматичними амінами, фенолами) є антиокиснювальними присадками базових мастил. Одна з них використана науково-виробничим підприємством “Надійність” при Кіровоградському інституті сільгоспмашинобудування при розробці мастила для вузлів тертя гідрооб’ємних передач техніки. Ця стабілізуюча композиція досліджена також у складі технічних рослинних мастил Київським технологічним університетом харчової промисловості. Встановлено, що вона за синергічною антиокиснювальною дією вища за промисловий стабілізатор і тому має практичний інтерес при стабілізації технічних рослинних мастил.

Дослідження на біологічну активність синтезованих металокомплексів проведені в Інституті біоорганічної хімії та нафтохімії НАН України, Кубанському державному аграрному університеті, Білорусь-

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

кому науково-дослідному інституті епідемології та мікробіології, а також в лабораторії антибактеріальних засобів наукового центру безпеки біологічно активних речовин.

Переважна більшість кафедр і відповідно спеціальностей в інституті сформувалися давно, вони мають свої наукові та педагогічні традиції, широкі ділові зв'язки й користуються визнанням у республіці та за її межами. Це, зокрема, історико-філологічні кафедри, кафедри природничо-географічного, фізико-математичного факультетів, кафедра англійської мови, педагогіки.

Поряд з досвідченими колективами, які мають великі традиції в інституті, працюють у цей час і науково-педагогічні підрозділи, створені у зв'язку з відкриттям нових спеціальностей або внаслідок внутрішньої реорганізації. Це кафедри історії, географії, німецької мови, англійської філології, методики викладання мови та літератури, історії культури та народознавства, теорії та історії музики та ін.

**Засідання парткому інституту.
В центрі секретар доц. І.І.Кочерга**

Помітну роль в житті інституту у 70–80-х роках, як і попередні роки, відігравав партком, який очолювали В.І.Власенко, М.І.Кравченко, В.Й.Томек, Є.М.Страшко та комітет комсомолу. У цей час комсомольську організацію інституту очолювали Валентина Солова, Антоніна Полегенько, Надія Белкіна, Наталія Лупинос, Світлана Муравйова, Григорій Василенко, Ніна Дідух, Лариса Нижник, Анатолій Свічкарь, Наталія Березовецька, Світ-

лана Дубіна, Анатолій Нещерет. Це були молоді ентузіасти, які збуджували своєю активністю молодь, запалювали їх на хороші справи. Хоча і було немало бюрократизму, але романтичний вогник їх безкорисності, вболівання за справу, самовіддача надихали й інших комсомольців на активне життя. Не можна не згадати і профспілкові комітети як викладачів, які очолювали в різний час І.С.Борщенко, С.М.Лукашов, Г.В.Самойленко, В.П.Яковець, Б.С.Кондратенко, А.В.Жук, так і студентів. Серед студентських лідерів було багато тих, хто турбувався про відпочинок студентів, їх оздоровлення.

У 1967 р. була започаткована традиція третього трудового семестру, коли молодь на час канікул їхала на будівництво різних об'єктів. Перший будівельний загін студентів інституту працював у Кустанайській області (Казахстан). У 70–80-х рр. студенти працювали в колгоспах Чернігівської області. Командир студентського будівельного загону, студентка фізико-математичного факультету, Ленінський стипендіат Наталія Лупинос (Яковець) брала участь у роботі Першого Українського зльоту бійців студентських будівельних загонів і була нагороджена медаллю “За трудову доблесть” (1976).

Студенти-бійці будівельних і сільськогосподарських загонів проводили велику виховну та педагогічну роботу на місцях дислокації: створювали дитячі майданчики відпочинку для сільських дітей. До складу загону часто включались важковиховувані і підлітки.

У 1982 р. ніжинські комсомольці працювали в Тюмені. Одним із бійців загону “Сіверянин” була Ленінський стипендіат, секретар комсомольського бюро фізико-математичного факультету Ніна Дідух, делегат XXIV з'їзду ЛКСМ України, яка і в наступні роки очолювала молодіжні загони.

Студенти на будівництві

Студентський загін “Романтик” – переможець обласних змагань. Командир Наталія Лупинос

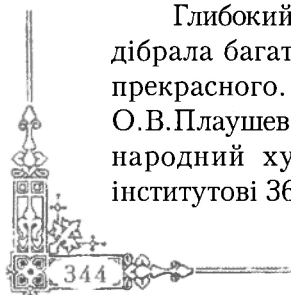
НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Цікавою традицією комсомольського життя 70–80-х років було проведення спортивно-туристичних літніх агітаційних походів. На той час у с.Кладківка знаходився студентський спортивний табір відпочинку, і з ініціативи комітету комсомолу спільно з кафедрою фізичного виховання було розроблено маршрут Ніжин – Дрімайлівка – Кладківка – Ніжин. Учасники походу зупинялися в селах, де виступали з концертами, лекціями перед їх жителями.

Підготовці вчителя для школи, підвищенню його професійного рівня сприяв огляд академічних груп інституту. Щорічно, згідно з розробленим положенням, підбивалися підсумки огляду. Студентські групи – переможці отримували право бути сфотографованими біля прапора інституту, а також нагороджувались різними відзнаками. Головним призом була поїздка по історичних місцях країни. Щорічно організовувалися зльоти відмінників навчання, у яких брали участь стипендіат ВЦРПС Лариса Нижник, Ленінські стипендіати Володимир Суховеєв, Раїса Москалець, Калінінські стипендіати Алла Щербанюк, Любов Васильківська, Гоголівські стипендіати Тетяна Будьонна, Віра Михайлова та інші.

Саме в цей період формується і розгортає свою роботу факультет громадських професій, який мав за мету дати студентам додаткові спеціалізації, які б вони могли використовувати у своїй практичній діяльності в школі. Очолював його в той час проф. Г.В.Самойленко. Були залучені до керівництва відділеннями лекторів і пропагандистів О.Ю.Москаленко, організаторів виховної роботи О.Л.Богма, Г.І.Штенура, редакторів стінних і радіогазет, працівник місцевої газети Ю.А.Каганов, інструкторів спорту М.З.Гуревич, організаторів художньої самодіяльності О.М.Євстаф'єва, диригентів ансамблів студентського клубу С.О.Голуб, екскурсоводів Н.І.Корінь [4]. Форми занять були різноманітні: лекції, практикуми, масові заходи, індивідуальна робота, виконання конкретних завдань організаційного і культурно-виховного характеру. Результати роботи були вражаючими. Майже всі випускники цього факультету використовували набуту додаткову професію в своїй практичній діяльності. Інколи вона ставала для них основною. Пізніше факультет розширився за рахунок університету культури під керівництвом доцента Олени Володимирівни Плаушевської.

Глибокий знавець мистецтва, вона розробила оригінальні програми, дібрала багатий ілюстративний матеріал, ввела молодь у великий світ прекрасного. Вона залучила їх також до читання лекцій. У своїй роботі О.В.Плаушевська також опиралася на фонди картинної галереї. У 1982 р. народний художник СРСР Сергій Федорович Шишко подарував інституту 36 своїх картин, а у 1984 р. – ще 4 полотна. Чарують погляди

відвідувачів ніжні пейзажі та натюрморти квітів “Будинок Ніжинського інституту”, “Артек”, “Перший сніг”, “Річка Тищара”, “Хрещатик”, “Айстри”, “Гладіолуси” та ін. Кожного разу, коли художник бував у своєму рідному Ніжині, він заходив до картинної галереї, спілкувався зі студентами.

Невід’ємним у підготовці вчителів у період 70–80-х рр. було естетичне виховання студентів. На кожному факультеті була організована масова художня самодіяльність. Так, на філологічному факультеті значною популярністю користувався вокальний колектив “Червона калина” (керівник Л.П.Вишнева), на музично-педагогічному факультеті – ансамбль “Юність” (керівник В.Г.Потороча). Працювала театральна студія під керівництвом доцента О.М.Євстаф’євої. Студенти інституту брали участь в республіканських конкурсах патріотичної пісні. Саме в цей час в інституті навчалась Алла Кудлай (нині народна артистка України). Разом із Валерієм Курсоном вони були переможцями пісенних конкурсів, які організовувалися комсомолом.

О.В.Плашевська

Художник С.Ф.Шижко в картинній галереї

**В.Курсон і А.Кудлай на конкурсі
“Молоді голоси”**

Н.Д.Даньшина, В.А.Розен

Велику роль у пропаганді музичної культури відігравали викладачі та студенти музично-педагогічного факультету. Вони брали участь у всесоюзних та всеукраїнських конкурсах. Вихованці доцента В.А.Розен, О.Козієнко, О.Фуксман, С.Новгородська – стали лауреатами Всесоюзних конкурсів студентів-піаністів педагогічних інститутів, а Г.Зенченко – лауреатом Всеукраїнського конкурсу студентів-піаністів.

Чарували своїм професійним майстерним виконанням класичних творів ст. викладачі В.І.Коробка та А.Б.Хоменко, вихованці заслуженої артистки України М.Ф.Бровченко. У цей час отримали звання заслужений працівник культури Н.Д.Даньшина,

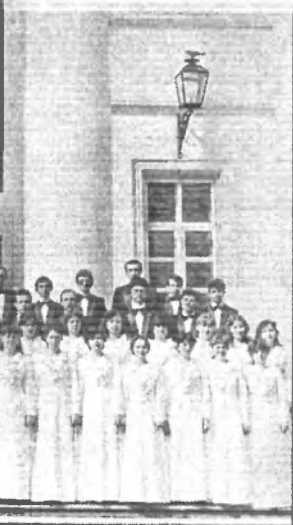
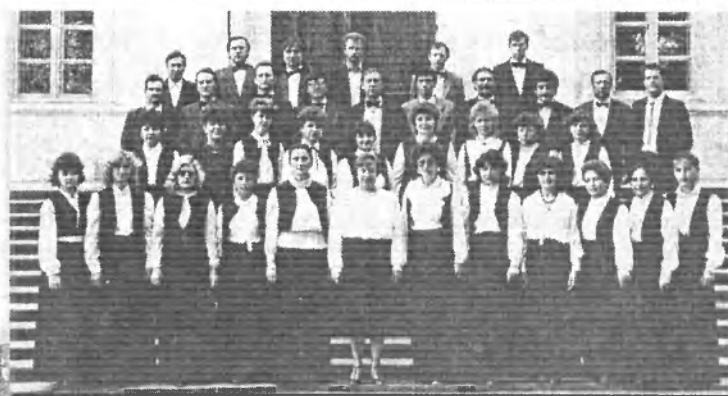
яка разом з чудовим піаністом, талановитим педагогом В.А.Розен підготували для широкої аудиторії цикл тематичних концертів, музичних вечорів.

Народний хор, школа бального танцю, хореографічний гурток, студія художнього слова, вокально-інструментальні ансамблі “Піснедарі”, “Червоні маки”, ансамбль студентів-казахів “Арман” – ось далеко не повний перелік колективів художньої самодіяльності інституту.

В інституті існували також різні клуби: політичний – “Факел” (керівник О.В.Ростовська), інтернаціональної дружби “Меридіан”, країнознавчий – “Едельвейс” (керівник І.В.Марісова), літературно-мистецький – “Пегас” (керівник О.М.Євстаф’єва), музично-поетичний – “Ліра” (керівник О.Г.Гроздовська), “Художня вітальня” (керівник

Н.М.Палаєва). Користувалося популярністю і студентське кафе “Юність”.

Самодіяльні
колективи
інституту

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Значну роль в естетичному вихованні студентів відігравала також літературна студія. У 70–80-х роках її очолював літературний критик, член Спілки письменників України, доцент кафедри української літератури Павло Олександрович Сердюк (1926–1999). Саме він протягом цих років і плекав початківців, які перетворилися у знаних нині літераторів. Стали членами Спілки письменників України Таїсія Шаповаленко, Любов Пономаренко, Анатолій Мойсеєнко, Микола Луговик (Скороспехов), Анатолій Шкуліпа, Олександр Петькун, Василь Струтинській, Володимир Сенцовський (Ященко), Іван Просяник і члени Спілки журналістів Любов Будько, Олексій Нестеренко, Володимир Сапон, Катерина Дурас, Олександр Забарний. Десятки колишніх літстудійців випустили по одній чи декілька збірок своїх творів. Вражали своєю перекладацькою майстерністю викладачі В.Литвинов та О.Жомнір.

Були вагомими успіхи й у спортсменів. Заслужений майстер спорту М.П.Гайдим, який завідував кафедрою фізвиховання, був одним із перших учителів і наставників відомих в Україні легкоатлетів, учасників Олімпійських ігор Володимира Ігнатенка, шестиразового чемпіона країни, бронзового призера чемпіонату Європи, володаря кубка на дистанції з бігу на 100 та 200 м., Віталія Тищенка, триразового чемпіона країни, бронзового призера чемпіонату Європи з бігу на 1500 та 5000 м.

Ю.Збанацький на зустрічі зі студентами

П.О.Сердюк та Г.Я.Неділько серед літстудійців

Спортивне життя
інституту

**Заслужений майстер спорту М.П.Гайдим зі своїми учнями.
В центрі учасник Олімпійських ігор В.Ігнатенко**

Протягом 1990–1995 рр. відбулося різке кількісне зростання студентського і професорсько-викладацького колективів інституту. Воно викликане додатковою потребою вчителів у зв'язку з реформою школи, а також переводом усіх спеціальностей на п'ятирічний термін навчання.

В інституті студенти здобували вищу освіту із 15 спеціальностей:

“українська мова і література”, “російська мова і література”, “світова художня культура”, “історія, народознавство”, “англійська мова”, “німецька мова”, “музика”, “хореографія”, “біологія”, “хімія”, “географія”, “математика”, “фізика”, “інформатика”.

Необхідно віддати глибоку шану і працівникам навчально-допоміжної сфери, які якісно забезпечували проведення лабораторних досліджень, підготовку студентів до практичних занять, написанню курсових і дипломних робіт тощо. Це перш за все наші ветерани М.С.Бондаревська, А.П.Желада, В.Я.Батюта, А.А.Вікторова, М.М.Голубцов, Л.О.Кривошей, К.І.Іванова, Г.М.Кульбеба, М.В.Островська, Л.М.Коновальчук, Н.І.Крига, Г.М.Борщенко, Т.Є.Березовська, О.І.Бондаревський, Н.Ф.Самойленко, Л.П.Шеремет, М.І.Кусова, В.М.Король, В.М.Беліловець, Г.Я.Гнідко, О.Г.Козлов, К.П.Кривець, Г.В.Карась, В.М.Колесник, О.Г.Коробчевський, А.Г.Кузьменко, О.Я.Киричок, Б.І.Лазарєв, А.О.Логвиненко, С.П.Наконечна, Л.Г.Панченко, Г.Ю.Опанасенко, Д.В.Пархоменко, К.М.Павлюк, Т.Г.Поліщук, С.І.Романов, А.Д.Скнар, Т.Т.Скороход, М.М.Твардовський, Л.П.Устенко, Б.В.Хомяков, Т.Г.Черевата, А.С.Чигракова, Н.З.Балуєва, Є.І.Свержинська, А.М.Афоніна та інші.

Жодний навчальний заклад не може функціонувати без бібліотеки. Саме ці працівники докладають багато зусиль не тільки для збереження книжок, а й поповнення фондів, створення зручних умов для роботи в читальних залах. Майже все своє трудове життя працювали в бібліотеці Г.П.Потороча, Г.І.Сквира, Г.М.Сковорода, Г.О.Байдина, Л.В.Гранатович, Г.П.Дерека, Л.Д.Євченко, І.П.Костенко, П.І.Клименко,

Мороз Л.П. обслуговує студентів у читальному залі

Л.І.Литвиненко, Н.О.Ленченко, Л.О.Мороз, О.А.Нечипоренко, О.Г.Никоненко, Л.С.Петрух, Л.І.Романенко, Л.В.Сунрун, О.П.Фесюн, В.М.Понтяр, Л.В.Боренко та ін.

Початок 90-х років – це особливий період в історії Ніжинської вищої школи, час утвердження її як осередку національної культури нової незалежної української держави. Колектив інституту разом з усім народом України розумів, яка відповідальність покладається па нього, й активно включився у процес побудови нової держави і її культури. У відродженні національних традицій важливу роль відіграла “Просвіта” інституту та її керівники Марія Миколаївна та Олександр Григорович Астаф’єви.

4 вересня 1995 р. Ніжинській вищій школі виповнилося 175 років. Це свято було не тільки для Ніжина, а й для всієї України, наукової та педагогічної громадськості багатьох країн світу.

О.Г.Астаф'єв

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

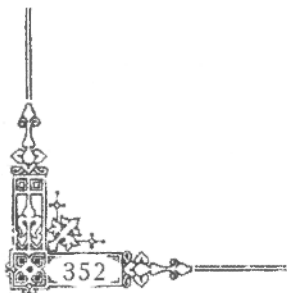
22 вересня у міському Будинку культури відбулося святкове засідання. Від імені Президента та уряду України викладачів, студентів, аспірантів, усіх працівників Ніжинської вищої школи вітав віце-прем'єр-міністр І.Ф.Курас. Він також зачитав телеграму Президента Л.Д.Кучми:

“Ніжинський педагогічний інститут уособлює собою цілу епоху у становленні і розвитку національної освіти, науки і культури.

В цьому храмі знань здобували освіту, починали свій творчий шлях, наукову діяльність багато видатних людей, які уславили Україну, зробили неоціненний внесок у скарбницю її духовних надбань, утвердили престиж свого народу у цивілізованому світі.

Ніжинський педагогічний інститут користується заслуженим авторитетом серед педагогічних закладів України, в ньому сформувався творчий колектив викладачів і співробітників. Вони багато роблять для збереження і примноження славних традицій вузу. Високо несуть честь інституту його вихованці, які працюють у всіх регіонах України і за її межами. Із почуттям високого усвідомлення місії вчителя, вони самовіддано працюють на педагогічній ниві. Бажаю вам, друзі, міцного здоров'я, незгасної енергії, витримки і наполегливості у досягненні мети, успіхів у навчанні та вихованні молоді – найціннішого скарбу України” [5].

Ніжинський ордена Трудового Червоного Прапора державний педагогічний інститут ім. М.В.Гоголя пишається своїми педагогами та вченими, академіками і членами-кореспондентами Академії наук, професорами, які формували тут наукові школи, визначали нові напрямки в науці, писали праці, що стали відомі далеко за межами України, десятками тисяч вчителів, які працюють у різних куточках країни, з упевненістю і надією на краще дивляться вперед, серед них заслужені вчителі: Т.А.Марченко, Т.Г.Кобернюк, В.О.Бортник, Н.М.Кроніковська, В.Г.Кривошей, К.Г.Авраменко, Л.Н.Заревна, Т.Ю.Поліщук, Т.Ф.Романчук.

На шляху до ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1996–1998)

Післяювілейне п'ятиріччя було досить складним і напруженим як у державі, так і освітянській галузі. Продовжувалось падіння виробництва, загострювалися кризові явища в економіці та соціальній сфері. Зменшилось асигнування з держаного бюджету на освіту. Особливо сильно вдарила по освітянах постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 1997 року за № 1033, яка привела до суттєвого скорочення кількості штатних одиниць професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів, кількості вчителів у школах, збільшення наповнюваності класів, закриття багатьох малокомплектних шкіл, вищих навчальних закладів I та II рівнів акредитації.

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Продовжувалося наростання заборгованості по заробітній платні та стипендіях.

У кінці 1996–1997 навчального року гостро постало питання про – долю педагогічних навчальних закладів, піднімалася проблема фінансування з обласних бюджетів, що призвело б до суттєвого зменшення їх кількості та поставило б під удар усю систему педагогічної освіти, яка формувалась протягом багатьох десятиліть і досягла досить високого рівня в Україні. На щастя, знайшлися здорові сили у Верховній Раді, серед освітянської громадськості, які не дозволили прийняти невважене рішення.

Проте, незважаючи на ці кризові явища, завдяки титанічним зусиллям освітян, їх відданості своїй справі, освіта продовжувала існувати. Економічні складнощі змусили керівників навчальних закладів шукати шляхи фінансової підтримки. Багато вузів пішли на те, що почали набирати платні групи. У цих складних умовах Ніжинський педагогічний інститут не просто виживав, а продовжував активно працювати, готуючи всі умови для подальшої акредитації навчального закладу.

У цей складний час 14 грудня 1995 року ректором інституту був обраний завідувач кафедри математики, доктор фізико-математичних наук, професор **Яковець Василь Павлович** (1953), вихованець Ніжинської вищої школи, молодий, але вже знаний у наукових колах учений-математик. Значним досягненням у галузі диференціальних рівнянь є розроблена ним теорія асимптотичного інтегрування лінійних сингулярно збурених систем диференціальних рівнянь з виродженнями, за що йому у 1993 р. присуджено науковий ступінь доктора фізико-математичних наук. Він же є автором декількох вагомих монографій, підручників і багаточисельних статей.

В. П. Яковець

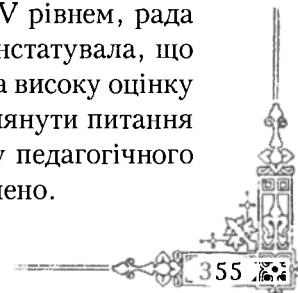
Новий ректор добре знав колектив і швидко зумів визначити пріоритетні напрямки розвитку навчального закладу, згрупувати навколо себе авторитетних науковців та адміністраторів в особі проректора з навчальної роботи, кандидата філологічних наук, доцента Петра Макаровича Никоненка (призначений у 1979 р.), проректора з наукової роботи кандидата, фізико-математичних наук, доцента Миколи Григоровича В'ялого (призначений у

1995 р.), проректора з адміністративно-господарчої роботи Анатолія Андрійовича Барила (призначений у 1996 р.), деканів: доктора філологічних наук, професора Григорія Васильовича Самойленка (історико-філологічний), доктора педагогічних наук, професора Олександра Яковича Ростовського (музпед), кандидата педагогічних наук, доцента Олександра Ісаковича Близнюка (іноземних мов), кандидата хімічних наук, доцента Івана Івановича Кочерги (природничо-географічний), кандидата фізико-математичних наук, доцента Валерія Олексійовича Аніщенка (фізико-математичний); зав. відділів: О.В.Забарного, Г.І.Дудки та ін., які розробили програму, провели самоаналіз усіх навчальних спеціальностей, проаналізували всі види діяльності колективу і дійшли висновку, що навчальний заклад відповідає всім вимогам, які висуваються до інститутів III, а по багатьох показниках – і IV категорії. Згідно з цим і була розроблена вся документація до акредитації.

Процес атестації, включаючи самоаналіз діяльності інституту, тривав із січня по липень 1997 р., акредитація проходила з вересня по листопад 1997 р. У липні на засіданні державної атестаційної комісії було прийнято рішення про державну атестацію інституту з ліцензованих спеціальностей, а 20 листопада цього ж року на засіданні державною акредитаційною комісією прийнято рішення про його акредитацію за III рівнем. Таким чином, інститут пройшов надзвичайно важливий етап й одержав державний сертифікат на здійснення освітньої діяльності і всі права акредитованого навчального закладу.

У процесі атестації й акредитації в інституті проведено значну роботу по вдосконаленню організаційного і методичного рівня навчально-виховного процесу, підвищенню якості підготовки фахівців, значно активізувалася навчальна й науково-методична робота деканатів і кафедр, що дало підстави вченій раді інституту рекомендувати більшість спеціальностей до акредитації за найвищим, четвертим рівнем. Це спеціальності: “українська мова і література”, “російська мова і література”, “історія”, “математика”, “біологія”, “географія”, “музичне виховання”. У процесі атестації інституту було проведено експертизу спеціальності “хімія”, яка до того не була ліцензована, що дало можливість отримати ліцензію на право здійснення освітньої діяльності з цієї спеціальності нарівні з іншими базовими спеціальностями.

Розглянувши питання про акредитацію інституту за IV рівнем, рада навчального закладу від 14.05.1998 р., протокол № 10 констатувала, що колективом була проведена велика робота, яка заслуговує на високу оцінку й просила Державну акредитаційну комісію України розглянути питання щодо акредитації інституту за IV рівнем і надання статусу педагогічного університету. Перший крок до акредитації було вже зроблено.

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Згідно з рішенням Державної акредитаційної комісії України від 7.04.1998 р. (протокол № 13) інституту була надана ліцензія на здійснення освітньої діяльності з підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями “спеціаліст” і “магістр” з таких спеціальностей: українська мова та література – 150, мова та література (російська) – 30, історія – 75, музика – 50, біологія – 50, хімія – 25, географія – 75, математика – 100, мова і література (англійська, німецька) – 110, фізика – 30. Дозволялося також надавати допрофесійну підготовку на підготовчому відділенні (100 чол.) та післядипломну освіту шляхом підвищення кваліфікації за базовими напрямками (спеціальностями) (60 чол.).

Крім цього, згідно з рішенням Чернігівської обласної державної адміністрації від 26.08.1996 р. № 571 при інституті створений обласний педагогічний ліцей для обдарованої сільської молоді з ліцензованим обсягом прийому 120 осіб (директор доц. М.П.Бойко).

Підготовка фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем “магістр” здійснювалася із 8 спеціальностей із 10, що становило 80%.

7 липня 1998р. Державна акредитаційна комісія України прийняла рішення про акредитацію Ніжинського педагогічного інституту за найвищим, IV рівнем акредитації. Одночасно було прийнято рішення про надання йому статусу педагогічного університету. Таким чином, завершилася величезна робота по підготовці до переведення Ніжинського педагогічного інституту у більш високий ранг навчальних закладів, чого він уже давно заслуговував.

4 вересня 1998 року Кабінет Міністрів України, розглянувши клопотання Державної атестаційної комісії України, прийняв

ПОСТАНОВУ

(№1381)

“Про створення Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя”:

“Прийняти пропозицію Міністерства освіти, погоджену з Міністерством економіки, Міністерством фінансів та Чернігівською обласною державною адміністрацією про створення державного педагогічного університету на базі Ніжинського державного педагогічного інституту імені М.В.Гоголя, що ліквідується.

Зберегти за створеним Університетом ім'я М.В.Гоголя, яке носив ліквідований інститут, і надалі іменувати його – Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя.

Створення зазначеного Університету здійснити в межах асигнувань, передбачених Міністерству освіти на підготовку кадрів.

Прем'єр-міністр України
В.Пустовойтенко”.

Згідно з цією постановою був виданий

НАКАЗ

по Міністерству освіти України №334 від 09 вересня 1998 р.

“Про виконання постанови кабінету Міністрів України
від 4 вересня 1998 р. за № 1381”:

“1. Створити Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя на базі Ніжинського державного педагогічного інституту імені М.В.Гоголя, що ліквідується.

2. Затвердити на посаду ректора Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя Яковця Василя Павловича із збереженням сили укладеного раніше контракту.

3. Ректору Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя Яковцю В.П.:

3.1. До 1.10.98 р. перевести усіх докторантів, аспірантів, студентів та слухачів Ніжинського державного педагогічного інституту до Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя та сформувати професорсько-викладацький і науково-педагогічний склад, навчально-допоміжний та адміністративно-господарський персонал.

3.2. До 20.10.98 р. розробити організаційну структуру та Статут Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя і подати його на затвердження до Міністерства освіти України.

3.3. Провести реорганізацію необхідних підрозділів та управлінських структур університету.

3.4. Провести необхідну роботу по переформуванню навчально-методичної документації та залікових книжок студентів.

3.5. Забезпечити виготовлення печаток, штампів та бланкової документації університету.

4. Головному управлінню керівних та науково-педагогічних кадрів (Погребняк В.П.) внести зміни до укладеного з ректором контракту в частині, що стосується зміни статусу вищого навчального закладу.

5. Головним управлінням, управлінням Міністерства освіти України врахувати в роботі зміни статусу навчального закладу відповідно до Постанови Кабінету Міністрів.

6. Управлінню ліцензування і акредитації (Коровайченко В.В.) внести відповідні зміни до державного реєстру вищих навчальних закладів.

7. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника міністра Бабака В.П.

Міністр
М.З.Згуровський”

Прем'єр-міністр України В.Пустовойтенко в університеті

Перший ректор Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя, доктор фізико-математичних наук, професор Василь Павлович Яковець, взявши на себе всі повноваження, згідно з наказом міністра освіти України видав наказ №1/к від 10 вересня 1998 р. Потім були підготов-

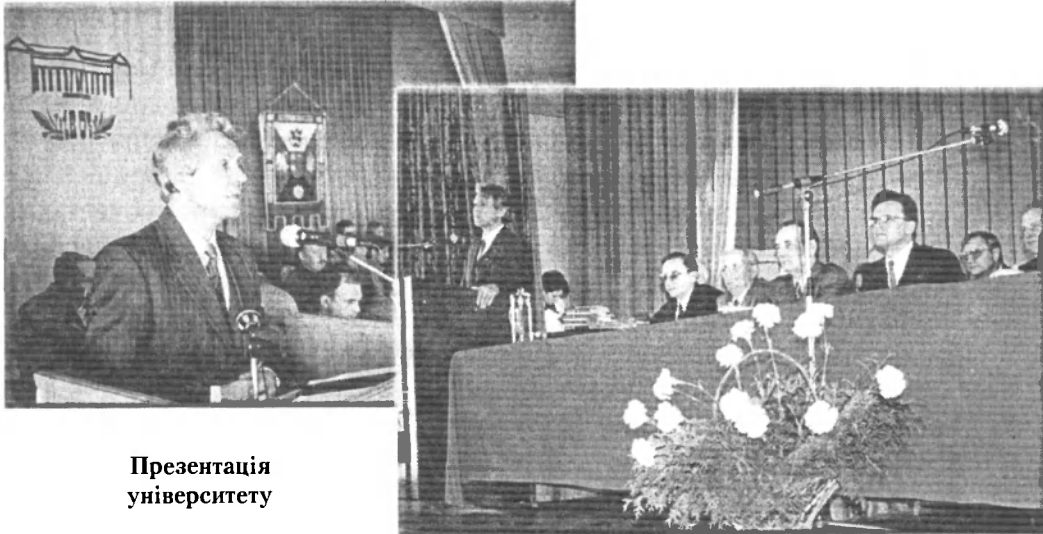
лені пропозиції відносно відкриття нових факультетів і кафедр, зміни в структурі деяких відділів. Ці пропозиції були затверджені міністром освіти України М.З.Згуровським від 8.10.1998 р. № 355 і потім була прийнята низка наказів по університету: про створення історико-правознавчого та філологічного факультетів на базі історико-філологічного (№ 26/к від 2 листопада 1998 р.), про створення кафедр анатомії і валеології (№ 27/к від 2 листопада 1998р.), педагогічної майстерності (№ 28/к від 2 листопада 1998 р.), вищої математики, прикладної математики (№ 29/к від 2 листопада 1998 р.), історії України та правознавства, всесвітньої історії (№ 30/к від 2 листопада 1998 р.).

Деканом філологічного факультету з 1 січня 1999 р. був призначений доктор філологічних наук, професор Самойленко Г.В., а деканом історико-правознавчого – кандидат історичних наук, доцент Бойко О.Д.

4 листопада 1998 р. № 372 в Міністерстві освіти України було зареєстровано Статут Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя.

Символічно, що Постанова про відкриття Ніжинського педагогічного університету була підписана у день народження Ніжинської вищої школи – 4 вересня. Таким чином, відкрито нову яскраву сторінку в славній історії навчального закладу, яка зразу ж почала заповнюватися новими цікавими фактами його життєдіяльності.

Шлях до педагогічного університету позначений величезними здобутками всього викладацького, студентського та допоміжного персоналу. У своїй доповіді на урочистих зборах колективу з цієї нагоди перший ректор університету проф. В.П.Яковець сказав: “Тепер наш навчальний заклад продовжує свій подальший шлях в якості педаго-

**Презентація
університету**

гічного університету. Це величезне досягнення його нинішнього колективу, результати його багаторічної самовідданої праці. Це також і результат роботи наших попередників, які в усі часи, навіть найтяжчі, робили все для того, щоб зберегти цю перлину української освіти і культури, примножити кращі традиції Ніжинської вищої школи, започатковані ще з найдавніших часів. Ми завдячуємо цим досягненням і попереднім керівникам вузу – М.І.Поводу, який доклав багато зусиль для відродження Ніжинського педінституту в тяжкий повоєнний час, Б.М.Горбачу, під керівництвом якого побудований новий корпус, гуртожиток і їдальня, а особливо академіку Ф.С.Арвату, за часів керівництва якого була значно поліпшена матеріально-технічна база вузу, сформовано потужний професорсько-викладацький склад і новими барвами засяяли кращі культурно-просвітницькі традиції Гоголівського вузу”.

6 листопада 1998 р. відбулася презентація Ніжинського педагогічного університету ім.Миколи Гоголя, на якій були присутні заступник міністра освіти В.П.Бабак, представники Чернігівської обласної Ніжинської районної та міської державної адміністрації, чисельні гості. Відбулося гарне свято. Звучали привітання, лилися чарівні мелодії українських пісень та музичної класики, чулися голоси поетичної молоді та представників старшого покоління. Надійшло багато привітань. Ректор Гродненського університету ім. Янки Купали професор С.А.Маскевич телеграфував: “Примите от гродненских коллег искренние и сердечные поздравления по случаю преобразования Нежинского

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

педагогического института в государственный педагогический университет Николая Гоголя.

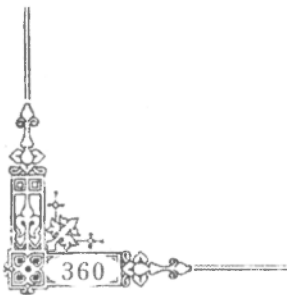
Ваш вуз, известный как старейшая alma mater для многих выдающихся представителей науки и культуры, в том числе и сынов белорусского народа Е.Ф.Карского и Ф.Богушевича, давно уже по многим параметрам соответствовал университетскому статусу.

Желаем Вам и Вашему коллективу творческих высот, процветания, новых славных имен в науке и культуре на благо украинского народа и всего человечества”.

Свято є свято, а після нього наступають трудові будні, які закликають до праці, бо треба підтвердити те, що обіцяно на святі.

Прошло з того осіннього дня небагато часу, а колектив продовжував наполегливо працювати. То ж не випадково, що перший заступник міністра освіти В.П.Андрущенко на засіданні колегії підкреслив: “Деякими педагогічними вузами ми сьогодні справедливо пишаємося. Це, зокрема Харківський державний педагогічний університет ім.Григорія Сковороди, Національний педагогічний університет ім.Михайла Драгоманова, Ніжинський педагогічний університет ім.Миколи Гоголя”.

Яким же був Ніжинський педагогічний університет протягом 1998–2004 років, що було зроблено за ці роки у навчальному закладі? Відповіді на ці та багато інших питань – у наступному розділі книги.

**ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені Миколи Гоголя
(1998–2004)**

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Станом на 1.09.1998 р. в університеті навчалось 4153 студенти, з них – 2712 на стаціонарі і 1441 – на заочній формі навчання. По факультетах це виглядає так: історико-філологічний – 1826 студ. (985 стац. і 841 заоч.), природничо-географічний – 1009 (611 стац, 393 заоч.), іноземних мов – 615 студ. (490 стац. і 125 заоч.), фізико-математичний – 484 студ. (448 стац. і 36 заоч.), музично-педагогічний – 219 студ. (178 стац. і 41 заоч.) З кожним роком кількість студентів-випускників денної та заочної форми навчання збільшувалася: 1998 р. – 445/162; 2001 р. – 475/313; 2002 р. – 496/442; 2003 р. – 480/577.

Після урочистого засідання, присвяченого 125-річчю філологічного факультету. 2000 р.

Навчальний процес забезпечували 5 (з лютого 1999 р. – 6) факультетів, 24 кафедри, у складі яких було 278 науково-педагогічних працівників (з них – 13 професорів, що становить 4, 8 % від штатного складу викладачів, 142 кандидати наук, доценти – 52, 9%). Навчально-допоміжний, адміністративний і технічний персонал нараховував 390 осіб. Для порівняння: у 1995 р. кількість докторів та кандидатів складала 39, 7%, 1996 – 46, 8%, 1997р. – 54, 9%, у 1998 р. – до 55,9%. Збільшується кількість тих, хто захищається. Так, у 1996 р. кандидатські дисертації захистили 11 викладачів, у 1997 – 7, у 1998 – теж 7.

У 1999–2000 навчальному році працювало вже 295 викладачів. З них понад 150 мали наукові ступені та вчені звання (9 докторів наук, професорів і 141 кандидатів наук), що складало 51,0%. Поступово збільшувалась і кількість тих, хто захищав докторські дисертації: (І.Д.Якушик (1998), О.Г.Астаф'єв (1999), О.Г.Мордвінов, О.В.Мельничук (2001), О.Д.Бойко П.В.Михед (2003). У 2003 році звання професора було присвоєно Є.І.Коваленко.

Відбулися істотні зміни в кількісному і якісному складі кафедр інституту. Серед професорсько-викладацького складу – дійсний член АПН України Ф.С.Арват, заслужений працівник народної освіти В.П.Яковець, член-кореспондент екологічної академії – І.Д.Якушик, заслужений діяч науки і техніки проф. І.В.Марисова, заслужений працівник народної освіти П.М.Никоненко, лауреат премії ім.М.Коцюбинського, почесний громадянин м.Ніжина Г.В.Самойленко, заслужений працівник культури Н.Д.Даньшина, заслужені артисти України В.Г.Дорохін і М.О.Шумський, лауреат премії ім. Б.Грінченка, професор О.Г.Астаф'єв, професори Н.М.Арват, О.Д.Бойко З.В.Кирилюк, Є.І.Коваленко, О.Г.Ковальчук, Т.П.Маєвська, О.В.Мельничук, П.В.Михед, О.Г.Мордвінов, Л.І.Рековець, О.Я.Ростовський та інші. 60 викладачів нагороджені нагрудним знаком “Відмінник народної освіти України”.

Багато молоді навчалось в аспірантурі різних установ та у власній аспірантурі з загальної педагогіки та історії педагогіки, української мови, диференціальних рівнянь, теорії та історії культури, російської літератури.

Зі зміною статусу Ніжинський університет не змінив профілю підготовки спеціалістів. Він залишився педагогічним. А тому його основне спрямування – це підготовка висококваліфікованих кадрів для системи освіти України. З кожним роком збільшувався контингент студентів. Так, у 2000 році в університеті уже навчалось понад 5020 студентів, з яких 2269, тобто 45%, склали студенти-контрактники, а у 2002 р. – 8250 студентів, з них 5878, тобто 71,2% – на умовах оплати навчання. Станом на 1 січня 2004 р. загальний контингент студентів університету складав 8608 осіб, з яких 2305 навчалися за держзамовленням (2023 – на стаціонарі, 282 – заочно) і 6303 – за контрактом (1402 – на стаціонарі, 4901 – заочно). Це те нове, що з'явилося в житті вищої школи. Збільшення студентів-заочників змушувало колектив університету шукати нові форми роботи з ними, удосконалювати методику співпраці.

Згідно з Положенням про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту), затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 65 від 20 січня 1998 р. та відповідних рішень Міністерства освіти розроблено й апробовано університетські навчальні плани і програми

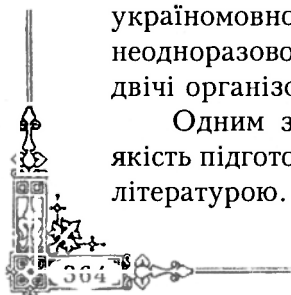
підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями “спеціаліст” та “магістр”. Вони враховують все те краще, що було у педагогічному інституті, а також самобутність навчального закладу нового типу – педагогічного університету.

Велика увага приділялася науково-методичному та матеріально-технічному забезпеченню викладання фахових дисциплін, які були введені у зв'язку з відкриттям педагогічного університету: “правознавство”, “економіка”, “французька мова”, “соціальна педагогіка”, “практична психологія” тощо. Ці нові спеціальності, а також спеціалізації приєднувалися до основних, наприклад: “українська мова і література та практична психологія”, “українська мова і література та англійська мова”, “українська мова і література, англійська мова” (за скороченим терміном навчання на базі педучилищ), “російська мова і література та англійська мова”, “історія і основи правознавства”, “географія і основи економіки”, “математика та основи економіки”, “соціальна педагогіка та практична психологія”. Значно розширено прийом і на заочне відділення, де відкрито нові спеціальності: “англійська мова”, “німецька мова”, “музика”, “географія”, “хімія”, “математика та основи економіки”, “соціальна педагогіка та практична психологія, а з метою залучення до заочного навчання жителів віддалених регіонів у 1999 р. створено навчально-методичний центр у м.Новгороді-Сіверському, а у 2001 р. – Прилуках.

В основу нових навчальних планів покладено комплексну цільову програму “Вчитель” та “Концепцію розвитку педагогічної освіти в Україні”, затверджену Колегією Міністерства освіти. У них урахувались основні вимоги концепції та багаторічний досвід навчального закладу у підготовці педагогів. Перш за все зверталась увага на фундаментальну та психолого-педагогічну підготовку студентів. Були введені нові предмети: “сучасні педагогічні технології”, “порівняльна педагогіка”, “історія психології”. Недоліком нових планів є їх переважаність великою кількістю різних предметів, які вводилися Міністерством освіти та науки як обов'язкові не за логікою підвищення фахової підготовки вчителя, а за громадсько-соціальними подіями, які відбувались у країні.

На початку 2000 р. в університеті був завершений повний перехід на викладання всіх предметів державною мовою та запровадження україномовного режиму у всіх сферах його діяльності. Це питання неодноразово заслуховувалося на засіданні вченої ради університету, двічі організовувались спеціальні курси з вивчення української мови.

Одним з найважливіших питань, від вирішення яких залежить якість підготовки студентів, є їх забезпеченість навчальною та науковою літературою. Протягом 1996–2000 рр. було закуплено понад 42 тис.

книг 10 тис. найменувань, підписувалася значна кількість періодичних видань.

В університеті сформувався потужний арсенал навчально-методичної літератури, підготовленої і виданої зусиллями багатьох викладачів усіх факультетів. Лабораторії університету істотно поповнилися сучасним обладнанням та комп'ютерною технікою.

Успішно вирішувалося завдання створення замкненої комп'ютерної мережі всього університету, а також широкого використання в навчальному та науковому процесі інформаційної мережі "Internet".

Продукція редакційно-видавничого комплексу

Редакційно-видавничий комплекс в нових умовах забезпечив видання навчальної та наукової літератури, підготовленої на кафедрах університету (завідувач М.М.Лисенко). Щорічно тут видавалося понад 50 найменувань навчальних посібників, текстів лекцій, підручників, монографій, авторами яких були науковці та викладачі університету. За 1996 – 2000 рр. власними силами надруковано 247 таких книг. Тут же видавалися і періодичні видання університету: "Наукові записки", збірники "Література та культура Полісся", "Гоголезнавчі студії", "Вісник студентського наукового товариства", "Проблеми формування сучасного вчителя у вищій педагогічній школі" та інші.

Педагогічний університет розташований у п'яти навчальних корпусах загальною площею 48 207 кв. м., має 4 студентські гуртожитки із загальною кількістю 1717 місць для проживання, гуртожиток для

Новий корпус університету

малосімейних викладачів і співробітників на 108 квартир, спортивно-оздоровчу базу на 150 місць для одночасного відпочинку, агробіологічну станцію із земельною ділянкою площею 5 га. Навчальні корпуси разом із студентськими гуртожитками, спортивними майданчиками і залами, бібліотекою, агробіостанцією, навчальною майстернею, студентською їдальню утворюють комплекс-містечко.

Матеріально-технічна база відповідає сучасним вимогам. На 6 факультетах діє фонд лекційних і спеціалізованих аудиторій, кабінетів, навчальних та науково-дослідних лабораторій, майстерень, оснащених сучасними технічними засобами.

В результаті активної науково-пошукової і творчої діяльності, яка велася на кафедрах і в науково-дослідних лабораторіях університету, розгалуженого співробітництва наукових колективів і окремих науковців зі спорідненими кафедрами інших вищих навчальних закладів та науковими установами України й зарубіжжя в університеті сформувалися наукові напрямки і школи, які здобули визнання й заслужений авторитет у вітчизняних наукових колах та за рубежом. До таких, зокрема, слід віднести напрямки наукових досліджень, які проводяться на кафедрах під керівництвом учених університету.

Важливим і перспективним науковим напрямом, який сформувався на кафедрі педагогіки, є дослідження розвитку педагогічної науки в Україні, відтворення історичних сторінок, пов'язаних з діяльністю забутих або дискримінованих в умовах тоталітарного режиму всесвітньо-відомих педагогів, зокрема С.Русової, В.Винниченка, О.Музиченка, М.Демкова, О.Лавровського та ін. Доцент Є.І.Коваленко та канд.наук І.М.Пінчук підготували до видання "Вибрані педагогічні твори Софії Русової" у двох томах (К., 1997), захищено кандидатську дисертацію, присвячену педагогічній спадщині С.Русової (І.М.Пінчук, 1994 р.), у 1996 р. проведено науково-практичну конференцію "С.Русова і сучасна система народної освіти України", видано її матеріали.

Саме в цей період розкривається талант Євгенії Іванівни Коваленко (1940 р.), яка почала працювати у Ніжині з 1988 р. після Запорізького університету.

У Ніжинському університеті вона зарекомендувала себе не тільки досвідченим викладачем педагогіки, а й організатором, зумівши за

Кафедра педагогіки

короткий період завідуювання кафедрою педагогіки підняти її авторитет.

Разом із професором П.Н.Щербанем Є.І.Коваленко розробила проект Концепції національного виховання, який після схвалення Всеукраїнською педагогічною радою (червень 1994 р.) був опублікований і впроваджений у практику роботи навчально-виховних закладів України (1995 р.). Колектив кафедри під керівництвом Є.І.Коваленко розробив навчально-методичні рекомендації "Орієнтовний зміст виховання в національній школі" (1996 р.), видав посібник "Екологічне виховання учнів" (2003 р.). Велика увага приділялася також родинно-сімейному вихованню.

Є.І.Коваленко була ініціатором проведення 4 міжнародних конференцій, серед них – "Освіта і педагогічна наука в Україні і Польщі у XIX–XX ст." разом з Люблінським університетом ім.М.Кюрі-Скодовської (Польща). Вона брала активну участь у підготовці і проведенні Другої міжнародної конференції "Інновації у вищій школі" у співдружності з університетом штату Айова (США), на якій було більше 100 освітян з багатьох країн світу.

За визначні заслуги в галузі педагогіки Є.І.Коваленко у 2003 р. було присвоєно звання професора.

Є.І.Коваленко

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

О.Я.Ростовський

Перспективна наукова школа сформувалася і в галузі музичної освіти. Під керівництвом доктора педагогічних наук, професора Олександра Яковича Ростовського (1946) вивчаються методологічні і методичні проблеми музичної педагогіки, професійної підготовки майбутніх учителів музики. У дослідженнях беруть участь 12 викладачів музично-педагогічного факультету, 4 аспіранти, 3 пошукувачі, вчителі музики і студенти. Усі вони складають колектив лабораторії музичної освіти, яка працює на громадських засадах.

Найважливішим здобутком лабораторії музичної освіти є: розробка концепції музичного виховання школярів на основі української національної культури; підготовка шкільних програм із музики з поурочними методичними розробками для 1–4-х та 5–8-х класів, рекомендованих Міністерством освіти України для загальноосвітніх шкіл. Науковий керівник професор О.Я.Ростовський згідно з цими програмами підготував посібники та підручники для кожного класу.

Виступ фольклорного ансамблю філологічного факультету

В інституті сформувалася і набув розвитку досить потужний напрям історико-культурних досліджень та культурно-мистецького краєзнавства, який очолив доктор філологічних наук, професор Г.В.Самойленко. Ця проблематика охоплює різні аспекти історії культури, літератури та освіти Чернігівського Полісся, специфічного регіону України, що потребує комплексного вивчення. До здобуття Україною незалежності воно не проводи-

лося. З цією метою в складі історико-філологічного факультету створено кафедру історії культури та народознавства (проф. Г.В.Самойленко), яка стала науковим центром такого комплексного дослідження духовної

культури краю в історичному розвитку. Тут, по-перше, проводилося вивчення своєрідності побутування усної народної творчості в Новгород-Сіверському, Семенівському, Щорському та Городнянському районах Чернігівщини, які становлять так звану лімікровану (перехідну) зону, позначену впливом російсько-білоруських фольклорних компонентів. По-друге, Чернігівщина є частиною Полісся, де збереглися такі архаїчні культурні явища, які дозволяють на фольклорному та етнографічному матеріалі реконструювати найдавніші особливості східно-слов'янської культури. Третій аспект народнопоетичної культури Чернігівщини полягає в тому, що вона, на відміну від інших регіонів, зберігає і такі суто українські компоненти, як кобзарське мистецтво та обрядову українську поезію. В результаті експедиційних досліджень зібрано великий першоджерельний матеріал – близько 12 тисяч текстів різних фольклорних жанрів. На цьому матеріалі підготовлені фольклорно-етнографічні збірники “Обрядова поезія Чернігівщини”, “Фольклор Чернігівщини періоду Великої Вітчизняної війни”, “Весілля на Чернігівщині”, “Фольклорні жанри Чернігівщини” та ін. Інтенсивно працювали у цьому напрямку доценти А.М.Гулак, Ф.Т.Євсєєв, С.Б.Пономаревський, старший викладач П.М.Кобернюк. Доцент Пономаревський видав 3 збірки із серії “З Чернігівської скарбниці: Пісенне весілля Чернігівщини”, “Лексика народного танцю: Структурні особливості регіонального втілення” та ін.

Другий напрям дослідження кафедри історії культури – вивчення надзвичайно багатих і розгалужених літературно-мистецьких традицій Чернігівщини, з якою пов'язані визначні пам'ятки давньої літератури, у тому числі “Слово о полку Ігоревім”, діяльність цілої плеяди видатних представників української культури від найдавніших часів до сучасності. Основна увага дослідників зосереджена на осмисленні літературно-мистецького процесу Чернігівщини в загальнокультурному контексті України та висвітленні його з сучасних культурно-національних настанов.

На основі проведених досліджень проф. Г.В.Самойленко написав і видав книги: “Сторінки літературного життя Чернігівщини XII–XVIIIст.”, “Ніжинська філологічна школа. 1820-1990рр.”, “Вчені-філологи Ніжинської вищої школи”, “Марія Заньковецька і театральне життя Ніжина”, “Нариси культури Ніжина” (у 5-ти книгах у співавторстві з О.Г. та С.Г.Самойленками), “Ніжинська вища школа”, “Ніжинський драматичний театр ім. М.М.Коцюбинського”, “Громадсько-культурне та літературне життя Чернігова кінця XIX – поч. XX ст”, “Пилип Морачевський – поет, драматург, перекладач”, “Михайло Глінка і Україна” та інші.

З 1990 р. видається заснований професором Г.В.Самойленком періодичний науковий збірник “Література і культура Полісся” (вийшло

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

30 випусків), проведено ряд наукових конференцій міжнародного, всеукраїнського та регіонального рівнів, зокрема: "Літературні регіони Полісся та видатні його представники" (1991р.), "Марія Заньковецька як театральний та громадський діяч" (1994р., спільно з Київським музеєм М.Заньковецької та Київським інститутом театального мистецтва ім. І.Карпенка-Карого), "М.В.Гоголь і світова культура" (1994 р., спільно з НАН України та Українським міжнародним комітетом з питань науки і культури), "Ніжинська вища школа і проблеми розвитку освіти, науки, літератури" (1995 р.), "Історія та культура Лівобережжя України" (1996 р., спільно з НАН України та Інститутом українознавства.

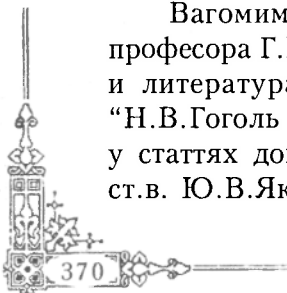
Проф. Г.В.Самойленко проводить екскурсію у музеї М.Гоголя

У 1996 р. на кафедрі історії культури, літератури та народознавства відкрита аспірантура із спеціальності 17.00.01 "Теорія та історія культури". Основна проблематика наукових досліджень аспірантів пов'язана з регіональним вивченням культури.

В останні два десятиліття Ніжинський інститут (університет) став одним із центрів у вивченні гоголівської спадщини, про що

свідчить більше 10 Міжнародних наукових конференцій і семінарів, вихід збірників наукових праць: "Гоголь и современность: Творческое наследие писателя в движении эпох" (К., 1983), "Наследие Гоголя и современность" (1988), "Творчество Н.В.Гоголя и современность" (1989), "Гоголь і світова культура" (1994). Схвальну оцінку вчителів і літературознавців отримав згаданий вище навчальний посібник "Изучение творчества Н.В.Гоголя в школе" (К., 1988).

Вагомим набутком гоголезнавства стала бібліографічна праця професора Г.В.Самойленка та доцента Є.М.Михальського "Н.В.Гоголь и литература народов СССР" (1984), а також колективна книга "Н.В.Гоголь и Нежин" (1989). Творчість М.В.Гоголя висвітлювалась у статтях доцентів Н.М.Жаркевич, Т.І.Агаєвої, Є.М.Михальського, ст.в. Ю.В.Якубіної, які були опубліковані у збірнику "Література та

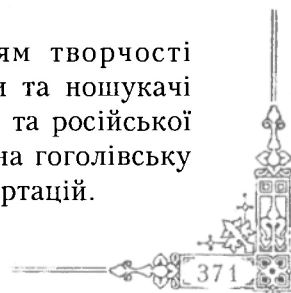
культура Полісся”, деякі випуски повністю присвячувалися спадщині письменника.

У 1995 році в інституті на базі кафедри світової літератури був створений Всеукраїнський Гоголівський науково-методичний центр (керівник – доцент П.В.Михед, із 2003 р. – проф. Г.В.Самойленко). Він мав на меті координацію зусиль вчених України, Росії, Білорусії у вивченні творчості М.В.Гоголя. Центр проводив і проводить раз на два роки Міжнародні наукові семінари та конференції, видавав періодичний збірник праць “Гоголезнавчі студії” (відповідальний редактор П.В.Михед, вийшло 11 випусків). Крім того, була продовжена лінія бібліографічних досліджень. Побачила світ праця “Ніжинська Гоголіана” (1979–2000), яка засвідчила великий потенціал ніжинських учених (за останні два десятиліття надрукована 371 праця). Співробітники центру підготували “Анотований бібліографічний покажчик довідників гоголівської бібліографії” (спільно з Національною науковою бібліотекою ім. В.Вернадського). Керівник центру П.В.Михед у 2002 р. захистив докторську дисертацію та опублікував монографічні дослідження, присвячені М.Гоголю: “Крізь призму бароко” (2002), “Пізній Гоголь і бароко: українсько-російський контекст” (2002), які були високо оцінені літературною громадкістю. У 2003 р. П.В.Михед перейшов працювати в Інститут літератури НАН України.

П.В.Михед

В руслі проблематики, пов’язаної з вивченням творчості М.В.Гоголя, проводили наукові дослідження аспіранти та науковці кафедр світової літератури (зав. каф. доц. П.В.Михед) та російської мови (зав. каф. проф. Н.М.Арват). Членами кафедри на гоголівську тематику захищено 1 докторську і 8 кандидатських дисертацій.

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Останнім часом у галузі гоголезнавства вийшли праці ніжинців: “Летопись жизни и творчества Николая Гоголя нежинского периода” (2002, упорядники Н.М.Жаркевич, Ю.В.Якубина, З.В.Кирилюк), “Гоголь: буття і страх” (2002) О.Ковальчука, “Нежин – город юности Гоголя (2002) Г.Самойленка та інші.

Гоголівський науково-методичний центр об’єднує і молодих вчених України, які пов’язали свої наукові пошуки з творчістю М.В.Гоголя, запрошує їх на наукові семінари й консультації.

**Викладачі кафедри світової літератури та історії культури
(зав. кафедри проф. Г.В.Самойленко)**

Усе це дає підстави говорити про формування на філологічному факультеті літературознавчої наукової школи, здобутки якої відомі у світі, а Гоголівський науковий центр став одним із координаторів вивчення творчої спадщини М.В.Гоголя в міжнародному масштабі.

На кафедрі української літератури під керівництвом її завідувача професора О.Г.Ковальчука (1947) чітко визначилися два напрями наукових досліджень, які мають важливе науково-методичне та практичне значення: український роман (теорія та історія жанру) і література та літературознавча наука української діаспори.

У 1992 р. О.Г.Ковальчуком захищено докторську дисертацію “Еволюція роману в контексті стильового розвитку української повоєнної

прози 40-х – 70-х рр.”. У ній запропоновано нову методику дослідження, яка базується на аксіологічних началах. З’явився навчальний посібник “Український повоєнний роман (проблеми жанрового розвитку)” (К., 1992), який поряд з кількома іншими книгами означав початок нового етапу в українському літературознавстві. Книга ніжинського дослідника визнана одним із вагомих набутків сучасного українського літературознавства. Відзначений критикою і шкільний підручник “Українська література” для 11 класу, написаний у 2003 р. у співавторстві.

О.Г.Ковальчук

Протягом 1994–2001 рр. кафедрою української літератури видано 10 книг і брошур, присвячених висвітленню літературного процесу в українській діаспорі, зокрема: “Поети” Нью-Йоркської групи” (1995), “Нарис життя і творчість І.Качуровського” (1995), “Петро Одарченко (літературний портрет)” (1994) та ін. Автор цих робіт – доцент О.Г.Астаф’єв.

**Викладачі кафедри української літератури
(зав. кафедри проф. О.Г.Ковальчук)**

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Ним же опубліковано кілька десятків статей з даної проблематики. Це дає право виділити її в окремий літературознавчий тематичний напрямок.

Доцент О.Г.Астаф'єв підготував і захистив у 1999 р. докторську дисертацію на тему "Лірика української діаспори: еволюція стильових систем" та видав відповідну монографію. З його від'їздом до Києва ця тема більше не розробляється членами кафедри української літератури.

2002 р. на цій же кафедрі була затверджена тема, пов'язана з творчістю В.Винниченка. Науковці проводять конференції, видають "Винниченкознавчі зошити".

Два науково-дослідницькі напрями сформувалися під керівництвом завідувачки кафедри російської мови, професора Н.М.Арват: функціонально-семантичний підхід у вивченні мови та вивчення мови і стилю творів М.В.Гоголя. Обидва напрями відбивають актуальні проблеми у розвитку мовознавства та мають проєкцію на викладання російської мови у вищій школі. У руслі цих досліджень на кафедрі

**Викладачі кафедри російської мови
(зав. кафедри проф. Н.М.Арват)**

захищені три кандидатські дисертації (Н.О.Бондар, Т.І.Крига, В.О.Сидоренко), працюють спецсемінари та читаються спецкурси для студентів, створені методичні посібники зі спецкурсів і спецсемінарів

Широкого визнання наукової громадськості здобули результати наукових досліджень, які проводили на кафедрі зоології та анатомії під керівництвом професора І.В.Марисової з проблеми "Фауна і екологія

птахів України”. Нею та її учнями досліджувалася орнітофауна Чернігівського регіону, сучасний стан орнітофауни певних регіонів України, чисельність окремих видів та її динаміка, фенологія міграцій птахів, біологія розмноження різних видів, історія формування сучасних видів і орнітоценозів, біологія рідкісних птахів тощо.

З ініціативи професора І.В.Марисової вже багато років ведеться регулярний моніторинг стану популяцій рідкісних видів птахів на Чернігівщині. З цією метою періодично проводилися відповідні конкурси та інші масові акції. Це дозволяло здійснювати науково обґрунтовані природоохоронні заходи, зокрема по створенню орнітологічних заповідників і заказників, регламентованій охороні певних угідь тощо.

Все це знаходило відображення у наукових роботах викладачів і студентів, а також в авторських свідоцтвах, призових місцях на конкурсах й олімпіадах. Професор І.В.Марисова в 1996 році обрана почесним членом Західного відділення Українського орнітологічного товариства.

Визнані науковою громадськістю дослідження П.М.Шешурака, автора понад 130 праць в галузі фауністики комах та ссавців, а також

Проф. І.В.Марисова на заняттях з зоології

Студенти-біологи на польовій практиці

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

охорони тваринного світу. Довідникові праці, написані самостійно та у співавторстві з працівниками Інституту зоології, а також виступи на з'їздах Українського ентомологічного товариства, міжнародних конференціях засвідчили високий рівень його наукових пошуків.

Заслуговує на увагу і доробок Г.М.Лисенка в галузі фітоценології, популяції рослин з точки зору екології, генетики та еволюції.

Члени кафедри географії (зав. кафедри доц. М.О.Барановський) досліджують регіональні особливості природи та господарського розвитку Чернігівської області, оцінюють геоморфологічні умови для раціональної організації території, дають медико-географічну характеристику поширенню захворюваності населення, синоптико-морфологічні особливості районів видобутку нафти і газу, вивчають літогенні основи ландшафтів з допомогою морфометричного методу тощо. Кафедрою підготовлені відповідні посібники.

Викладачі кафедри географії (зав. кафедри доц. М.О.Барановський)

Один із перспективних напрямів сучасної математичної науки розробляється на кафедрі математики під керівництвом доктора фізико-математичних наук, професора В.П.Яковця – “Асимптотичне інтегрування сингулярно збурених диференціальних рівнянь”.

Цей напрямок математичних досліджень передбачає розробку методів побудови наближених розв'язків диференціальних рівнянь, які містять малий параметр. Такими рівняннями описуються різноманітні фізичні процеси, на перебіг яких часто досить суттєво впливають “малі” збурюючі фактори, що призводять до появи малих параметрів у відповідних математичних моделях. Зародившись ще в першій половині

XIX ст. у роботах Штурма, Ліувілля, Пуанкаре, асимптотичні методи інтенсивно розвиваються і в наш час.

Напрямок досліджень, який розробляється в Ніжинському педінституті, тісно пов'язаний зі всесвітньо відомими школами М.М.Крилова, М.М.Боголюбова, Ю.О.Митропольського, А.М.Самойленка (Інститут математики НАН України), А.М.Тихонова, А.Б.Васильєвої (Московський університет), С.Ф.Фещенка, М.І.Шкіля (Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова) та іншими.

У роботах професора В.П.Яковця започатковані нові підходи в теорії асимптотичного інтегрування вироджених систем диференціальних рівнянь, які ґрунтуються на використанні методів збурень лінійних операторів і методу діаграм Ньютона. Застосування цих підходів дозволило йому розробити цілісну теорію асимптотичного інтегрування вироджених

Проф. В.П.Яковець

сингулярно збурених лінійних систем диференціальних рівнянь, яка узагальнила теоретичні розробки багатьох інших авторів і в значній мірі завершила великий етап досліджень, присвячених цій проблемі. Про інтенсивну роботу дослідника свідчить і його остання праця "Лінійні системи диференціальних рівнянь з виродженнями".

У даний час професором В.П.Яковцем проводиться активна дослідницька робота щодо розвитку розробленої ним теорії, її застосування до розв'язання конкретних задач та узагальнення на інші класи систем. Отримано ряд нових важливих результатів. Їх визнанням стало присудження професорові В.П.Яковцю премії НАН України ім.М.Остроградського за визначні роботи в галузі математики.

У 2004 році проведено асимптотичний аналіз загального розв'язку виродженої лінійної системи з іррегулярною особливою точкою. Виведено відповідне рівняння розгалуження та проведено його аналіз з використанням методу діаграм Ньютона. Ці результати сприятимуть подальшому розвитку загальної теорії сингулярних збурень. Вони

впроваджуються при проведенні наукових досліджень в Інституті математики НАНУ, Київському національному університеті ім.Тараса Шевченка та інших наукових установах і навчальних закладах.

Крім цього, проф. В.П.Яковець приділяє увагу підготовці посібників з геометрії. Протягом 2003–2004 років видано 5 книг.

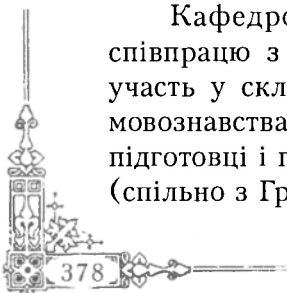
Вищеназвані наукові напрямки, які були започатковані ще в інституті й розвинуті у педуніверситеті, дали можливість вийти на тісні наукові та науково-методичні контакти з вищими навчальними закладами та науковими установами України і зарубіжних країн – Росії, Білорусі, Німеччини, Польщі, США, Словаччини та інших.

Університет значно розширив і зміцнив свої зв'язки і пріоритетне співробітництво з провідними університетами та науково-дослідними інститутами НАН України і АПН України. Активізувався обмін науковою і методичною інформацією, науковими доробками. Спільними зусиллями проводяться міжнародні та всеукраїнські конференції і семінари.

Створення університету сприяло розширенню й активізації міжнародного співробітництва його факультетів і кафедр.

Так, кафедра хімії на базі Кубанського аграрного університету провела польові випробування металокомплексних сполук як рістрегулюючих добавок до мінеральних добрив, а кафедра фізики спільно з кафедрою напівпровідників Московського університету ім.М.Ломоносова досліджувала катодолюмінесценції кристалів твердих розчинів, що ефективно випромінюють у видимій області спектра. Кафедра економічної теорії та політології проводила наукові розвідки спільно з ученими філософського факультету в м. Пряшеві та музеєм українсько-румунської культури у м.Свиднику (Словаччина). Кафедра історії культури та народознавства спільно з українсько-американським фондом "Сейбр-Світло" реалізовувала програму обміну інформацією, науковою літературою, у тому числі власними науковими працями, підтримувала активні наукові зв'язки з вченими університетів і педагогічних вузів ближнього зарубіжжя. Кафедри факультету іноземних мов широко використовували результати своїх міжнародних контактів при підготовці нових навчальних посібників та методрозробок для вивчення англійської і німецької мов. Було багато й інших прикладів ефективного міжнародного співробітництва.

Кафедрою російської мови укладені договори про наукову співпрацю з колективом Гродненського університету (Беларусь) та участь у складанні Міжнародного асоціативного словника (Інститут мовознавства Російської АН, Москва). Проведена велика робота по підготовці і проведенню Міжнародної конференції "Карські читання" (спільно з Гродненським університетом).

Основні форми міжнародного співробітництва: запрошення провідних викладачів зарубіжних вищих навчальних закладів для проведення навчальних занять, обміну досвідом організації та методичного забезпечення навчального процесу, наукової роботи студентів і викладачів, аспірантів у провідних зарубіжних навчальних і наукових центрах, участь у міжнародних конференціях, що проводяться в Україні і за її межами, проведення спільних наукових досліджень. Ряд німецьких та американських навчальних закладів у ході спільних програм надали університету допомогу у придбанні оргтехніки, навчальних посібників, іншої навчальної та художньої літератури, що сприяло активізації науково-методичної роботи, зокрема на кафедрах факультету іноземних мов та в університеті в цілому.

Великі перспективи щодо розширення міжнародних зв'язків відкрилися у зв'язку зі створенням в університеті Центру гуманітарної співпраці з українською діаспорою (постанова Кабінету Міністрів України № 417 від 13 грудня 1999 р.) Затверджено і його керівника –

доктора філологічних наук, професора О.Г.Астаф'єва. Створення цього Центру саме в Ніжинському університеті є визнанням його на рівні Уряду як одного з найавторитетніших вищих педагогічних навчальних закладів України. З 2003 р. цей центр очолює кандидат філологічних наук, доцент С.Б.Пономаревський, який зумів розширити зв'язки університету з громадсько-культурними та освітніми

**Осип Зінкевич, голова видавництва "Смолоскип",
Надія Зінкевич, член редколегії "Смолоскипа" (США),
Марія Фішер-Слиж, член правління товариства "Приятелі
України" (Канада) з директором Центру міжнародної
співпраці з українською діаспорою С.Б.Пономаревським**

організаціями й товариствами багатьох країн, де наявні осередки компактного проживання етнічних українців. Центр видає газету "Український дім" та альманах "Український вимір", де друкуються статті й матеріали з України і діаспори, проводиться конференції, здійснює експедиції у різні країни, досліджує характер побутування українців у регіонах.

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Активно працювали викладачі щодо написання і видання навчальних навчальних і методичних посібників. Помітним явищем став вихід у світ підручника з органічної хімії, укладеного доцентами Н.І.Лукашовою та С.М.Лукашовим, який зразу ж був перекладений російською, румунською, польською та угорською мовами і за яким нині навчаються всі учні середніх шкіл України. Заслужують на увагу навчальні посібники “Металокомплексні сполуки – диригенти фотосинтезу” та “Вивчення загальної хімії за модульно-рейтинговою системою”, написані доцентами В.В.Суховєєвим і Г.Г.Сенченко. Багато зробили у навчально-методичному напрямку члени кафедри української мови доценти Н.І.Бойко, В.М.Бойко, Л.Б.Давиденко, Г.М.Вакуленко, В.М.Бережняк, ст.в. В.М.Пащенко, М.А.Ілляшенко, які підготували декілька навчальних посібників із сучасної української мови.

Викладачі факультету іноземних мов, протягом 1998 р. видали 7 навчальних посібників загальним тиражем 30,6 др. аркушів. На цьому факультеті вже повністю забезпечено власними україномовними навчальними посібниками навчальний процес на I-II курсах і проводиться активна робота по забезпеченню відповідними матеріалами студентів старших курсів та заочників.

Професор Олександр Дмитрович Бойко написав 6 навчальних посібників (загальним об'ємом 81, 5 др. арк.) з історії України (“Історія України у ХХ ст. 20–90 роки” (1994), “Україна 1991–1995 рр.: тіні минулого чи контури майбутнього” (1996 р.), “Історія України: Запитання і відповіді” (1997 р.) та ін.). Підручник “Новітня історія України” у

Викладачі кафедри української мови (зав. кафедри Н.І.Бойко)

1997 р. був виданий чеською мовою у Брно. Саме в Ніжині розкрився талант О. Д. Бойка як дослідника історії сучасної України. У 2003 р. він захистив докторську дисертацію на тему “Системно-політична трансформація в Україні (квітень 1985 – серпень 1991 рр.): Історико-політологічний аналіз”.

У 2004 р. перейшов працювати до Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Кафедра історії України видала два посібники “Ніжин і Ніжинщина” (1994, 1997) під редакцією доцента Є. М. Страшко.

Над проблемами загальної та вікової психології успішно працює кафедра психології, яку довгий час

О. Д. Бойко

Викладачі кафедри історії України і правознавства (зав. кафедри доц. Страшко Є. М.)

**Викладачі кафедри
всесвітньої історії (зав.
кафедри доц.
Самойленко О. Г.)**

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

очолювала доцент М.Д.Бойправ, а нині доцент О.П.Щотка. Викладачі кафедри багато уваги приділяють написанню методичних посібників.

Викладачі кафедри психології на відпочинку (зав. кафедри доц. О.П.Щотка)

За 1996–2000 роки викладачами та аспірантами інституту опубліковано 1102 одиниці наукової продукції, у тому числі, 10 монографій, 3 підручники, 50 навчальних посібників. Інститут видає “Наукові записки” й періодичний збірник наукових праць “Література та культура Полісся”, які включені до переліку видань ВАК України, публікації яких ураховують при захисті дисертації. В інституті видається “Вісник студентського наукового товариства”, діє система роботи з обдарованими дітьми.

Позитивною в цілому є тенденція росту науково-педагогічних кадрів. З 1998 по 2003 рр. викладачами інституту захищено шість докторських і 43 кандидатських дисертацій. Якщо у 1995 р. фахівці з науковими ступенями і вченими званнями склали 39,7% від штатного складу викладачів, то у 1998 р. – 57,7%, а у 2003 р. – 45,8%.

В університеті діє своя аспірантура, в якій ведеться підготовка з 6 спеціальностей (“українська мова”, “теорія та історія культури”, “російська література”, “педагогіка”, “диференційні рівняння”, “зоологія”).

Пошуки перспектив розвитку університету сприяли відкриттю нових спеціальностей і спеціалізацій, кафедр і факультетів. У 2003 р. із

Викладачі кафедри
соціальної педагогіки
(зав. кафедри доц.
Н.М.Суховеева) (справа)

Викладачі кафедри
практичної психології
(зав. кафедри доц.
М.В.Папуча)

відділення історичного факультету був сформований новий факультет – соціально-гуманітарний, який очолила ентузіаст своєї справи доцент Конончук Антоніна Іванівна, яка багато зробила для його утвердження. Створені на факультеті нові кафедри: соціальної педагогіки (зав. каф. доцент Н.М.Суховеева) та практичної психології (зав. каф. доц. М.В.Папуча).

Важливим аспектом професійної підготовки майбутніх учителів є поєднання в єдиному процесі завдань їх навчання й виховання, формування особистості педагога – громадянина, гуманіста, широко ґрунтованого інтелігента. Це завдання реалізовувалося в інституті через навчальний процес і систему позанавчальних заходів.

У результаті соціологічних досліджень, проведених у студентському колективі, а також виходячи з практичного досвіду останніх років, ректорат дійшов висновку про неефективність і віджилість тільки масових заорганізованих форм виховної роботи зі студентами у позанавчальний час. Підтримувалися й розвивалися лише ті форми,

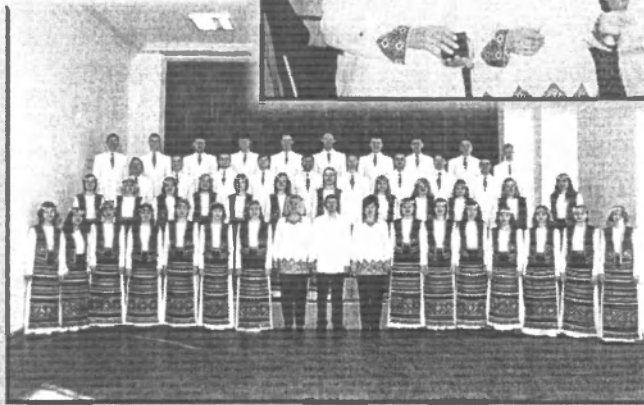
НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Письменники-випускники інституту В.Мордань, Є.Гуцало, Л.Горлач, О.Ющенко після зустрічі зі студентами та викладачами

комплекс освітньо-культурних осередків, куди входять 6 музеїв (історії інституту, М.В.Гоголя, рідкісної книги, геологомінералогічний, зоологічний, ботанічний),

Хор "Світич" та його керівники Людмила Шумська і Людмила Костенко

які викликали зацікавленість у студентів і сприяли їх творчій ініціативі та громадській активності.

Ніжинський державний педагогічний університет ім.М.В.Гоголя відомий своїми багатими освітньо-культурними і мистецькими традиціями, які активно використовуються у виховному процесі. Тут створено

картинна галерея, аудиторії-музеї філологічного та фізикоматематичного факультетів. З експозицій цього комплексу постає не лише історія університету, а й важливі сторінки історії становлення і розвитку культури та освіти в Україні, на Чернігівщині.

У січні 1998 р. були відкриті меморіальні дошки письменникам-випускникам інституту Ю.О.Збанацькому та Є.П.Гуцалу.

Зріс рівень проведення загальноінститутських культурно-масових заходів. На належному естетичному рівні проведено свято знань, фестиваль "Благословенна будь, народна пісню", конкурси "Ну-мо, першокурсники!", "Брейн-ринг", КВК, тиждень визволення міста від німецько-фашистських загарбників тощо.

Команда викладачів і співробітників
“Бывшие”

“СВ-girls”

“Уездный город N...”

Команди КВК
різних часів

В університеті створені й активно діють аматорські художні колективи, зокрема ушавлений хор “Світич” під керівництвом заслужених діячів мистецтв Л.В.Шумської та Л.В.Костенко, переможець багаточисельних міжнародних фестивалів хорових колективів, який відзначається високою майстерністю хорового співу і культурою виконаних музичних творів.

З успіхом виступав на сценах України оркестр народних інструментів під керівництвом заслуженого артиста України М.О.Шумського та танцювальний колектив інституту під керівництвом ст.викладача

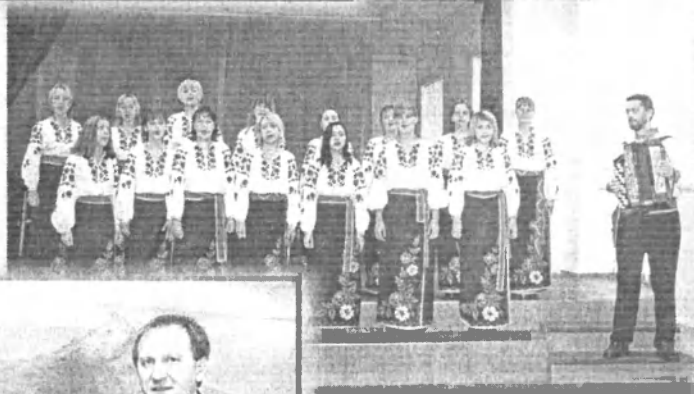

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

**Вокальний дует у складі
В.І.Коробки, А.Б.Хоменко,
концертмейстер Г.Г.Брюзгіна**

**Ансамбль народних
інструментів. Керівник
М.Шумський**

**Ансамбль філологічного
факультету "Калинонька".
Керівник В.Полянський**

**Дует баяністів – М.Шумський
і В.Дорохін**

І.В.Сірякової. А команда КВК інституту (керівник Н.С.Щербань) була неодноразово призером України, зокрема “Приморський бульвар” (м.Одеса).

Радує своєю чудовою віртуозністю дует баяністів у складі заслужених артистів України доцентів В.Г.Дорохіна та М.О.Шумського та високою вокальною майстерністю дует В.І.Коробки і А.Б.Хоменко (концертмейстер Г.Г.Брюзгіна), чий спів чарує не тільки своєю мелодійністю, задушевністю. Завжди з інтересом глядачі сприймається виступ Н.В.Крутько.

Відзначаючи творчу роботу викладачів музичного факультету, їх майстерність, не можна не згадати і великого ентузіаста своєї справи, чудового фотохудожника, чії фотографії хвилюють, чарують, збуджують до прекрасного, не залишають байдужим будь-яку аудиторію, – доцента кафедри педагогіки Т.Д.Пінчук, яка більше 50 років працює в Ніжинському інституті – університеті, видала десятки книжок і серед них фотоальбоми “Про Ніжинський педагогічний – з любов’ю” (1997), “Білим лебедем звать...” (2003). Її фотографії можна зустріти в багатьох виданнях про Ніжин. Вона любить природу і створює чудові краєвиди. Її роботи неодноразово відзначалися на всеукраїнських і міжнародних конкурсах.

Систематично працюють і користуються успіхом у студентів клуби “Ліра” (кер. О.Г.Гроздовська), “Російської словесності” (кер. Л.І.Гетман), Українська театральна студія при кафедрі історії культури (кер. актриса театру ім.М.Коцюбинського Т.В.Коршикова та ст.в. П.М.Кобернюк), клуб “Меридіан” (кер. І.В.Марисова). Цікавою і змістовною стала інститутська газета “Альма-матер”, яка почала виходити ще з 18 жовтня 1992 року (редактори О.І.Безпальний, Т.О.Сидоренко, Н.Ландар).

Система виховання студентської молоді (відповідальний проректор доц. С.В.Зінченко) в університеті носила комплексний, багатоаспектний характер і мала на меті формування у майбутніх студентів відповідних учителів-інтелігенту професійних, морально-етичних та громадських якостей.

Т.Д.Пінчук

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

В університеті почесні гості: Прем'єр-міністр України (майбутній президент) Віктор Ющенко, космонавт Леонід Каденюк

Авторитет Ніжинського педагогічного університету зростає з кожним роком не лише завдяки тому, що він один з найстаріших і відомих навчальних закладів, а насамперед тому, що мав своє самобутнє обличчя, тут сформувався працездатний, згуртований колектив викладачів і співробітників, які шанують закладені попередниками традиції і багато роблять для того, щоб ці традиції розвивалися й збагачувалися.

За роки після створення педагогічного університету дедалі набуває вагомості його авторитет як багатопрофільного навчального і наукового комплексу, який забезпечує ґрунтовну підготовку фахової освіти і сприяє розвитку науково-дослідної та методичної діяльності в закладах освіти свого регіону.

УНІВЕРСИТЕТ імені Миколи Гоголя (з 2004 р.)

15 вересня 2004 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України (№744-р) на базі педагогічного університету утворено Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя.

Ця постанова Уряду – свідчення високої оцінки роботи всього колективу університету, який своєю різнобічною наполегливою працею доводив, що у Ніжині є всі умови, щоб там функціонував університет класичного спрямування.

За роки існування навчального закладу педагогічного напрямку підготовлено десятки тисяч учителів різних спеціальностей, які з честю несли і продовжують нести звання випускника Ніжинської вищої школи, забезпечуючи на різних рівнях навчання й виховання шкільної молоді.

Новий навчальний заклад доручили очолити професору Василеві Павловичу Яковцю, випускнику Ніжинського педагогічного інституту. У Ніжинському навчальному закладі він пройшов усі етапи професійного становлення й самовизначення: від асистента до доцента і професора, завідувача кафедри вищої математики. У грудні 1995 р. він став ректором педагогічного інституту, а з 1998 р. – педагогічного університету і багато зробив для розвитку й утвердження останнього як знаного в Україні і за її межами, досвід якого неодноразово висвітлювався у пресі та наукових виданнях і став набутком усіх інших вищих навчальних закладів, широкої громадськості.

Тривалий час, починаючи з 1978 р., проректором, а нині першим проректором працює заслужений працівник освіти України, доцент Петро Макарович Никоненко, який приклав багато зусиль у справі організації і втілення в життя акредитації всіх спеціальностей та атестацій університету. Без його діяльності важко уявити функціонування цього навчального закладу. За своїм складом характеру, інтелігентністю, толерантністю, організацією праці, самовідданим ставленням до роботи саме П.М.Никоненка бачиш па цій посаді. На інші проректорські місця призначені, в основному, молоді спеціалісти доценти В.В.Суховеев, М.Г.В'ялий, С.Б.Пономаревський, С.В.Зінченко, М.А.Качан, які теж працюють старанно і творчо.

До керівництва деканатами факультетів залучені О.В.Забарний (філологічний), В.О.Аніщенко (фізико-математичний), С.В.Тезікова (іноземних мов), Г.Г.Сенченко (природничо-географічний), О.Я.Ростовський (культури та мистецтв), О.А.Лавріненко (історії та права), А.І.Конончук (психології та соціальної роботи).

У зв'язку зі зміною статусу навчального закладу постала проблема нової хвилі модернізації навчального процесу й розширення підготовки фахівців з різних спеціальностей.

Нині університет діє у складі 7 факультетів і розгалуженої сітки навчально-методичних, наукових та господарських відділів. Деякі факультети змінили свою назву, бо в перспективі їм надаватиметься можливість готувати спеціалістів різних профілів. Тож в університеті функціонують найстаріші факультети: філологічний, фізико-математичний, природничо-географічний, а також створені пізніше або поновлені – іноземних мов, культури та мистецтв, історії і права і зовсім молодий – психології та соціальної роботи.

Були створені і нові кафедри. Нині їх в університеті – 30. На них працює понад 350 викладачів, більшість із яких доктори та кандидати наук, досвідчені педагоги, які дають добрі знання, беруть активну участь у науковій та виховній роботі й користуються повагою студентів. Назвемо лише деяких з них. Це філологи-літературознавці Н.М.Жар-

В.П.Яковець – ректор університету

П.М.Никоненко –
перший проректор

С.В.Зінченко –
проректор з науково-
педагогічної та
виховної роботи

В.В.Суховаєв –
проректор з нав-
чально-педагогічної
та методичної роботи

М.Г.В'ялий –
проректор з
наукової
роботи

С.Б.Пономаревський –
проректор з науково-
педагогічної роботи та
міжнародних зв'язків

М.А.Качан –
проректор з
адміністративно-
господарської
роботи

В.О.Аніщенко –
декан фізико-
математичного
факультету

Г.Г.Сенченко –
дскан природничо-
географічного
факультету

А.І.Конончук –
декан факультету
психології і соціальної
роботи

О.Я.Ростовський –
декан факультету
культури і мистецтв

С.В.Тезікова –
декан факультету
іноземних мов

О.В.Забарний –
декан філологічного
факультету

О.А.Лавріненко –
дскан історико-
юридичного факультету

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

кевич, О.М.Моціяка, Ю.В.Якубіна, мовники – В.М.Бойко, Л.Б.Давиденко, В.М.Бережняк, Л.І.Гетман, Л.В.Завальнюк, С.І.Потапенко, Л.Г.Кобзар, методисти – Л.І.Драчук, Ю.І.Бондаренко, О.В.Забарний В.В.Курсон, Н.І.Лукашова, М.Г.Криловець; математики і фізики

Викладачі кафедри методики викладання української мови й літератури (зав. кафедри доц. Л.І.Драчук)

А.В.Курниш, І.І.Старун, Л.В.Циганок, Л.Ю.Мельничук, В.О.Аніщенко; природознавці – А.І.Марченкова, О.В.Качалка, І.М.Солдатова, К.А.Семеніхіна; історики – Л.М.Мицик, П.П.Моціяка, О.Г.Самойленко, Є.М.Страшко, О.В.Ростовська, педагоги і психологи – Я.Ф.Андреєва, Н.І.Белкіна, М.Д.Бойправ, Н.О.Падун, Н.І.Яковець, В.М.Благінін, Л.О.Дубровська, Н.М.Суховєєва, О.П.Никоненко, О.П.Щотка, Н.П.Пихтіна, Т.Д.Кричківська; географи – О.В.Барановська, І.В.Смаль; політологи, філософи, економісти – В.Й.Томек, Т.В.Кушерець, О.П.Бучин, М.О.Городецька, музикознавці та вокалісти – Л.О.Дорохіна, В.М.Курсон, В.І.Коробка, А.Б.Хоменко, фізкультурники – В.М.Сіряков, І.І.Заплішний, Ф.С.Ситченко та ін.

Навчається в університеті понад 8 тисяч студентів денної (3408 студ.) та заочної форми навчання на 16 спеціальностях.

Університет добре оснащений сучасною комп'ютерною та мультимедійною технікою, під'єднаний до мережі Інтернет. На кожному факультеті діють навчально-методичні кабінети, які забезпечують використання в навчальному процесі та науковій роботі сучасних інформаційних технологій.

Ніжинський державний університет хоча і набув класичного спрямування, але зберіг і педагогічний напрямок. Тому в ньому нарівні діє підготовка викладачів для середніх, а через магістратуру – для вищих навчальних закладів та спеціалістів з різних галузей народного господарства і суспільних сфер.

В університеті розроблені й апробовані нові освітньо-професійні програми, в яких істотно посилена нитома вага і роль психолого-педагогічної та практичної підготовки майбутніх фахівців, створені умови для засвоєння студентами сучасних інформаційних технологій

Комп'ютеризований відділ бібліотеки університету

Лабораторне заняття з вікової психології у комп'ютерному класі проводить Аверьянова А.В.

Використання мультимедійних технологій у навчальному процесі. На лекції канд. істор. наук, доц. Дудки Р.А.

Кафедра педагогічної майстерності (зав. каф. доц. Н.І.Яковець)

навчання і набуття досвіду практичного використання їх у майбутній педагогічній діяльності. Разом з Академією педагогічних наук України кафедра педагогічної майстерно (зав. кафедри доц. Н.І.Яковець) створила регіональний центр педагогічної освіти. Напрацювання педагогічного університету, продовжують використовуватись і в класичному вузі, бо вони ефективно діють на підготовку спеціалістів саме такого профілю. Це, зокрема, торкається і допрофесійної підготовки молоді з орієнтацією на педагогічні спеціальності. У структурі університету функціонують: педагогічний ліцей, підготовче відділення, школа майбутнього педагога, навчально-науковий комплекс “університет-коледж-гімназія”, регіональні навчально-методичні центри. Завдяки цьому більше половини абітурієнтів, які вступають до університету, попередньо проходять різні форми допрофесійної підготовки. Цей досвід роботи педагогічного університету використовується і для підготовки до вступу абітурієнтів на нові спеціальності, які відкриваються у зв'язку з новим статусом університету.

Важливою ланкою всієї структури університету класичного типу є науково-дослідницька робота кафедр і проблемних лабораторій, де проводяться фундаментальні й пошукові дослідження з пріоритетних

Робочі будні
факультету
іноземних мов

напрямків гуманітарних та природничих наук. У всі роки функціонування Ніжинської вищої школи наукова робота займала помітне місце. Досягнення провідних учених навчального закладу з науково-дослідної діяльності були закладені ще в попередні роки. В окремих галузях науки Ніжинський університет посідає провідні позиції не лише в Україні, а й на міжнародному рівні. Так, він залишається одним із наукових центрів вивчення творчої спадщини М.Гоголя в контексті вітчизняної і світової художньої культури та комплексного вивчення природи, історії і культури Полісся. Розроблені методологічні принципи його регіонального функціонування, що має велике історико-культурне та господарське значення не лише для України, а й Російської Федерації та Білорусі.

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

В університеті сформувалися наукові напрями і школи, результати досліджень яких є вагомим внеском у науковий потенціал держави. Це, зокрема, наукові колективи, які очолюють професори В.П.Яковець (диференціальні рівняння), Г.В.Самойленко (гоголезнавство та регіональне вивчення культури), О.Г.Ковальчук (винниченкознавство), Н.М.Арват (російська мова), І.В.Марісова (орнітологія), О.В.Мельничук (фізика тонких плівок), О.Я.Ростовський (музична педагогіка), Є.І.Коваленко (історія педагогіки), доценти Н.І.Бойко (українська мова), М.О.Барановський (регіонально економічна географія), Н.І.Лукашова (методика вивчення хімії), Н.І.Яковець

Працівники видавництва
Л.І.Лисенко (справа)
Директор видавництва
М.М.Лисенко, фахівець
А.В.Новгородська

(прикладна педагогіка), С.І.Потапенко (англійська філологія), М.В.Папуча (практична психологія), В.С.Кладинога (інформаційні системи і технології), М.Бойправ (історія психології) та інші.

Наукові праці вчених друкуються у "Наукових записках Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя" (у двох серіях – філологічні і психолого-педагогічні науки) й періодичних збірниках "Література та культура Полісся", "Фізико-математичний збірник", "Психологічний збірник".

В університеті створено власне видавництво (директор М.М.Лисенко), яке щороку видає 150–160 найменувань навчальної та методичної літератури, підготовленої викладачами на допомогу студентам.

Ніжинський університет продовжує активно співпрацювати з провідними вищими навчальними закладами України та зарубіжних країн, зокрема Російської Федерації, Білорусі, США, Великої Британії, Німеччини, Польщі, Греції, Фінляндії, Швеції, Нідерландів, бере участь у розробці 14 наукових та освітньо-культурних проектів і програм міжнародного рівня.

Вчені університету залучені до розробки програми науково-технічного та інноваційного розвитку Чернігівської області на 2004-2007 роки.

Розроблено і подано до об'єкту адміністрації 6 інноваційних науково-технічних проєктів, у тому числі й "Синтез нових сульфолановмісних металокомплексів та пошук нових екологічно безпечних біологічно активних речовин" (кінцевий результат – одержання екологічно безпечних біологічно активних речовин з ріст-регулюючою активністю, вищою за промисловий стимулятор "Емістим – С"), науковий керівник – доц. В.В.Суховерхов; "Синтез оксидних плівок на діелектричні та напівпровідникові підкладки та визначення їх оптичних і електрофізичних параметрів" (кінцевий результат – технологія синтезу нових матеріалів для оптоелектроніки, безконтактні методи контролю їх оптичних і електрофізичних властивостей), науковий керівник – проф. О.В.Мельничук; "Соціально-економічні та екологічні проблеми Чернігівщини" – науковий керівник доцент М.О.Барановський.

У 2004 р. до наукових та науково-методичних досліджень було залучено 338 штатних викладачів університету (із них 11 докторів та 139 кандидатів наук) і 54 аспірантів 15 спеціальностей, які розробляли 3 теми, що фінансувались із держбюджету, 44 колективних і комплексних тем за планами університету та 2 за міжнародними проєктами.

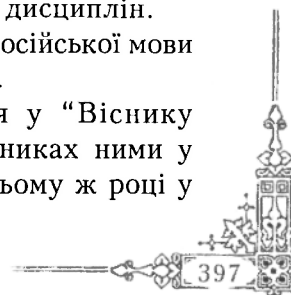
Серед значних публікацій передюбілейного 2004 та ювілейного 2005 р. – монографії та підручники В.П.Яковця "Аналітична геометрія", "Курс вищої геометрії", Г.В.Самойленка, О.Г.Самойленка "Культура Чернігівщини XI – першої половини XVII століття", Г.В.Самойленка "М.К.Заньковецька і Поліський край", М.В.Папучі "Загальна психологія", С.І.Потапенка "Мовна особистість у просторі недійного дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу)", Н.О.Падун "Профтехосвіта України XX століття", О.В.Мельничука, В.М.Грибаня "Основи статистичної фізики і термодинаміки", М.Д.Бойправ "М.Я.Грот: психологічні погляди та освітня діяльність" та інші.

Під керівництвом учених університету проводять свою науково-дослідну роботу і студенти, які беруть участь в наукових гуртках, проблемних групах тощо. Всі вони об'єднані у студентське наукове товариство (СНТ). Розроблена і впроваджена оригінальна методика "наскрізного" залучення студентів до науково-дослідної роботи протягом усього періоду навчання, елементи якої включені в усі навчальні плани й програми.

Щорічно студенти університету займали і продовжують займати призові місця на Всеукраїнських олімпіадах із фахових дисциплін.

В університеті проходить Всеукраїнська олімпіада з російської мови та літератури (голова журі професор Г.В.Самойленко).

Студенти друкують свої наукові напрацювання у "Віснику студентського наукового товариства". В наукових збірниках ними у 2004 р. було опубліковано 65 статей і повідомлень. У цьому ж році у

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Проф. В.П.Яковець з
аспірантами О.Кочергою та
М.Стрельниковим

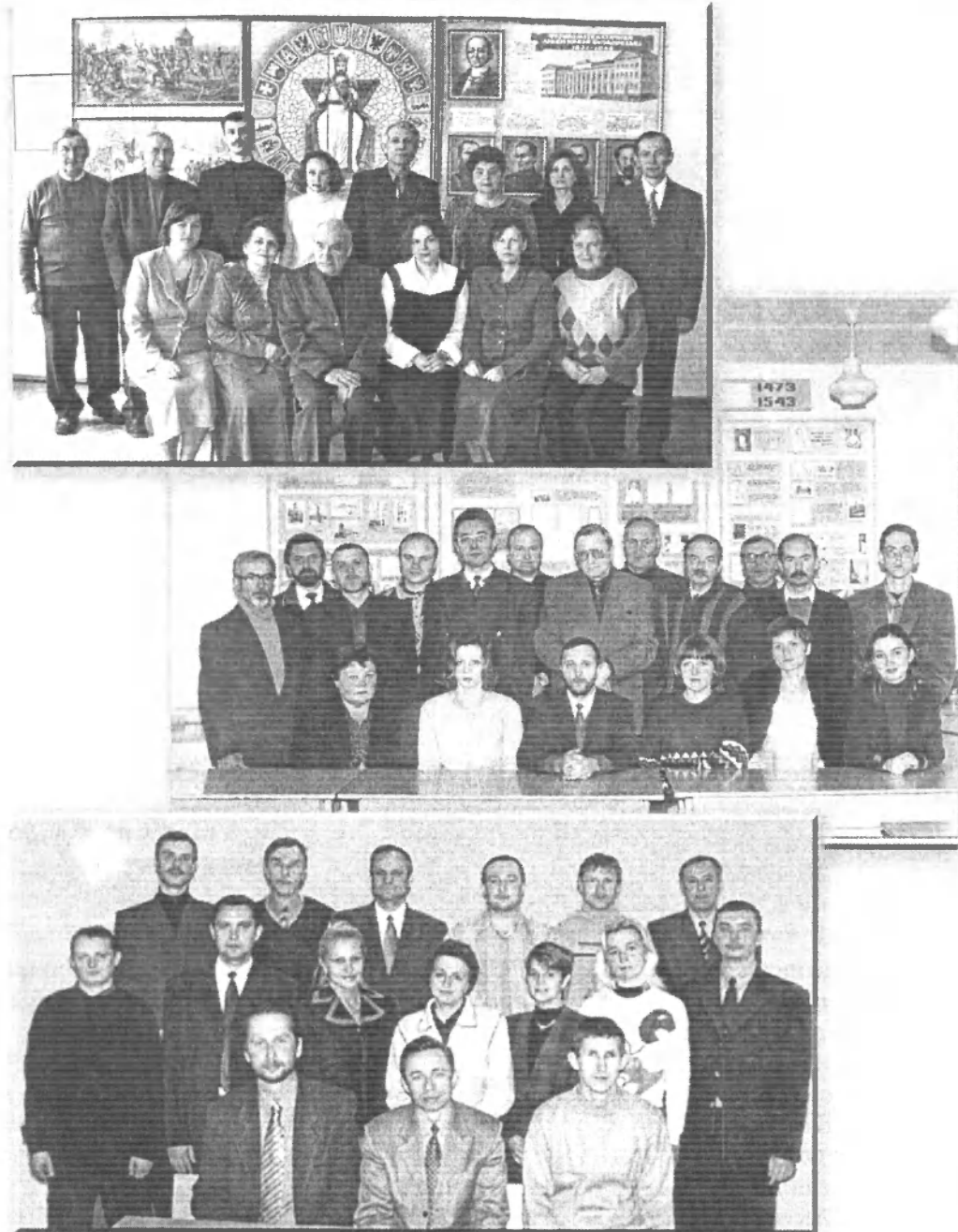
Члени спільної проблемної
науково-дослідної лабораторії
НДУ та ІБОНХ НАН України

Проф. О.В.Мельничук у
фізичній лабораторії

Всеукраїнському конкурсі на кращу наукову роботу серед студентів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації з розділу “Математичні науки” дипломом Міністерства освіти і науки України III ступеня нагороджена студентка Т.Малюгіна. У Всеукраїнському літературному конкурсі “Любіть Україну” I премією відзначена А.Малігон, а заохочувальною – Я.Гадзинський. У конкурсі з ракетомодельовання студент Д.Хміль став чемпіоном світу, зайнявши перше місце.

З метою стимулювання творчої праці вчених і молодих науковців та публічного засвідчення громадкістю їх особистих досягнень в університеті з кожної категорії окремо запроваджено премію ректорату, присудження якої проводиться згідно з розробленим положенням про конкурс, і затверджується Вченою радою університету.

Викладачі кафедр вищої математики (зав. каф. проф. В.П.Яковець);
фізики (зав. кафедри проф. О.В.Мельничук);
прикладної математики (зав. каф. доц. В.С.Кладинога).

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Значну роль в розширенні зв'язків університету з різними країнами продовжує відігравати Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою, який очолює досить енергійний і кваліфікований молодий проректор з міжнародних відносин доцент С.Б.Пономаревський.

А.Малігон

Я.Гадзінський

О.Степаненко

Г.Винник

Науковцям Ніжина велику допомогу надають працівники фундаментальної бібліотеки з її мільйонним фондом (директор Н.О.Ленченко), серед якого знаходиться понад 100 тисяч примірників стародруків і рідкісних видань. Захоплюють глядачів деякі раритети, які знаходяться в Музеї рідкісної книги ім. Г.П.Васильківського, при бібліотеці, який розкриває всю історію бібліотечної справи в Ніжині.

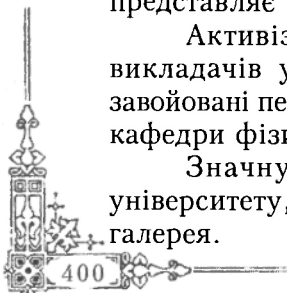
Університет відомий своїми освітньо-культурними й мистецькими традиціями, які продовжуються сучасними поколіннями його професорсько-викладацького складу і студентів.

Учасники літературної студії

Тут діє багато творчих колективів, об'єднань за інтересами, діяльність яких сприяє духовному збагаченню та розвитку обдарувань студентів (проректор з гуманітарних питань доцент С.В.Зіпченко). Молодіжний хор "Світоч", яким керують заслужені діячі мистецтва України доценти Л.В.Костенко та Л.Ю.Шумська, є лауреатом престижних міжнародних конкурсів і фестивалів хорового мистецтва, де він гідно представляє музичну культуру України.

Активізувалась спортивно-масова робота. Участь студентів і викладачів у багатьох всеукраїнських та міжнародних змаганнях, завойовані перемоги та кубки – свідчення наполегливої роботи колективу кафедри фізичного виховання (зав. кафедри доцент П.І.Щербак).

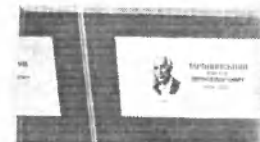
Значну роль у виховній роботі відіграють також 4 музеї університету, у яких останнім часом оновлені експозиції і картинна галерея.

Викладачі кафедри
музичної педагогіки
(зав. кафедри
доц. В.М.Крицький)

Викладачі кафедри
виконавської
майстерності
(зав. кафедри
М.О.Шумський)

Викладачі кафедри вокально-хорової майстерності
(зав. кафедри доц. Володченко Ж.М.).

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

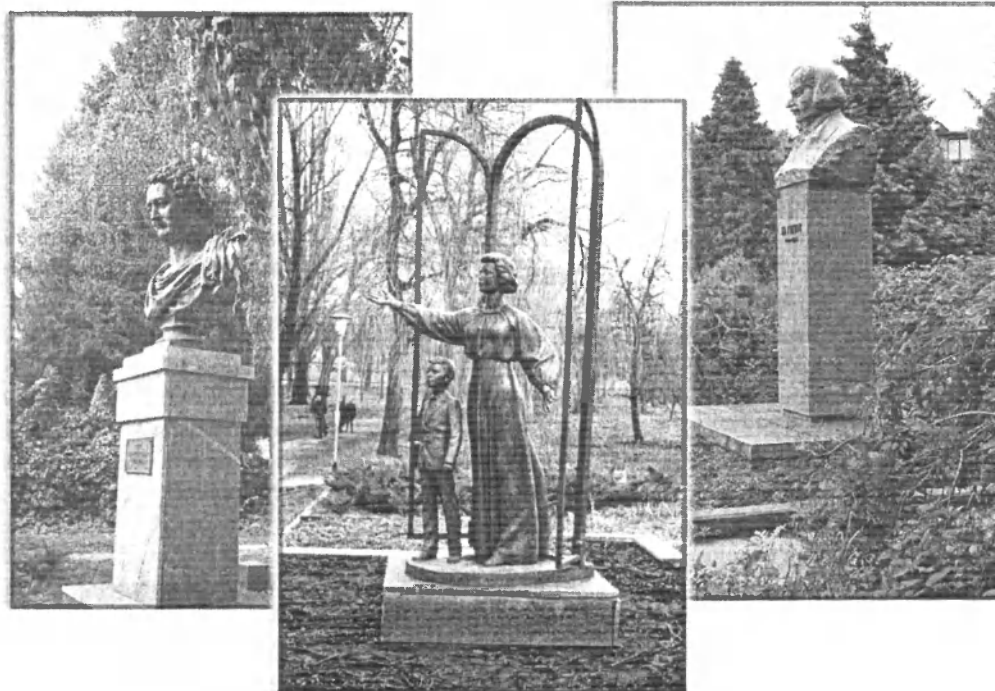
**Викладачі кафедри
фізичного виховання
(зав. кафедри доц.
П.І.Щербак)**

Символічним є розташування на території університету 3 пам'ятників: графу І.А.Безбородьку, засновнику Ніжинської вищої школи, біля старого корпусу, письменнику М.В.Гоголю, одному з перших її випускників, пам'ятник якому розташований у квітучому, екзотичному, створеному руками професора І.І.Гордієнка місці між двома корпусами, і пам'ятник Вчительці, перший подібний пам'ятник на Україні, відкритий з ініціативи колишнього ректора інституту академіка Ф.С.Арвата, біля нового корпусу. Всі, хто потрапляє у цей чаруючий світ природи, не може швидко покинути його.

Через всю історію Ніжинської вищої школи пройшли тисячі його вихованців і вихователів. Кожне покоління приносило щось своє, яке залишалося в пам'яті. І хотілося, щоб і нові покоління з повагою ставились до тих, хто творив історію Ніжинської вищої школи, хто формував її як науковий і педагогічний центр, який став гордістю не тільки України, а всього слов'янського світу.

Перегорнувши сторінки двохсотлітньої історії Ніжинської вищої школи, можна з упевненістю стверджувати, що це помітний осередок в Україні, досягненнями якого може гордиться наша вітчизняна освіта і наука. Протягом всього свого існування вона завжди органічно

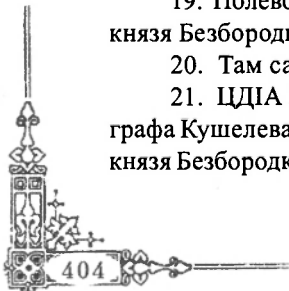
**Пам'ятники І.А.Безбородьку, вчительці, М.В.Гоголю,
що знаходяться на території університету**

вписувалась у європейський і світовий науковий та освітній простори. Попереду ще чекає велика робота, щоб утвердитися навчальному закладу як самобутньому класичному університету зі своїми оригінальними науковими школами, які очолять відомі вчені і не тільки збережуть славні традиції, а й примножать їх.

Посилання

1. Проект по учреждению университета Батурина // Чтения отдела истории и древностей при Москов. ун-те. – 1863. – Кн. 11. – С. 67–85.
2. Васильчиков О. Семейство Розумовских. – СПб, 1880. – Т.1. – С. 132.
3. Киевская старина. – 1883. – Кн.6. – С. 344.
4. Наказы Малороссийского шляхетства // Сборник рус. истор. общества. – Т. 68. – С. 150, 176, 193, 236.
5. Максимович Г.А. Деятельность Румянцева-Задунайского по управлению Малороссией // Известия Историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине. – 1914. – Т.29. – С. 128.
6. Картины церковной жизни Черниговской епархии из десяти веков ее истории. – К.: Тип. Кульженко, 1911. – С. 132.
7. Григорович Н. Канцлер князь А. А. Безбородко в связи с событиями его времени. – СПб., 1881. – Т. II. – С. 647; Карпович Е.П. Замечательные и загадочные личности XVIII и XIX столетий. – СПб., 1884. – С. 191–304; Толбин В. Основатели и почетные попечители. 1. Князь А. А. Безбородко // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – С. 134–154.
8. Русская старина. – 1870. – Сентябрь. – С. 300.
9. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Т. 1. Царствование имп. Александра I. 1801-1825. – СПб., 1864. – С. 374.
10. Там само. – С. 376.
11. Центральний державний історичний архів України (далі ЦДІАУ), фонд 2162, оп. 1, спр. 27, арк. 6. Записка графа І.А.Безбородька від 20 серпня 1805 р.
12. Там само. – Арк. 8 зв. Див. також ст.: Михальский Е.Н., Самойленко Г.В. Образование Гимназии высших наук князя Безбородко в Нежине // Література та культура Полісся. – Вип. 1. Ніжинська вища школа (1820–1990). – Ніжин, 1990. – С. 6–35.
13. Там само, фонд 2162, оп. 1, спр. 47, арк. 1.
14. Інститут російської літератури АН Росії (Пушкінський дім) (далі ІРЛІП). Рукописний відділ, фонд 652, оп. 2, спр. 39, арк. 8 зб. Моисеев К. А. Воспоминания о Гимназии высших наук кн. Безбородко в Нежине.
15. Русская старина. – 1870. – Т. 2. – С. 303.
16. Александрова Л.Б. Проекты архитектора Л. Руска для провинциальных городов // Проблемы синтеза искусств и архитектуры. Вып. IX. – Л., 1979. – С. 44.
17. Центральний державний історичний архів Росії у С.-Петербурзі (далі ЦДІА Росії (СПб.)), фонд 733, оп. 94, спр. 10, арк. 1. По представлению Почетного попечителя Гимназии высших наук князя Безбородко графа Кушелева-Безбородко о награждении архитектора 12-го класса де Лукини за труды, понесенные им при строении зданий означенной гимназии. Л. 5 об.
18. Черниговские губернские ведомости. – 1896. – № 814. – С. 2.
19. Полевой П. Граф А. Г. Кушелев-Безбородко // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко – СПб., 1881. – С. 165.
20. Там само. – С. 171.
21. ЦДІА Росії (СПб.), фонд 733, оп. 94, спр. 1, арк. 9–10 звор. Дело по письму графа Кушелева-Безбородко об учреждении в городе Нежине Гимназии высших наук князя Безбородко. Начато 6 июня 1818. На 34 арк. – арк. 9–10 звор.

22. Там само, арк. 17. Выписка из журнала Главного правления училищ 5 августа 1818 г.
23. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – С. 171.
24. Там само. – С. 172.
25. ЦДІА Росії (СПб.), фонд 733, оп. 94, спр. 1, арк. 20. По предмету заводимой в Нежине Гимназии высших наук князя Безбородко.
26. Там само, арк. 26-26 зв., 27.
27. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – С. 50
28. ЦДІА Росії (СПб.), фонд 733, оп. 94, спр. 1, арк.1.
29. Там само, арк. 9–10 зв.
30. Пляшко Л.А. Город, писатель, время. – К., 1985. – С. 7.

Гімназія вищих наук кн. Безбородька (1820–1832)

1. Відділ Чернігівського обласного архіву в Ніжин (далі ВЧОАН), ф.1104, оп.1, спр. 31, арк.1.
2. Устав Гимназии высших наук кн. Безбородко // Дополнение к Сборнику постановлений по Минист. народ. просв. Постановление №90 1803. – СПб., 1867. – Стб. 208–226.
3. ЦДІА Росії (СПб.), фонд 733, оп. 94, спр. 1, арк. 30
4. ЦДІА України, м. Київ, фонд 2162, оп.1, спр. 224
5. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – С. 316.
6. Там само. – С. 315
7. ВЧОАН, фонд 1104, оп.1, спр. 31, арк. 2
8. ЦДІА України м. Київ, фонд 2162, оп. 1, спр. 253, арк. 139–142
9. Скорий А. Цінна знахідка // Радянська Україна. – 1968 – 23 листопада.
10. ЦДІА Росії (СПб.), фонд 733, оп. 94, спр. 12, арк. 1-3, 5, 6, 7-8, 8 зв., 9-12
11. ВЧОАН, фонд 1104, оп.1, спр. 31, арк.1-4.
12. ВЧОАН, фонд 1104, оп.1, спр. 6, арк.1. Листування з попечителем Харк. навч. окр. 1823.
13. ВЧОАН, фонд 1104, оп.1, спр. 31. Звернення І.С.Орля до почесного попечителя про відкриття церкви в гімназії: “Рачительнейший присмотр за воспитанниками, истинное, на христианстве основанное, их учение, надежно служащее к образованию их сердца и ума, всегда составляет важнейшее наше занятие. Но при таковом руководстве ко всему истинному и доброму, остается желать, чтобы они во все воскресные и праздничные дни неукоснительно бывали в храме Божиим и в оном, благоговейно слушаая христианское богослужение, наравне с науками, выучивали бы христианские душевспасительные обязанности. Сие и ныне составляет их первую обязанность. Но при всей, поселенной в них, к сему ревности не всегда они могут выполнить сей священный долг христианина, по причине грязи, стужи, мятелей и отдаленности приходской церкви. Ежегодных издержек на содержание церкви я не предвижу: но еще наверное полагаю, что, при нынешнем в гимназии хорошем ходе наук, устройство в гимназии церкви послужило бы к большему приращению вольных пансионеров, а следовательно и доходов гимназии. Хор мог бы образоваться из воспитанников”.

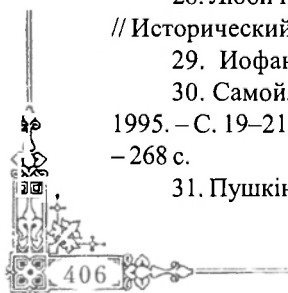
17 серпня 1823 р. граф повідомляв директора про те, що церква на честь священномученика Олександра, як і в Підні, в пам'ять князя Безбородька буде заснована.

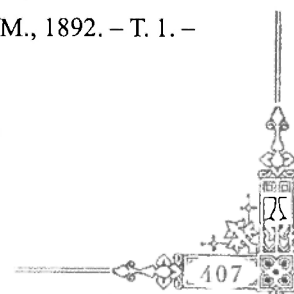
НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Ікони для неї замовлені в Петербурзі. Проте листування між Синодом і ніжинським архієреєм Лаврентієм затягнуло справу. Церква була освячена лише 22 червня 1824 р. У журналі конференції від 5 липня 1824 р. записано: “сего 1824 года, июня 1-го дня, к общей радости чиновников и воспитанников гимназии, прибыл из С.-Петербурга г. почетный попечитель, немедленно обозрел все части сего учебного заведения, а с 16-го по 19-е число присутствовал при годичном воспитанников испытании. Между тем, в течение экзаменов, именно 22-го июня, по благословении епархиального епископа, его сиятельство назначил посвятить предварительно к тому приуготовленную в гимназии церковь. К освящению сего храма, кроме чиновников гимназии и обучающегося юношества, приглашены были воинские и гражданские чиновники, находящиеся в Нежине, равно поветовые помещики и родители воспитанников. Духовенство от всех церквей города, под ликоначалством архимандрита Евгения, совершило чиноположение освящения храма, причем архимандритом было произнесено приличное слово как в возблагодарение и бессмертную память основателям сего знаменитого учебного заведения, так и соревнователю их, внуку, графу А.Г.Кушелеву-Безбородко. После литургии, молебствия и многолетия, духовенство крестным ходом шествовало в библиотечный зал, где, особо освятив воду, знаменовало крестом и кропило оною освященною водою как зал сей, так и прочия комнаты и классы с священным в шествии пением. Наконец духовенство, по сложении церковного облачения, также чиновники и дворянство, были угощаемы господином попечителем в занимаемых им покоях завтраком, а потом, в 4 часа пополудни, обеденным столом. В вечеру дан был великолепный бал, который продолжался до 2-х часов по полночи. Господин директор и собрание конференции, для незабвенной о таковом событии памяти, определило внять сие в журнал, что сим и пополняется”.

14. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – С. 81.
15. ВЧОАН, фонд 1104, оп.1, спр. 9, арк.16.
16. Там само, ф.1104, оп. 1, спр. 31, арк. 1-4.
17. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – С. 242.
18. Там само. – С. 26.
19. ВЧОАН, фонд 1104, оп.1, спр. 106, арк.6 зв.
20. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – С. 303.
21. Там само. – С. 198
22. ВЧОАН, фонд 1104, оп.1, спр. 11, арк. 17 зв.
23. Там само, спр. 12, арк. 5 зв. Свідощтво В.Забіли
24. Там само, спр. 40, арк. 55, 60, 56, 53
25. Там само, спр. 72, арк. 11
26. Там само, спр. 106, арк. 5
27. Левин Ю.Д. Оссан в русской литературе. Конец XVIII – первая треть XIX ст. – Л., 1980.
28. Любич-Романович В.И. Рассказы о Гоголе и Кукольнике /Сообщ. М.В.Шевляков // Исторический вестник. – 1892. – Номер 2. – С. 694–699.
29. Иофанов Д. Н.В.Гоголь. – К.: Изд. АН Украины, 1951. – С. 158.
30. Самойленко Г.В. Нариси культури Ніжина. Ч.1. Література. – Ніжин: НДПІ, 1995. – С. 19–21; Самойленко Г.В. Нежин – город юности Гоголя. – Нежин: НГПУ, 2002. – 268 с.
31. Пушкин О.С. Статті та матеріали. – К.: АН УРСР, 1938. – С. 21.

32. Самойленко Г.В. Нариси культури Ніжина. Ч.1. Література. – С. 30–33.
33. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – С. 296.
34. Самойленко Г.В. Нариси культури Ніжина. Ч.1. Література. – С. 12–35;
- Самойленко Г.В. Нежинская филологическая школа. 1820 – 1990. – Нежин: НГПИ, 1993. – С. 5 – 83.
35. ВЧОАН, фонд 1359, оп.1, спр. 318.
36. Самойленко Г.В., Самойленко С.Г. Нариси культури Ніжина. Ч. 5. Образотворче мистецтво та скульптура в XVII-XX ст. – Ніжин: Наука-сервіс, 1998. – С. 13–19.
37. Расвський С.М. Гоголь і художник К.Павлов // Мистецтво. – 1963. – № 3. – С. 30.
38. Самойленко Г.В., Самойленко С.Г. Нариси культури Ніжина. Ч. 5. – С. 19–21.
39. Чернігів і Північне Лівобережжя. – К., 1928. – С. 417.
40. Гоголь Н.В. Собр. соч.: В 7 т. – М.: Худож. лит., 1976. – Т. 7. – С. 31–32.
41. Там само. – С. 37.
42. Лицей кн. Безбородко. Изд. гр. Г. А. Кушелев-Безбородко. – СПб., 1859. – С. 21.
43. Берег. – 1880. – № 268.
44. Шенрок В. Н.В.Гоголь и А.С.Данилевский // Вестник Европы. – 1890 – № 1. – С. 79.
45. Шенрок В. Материалы для биографии Гоголя: В 4-х т. – М., 1892–1897. – Т.1. – С. 241. Ср. с. 105 / Базили К.М. Из неизданных записок; То же // Вересаев В. Гоголь в жизни. – Х., 1990. – С. 63; Варнеке Б.В. Гоголь и театр. – Варшава, 1909. – С. 4.
46. Гоголь Николай Васильевич. Его жизнь и сочинения. – М., 1910. – С. 24.
47. Гимназия высших наук и Лицей кн. Безбородка. – С. 425.
48. Шенрок В. Материалы для биографии: В 4-х т. – М., 1892-1897. – Т. 1. – С. 241.
49. Сборник постановлений по министерству народного просвещения. Т. 1. – 1802–1825. – СПб, 1864. – С. 236–237.
50. Там само. – С. 1600–1602.
51. ВЧОАН, фонд 377, оп.1, спр. 99, арк.2.
52. Самойленко Г.В. Нежин-город юности Гоголя. – Нежин, 2002. – С. 88–97. Театральные увлечения гимназистов.
53. Пляшко Л.А. Город, писатель, время. Нежинский период жизни Н.В.Гоголя.- К.: Наукова думка, 1985. – С. 71.
54. Любич-Романович В.И. Гоголь в Нежинском лицее // Ист. вестник. – 1902. – № 2. – С. 548 – 560; № 3. – С. 550–551.
55. Кукольник Н. Лицей князя Безбородко // Лицей Безбородко. – СПб, 1859. – С. 19.
56. Лавровський Н. Гимназия высших наук кн. Безбородко // Гимназия высших наук и Лицей кн. Безбородко. – 2-е изд. – СПб., 1881. – С. 94; Супронюк О. Лектура вихованців Ніжинської гімназії вищих наук кн. Безбородька у 20-ті роки ХІХ ст. // Бібліотечний вісник. – 1996. – № 2. – С. 20.
57. Шенрок В.И. Материалы для биографии Гоголя: В 4-х т. – М., 1892. – Т. 1. – С. 102.
58. ВЧОАН, фонд 1104, оп.1, спр. 37.
59. ЦДІА України в м. Києві, ф. 2162, оп. 1., спр. 513, арк. 57.
60. Гоголевский сборник – К., 1902. – С. 363–364.
61. Гоголь в школе. – М.: АПН РСФСР, 1954. – С. 160.

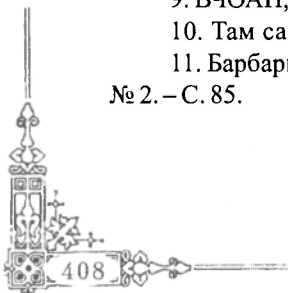

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

62. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – С. 88
63. Там само. – С. 242.
64. ВЧОАН, фонд 1104, оп.1, спр. 21.
65. Там само, спр. 25. Показания учащихся гимназии по делу о вольнодумстве 1828–1829 гг.
66. Там само, спр. 20, арк. 34.
67. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – С. 242.
68. ВЧОАН, фонд 1104, оп.1, спр. 37, арк. 32.
69. Там само, спр. 37, арк. 131.
70. Там само, арк. 36.
71. ЦДІА Росії (СПб.), фонд 733, оп. 85, спр. 49911. Додаток N, арк. 18 зв.
72. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – С. 317
73. ЦДІА Росії (СПб.), фонд 733, оп. 85, спр. 47, арк. 23. А також: Гоголь в школе. – М.: Изд. АПН РСФСР, 1954. – С. 188.
74. ЦДІА Росії (СПб.), фонд 733, оп. 85, спр. 49830, арк. 162–163 зв. А також: Гоголь в школе. – С. 190.
75. Там само, арк. 162.
76. Машинский С. Чемодан Адеркаса. – М., 1968. – С. 98.
77. ВЧОАН, фонд 1359, оп.1, спр. 5, арк.2; а також: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – С. 107.
78. Там само. – С. 98.
79. ВЧОАН, фонд 1359, оп.1, спр. 45, арк. 40.
80. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – С. 108.
81. Самойленко Г.В. Нариси культури Ніжина Ч.1. Література. – Ніжин, 1995. – С. 16–35; Самойленко Г.В. Нежинская филологическая школа. – Нежин, 1993. – С. 23–83.

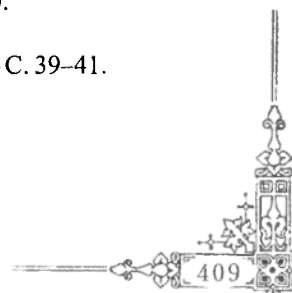
Фізико-математичний ліцей

1. Дополнение к сборнику постановлений по Министерству народного просвещения (1803-1864). – СПб, 1867. /Дело Департамента народного просвещения № 75447.
2. Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения –СПб, 1864. – Т 2. – Отд. 1. – Стп. 395–400.
3. ВЧОАН, фонд 1359, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
4. Там само.
5. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – С. 232–233.
6. ВЧОАН, фонд 1359, оп. 1, спр. 292, арк. 4
7. Астаф'єва М.М. Викладання математики у Ніжинському Фізико-математичному ліцеї // Фізико-математичний вісник. – Ніжин, 2002. – С. 10.
8. Гимназия высших наук и Лицей кн. Безбородко. – С. 275.
9. ВЧОАН, фонд 1359, оп. 1, спр. 292, арк. 5, 7–12.
10. Там само.
11. Барбарич А.І. Андржійовський // Укр. ботанічний журнал. – 1961. – Т. XVIII. – № 2. – С. 85.

Юридичний ліцей

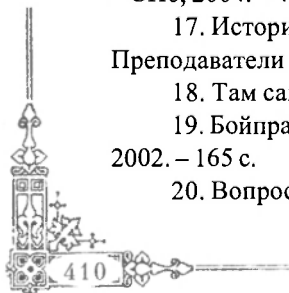
1. ВЧОАН, фонд 1359, оп. 1, спр. 552.
2. Там само, спр. 663.
3. Лицей кн. Безбородько. – СПб., 1859. – С. 67.
4. Гимназия высших наук и Лицей кн. Безбородко. – С. 314.
5. Там само. – С. 299.
6. Картавцев Е.Э. Николай Христианович Бунге: Биографический очерк // Вестник Европы. – 1897. – № 5. – С. 16; Сребницкий И.А. Очерк из истории лицея князя Безбородко (1832-1875) // Сборник статей о Гимназии высших наук. – Нежин, 1895. – С.121.
7. Сребницкий И.А. Очерк из истории лицея князя Безбородко (1832-1875). – Нежин, 1895. – С. 122.
8. Картавцев Е.Э. Миколай Христианович Бунге: Биографический очерк // Вестник Европы. – 1897. – № 5. – С. 21; Самойленко О. Наукова та педагогічна діяльність М.Х.Бунге // Етнічна історія народів Європи. Вин. 16. – К., 2004. – С. 133.
9. Шевченківський словник: У 2-х т. – К., 1977. – Т. 2. – С. 57.
10. Сребницкий И.А. Очерк из истории лицея князя Безбородко. – Нежин, 1895. – С. 21.
11. Абрамов А.Ф. Город Нежин // Живописная Россия. – Т. V. – Ч. 1. – 1897; Куликовский Ф. Описание города Нежина // ВЧОАН, фонд 378, оп. 1, спр. 608.
12. Картавцев Е.Э. Указ. источник. – С. 20.
13. Там само.
14. ВЧОАН, фонд 1359, оп. 1, спр. 228. Историческая записка о состоянии лицея 1850-1851. Прошение о зачислении на должность.
15. Афанасьев-Чужбинский Собр. соч. – Т. VI, 1891. – С.432; Неділько Г.Я. Тарас Шевченко і Чернігівщина. – Ніжин, 1992. – С. 23–26; Самойленко Г.В. Нариси культури Ніжина. Ч.1. Література. – Ніжин, 1995. – С. 38–39.
16. Самойленко Г.В. Пилип Морачевський – поет, драматург, перекладач. – Ніжин, 1999. – С. 3.
17. Гимназия высших наук и Лицей кн. Безбородко. – С. 411.
18. Самойленко О.Г. Розвиток історичної науки в Ніжині в XIX – 1-й чверті XX ст.: Історико-бібліографічний огляд // Література та культура Полісся. Вип. 6: Ніжинська вища школа і проблеми розвитку освіти, науки, літератури. – Ніжин, 1995. – С. 93–94.
19. ВЧОАН, фонд 1359, оп. 1, спр. 437. Краткое описание древних монет, найденных возле Нежина 1–8 августа 1852 г.
20. ВЧОАН, фонд 1359, оп. 1, спр. 419, 434, 446. Историческая записка о состоянии лицея и лицейской гимназии 1851; 1852; 1854 гг. о состоянии лицея и деятельности студентов в 1852–1853 уч. год; спр. 446.
21. Сребницкий И.А. Из истории лицея князя Безбородко. – С. 16.
22. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – С. 350.
23. Там само. – С. 409.
24. Самойленко Г.В. Нариси культури Ніжина. Ч.1. Література. – С. 39–41.
25. Там само. – С. 41–44.
26. ВЧОАН, фонд 1359, оп. 1, спр. 694.
27. ВЧОАН, фонд 1359, оп. 1, спр. 694.
28. ВЧОАН, фонд 71, оп. 1, спр. 611.

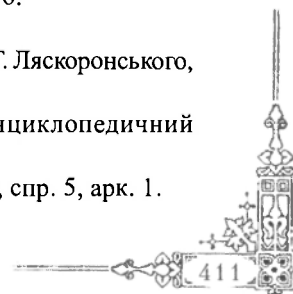
29. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – С. 176–178.
30. Там само. – С. 223–225.
31. Там само. – С. 178–180.

Історико-філологічний інститут

1. Торжественный акт открытия в Нежине Историко-филологического института князя Безбородко 14 сентября 1875 г. – К., 1876. – 24 с.; Отчет об открытии Историко-филологического института кн. Безбородко и о состоянии лицея и гимназии за 1874–875 г. // История историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине за 1877. – К., 1877.
2. Устав Нежинского Историко-филологического института князя Безбородко // Известия Историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине за 1877.
3. Самойленко С.Г. Бібліотека Ніжинського історико-філологічного інституту та формування її фондів // Література та культура Полісся. Вип. 8. – Ніжин, 1997. – С. 79–84.
4. Самойленко С.Г. Книжкове зібрання професора С.П.Шевирьова у фондах бібліотеки Ніжинського історико-філологічного інституту Безбородька // Література та культура Полісся. Вип. 9. – Ніжин, 1997. – С. 185–208.
5. Бартенев П. О библиотеке С.П.Шевырева // Русский архив. – 1872. – № 2. – С. 446.
6. Историко-филологический институт кн. Безбородко в Нежине. – Нежин, 1899. – С. 11–12.
7. Устав Нежинского Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине, статья 7 // Вказ. джерело.
8. Самойленко Г.В. Нежин – город юности Гоголя. – Нежин, 2002. – С. 174–181.
9. Отчет о состоянии и деятельности Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине за 1880–1881 уч. год. – Официальный отдел. Извлечение из протоколов конференции. – Нежин, 1881. – С. 29.
10. Гиппиус З. Живые лица. Воспоминания. – Тб., 1991. – С. 166.
11. 4 сентября в Нежине. Открытие памятника Н.В.Гоголя. – К., 1882.
12. Самойленко Г.В. Нежин – город юности Гоголя. – С. 181.
13. 4 сентября 1881 года в Нежине / Открытие памятника Н.В.Гоголя. – Киев, 1882. – С. 57; Отчет о состоянии и деятельности Историко-филологического института кн. Безбородко за 1880–1881 уч. год. – Нежин, 1881. – С. 33.
14. Самойленко Г.В. Н.А. Лавровский: Библиографический указатель. – Нежин, 1993. – 17 с.; Самойленко Г.В. Вчені-філологи Ніжинської вищої школи. – Ніжин, 1993. – С. 13–27.
15. Заболотський П.А. Историко-филологический институт кн. Безбородко в Нежине (1875–1910). – СПб., 1912. – С. 37–38.
16. Басаргина Е.Ю. Вице-президент императорской академии наук П.В.Никитин. – СПб, 2004. – 468 с.
17. Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине 1875–1900. Преподаватели и воспитанники. – Нежин, 1900. – С. 18–24.
18. Там само. – С. 21.
19. Бойправ М.Д. М.Я.Грот: психологічні погляди та освітня діяльність. – Ніжин, 2002. – 165 с.
20. Вопросы философии и психологии. – 1899. – Кн. 3 (48). – С. 9–20.

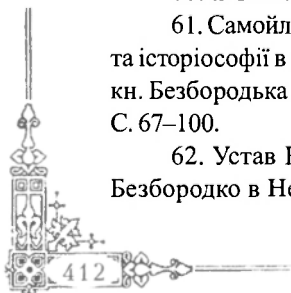
21. Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа. 1820–1990. – Нежин, 1993. – С. 108–130. Нежинская славистическая школа 70–90-х годов XIX в.; Самойленко Г. В. Вчені-філологи Ніжинської вищої школи. – Ніжин, 1993. – 336 с.
22. Самойленко Г. В. Антон Семенович Будилович. Библиографический указатель. – Нежин, 1993 – 22 с.
23. Самойленко Г. В. Роман Федорович Брандт. Библиографический указатель. – Нежин, 1993 – 13 с.
24. Сперанский М. Н. Памяти В. В. Качановского // Известия Историко-филологического института. – Т. XIX. – Нежин. – 1901. – С. 3–13.
25. Самойленко Г. В. Владимир Васильевич Качановский. Библиографический указатель. – Нежин, 1993. – 19 с.
26. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 1548.
27. Евсеев Ф. Т. Григорий Андреевич Ильинский. Библиографический указатель. – Чернигов, 1990. – 12 с.
28. Журавлев В. К. Григорий Андреевич Ильинский. – М.: МГУ, 1962 – 78 с.
29. Пуцилов Л. И. Давным давно. Из воспоминаний бывшего студента Нежинского института. Рукопись. – С. 16.
30. Самойленко Г. В. Михаил Нестерович Сперанский. Библиографический указатель. – Нежин, 1993. – 22 с.
31. Самойленко О. Г. Розвиток історичної науки в Ніжині в XIX – 1-й чверті XX ст.: Історико-бібліографічний огляд // Література та культура Полісся. Вип. 6. – Ніжин, 1995. – С. 90 – 108; Самойленко О. Г. Розробка проблем історіографії в дослідженнях вчених-істориків Ніжинської вищої школи у другій половині XIX ст. // Там само. Вип. 8. – Ніжин, 1997. – С. 84–90; Він же. Дослідження окремих питань західноєвропейської історіографії та історіософії в працях учених-істориків Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька (1875–1919) // Там само. Вип. 11. – Ніжин, 1998. – С. 67–101; Він же. Проблеми методології вітчизняної та світової історії в працях вчених-істориків Ніжинської вищої школи кінця XIX – поч. XX ст. // Там само. Вип. 13. – Ніжин, 2000. – С. 125–145.
32. Самойленко О. Г. Розвиток історичної науки в Ніжині в XIX – 1-й чверті XX ст. (історико-бібліографічний огляд) // Література та культура Полісся. Вип. 6. – Ніжин, 1995. – С. 90–108.
33. Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського, фонд XIII. Архів М. М. Бережкова, од. зб. 40 [Дневник], [тетрадь] XXVIII, 1915, арк. 22.
34. Пуцилов Л. И. Давным давно. – С. 17.
35. Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського, фонд XIII. Архів М. М. Бережкова, од. зб. 30 [Дневник], [тетрадь] XVIII, 1905, арк. 7.
36. Там само, од. зб. 38 [Дневник], [тетрадь] XXVI, 1913, арк. 32–33.
37. Там само, од. зб. 32 [Дневник], [тетрадь] XX, 1907, арк. 9.
38. Там само, од. зб. 42 [Дневник], [тетрадь] XXIX, 1916, арк. 6.
39. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 1547
40. Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського, фонд 90. Архів В. Г. Ляскоронського, оп 1, спр. 73, арк. 1–2.
41. Мезенцева Галина. Дослідники археології України. Енциклопедичний словник-довідник. – Чернігів: Сіверянська думка, 1997. – С. 18.
42. Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського, фонд 90, оп. 1, спр. 5, арк. 1.

НІЖИНЬСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

43. Там само, спр. 1., арк. 1.
44. Ляскоронський В.Г. Археологические раскопки близ г. Лубны Полтавской губ., в урочище Лысая гора // Киевская старина. – 1892. – № 11. – С. 263 – 278. Про інші розкопки дивись: Киевская старовина. – 1893. – № 9. – С. 246–437; 1896. – № 12. – С. 327–336; Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – 1893. – Кн. 7. – С. 3; 1896. – Кн. 10 – С. 21-24.
45. Ляскоронський В.Г. Спогади про проф. В.Б.Антоновича // З іменем святого Володимира: У 2-х кн. / Упоряд. В.Короткий, В.Ульяновський. – К.: Заповіт, 1994. – Кн. 1. – С. 304.
46. Супруненко О.Б. Археологічне краєзнавство Полтавщини початку ХХ ст. // Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 194.
47. Люперсолський П.И. Храмовый город Дельфы с оракулом Аполлона Пифийского в древней Греции. – СПб., 1886. – С. 3.
48. Самойленко О.Г. Методологія історії та історіографія у науковій спадщині вчених Ніжинської вищої школи (друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.). – Переяслав-Хмельницький, 2000. – С. 40.
49. Самойленко О.Г. Еволюція методологічних підходів та науково-проблемних орієнтацій в дослідженнях античної історії вчених Ніжинської вищої школи наприкінці ХІХ – в першій третині ХХ століття // Вісник ЧДПУ. Вип. 27. Серія історичні науки. – 2004. – № 2. – С. 115.
50. Березков М.Н. В память профессора Петра Ивановича Люперсолского. // Известия Историко-филологического ин-та кн. Безбородко в Нежине. – Нежин, 1904. – Т. ХХІ – С. 3.
51. Историко-филологический институт кн. Безбородко в Нежине. 1875 – 1900. Преподаватели и Воспитанники. – Нежин, 1900. – С. 28.
52. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 601, арк. 42.
53. Бузескул В. Всеобщая история и ее представители в России в ХІХ и нач. ХХ ст. Ч. 2. – Л., 1931. – С. 147.
54. Там само. – С. 147 – 148.
55. Штепа К.Ф. Професор Олексій Іванович Покровський // Записки Ніжинського інституту народної освіти. – 1929. – № 4. – С. 280.
56. Покровский А.И. О хронологии Афинского государства VI в. до Р.Х. – К., 1915.
57. Покровский А.И. К вопросу об основном характере древнеэллинического государства. – Нежин, 1905. – 101 с.
58. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 510, арк. 60. Особова справа І.Г.Турцевича.
59. Пуцилов Л.М. Давным давно. – С. 20.
60. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 930, арк. 9.
61. Самойленко О.Г. Дослідження окремих питань західноєвропейської історіографії та історіософії в працях учених-істориків Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька (1875-1919) // Література та культура Полісся. Вип. 11. – Ніжин, 1998. – С. 67–100.
62. Устав Нежинского историко-филологического общества при Институте кн. Безбородко в Нежине // ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 598. – 22 арк.

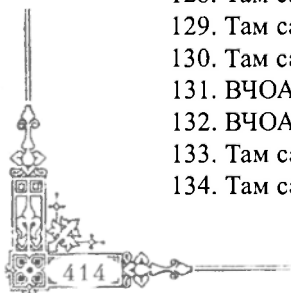

63. Самойленко О.Г. Участь вчених Ніжинської вищої школи в археологічних дослідженнях Лівобережної України у 2-й пол. XIX –1-й третині XX ст. // Література та культура Полісся. – Вип. 30. – Ніжин, 2005. – С. 99–104.
64. Лилеев М.И. Раскопки курганов близ Нежина // Труды XI Археологического съезда. – М., 1902. – Т. 2. – С. 147.
65. Самойленко О.Г. Участь вчених Ніжинської вищої школи в археологічних дослідженнях Лівобережної України у 2-й пол. XIX –1-й третині XX ст. // Вказане джерело; Ясновська Л.В. Археологічна діяльність Ніжинського історико-філологічного товариства // Література та культура Полісся. Вип. 8. – Ніжин, 1997. – С. 105–108.
66. Сборник Историко-филологического общества при институте кн. Безбородко в Нежине Т VII. – Нежин, 1910-1911. – С. 93.
67. Малеванский Г. Памяти Н.Е.Скворцова // Известия Историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине 1902. – Т. XX. – С. 33–34.
68. Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине. 1875–1900. Преподаватели и воспитанники. – Нежин, 1900. – С. 56–58.
69. Там само. – С. 17–18; ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 571.
70. Пуцилов Л.И. Давным давно. – С. 24.
71. Пуцилов Л.И. Давным давно. – С. 40–43.
72. Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. – Нежин, 1876. – Т. 1. – С. 48.
73. Гусятников П.С. Революционное студенческое движение в России. 1899–1907. – М., 1971. – С. 21.
74. Заболотский П.А. Историко-филологический институт кн. Безбородко в Нежине 1875 – 1910. – СПб., 1912. – С. 38
75. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 54.
76. Там само, спр. 124. Протоколи засідань конференції за 1879–1880 навч. рік.
77. Отчет о состоянии и деятельности Историко-филологического института кн. Безбородко за 1880–1881 уч. год. – Нежин, 1881.
78. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 943, 980.
79. Там само, спр. 979.
80. Там само, спр. 1065.
81. Пуцилов Л.И. Давным давно. – С. 66.
82. Богомолец-Лазурська Н.М. Життя Марії Заньковецької. – К.: Держ. образ. мист. та муз. літ., 1961. – С. 41–42.
83. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 1310.
84. Там само, спр. 1317.
85. Вперед – 1905. – 15 лютого
86. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 1318, арк. 31.
87. Институт рукопису НБ України ім. В.Вернадського, фонд XXIII, спр. 22, арк. 11.
88. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 1317, арк. 2–4.
89. Там само, спр. 1472, арк. 4.
90. ЦДІА України, фонд 1439. оп. 1, спр. 182, арк. 55.
91. Там само.
92. Там само, спр. 171. арк. 94.
93. Там само, спр. 170, арк. 17.
94. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 1473. Про призначення І.І. Іванова директором інституту.

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

95. Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине 1901–1912. Преподаватели и воспитанники. – Нежин, 1913. – С. 19–25.
96. Самойленко Г.В. Нежин – город юности Гоголя. – С. 184–187.
97. Образцов А.Н. В Нежинском лицее (из воспоминаний). 1953. – С. 24. Рукопис.
98. ВЧОАН, фонд 386, оп. 1, спр. 2768, арк. 11.
99. Карпеко О.О. Там, де вчився Гоголь. Спогади 1963 р. – С. 203–213. Рукопис.
- Музей історії Ніжинської вищої школи.
100. Заболотский П.А. Историко-филологический институт кн. Безбородко в Нежине (1875–1910). – СПб., 1912. – С. 45.
101. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 2081, арк. 2.
102. Там само, спр. 1654, арк. 34.
103. Мар'яненко І. Минуле українського театру. – К.: Мистецтво, 1953. – С. 110–111.
104. Самойленко Г.В. Марія Заньковецька і Поліський край. – Ніжин, 2004. – С. 95.
105. Там само. – С. 96.
106. ВЧОАН, фонд 397, оп. 1, спр. 27, арк. 16.
107. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 1746, арк. 10–21.
108. Там само, спр. 1833.
109. Там само, спр. 1833, арк. 75.
110. Волинський П. Спогади. Рукопис. Музей історії Ніжинської вищої школи. – С. 1–2.
111. ВЧОАН, фонд 1367, оп. 1, спр. 2768, арк. 43, 45, 52, 54.
112. Там само, спр. 31.
113. Там само, спр. 1291.
114. Смельянов В. Ніжинщина напередодні лютневої революції. Машинопис. Ніжин. краєзн. музей.
115. ВЧОАН, фонд 1105, спр. 2040.
116. Известия Нежинского общественного комитета. – 1917. – № 1.
117. Там само.
118. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 2094, арк. 36.
119. Известия Нежинского общественного комитета. – 1917. – № 2.
120. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 2094, арк. 73.
121. Там само, спр. 2081, арк. 5.
122. Там само, спр. 1833, арк. 6–7.
123. Там само, 2108 а, арк. 1–6.
124. Известия Нежинского общественного комитета. – 1917. – № 20.
125. Там само. – № 1.
126. Там само. – № 10.
127. Там само. – № 12.
128. Там само. – № 17.
129. Там само. – № 24.
130. Там само. – № 32.
131. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 1, арк. 75.
132. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 2107.
133. Там само, фонд 371, оп. 1, спр. 12, арк. 1.
134. Там само, спр. 2263, арк. 45 зв.

135. Там само, арк. 86 зв.; спр. 2264, арк. 29.
136. ВЧОАН, фонд 1105, спр. 2264, арк. 33 зв.
137. Там само, арк. 54–55.
138. Там само, арк. 56–57 зв.
139. Там само, спр. 2266, арк. 96.
140. Там само, спр. 2250, арк. 1–25.
141. Там само, спр. 2274, арк. 1–4.
142. Там само, спр. 2264, арк. 104; спр. 2252, арк. 1–55.
143. Там само, арк. 130 зв.
144. Там само, арк. 132.
145. Мироненко О.М. Творення мережі національної вищої школи за часів владування П.Скоронадського // Українське державотворення. Словник-довідник. – К.: Либідь, 1997. – С. 436–441.
146. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 2264, арк. 225.
147. Там само, арк. 226; спр. 2344, арк. 1.
148. Там само, спр. 2362, арк. 1–17.
149. Там само, фонд 1105, оп. 1, спр. 2266, арк. 114, 122.
150. Там само, спр. 2345, арк. 114 зв.
151. Там само, спр. 2363, арк. 18.
152. ВЧОАН, фонд 1367, оп. 1, спр. 2964, арк. 19–20.
153. Левковцева О.О. Спогади. Рукопис.
154. Наукові записки НДПІ. Т.VIII. – Ніжин, 1956. – С. 39.

Науково-педагогічний інститут (1920–1921)

Інститут народної освіти (1921–1930)

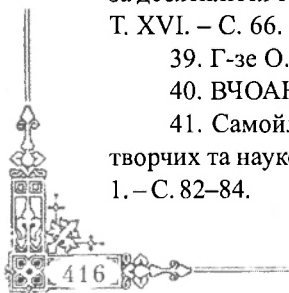
Інститут соціального виховання (1930–1933)

1. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 2266, арк. 114, 122; фонд 6121, оп. 1, спр. 15, арк. 40; фонд 6121, оп.1, спр. 5, арк. 6; спр. 106, арк. 14.
2. Там само, фонд 1105, оп. 1, спр. 1398.
3. Плющ П.П. Моя перша альма-матер. Спогади колишнього студента Ніжинського науково-педагогічного інституту першого набору. 1970. Рукопис.
4. Никонов С.І. От привилегированного к пролетарскому вузу // Записки НИНО. Кн. 2-3. – Ніжин, 1925. – С. 114.
5. Плющ П.П. Моя перша альма-матер. – С. 7–8.
6. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 3, спр. 2578. Пулинець О.С. Спогади
7. ВЧОАН, фонд 6121, спр. 2661, арк. 65.
8. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 2, спр. 3199, арк. 1–60.
9. Карпеко О. Там, де вчився Гоголь. Спогади. Рукопис. 1963. Зберігається в Музеї Ніжинської вищої школи.
10. Плющ П.П. Моя перша альма-матер. – С. 9–12.
11. Учительская газета. – 1967 – 5 ноября.
12. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 1, спр. 26.
13. Там само, фонд 6121, оп. 1, спр. 217, арк. 12.
14. Інститут рукопису НБУ ім. В.Вернадського, фонд XXIII Архів М.М.Бережкова, од. зб. 50 [Дневник], [тетрадь] XXXV а, 1922, арк. 13.

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

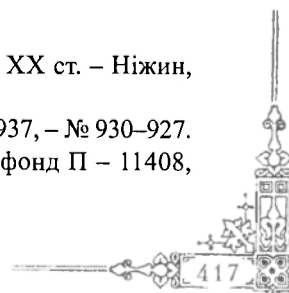
15. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 1, спр. 289, арк. 1.
16. Там само, спр. 87, арк. 11.
17. Бойко В.М., Бойко О.Д. Досвід та уроки діяльності Ніжинської Науково-дослідної кафедри історії культури і мови по здійсненню політики українізації // Література та культура Полісся. Вип. 4. – Ніжин, 1994. – С. 49.
18. ВЧОАН, фонд 6121, спр. 106, 107, 170, 281, 276, 279, 301, 310, 320, 356, 357.
19. Самойленко Г.В. Владимир Иванович Резанов. Библиографический указатель. – Чернигов, 1990. – 9 с.
20. ВЧОАН, фонд 1105, оп. 1, спр. 974, 163 арк.; фонд Р. 7621, оп. 1, спр. 361.
21. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 2, спр. 3301.
22. Самойленко Г.В. Євген Антонович Рихлик. Біобібліографічний покажчик. – Ніжин, 1993. – 15 с.
23. Самойленко Г.В. Дослідник польської літератури Є.А. Рихлик // Поляки в Ніжині. 36. ст. та матеріалів. Вип. 2. – Ніжин, 2004. – С. 16–28.
24. Бойко О.Д. Нарис історії Ніжинської Науково-дослідної кафедри історії культури та мови (20-30-ті рр.) // Сіверянський літопис. – 1998. – № 5. – С. 121.
25. Шевченко А.Ю. Український історик в умовах тоталітаризму (до 50-річчя смерті М.Н.Петровського) // Борисфен. – 2002. – № 2.
26. Верба І.В. Кость Штеппа // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 100.
27. Самойленко О. Г. Наукова діяльність О.І.Покровського у 20-х рр. ХХ ст. // Література та культура Полісся. Вип. 28. – Ніжин, 2005. – С. 155–162.
28. Пуцилов Л.И. Давным давно. – С. 43.
29. Самойленко О.Г. Наукова діяльність О.І.Покровського у 20-х рр. ХХ ст. // Там само. – С. 157.
30. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920–1930-х років... – К.: Глобус, Вік, 1992. – С. 42–43.
31. Там само.
32. Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія наук: Нарис історії. – К., 1993. – С. 34.
33. Там само.
34. Інститут рукопису НБ України ім. В.Вернадського, фонд ХХІІІ. Архів М.М.Бережкова, спр. 785, арк. 1.
35. Там само.
36. Бойко О. Нарис історії Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури і мови (20-30-ті рр.) // Сіверянський літопис. – 1998. – № 5. – С. 123.
37. Там само.
38. Кримський А. Що зроблено на Україні в царині історико-філологічних наук за десятиліття 1917-1927 рр. // Записки історико-філологічного відділу УАН. – 1928. – Т. XVI. – С. 66.
39. Г-зе О. Проф. О.І. Покровський // Нове село. – 1928. – 23 вересня – С. 2.
40. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 2, спр. 3242, арк. 75.
41. Самойленко О.Г. М.С.Грушевський та Ніжинська вища школа: до проблем творчих та наукових зв'язків // Наукові записки НДІП. – Ніжин, 1996, – Т.ХVІ. – Вип. 1. – С. 82–84.

42. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 2, спр. 3275, арк. 1–43.
43. Самойленко Г.В. Марія Заньковецька і Поліський край. – Ніжин, 2004. – С. 76.
44. Справа академіка К.В.Харламповича. Публікація архівних документів, передмова та коментар Олександра Морозова // Сіверянський літопис. – 2000. – № 1. – С. 71–87, № 2. – С. 65–73.
45. Сахно А. Справа професора Одарченка // Ніжинська панорама. – 1999. – № 10 (24) – 16 липня. – С. 6.
46. Верба І.В. Кость Штеппа // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 100–102.
47. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 1, спр. 141, арк. 1; спр. 2834.
48. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 1, спр. 198, арк. 6.
49. Самойленко Г.В. Ніжинська вища школа у зв'язках із зарубіжжям // Література та культура Полісся. Вип. 6. – Ніжин, 1995. – С. 126–136.
50. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 1, спр. 677, арк. 1–3.
51. Спаський Іван. Нарис історії Ніжинського музею. Публікація та коментар В.Симоненка та О.Морозова // Сіверянський літопис. – 1997. – № 6. – С. 72–78.
52. Плющ П.П. Моя перша альма-матер. 1970. Рукопис.
53. ВЧОАН, фонд Р-6093, оп. 1, спр. 6.
54. Проценко Ф.Д. Мистецькі спомини. 1880-1930. – Ніжин, 1993. – С. 41.

Педагогічний інститут (1933–1941)

1. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 1, спр. 557, арк. 103; спр. 92, арк. 112.
2. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 1, спр. 199, арк. 80.
3. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 2, спр. 3416.
4. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 2, спр. 3657.
5. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 1, спр. 217, арк. 67–69.
6. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 2, спр. 3568, арк. 12, 14.
7. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 1, спр. 3568, арк. 14.
8. Там само, оп. 2, спр. 3514, арк. 22.
9. Нове село – 1933. – 28 грудня.
10. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 2, спр. 3330.
11. Нове село. – 1933. – 10 серпня
12. Шептій К. Минуле живе в пам'яті. Спогади вчителя-пенсіонера. Рукопис.
13. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 2, спр. 3719
14. Там само, спр. 2773.
15. Там само, спр. 3020.
16. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 2, спр. 3040, арк. 75.
17. Там само, арк. 79.
18. Там само, спр. 217, арк. 67.
19. Там само, спр. 251, арк. 48.
20. Там само, арк. 25 – 29.
21. Самойленко Г.В. Літературне життя Чернігівщини в ХІІ – ХХ ст. – Ніжин, 2003. – С. 206.
22. Чернігів. державний обласний архів (партархів). 7 сентября 1937, – № 930–927.
23. Чернігівський державний обласний архів (далі – ЧДОА), фонд П – 11408, оп. 1, спр. 4694, арк. 7.

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

24. Там само, арк. 3.
25. Там само, арк. 10.
26. Там само, арк. 104. Див. також: Самойленко О.Г. Справа Загрецького – черговий акт сталінського “правосуддя” // Література та культура Полісся. Вип. 20. – Ніжин, 2002. – С. 188–198.
27. Яушева-Омельянчик Р.М. Доля і трагедія Ніжинського мінцкабінету // Література та культура Полісся. Вип. 8. – Ніжин, 1997. – С. 107–111.
28. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 1, спр. 644, арк. 38.
29. Там само, спр. 106, арк. 14; Наукові записки НДПІ. Т. 1. – Ніжин, 1940. – С.3; Більшовик Ніжинщини. – 1939. – 2 квітня.

Педагогічний інститут ім. М.В.Гоголя у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945)

1. ВЧОАН, фонд 6121, оп.3, спр. 2573. Спогади Касьяненко Є.
2. Радянська освіта. – 1970. – 16 вересня
3. Наукові записки НДПІ. Т. 2. – Ніжин, 1949. – С. 9.
4. Наркевич Н.Г. Бібліотека Ніжинського педагогічного інституту в минулому і тепер // Там само. – С. 36 – 41.
5. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 8, спр. 12, арк. 31 зв.
6. Наукові записки НДПІ. Т. 2. – Ніжин, 1949. – С. 34.
7. ВЧОАН, фонд 6121, оп. 3, спр. 39, арк. 1-4.
8. Наукові записки НДПІ. Т. 2. – Ніжин, 1949. – С. 19.
9. Там само. – С. 20 – 21.

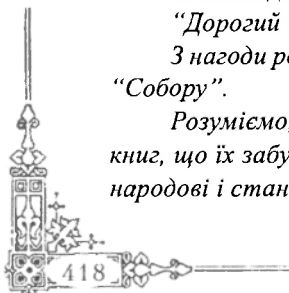
Педагогічний інститут ім. М.В.Гоголя (1946–1970 рр.)

1. Самойленко С.Г. Великое достояние художественной культуры: картинная галерея в Нежинском пединституте // Література та культура Полісся. Вип. 4. – Ніжин, 1994. – С. 92–104.
2. Владимиров В. Г Гоголевские торжества в Нежине // Вопросы литературы. – 1959. – № 7.
3. Особова справа О.Д. Королевича. Архів НДУ.
4. Там само
5. Пригоровський В. Ми шукали себе // Заспів. Постична антологія літературної студії Ніжин. держ. пед. ун-ту. – Ніжин, 2000. – С. 7.
6. Евстафьева Е.Н. Под крылом Мельпомены // Література та культура Полісся. Вип. 4. – Ніжин, 1994. – С. 108–114.
7. Наливайко Д. На хвилях пам'яті // Заспів. – Ніжин, 2000. – С. 25.
8. Викладачі інституту писали:

“Дорогий Олесю Терентійовичу!

З нагоди роковин Великої Перемоги над фашизмом поздоровляємо Вас з успіхом “Собору”.

Розуміємо, що створення й публікація цієї речі – Ваш подвиг. “Собор” не з тих книг, що їх забувають через півроку! Віримо! Він додасть духовної наснаги нашому народові і стане важливим чинником в оздоровленні української літератури...

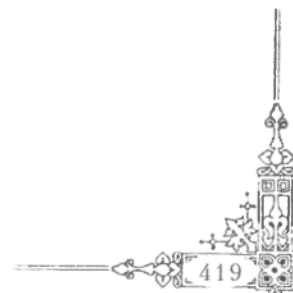
*Бажаємо Вам доброго гумору, робочого настрою й подальших творчих успіхів.
Викладачі Ніжинського педагогічного інституту імені М.В.Гоголя.*

*О.Коцюба, І.Шпаковський, В.Литвинов, О.Жомнір,
П.Самородницький, Д.Наливайко, Г.Аврахов, І.Костенко.*

Ніжин, 7.05.1968 р.

Педагогічний інститут ім. М.В. Гоголя (1975–1995)

1. Самойленко Г.В. Федір Степанович Арват. Біобібліографічний покажчик. – Ніжин, 1993. – 11 с.
2. Постанова Кабінету міністрів
3. Самойленко Г.В. Нинель Николаевна Арват. Биобиблиографический указатель. – Чернигов, 1990. – 19 с.; Нежин, 1998. – 28 с.
4. Самойленко Г.В. Друга професія громадська //Соціалістична культура. – 1979. – № 3. – С. 18–19.
5. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа: Від Гімназії вищих наук до університету. – Ніжин, 2000. – С. 208.

ЗМІСТ

ЗАСНУВАННЯ НІЖИНСЬКОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ	3
ГІМНАЗІЯ ВИЩИХ НАУК	
князя Безбородька (1820–1832)	17
Перші директори	17
Навчальний процес у гімназії. Викладачі	26
Розвиток літературних здібностей гімназистів	35
“Справа про вільнодумство”	67
Аматорський театр	
ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИЙ ЛЦЕЙ	
князя Безбородька (1832–1840)	84
ЮРИДИЧНИЙ ЛЦЕЙ князя Безбородька (1840–1875)	93
ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ	
князя Безбородька (1875–1920)	119
Наукові школи та напрямки	132
Студентське життя	157
Революційні події на початку ХХ ст.	168
Участь студентів у культурних заходах: М.Гоголь, Л.Голстой, М.Заньковецька	173
Історико-філологічний на новому етапі утвердження	180
Інститут у буремні революційні роки: на шляху до університету	186
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ (1920–1921)	
ІНСТИТУТ НАРОДНОЇ ОСВІТИ (1921–1930)	
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ (1930–1933)	205
Зв’язки вчених інституту з Академією наук	232
Зв’язки інституту із зарубіжжям	241
Участь студентів у науково-мистецькому житті	243
ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ (1933–1941)	247
ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ім. М.В.Гоголя у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)	277
ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ім. М.В.Гоголя (1946–1975 рр.)	293
ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ім. М.В.Гоголя (1975–1995 рр.)	323
На шляху до ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1996–1998) ...	353
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені Миколи Гоголя (1998–2004)	361
НІЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені Миколи Гоголя (з 2004 р.)	389
Посилання	404

